

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin
Moderní hospodářské a sociální dějiny

Disertační práce

Mgr. Jan Vobořil

Komunální elity v Karlíně a Libni v letech 1861 – 1914

Municipal Elites in Karlín and Libeň between 1861 and 1914

Poděkování:

Za mnoho cenných rad, inspirativních podnětů a také za trpělivost při vedení práce bych chtěl poděkovat prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc. Rád bych rovněž poděkoval pracovníkům Archivu hlavního města Prahy.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 30. března 2015

Mgr. Jan Vobořil

Klíčová slova

Karlín, Libeň, předměstí, elita, obec, samospráva

Keywords

Karlín, Libeň, suburb, elite, municipality, self-government

Abstrakt

Práce porovnává komunální elity dvou pražských předměstských obcí, Karlína a Libně, v letech 1861 – 1914. Obě v této době patřily k rychle rostoucím průmyslovým obcím s významným zastoupením velkých akciových strojíren. Karlín navíc plnil i funkci obchodního a finančního centra. Práce analyzuje specifika obou obcí, jejich vývoj ve sledovaných letech po stránce urbanistické i demografické, konstrukci komunální elity na úrovni obecní samosprávy, volební boj a etapy vývoje komunální politiky. Rovněž rozebírá socioprofesní složení obecní samosprávy a na základě kolektivního biogramu životní styl jejich členů počínaje majetkovými poměry, přes národnostní preference, spolkovou činnost až po úroveň bydlení a budování rodinných vazeb. Sociální struktura Karlína byla podstatně složitější než Libně. To se odráží i ve struktuře komunální elity, kde důležitou roli vedle podnikatelů hrály vzdělanostní vrstvy, zejména pak advokáti. Naopak v Libni až do spojení obce s Prahou působila elita složená primárně z řemeslníků a obchodníků. Kvalifikace komunálních elit se pak projevovala například v obecním hospodaření a ve schopnosti realizovat důležité modernizační projekty, jakož i v míře sebevědomí ve vztahu ke státní správě nebo ve vztahu k hlavnímu městu při jednání o spojení obcí s Prahou.

Abstract

This thesis compares municipal elites in Karlín and Libeň – two suburban areas of Prague – between the years 1861 and 1914. Both municipalities were among the rapidly growing industrial communities with a significant presence of large mechanical engineering factories owned by shareholders. Moreover, Karlín also functioned as a commercial and financial center. The thesis analyzes their specific characteristics, urban development and demographics in the considered time period, as well as formation of municipal elites at the level of local government, election race and development of local politics. It also discusses the socio-professional characteristics of members of local government and their lifestyle based on collective biography considering among others their property, national preferences, social activities and housing standards and formation of family relations. Social structure in Karlín was significantly more complex than in Libeň. This was also reflected in the structure of municipal elites with important involvement of the well-educated social class, such as lawyers, alongside entrepreneurs. In Libeň, on the other hand, mainly artisans and merchants formed the elite prior to becoming part of the city of Prague. Skills of municipality elite members were manifested for example in municipal management and the ability to implement significant modernization projects as well as the degree of confidence in relation to state administration or in relation to the capital city of Prague during negotiations to join it.

Obsah

1. Úvod.....	10
1.1 Metodologie, prameny a literatura.....	13
2. Určující faktory rozvoje Karlína a Libně.....	21
2.1 Přírodní podmínky a životní prostředí.....	21
2.2 Růst zástavby a průmyslu	25
2.2.1 Karlín.....	29
2.2.2 Libeň.....	34
2.3 Dopravní síť.....	37
2.4 Obyvatelstvo a jeho struktura	41
3. Budování identity ve stínu metropole	51
3.1 Provázanost Prahy, Karlína a Libně	53
3.2 Reprezentativní stavby jako integrační prvek místní identity	60
3.3 Město, předměstí, nebo obec?	67
4. Karlín jako hnízdo českého podnikatelstva	74
5. Kdo vládne obci?	86
5.1 Systém obecních voleb	88
5.2 Etapy komunální politiky	100
5.2.1 První etapa komunální politiky (1861 – 1885).....	107
5.2.2 Druhá etapa komunální politiky (1885 – 1901)	111
5.2.3 Třetí etapa komunální politiky (1901 – 1914)	122
5.3 Další hráči a jejich role v komunální politice.....	129
5.3.1 Obecní úředníci	129
5.3.2 Velké továrny	133
5.3.3 Spolky a společenstva	133
5.3.4 Organizované dělnictvo.....	134

5.3.5	Stát, země, okres.....	137
5.4	Národnostní konflikt na lokální úrovni	141
5.4.1	Němčina v českých obcích.....	142
5.4.2	Boj o děti aneb školství v předměstských obcích	146
6.	Socioprofesionální složení obecní samosprávy	162
6.1.1	Majitelé továren a podnikatelé	163
6.1.2	Ředitelé, inženýři, úředníci	165
6.1.3	Stavitelé a architekti	167
6.1.4	Obchodníci a kupci.....	169
6.1.5	Řemeslníci a mlynáři.....	170
6.1.6	Hostinští a sládci	172
6.1.7	Majitelé domů, usedlostí a realit	174
6.1.8	Statkáři	175
6.1.9	Intelligence	176
6.1.10	Učitelé a ředitelé škol	180
6.1.11	Ostatní	181
7.	Životní styl.....	182
7.1	Příjmy a majetek.....	182
7.1.1	Zdroje příjmů.....	182
7.1.2	Veřejné zakázky	189
7.1.3	Majetkové poměry ve světle vyměřených daní.....	192
7.2	Národnost.....	196
7.3	Spolková činnost.....	201
7.4	Bydlení a rodina.....	207
7.4.1	Úroveň bydlení a zaměstnávání služebnictva	207
7.4.2	Letní byty	218
7.4.3	Rodinné vazby a profesní mobilita.....	220

8.	Obecní hospodaření	229
8.1	Příjmy a výdaje	229
8.2	Zadlužování	235
8.3	Municipální socialismus v projektech realizovaných v Karlíně a Libni	239
8.3.1	Plyn a elektřina v Karlíně	240
8.3.2	Nový Karlín na Invalidovně	245
8.3.3	Libeňský přístav	249
9.	Jednání o spojení s Prahou	256
9.1	Průběh jednání	256
9.1.1	Karlín	256
9.1.2	Libeň	259
9.2	Proč se nepřipojovat?	263
9.3	Postoje karlínské a libeňské elity ke slučování a jejich obhajoba	266
10.	Závěr	274
	Seznam použitých pramenů a literatury	280
	Použité zkratky	292
	Přílohy	293
	Příloha č. 1: Členové obecního výboru Karlína	
	Příloha č. 2: Členové obecního výboru Libně a pražského sboru obecních starších za Libeň	
	Příloha č. 3: Mapa Karlína z roku 1909	
	Příloha č. 4: Mapa Libně z roku 1908	

1. Úvod

Obecní samospráva představovala v druhé polovině 19. a na počátku 20. století jednu z klíčových oblastí realizace české politiky. Právě na úrovni obcí, kterým byla dána zákonodárstvím z přelomu 40. a 50. a zejména z počátku 60. let 19. století liberální platforma pro přetvoření života městské i venkovské společnosti, lze sledovat důležité společenské změny druhé poloviny 19. století, jako byl přechod od absolutismu ke konstitucionalismu, od poddanství k občanství, od zemského patriotismu k nacionalismu a od tradiční společnosti ke společnosti industriální.¹ Formování samosprávy je jedním z klíčových prvků rozvoje občanské společnosti. Právě v prostředí samosprávy, ať už obecní nebo okresní, vyrostla česká politická reprezentace, pro niž orgány obecní samosprávy představovaly politickou školu, kde na rozdíl od „velké“ politiky byla relativně úspěšná.² Obecní samospráva Prahy se pak stala i jakousi neoficiální „vládou“ českého národa, která nejen spravovala samotnou obec, ale třeba i vedla svoji zahraniční politiku, v rámci níž byly pěstovány vazby, které byly zúročeny po první světové válce v mladém Československu.³ Ve stínu pražské metropole rostla celá řada předměstských obcí s různými předpoklady pro růst a rozvoj. Na jedné straně tato předměstí představovala vlastně velká samostatná města, nejrychleji rostoucí obce v Českém království, jejichž obecní reprezentace dokázala sebevědomě obhajovat zájmy své i svých voličů, a to jak uvnitř těchto měst, tak ve vztahu k sousední Praze nebo ke státním úřadům. Na druhé straně šlo ale často o hypertrofované vesnice plné špíny z průmyslových závodů a přeplněných dělnických domů, kde v obrovském těle mnohatisícových obcí sídlil vesnický duch jejich nedávno se přistěhovavších obyvatel i členů samosprávy.

Předměstské obce představují specifický vývojový typ obcí, pro něž je do značné míry určující sousedství s velkoměstem, které slouží často jako vzor i místo pro uspokojování řady potřeb. Předměstské obce je tak potřeba, více než jiná města a obce, vnímat v kontextu celé městské aglomerace. Tyto obce rostly ve stálé diskuzi o výhodách a nevýhodách sousedství a případného spojení s „hlavním“ městem. To se odráželo i na charakteru komunálních elit, které se musely často vymezovat vůči svému většímu sousedovi. Dalším specifikem předměstských elit je fakt, že obvykle se jedná o osoby, které do obcí přišly zvenčí, ostatně

¹ Srov. Milan Hlavačka, Čtyři faktory středoevropského 19. století, In. Historický obzor III/1994, s. 60-67

² Srov. Luboš Velek, Rozvíjení české samosprávy jako náhrady neexistujícího státu a jako předstupeň státní samostatnosti, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malř (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 146-151

³ Milan Hlavačka, Zlatý věk české samosprávy – Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech v letech 1862-1913, Praha 2006, s. 36

jako drtivá většina všeho obyvatelstva. Způsob prolínání starých a nových měšťanských elit je tak oproti tradičním městům často odlišný. Výrazná menšina příslušníků těchto elit se v obci narodila a pouze několik osob ve vedení samosprávy pocházelo z rodin, které měly v těchto obcích silnou pozici už v době předbřeznové. Zejména se jednalo o rodiny sedláků či řemeslníků, jejichž majetek byl s rozvojem a industrializací obcí transformován ve výhodné stavební parcely.

Pro svoji disertační práci jsem zvolil komparaci charakteru a vývoje komunálních elit ve dvou sousedních pražských předměstských obcích – v Karlíně a v Libni. Disertační práci tak navazuji na práci diplomovou obhájenou na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK v roce 2006, v níž jsem se zaměřil na komunální elity v Libni v posledních dvaceti letech před připojením obce k Praze.⁴

Výběr těchto dvou obcí na pravém břehu Vltavy není náhodný. Jedná se o obce, které na jedné straně mají mnoho společného. Obě obce jsou umístěné na pravém břehu Vltavy, vzájemně spolu sousedí a v době druhé poloviny 19. století se jednalo o obce patřící do jednoho okresu. Jejich růst souvisel zejména s rozvojem průmyslu. V první řadě průmyslu strojírenského, ale i textilního, kožedělného nebo chemického. V obou obcích ve zkoumané době stále více a nakonec drtivě převládalo etnicky české obyvatelstvo, což se odráželo i na národnostním charakteru místních elit. Ačkoli růst počtu obyvatelstva měl odlišnou dynamiku, tak do 20. století vstupovaly obě obce co do počtu obyvatel jako rovnocenné, což nabízí vhodný okamžik pro komparaci.

Karlín a Libeň se nicméně zároveň v mnohém odlišovaly. To mělo samozřejmě vliv i na strukturu a mentalitu jejich komunálních elit. Karlín byl vůbec nejstarším pražským předměstím v pravém slova smyslu a byl tak také v roce 1817 označen a v podstatě uměle založen, ačkoli samozřejmě v této době již navazoval na předchozí využití území za Poříčskou branou. S tímto založením byla spojena i pravidla pro jeho rozvoj, která mu vtiskla jedinečnou tvář klasicistního města. Libeň nezažila žádný podobný akt založení a regulace. Vyvíjela se kontinuálně a také mnohem živelněji než Karlín.

Pokud jde o zařazení obou obcí do širšího kontextu pražské aglomerace, demograf Antonín Boháč řadí Karlín a Libeň do dvou různých pásem, do nichž patří obce podle toho, jak byly

⁴ Jan Vobořil, *Komunální elity v Libni v letech 1880 – 1901*, Diplomová práce, ÚHSD FF UK, vedoucí práce: prof PhDr. Jiří Štaif CSc., Praha 2006

vzdáleny od hlavního města a jaký charakter a načasování mělo jejich splynutí s Prahou.⁵ Růst Prahy se od konce 60. let 19. století přenesl z vnitřní Prahy na předměstí prvního pásma. Nejrychleji rostoucími předměstími, co do počtu obyvatel i zástavby, se postupně stal Žižkov, Královské Vinohrady a Holešovice – Bubny. Naopak Karlín byl poměrně brzy zastíněn rychlým rozvojem těchto předměstí zejména kvůli své problematické poloze spojené s nedostatkem stavebních parcel. V případě Smíchova byl růst sice progresivnější, ale už v roce 1890 byl i Smíchov předstížen Žižkovem a Královskými Vinohrady. Po roce 1890 byl procentuálně nejvýznamnější růst obcí z druhého pásma, zejména pak Nuslí, Vršovic a Libně. Tento růst ochaboval kolem roku 1910, kdy nejlepší stavební parcely na těchto předměstích byly již zastavěny. Obce třetího pásma nebyly až do roku 1921 podle Boháče rozhodující pro růst Prahy. Většinou si tyto obce zachovávaly venkovský charakter s tím, že v nich bydleli dělníci zaměstnaní v průmyslových závodech v Praze a na předměstích. Jen několik málo obcí třetího pásma nabývalo městský charakter tím, že srůstaly se svým větším sousedem. Břevnov srůstal přímo s Prahou, Michle s Nuslemi a Vysočany s Libní.

Vedle rozdílné dynamiky růstu se obce lišily i odlišnou strukturou obyvatelstva, která byla dána zejména absencí úřadů a vzdělávacích institucí v Libni, což vedlo k mnohem plošší sociální struktuře. Toto mělo zpětně samozřejmě vliv na charakter komunální elity, když se u moci mnohem déle udržely, podobně jako v jiných menších městech, řemeslnicko–obchodnické vrstvy. To pak mělo zpětně vliv na samotnou obec, její investice a tempo modernizace infrastruktury.

Cílem mého výzkumu je zejména osvětlit to, jakým způsobem se formovaly komunální elity v těchto dvou obcích, jak projevovaly a legitimizovaly svoji vládu, jakým způsobem mezi sebou interagovaly jednotlivé sociální a profesní skupiny v rámci obce, jejích institucí i veřejného prostoru, jak vypadaly a fungovaly vlivové sítě, a jak prosazovaly v rámci obce i navenek své zájmy. Bude mě zajímat také životní styl a mentality komunálních elit, jejich motivace k účasti na veřejném životě a způsob, jak se vytvářela jejich místní identita spojená s obcí, v níž většinou neměly své kořeny.

⁵ *Do 1. pásma Boháč počítá Karlín, Smíchov, Vyšehrad, Holešovice – Bubny, Žižkov a Královské Vinohrady, do 2. pásma Libeň, Vršovice, Nusle, Podolí, Košíře, Dejvice a Bubeneč, do 3. pásma pak Troju, Kobylisy, Střížkov, Prosek, Vysočany, Strašnice, Michli, Braník, Radlice, Břevnov a Střešovice.* (Antonín Boháč, *Hlavní město Praha*, Praha 1923, s. 16)

1.1 Metodologie, prameny a literatura

Základním badatelským problémem na poli výzkumu komunálních elit je otázka, jak tuto elitu definovat, tedy kde hledat příslušníky těchto elit. Za příslušníky komunální elity považují osoby, které měly vliv na rozhodování v obcích. Tento vliv byl spoluurčován třemi faktory a jejich vzájemnou kombinací. Vedle hospodářské moci to byla dále sociální prestiž a politický vliv.⁶ Základním kritériem výběru bude pro účely této práce především kritérium institucionální. Klíčové je zde pak obsazení postů v obecní samosprávě, zejména pak pozice starosty, jeho náměstka a pozice členů obecní rady. Důležitou roli hráli i představitelé politické opozice, zejména představitelé opozičních občanských politických spolků, kteří zpravidla rovněž působili v obecním výboru a měli významný vliv na politický diskurz v obci. Členy orgánů obecní samosprávy zpravidla nacházíme i ve vedení klíčových nepolitických spolků, jako byly měšťanské besedy, místní pobočky Ústřední matice školské, Sokol, živnostenské spolky a společenstva či umělecké spolky ochotnické či pěvecké.

Důležitou skupinou příslušníků komunální elity byla dále skupina vrcholných obecních úředníků, jako byl obecní tajemník, obecní inženýr či stavitel nebo obecní lékař. Tito lidé měli často zásadní slovo při směřování obce, a jak ukazuje příklad vrcholných úředníků v Karlíně, tak vedle zastávání pozic v obecní byrokracii vstupovali později i do orgánů samosprávy, případně i do vyšší politických pater.

Vedle výše zmíněných politických elit měly na rozhodování vliv i elity ekonomické, které zpravidla, ale nikoli vždy, s politickými elitami splývaly. Zejména jde o ekonomický vliv vlastníků a managementu velkých továren, které sice měly své zástupce v obecní samosprávě, ale byly schopny rozhodování obcí ovlivňovat i svými ekonomickými nástroji.

Zejména v silně industrializovaných obcích, jako byl Karlín i Libeň, nelze zapomínat ani na alternativní elity v podobě klíčových postav dělnických organizací. Na rozdíl od voleb do zemského sněmu nebo říšské rady se sice do první světové války volební řády v obcích neliberalizovaly natolik, aby připustily k politické moci tyto lidi ve větší míře. Zejména ke konci sledovaného období nicméně alternativní elity v podobě dělnických vůdců či mluvčích formulovaly zájmy, které byly následně prosazovány představiteli občanských vrstev. Ti se takto snažili reagovat na tlak organizovaného dělnictva ve snaze zachovat své pozice, jak

⁶ Srov. Youssef Cassis, *Wirtschaftselite und Bürgertum England, Frankreich und Deutschland um 1900*, In. Jürgen Kocka (Hg.) *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, Band II. *Wirtschaftsbürger und Bildungsbürger*, Göttingen 1995, s. 9n

v obecní samosprávě, tak ve vyšších zastupitelských orgánech, ať už při volebních konfrontacích nebo v rámci různých stávek a demonstrací.

V neposlední řadě nelze zapomínat ani na vliv státu reprezentovaného zejména okresní správou, ale i vyššími úřady, jako bylo místodržitelství, vídeňská ministerstva nebo sám panovník.

Ačkoli interakcí obecní samosprávy, velkých továren i organizovaného dělnictva se budu ve své práci také zabývat, tak i v souladu s tradičně používaným vymezením komunálních elity⁷ budu za její příslušníky považovat zejména držitele politického kapitálu v obcích, tedy příslušníky obecní samosprávy. Tuto skupinu osob lze rozdělit do dvou podskupin, z nichž první odvozovala svůj status a volební právo od držby majetku, tedy ekonomického kapitálu (*Wirtschaftsbürgertum*). Sem lze zařadit zejména zámožné továrníky, ale i obchodnické a živnostenské elity. Druhá skupina pak odvozovala svoji pozici od svého vzdělání, tedy kulturního kapitálu (*Bildungsbürgertum*). Sem lze zařadit zejména vysokoškolsky vzdělané právníky, lékaře nebo techniky. Tyto skupiny samozřejmě částečně splývaly například u zámožných advokátů nebo naopak u technicky vzdělaných majitelů továren nebo úspěšných architektů a stavitelů. Podle množství toho kterého kapitálu lze potom tyto podskupiny dále dělit na velkoburžoazii (*Grossbürgertum*) a maloburžoazii (*Kleinbürgertum*).

Časově svoji práci vymezují roky 1861 a 1914. Spodní hranice je dána rokem, kdy se v Karlíně a Libni po období neoabsolutismu znovu konstituovaly samosprávné orgány. Horní hranice je pak dána rokem vypuknutí první světové války.

Pokud jde o problematiku komunálních elit zejména v prostředí větších měst, tak tomuto tématu je věnována poměrně značná pozornost už nejen v prostředí Německa a Rakouska, ale i u nás. Právě z realizovaných výzkumných projektů zaměřených na městské elity lze čerpat celou řadu metodologických podnětů. Pokud jde o Německo, tak zde se od 80. let 20. století vytvořila dvě hlavní centra výzkumu, která v edicích *Stadt und Bürgertum*, vydávané ve Frankfurtu, a *Bürgertum. Beiträge zur europäischen Gesellschaftsgeschichte*, vydávané v Bielefeldu, přinášejí práce týkající se této problematiky.⁸ Z podnětů prací vydaných v těchto

⁷ Srov. např. Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914*, Díl II/1 – Muži z radnice, Ostrava 2008, s. 72; Lukáš Fasora, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851 – 1914*, Brno 2007, s. 16

⁸ Srov. např. Jirí Pešek, *Výzkum komunálních elit v Čechách a v zahraničí*, In. *Documenta Pragensia XIV*, Praha 1997, s. 21-38; Pavel Kladiwa, *Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum*, In. *Slezský*

edicích pak čerpá vídeňská řada *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, která se snaží aplikovat výsledky německých výzkumů na specifika mnohonárodnostní Habsburské monarchie. Z rakouských prací jsem pracoval zejména s IX. dílem této řady nazvaným *Kleinstadt Bürgertum* věnovaným menším městům monarchie včetně českých a moravských měst Ústí nad Labem, Berouna, Moravského Šternberka a Uherského Hradiště.⁹ Otázkám samosprávy se ale věnuje například i 2. díl VII. svazku řady *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, s nímž jsem pracoval též.¹⁰

U nás se v posledních zhruba 15 letech tématice obecní samosprávy, komunálních elit a formování občanské společnosti ve městech 19. století věnují zejména moravští a slezští historici. V tomto směru je nutné zmínit především třídílnou práci týmu okolo Ostravské univerzity *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850 – 1914*. Vedle této syntetické práce je třeba zmínit i řadu dalších prací věnovaných jednotlivým městům, z nichž vyniká zejména práce Lukáše Fasory *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851 – 1914*. Dále jde o práci Pavla Kladiwy *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850 – 1913: komunální samospráva průmyslového města a její představitelé* nebo o práci Andrey Pokludové *Obecní rada Opavy 1850 – 1912*.¹¹ Z dalších klíčových prací považuji za nutné zmínit i dva konferenční sborníky věnované komunálním elitám *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948* a *Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918*.¹² Problematice interakce mezi měšťanstvem a dělnictvem na příkladu šesti moravských měst se věnuje kniha Lukáše Fasory *Dělník a měšťan*. Vhodné je také zmínit práce věnované jednotlivým sociálním vrstvám nebo profesním skupinám, ať už jde o *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1791 – 1914* Jany Macháčové a Jiřího Matějčka, sborník *Člověk na Moravě 19. století*, přinášející studie o více

sborník 2002, s. 124-143; Lukáš Fasora – Pavel Kladiwa, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850 – 1918*, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.) *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948*, s. 11-40

⁹ Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (Hgg.), *Bürgertum in Habsburgermonarchie Bd. IX – Kleinstadtbürgertum in Cisleithanien 1862 – 1914*, Wien 2000

¹⁰ Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (Hgg.) *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, Bd. VII, Verfassung und Parlamentarismus. 2. Teilband: Die regionalen Repräsentativkörperschaften*, Wien 2000

¹¹ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl I. +II. – Vývoj legislativy, Muži z Radnice, Finance a infrastruktura*, Ostrava 2007 – 2010; Lukáš Fasora, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna v letech 1861 – 1914*, Brno 2007; Pavel Kladiwa, *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850 – 1913: komunální samospráva průmyslového města a její představitelé*, Ostrava 2004; Andrea Pokludová, *Obecní rada Opavy 1850 – 1912*, Opava 2007

¹² Lukáš Fasora – Jiří Malíř – Jiří Hanuš (ed.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948*, Brno 2006; Pavel Kladiwa – Aleš Zářický (ed.), *Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918*, Ostrava 2009

či méně reprezentativních představitelích jednotlivých socioprofesionálních skupin nebo o práci Andrey Pokludové *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857 – 1910*, která přináší kolektivní biogramy příslušníků moravské Bildungsbürgertum.¹³

Vedle podnětů z prací věnovaných přímo problematice komunálních elit jsou inspiračním zdrojem mé práce i podněty vzešlé zejména z domovského Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK věnované podnikatelským a finančním elitám nebo hospodářskému nacionalismu, ať už jde o sborníky *Moderní podnikatelské elity, Nacionalismus zvaný hospodářský* nebo *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*.¹⁴

Z další literatury jsem pracoval zejména s komparativní prací Jiřího Peška *Od aglomerace k velkoměstu* věnované problematice růstu středoevropských metropolí včetně Prahy, dále je vhodné zmínit práce Milana Hlavačky *Zlatý věk české samosprávy*, která se věnuje různým tématům vlivu okresní a obecní samosprávy na hospodářský, sociální a kulturní rozvoj Čech, či dvoudílné *České dějiny v 19. století* věnované mimo jiné i proměně měšťanské společnosti. Podnětné jsou i práce věnované obecnímu hospodaření a majetku v daném období, ať už jde o práci Karla Maiera *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850 – 1938* nebo o práci Jiřího Šouši jr. *Obecní majetek v Čechách 1848 – 1938*.¹⁵

Důležitá je i otázka právní, tedy jaká pravidla platila pro formování a činnost obecní samosprávy. V tomto směru jsem pracoval s klasickou prací Jiřího Klaboucha *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848 – 1918* či s článkem Petera Urbanitsche *Die Gemeindevertretungen in Cisleitaniien*, ale rovněž s dobovými zákoníky a komentáři k obecnímu zřízení, jakož i s dobovým samosprávným tiskem, reprezentovaným zejména časopisem *Samosprávný obzor*.¹⁶

¹³ Lukáš Fasora, *Dělník a měšťan – vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870 – 1914*, Brno 2010; Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.), *Člověk na Moravě v 19. století*, Brno 2004; Andrea Pokludová, *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857 – 1910*, Opava 2008; Jana Machačová – Jiří Matějček: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1791-1914*, Opava 2002

¹⁴ Jiří Štaif (ed.), *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*, Praha 2007; Eduard Kubů – Jiří Šouša (ed.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2009; Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci / převahu v českých zemích (1859 – 1945)*, Praha 2011

¹⁵ Jiří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu*, Praha 1999; Milan Hlavačka, *Zlatý věk české samosprávy – Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech v letech 1862 – 1913*, Praha 2006; Týž, *České země v 19. století – Proměny společnosti v moderní době I. + II.*, Praha 2014; Karel Maier, *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850 – 1938*, Praha 2005; Jiří Šouša jr., *Obecní majetek 1848 – 1938 – základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848 – 1938*, Praha 2009

¹⁶ Jiří Klabouch, *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848 – 1918*, München 1968; Peter Urbanitsch, *Die Gemeindevertretungen in Cisleitaniien*, In: Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (Hgg.) *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, Bd. VII, Verfassung und Parlamentarismus. 2. Teilband: Die regionalen*

Co se týče literatury vážící se k Libni a Karlínu, pak je vhodné jmenovat zejména dobovou kroniku libeňského učitele Ladislava Hejtmánka pro Libeň a práce karlínského ředitele škol Františka Kneidla, ať už jde o dějiny karlínského školství, nebo rozpracovanou práci k dějinám Karlína po roce 1817, která zůstala v podobě více či méně ucelených poznámek v rukopisné podobě uložena v Archivu hlavního města Prahy.¹⁷ Z novějších prací je třeba zmínit zejména práci Zdeňka Míky o Karlínu a jeho významu pro Prahu v *Pražském sborníku historickém* z roku 1975¹⁸, ale také v nedávné době vyšlé obrazové publikace Jana Jungmanna o Libni a Zdeňka Míky o Karlínu či mapové soubory k Libni v rámci edice *Historický atlas měst ČR*.¹⁹ Samozřejmě jsem rovněž pracoval s literaturou vážící se k Praze jako takové, ať už jde o II. díl práce Pavla Běliny a kol. *Dějiny Prahy*, o další obsáhlé dějiny Prahy od Václava Ledvinky a Jiřího Peška nebo například práci Gary B. Cohena *Němci v Praze* věnovanou pražské německé a německo-židovské komunitě.²⁰ Přínosné také byly další články v řadách *Pražský sborník historický* a *Documenta Pragensia*.

Pokud jde o faktografii, tak se práce nicméně opírá primárně o prameny, ať už archivní nebo tištěné. Základními archivními fondy byl Archiv města Libně a Archiv města Karlína, které jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy. Tyto fondy jsem doplnil o fond Sběrka rukopisů, v němž lze najít například karlínskou kroniku nebo nedokončenou práci Františka Kneidla k dějinám Karlína, a fond Okresní správa politická – Karlín, který obsahuje materiály okresního hejtmanství. Dalšími archivními fondy byly pozůstalostní fondy některých karlínských literátů nebo vydavatelů, z nichž nejvýznamnější byl fond karlínského advokáta Edmunda Kaizla, kde jsem našel v podstatě ucelenou řadu deníků tohoto advokáta od 50. let do roku 1893. V Národním archivu jsem potom využil fondy zejména k dějinám karlínských a libeňských spolků, ať už jde o Fond České místodržitelství nebo Policejní ředitelství Praha. Vzhledem k významu Měšťanské besedy pro formování karlínské komunální elity jsem rovněž využil její fond uložený v Archivu hlavního města Prahy.

Repräsentativkörperschaften, Wien 2000, 2199 - 2281; Jiří Pražák, Rakouské právo ústavní I. – Ústava obecní, Praha 1900;

¹⁷ Ladislav Hejtmánek, Libeň – historický nástin, Praha – Karlín 1896; František Kneidl, Paměti škol okresu karlínského, Karlín 1898

¹⁸ Zdeněk Míka, Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu, *Pražský sborník historický* IX, Praha 1975, s. 78-141

¹⁹ Zdeněk Míka, Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu, *Pražský sborník historický* IX, Praha 1975; Jan Jungmann, Libeň – zmizelý svět, Praha 2010; Zdeněk Míka, Karlín – nejstarší pražské předměstí, Praha 2011; Eva Semotánová, *Historický atlas měst české republiky sv. 14*, Praha – Libeň, Praha 2006

²⁰ Pavel Bělina a kol., *Dějiny Prahy II.*, Praha – Litomyšl 1998; Václav Ledvinka – Jiří Pešek, *Dějiny měst: Praha*, Praha 2000; Gary B. Cohen, *Němci v Praze 1861 – 1914*, Praha 2000

Vedle těchto archivních materiálů jsem hojně využíval informace z tisku, ať už se jednalo o tisk celostátní (*Národní listy, Národní politika, Právo lidu* ad.), zájmové či odborné časopisy (*Technický obzor, Hostimil* ad.) nebo regionální noviny (*Karlínské listy, Libeňský věstník, Hlas předměstí, Předměstské listy* ad.) Zejména u regionálního tisku se v řadě případů jednalo o minoritní listy, které vycházely obvykle jen několik let, nicméně přinesly řadu informací zejména o zákulisí komunální politiky. Vedle tisku jsem pak využíval i tištěné prameny spojené zejména s Městskou statistickou komisí hl. m. Prahy, k níž byl připojen i Karlín. Jedná se tak primárně o Administrační zprávy hl. m. Prahy, Statistické knížky nebo Almanach hlavního města Prahy.

Důležité je také zmínit příležitostné tisky, které vydávaly přímo obce, a věnovaly se v nich nějakému ožehavému problému. Jejich cílem bylo posílit argumentační pozici či získat subvence na nějaké projekty. Zejména mezi nimi vyniká libeňskou samosprávou vydaná publikace věnovaná propagaci stavby libeňského přístavu nebo publikace sepsaná ředitelem obecního úřadu v Karlíně Karlem Čížkem, v níž je prezentována karlínská pozice při jednání o spojení obce s Prahou.²¹ V neposlední řadě jsem pracoval i s výročními zprávami nebo různými jubilejními tisky, ať už šlo o významné spolky nebo školy.

Základní metodou mé práce bylo vytvoření kolektivního biogramu všech členů obecního výboru ve sledovaných letech. Zjištěné údaje o představitelích komunální samosprávy dále interpretuji a snažím se najít typické příklady, zejména pokud jde o způsoby jednání, o životní styl či mentalitu komunální elity i jednotlivých socioprofesionálních skupin, které ji tvořily. V prostředí Karlína a Libně se jedná o zhruba 350 osob, které byly buď zvoleny jako členové obecního výboru, nebo byly nastálo kooptovány z řad náhradníků po rezignaci nebo úmrtí jiného člena. Jako primární zdroj informací k jednotlivým osobám mi posloužily zejména informace ze sčítacích operátů z fondu Všeobecné sčítání lidu, z konskripčních lístků pražského policejního ředitelství z fondu Policejní ředitelství Praha, ze Soupisu pražských domovských příslušníků z fondu MHMP I. a částečně i z karlínských a libeňských matrik, ať už katolických, nebo židovských. Z těchto fondů lze zejména zjistit základní data jako bydliště, datum narození, rodinné vazby, rodiště či domovskou obec dotyčného, velikost bytu a okruh osob, s nimiž bydlení sdílel. Důležitým zdrojem informací pak byly nekrology otištěné v denním tisku nebo různých pamětních publikacích. Samozřejmě jsem využil i řadu

²¹ Návrh zřízení hlavního přístavu pražsko-libeňského s loděnicí a přístavním průplavem v Libni, Praha 1885; Karel Čížek, Úvaha o spojení obce Karlínské s král. hlavním městem Prahou, Karlín 1885

informací z výzkumu archivních materiálů v Archivu hlavního města Prahy, jako například úmrtní oznámení jednotlivých zastupitelů, které sloužily jako podpůrné prameny zejména k vytipování rodinných vazeb, podobně jako náhrobní nápisy na libeňském nebo olšanském hřbitově, kde tito lidé odpočívají.

Velkým přínosem byla digitalizace některých fondů Národního archivu a Archivu hlavního města Prahy, z nichž jsem získával a ověřoval základní informace o jednotlivých příslušnících komunální elity. Konkrétně mám na mysli zejména digitalizované konskripční lístky Policejního ředitelství v Praze uložené v Národním archivu a dále Soupis pražských domovských příslušníků a částečně digitalizované matriky v Archivu hlavního města Prahy. Jako velmi přínosnou pro efektivitu práce, zejména ve srovnání s prací na své diplomové práci, hodnotím digitalizaci periodického tisku. Velkou pomocí byla zejména možnost fulltextového vyhledávání v periodickém tisku, která mi umožnila v mnohem větší míře vytěžit informace z titulů s celostátní působností, jako byly zejména Národní listy nebo Národní politika.

Oproti tradičnímu přístupu, který využívá jako základní zdroj informací voličské seznamy k obecním volbám, se mi bohužel podařilo dohledat pouze jediný voličský seznam pro Libeň z roku 1864. Toto jsem nicméně do jisté míry mohl kompenzovat seznamy soudních porotců, které byly pro 80. a 90. léta k dispozici pro Karlín i Libeň a vedle informací o bydlišti a zaměstnání obsahují i informaci o výši odváděných přímých daní, o jazyku, který dotyčný ovládal i jaký preferoval, částečně pak i o náboženském vyznání. Vedle toho jsem informace doplňoval z dobových adresářů, ať už pražských, které obvykle zahrnovaly i území velkých předměstí včetně Karlína, nebo místních, jako byl adresář vydaný samostatně pro Libeň. Důležitým zdrojem vedle tisku byly i almanachy a encyklopedie věnované zejména příslušníkům jednotlivých profesí (právníci, lékaři, podnikatelé).

Důležitým výsledkem tohoto výzkumu je seznam členů obecního výboru, v němž je uvedeno povolání, datum narození a případně i úmrtí, pokud se ho podařilo zjistit, dále informace o tom, kdy a jakou funkci v obecní samosprávě dotyčný zastával. Tento seznam je nedílnou částí práce a je k ní připojen jako příloha. Informace o jazykových preferencích, majetkových poměrech, bydlišti, původu nebo rodinných vazbách jednotlivých příslušníků komunální elity jsou pak obsaženy v příslušných kapitolách disertační práce. U významných členů komunální elity, jejichž jména jsou v závěrečných seznamech uvedena tučným písmem, jsem pak zařadil do textu práce formou poznámek pod čarou i jejich krátké medailonky.

Na závěr považuji za vhodné informovat o používané terminologii zejména v případě obecních orgánů. Ačkoli status Karlína nebyl úplně vyjasněn a ačkoli nebyl právně městem, tak i před svým povýšením na město v roce 1903 bylo běžně používáno názvosloví jako *purkmistr*, *městská rada* nebo *městské zastupitelstvo*. Já se nicméně držím právně správného názvosloví, které je jednotné pro Karlín i Libeň. Vedle *starosty* používám zejména ze stylistických důvodů dvojici termínů pro *obecní výbor* také termín *obecní zastupitelstvo* a pro *obecní představenstvo* rovněž termín *obecní rada*. V době po povýšení obcí na města se pak snažím termín *obecní* nahradit termínem *městský*.

Součástí práce jsou i přiložené dobové mapy Karlína a Libně, které, jak doufám, přispějí k lepší místní orientaci.

2. Určující faktory rozvoje Karlína a Libně

Období let 1861 – 1914 bylo v Karlíně a Libni obdobím mnoha dynamických změn, které zcela přetvořily jejich tvář. Přechod od venkovské obce k modernímu městu měl v každé z obcí jiný průběh. Tvář uměle založeného Karlína a její proměny do značné míry určoval regulační plán s celou řadou pravidel, která měla od počátku zajistit, že nově založená obec bude pražským předměstím, které postupně splyne s hlavním městem. Relativně malá plocha Karlína a stavební omezení na všech světových stranách pak zajišťovala zahuštěný charakter zástavby, který měl od počátku městský charakter. Původně klasicistní či empírová zástavba byla v prvních letech 20. století postupně doplňována secesním Novým Karlínem, který vznikl na vykoupených pozemcích u Invalidovny a představoval reprezentativní bydlení pro zámožné vrstvy obyvatel nejstaršího pražského předměstí.

Naopak Libeň byla na počátku 60. let venkovská obec, na jejíž charakter neměly první průmyslové závody zásadní vliv. Rozvoj zástavby a proměna jejího charakteru byly pak mnohem živelnější. Přestože Libeň zažila strmý růst včetně výstavby městských vícepatrových domů, tak i na přelomu století zůstal rozsáhlým částem Libně venkovský charakter, který se zvláště snoubil s místním průmyslem. Spisovatel V. K. Krofta, narozený v Libni v roce 1896, vzpomínal na Libeň svého útlého mládí takto: „...*Ulice se podobaly dásním starých lidí. Co chvíli scházely dům, na jehož místě se černala vykotlaná jáma porostlá travou a bodlácím. A pole byla i uprostřed ulic...Nízké jednopatrové domky podél dvou hlavních ulic, vybíhajících z návrší palmovického, vesnická sousedkost, kde viděli jedni druhým do každodenní mísy...Taková byla podoba a tvář rodného hnízda za let vířících kolem roku 1900.*“²²

2.1 Přírodní podmínky a životní prostředí

Území, na nichž se obě obce rozkládají, je poměrně členité. Katastr Karlína tvoří úzký pruh rovinatého území ohraničený na jedné straně Vltavou a na druhé vrchem Vítkovem. Západní hranici Karlína pak určovaly pražské hradby, na východě pak byly erární pozemky kolem Invalidovny využívané jako vojenské cvičiště. Ke Karlínu je nutné připočítat rovněž ostrov

²² Václav Krofta, *Život začíná dnes – Zrození města*, Praha 1946, s. 17-18

Štvanice nazývaný také Velké Benátky.²³ Vedle tohoto ostrova patřily do karlínského katastru i další dnes již zaniklé vltavské ostrovy, jako byl ostrov Jeruzalémský, Papírnický nebo Rohanský.²⁴ Na rovinaté území Karlína na severovýchodě navazovaly pozemky vojenského eráru, cvičiště, střelnice s krásnými sady, pod svahy Vítkova již zaniklý vojenský a evangelický hřbitov a samozřejmě Invalidovna. Právě na tomto území došlo v prvním desetiletí 20. století k výstavbě Nového Karlína.

Zhruba půl hodiny chůze od Karlína přes volná prostranství u Invalidovny se rozkládal katastr Libně. Nejobydlenější části Libně Stará Libeň a Židovské Město ležely převážně v rovině u Vltavy. Později postavenou povltavskou cestou podél Vltavy směrem k Troji pod vrchem, na němž stojí libeňský zámek, se pak bylo možné dostat na Pelc-Tyrolku a do Malých Holešovic, které od 17. století patřily k libeňskému panství. Směrem na sever za vltavským přítokem říčkou Rokytkou se libeňské území zvedá na náhorní plošinu směrem ke Kobylisům. Stará Libeň zde plynule přecházela do místní obce Nová Libeň. Území stoupající na náhorní plošinu tvořilo největší část libeňského katastru. I k Libni je nutné počítat dva ostrovy, které podobně jako ostrovy v Karlíně zažily v souvislosti s regulací Vltavy zejména ve 20. letech 20. století řadu proměn. Výše proti proudu Vltavy ležel Kubešův ostrov, který byl až do výkupu libeňskou obcí v souvislosti se stavbou výkladiště v majetku rodiny někdejšího libeňského starosty Antonína Kubeše. Široké řečiště, které ho oddělovalo od libeňského Židovského Města, bylo upraveno v roce 1873 tak, že zde zůstala pouze strouha. Kubešův ostrov spolu s druhým velkým libeňským ostrovem, který byl jednoduše nazýván Velký ostrov, se stal součástí současného Libeňského ostrova. Ten je dnes ostrovem pouze podle jména, neboť fakticky jde o poloostrov.

Odvrácenou tvář významných průmyslových závodů umístěných v obou obcích bylo více či méně nezdravé životní prostředí a s ním spojené nemoci obyvatel, či dokonce epidemie.

Podle všeho horší situace v tomto směru byla v Libni. Z dopisů místodržitelství libeňskému obecnímu výboru z devadesátých let, v nichž je opakovaně odmítáno povýšení obce na město, dobře vystává odvrácená tvář průmyslového růstu. V jednom z dopisů z roku 1896 upozorňuje místodržitelství na špatné zdravotní poměry dělníků, opakující se epidemie, chybějící kanalizaci, špatné zásobování vodou a nedostatečné dláždění ulic. Dopis končí

²³ *Ten byl ve vlastnictví karlínského radního Karla Židlického, od jehož dědiců ho v roce 1898 koupila Praha za 880 000 zl. Ta pak docílila schválením zemského zákona vyjmutí ostrova Štvanice, ostrova Korunního a částí ostrova Jeruzalémského z karlínského katastru a přičlenění k Praze.*

²⁴ Dana Fialová, Vltavské ostrovy v Praze, In. Geografické rozhledy 4/22, Praha 2013, příloha s. 1-4

slovy: „...*Tento stav neodpovídá požadavkům kladeným na uspořádaný svazek obecní vůbec, zejména pak na město jako svazek řádu vyššího...*“²⁵ Karlínský advokát Edmund Kaizl, který se musel v roce 1893 účastnit jakési komise v Libni, uvedl ve svých denících, že se mu zjevila v „*nelichotivém hávu*“. Stěžoval si na mrtvou přírodu a Karlín ve srovnání s Libní byl podle něj „*městem rezidenčním*“.²⁶

Pokud se podíváme do měsíčníku a později čtrnáctideníku Libeňský věstník, jehož jediný ročník 1899/1900 vydávali libeňští sociální demokraté, zjeví se před námi problémy Libně v celé své nahotě. Jeden z libeňských sociálně demokratických předáků MUDr. František Miláček píše v jednom ze svých článků o tom, že Libeň měla jednu z nejvyšších úmrtností v Čechách. Problémem byly opakující se epidemie nakažlivých nemocí, zejména neštovic a tyfu. Dělnictvo v Libni bydlelo v přeplněných bytech, často i ve sklepích nebo na půdách. Chyběla zeleň a veřejné sady.²⁷ Libeň byla rovněž znečištěná množstvím odpadků a splašků z továren a linul se jí, podle současníků, nesnesitelný zápach. A tak se můžeme hned v prvním čísle Libeňského věstníku v článku jednoho z dělnických vůdců Františka Sühse dočíst: „...*Připojení k Praze skončilo po návštěvě pražské delegace. Nejspíš kvůli smradu. Ať přijдете z kterékoli strany, všude Vás zarazí strašlivý smrad. Z jedné strany spirituska, z druhé továrna Urbachova, v Židovském Městě jirchárny a v celé Libni smrdí „stříbrotoká“ Rokytká*“²⁸. *Kolekci smradů doplňují továrny Grabova a Hubínkova.*“²⁹

Čistota, či spíše nečistota, potoka Rokytky byla na přelomu století zásadním tématem komunální politiky i předmětem sporů mezi Libní a sousedními Vysočany. Libeňští obyvatelé nesli s velkou nelibostí znečišťování Rokytky průmyslovými závody na jejích horních tocích, zejména ve Vysočanech. Do Libně přitékala spíše zapáchající stoka, než potok. To s sebou neslo řadu zdravotních rizik. Po připojení Libně k Praze si pražský radní a zástupce Libně Alois Pinz stěžoval v hospodářské komisi na „*nesnesitelný a neslýchaný zdravotní stav v okolí Rokytky*“ a dovolával se zásahu místodržitelství. Příčinou mělo být zejména to, že „*město Vysočany všechny splašky i odpadní vody pouští přímo do potoka. Nad Podvinným mlýnem je stavidlo – zde voda potoční – vlastně rozpuštěné fekálie a tovární odpadky z Vysočan – zůstává stát, hnije a vydává zápach otravný.*“ V této vodě se pak podle Pinze zejména v létě

²⁵ AHMP, AML, 161, 1-1/5-2-24, k. 92

²⁶ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIX, 14. 3. 1893

²⁷ Libeňský věstník, 16. 1. 1900

²⁸ *Rokytká je říčka protékající Libní, kolem které vyrostla řada průmyslových závodů, v čele s obrovským lihovarem firmy F.X. Brosche, které vypouštěly splašky a odpady do potoka.*

²⁹ Libeňský věstník, 22. 8. 1899

měly koupat děti. Pinz upozorňuje na to, že Praha sice investovala čtvrt milionu korun do sběračů na Rokytce, ty ale situaci spíše ještě zhoršily.³⁰

Znečištění Rokytky nicméně bylo i plodem činnosti předchozích libeňských zastupitelstev. V dopise ze dne 18. 4. 1877 třeba libeňská samospráva nabízela Praze ke zřízení centrálních jatek pozemky v Libni s tím, že veškerý odpad by se mohl házet právě do Rokytky. Praha tuto nabídku odmítla, přičemž kromě velké vzdálenosti od Prahy a nákladů na zřízení jatek poukazovala, že „svádění nečistot a odpadu z jatek do Rokytnice, rozmnožilo by zápach z téhož potoku, který již nyní v okolí zámku Libeňského bývá nesnesitelným“.³¹

V pozdějších letech se představení obce stále více snažili problém znečištění řešit. Vysazovaly se nové stromy³² nebo se bojovalo s infekčními chorobami. V cestě však stály omezené možnosti postihu továrníků za znečišťování. Zvlášť problematický byl provoz velikého Broscheho lihovaru, na který si Libeň opakovaně a bezvýsledně stěžovala u státních úřadů. Ten se podařilo přesunout do Vysočan až po připojení obce k Praze.³³ Během jedné z anket o vytvoření Velké Prahy odpověděla Libeň na dotaz okresního výboru, jaké výhody by obci přineslo spojení s Prahou, že by mimo jiné bylo snadnější postihovat továrny za znečišťování.³⁴

Vedle továrních provozů ale byla problémem i primitivní či zcela chybějící hygienické návyky nově příchozích obyvatel. Když se v březnu 1888 zasazoval jeden z libeňských politických spolků o vyčištění obecní studny a zvýšení jejích okrajů v jedné z částí Libně (v Židovském Městě), dostal po vyšetření celé záležitosti odpověď od libeňského obecního stavitele Josefa Bukovského, že problémem nejsou nízké okraje studny, ale to, že obyvatelstvo vylévá do studny veškeré splašky včetně obsahů nočníků.³⁵

Situace v Karlíně byla oproti Libni o poznání lepší, na rozdíl od Libně Karlín průběžně budoval svoji kanalizaci a byl také schopen prosadit své zájmy proti místním továrnám. Takto například na počátku 80. let dosáhl přesunutí nezdravého provozu karlínské plynárny, který na počátku 70. let otrávil vodu v karlínských studních, do Libně. Rovněž docházelo ke

³⁰ Národní listy, 16. 6. 1905

³¹ AHMP, AML, 142, k. 39

³² *Libeň byla členem Spolku pro vysazování stromů a okrašlení hlavního města Prahy a okolí pražského.*

K dispozici jsou čísla z počátku devadesátých let, která dokazují dosti intenzivní výsadbu. Například v roce 1891 bylo obci dodáno 50 dubů, 50 platanů, 50 lip, 100 jasanů, 60 javorů, 500 akátů, 3000 smrků, 1000 modřínů a 1000 bříz. (AHMP, AML, 147, 82/110, k. 62)

³³ Karlínské listy, 13. 8. 1904

³⁴ AHMP, AML, 155, 90/142-11, k. 91

³⁵ AHMP, AML, 149, 84/216-37, k. 83

zřizování sadů, na čemž se v 60. letech podíleli zejména místní zámožní občané. V roce 1867 pak osázení okolí nové školy zaplatila Občanská záložna v Karlíně.³⁶ Později už budování sadů bylo cílenou aktivitou ze strany města, které třeba na počátku století cíleně zřídilo Kaizlovy sady a osázelo Riegrovo náměstí v Novém Karlíně.

Dobré zdravotní poměry Karlína ve srovnání s jinými obcemi shrnul ve své přednášce přednesené v sezení obecního výboru Karlína dne 22. 12. 1886 obecní tajemník Karel Čížek. V přednášce uvádí argumenty proti snaze Prahy zahrnout Karlín do společného zdravotního obvodu s rozhodovací pravomocí hlavního města, jakož i například proti společným jatkám. Podle Čížka oproti Praze bylo výhodou zejména jeho založení v západo-východním směru, jakož i široké ulice, což umožňovalo volnou cirkulaci vzduchu. Čížek dále vyzdvihl kvalitu karlínské vody a kvalitu kanalizace. Pokud jde o epidemie, tak podle Čížka zasáhla od roku 1873 Karlín pouze jedna epidemie tyfu v roce 1876. V roce 1883 pak postihla Karlín epidemie neštovic, která ovšem neměla zde původ. Zdravotní službu v Karlíně zajišťovali ve dvou zdravotních obvodech dva lékaři, kteří vedle ošetřování nemocných měli úkoly i v oblasti dohlídky na porážky dobytka, na kvalitu potravin či účasti ve stavebních komisích zaměřené na čistotu v domech. Čížek dále cituje vyjádření c.k. okresního hejtmanství, které v přípisu z 15. 12. 1886 potvrdilo, že „podle zprávy c.k. okresního lékaře vykazuje Karlín vždy menší počet onemocnění a menší počet úmrtí nežli Praha, kterýžto poměr dosud obzvláště za panování epidemických nemocí zjištěn byl, a že ten příznivý stav pouze tomu musí se přičítati, že se v Karlíně již od jeho založení na to dbalo a ustavičně se k tomu přihlíží, aby veškerým požadavkům veřejného zdravotnictví vyhověno bylo“.³⁷

2.2 Růst zástavby a průmyslu

Předměstí měla tradičně ve vztahu k centru dvě hlavní funkce, jednak rezervoár stavebních pozemků pro průmysl, jednak totéž pro ubytování nízkopříjmových skupin obyvatelstva, eventuálně v určitých případech, jako byly například Královské Vinohrady i výstavba rezidenčního bydlení pro střední a vyšší vrstvy.

Katastrální území Karlína činilo stabilně okolo 206 ha. Až při sčítání v roce 1910 se plocha relativně dost zmenšila na cca 161 ha. Důvodem bylo zejména přičlenění ostrovů Štvanice a

³⁶ V roce 1861 se úpravy sadů na centrálním karlínském náměstí ujala skupina měšťanů a továrníků v čele s nově zvoleným starostou Josefem Götzlem, v níž můžeme najít například spolumajitele karlínské plynárny Ferdinanda Friedlanda a Karla ryt. Steffka, Vincence Daňka, Ulricha a Salomona Hubrovi nebo Karla Židlického. (AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 183)

³⁷ Předměstské noviny, 8. 1. 1887

některých dalších ostrovů a ostrůvků k Praze. V této výměře ale stará zástavba měla pouhých 113 ha. Od počátku 20. století budovaná čtvrť Nový Karlín pak necelých 15 ha a zhruba 32 ha připadalo na pozemky u Invalidovny, které nebyly zastaveny. Naopak Libeň si před připojením i po připojení k Praze držela s minimálními změnami rozlohu zhruba 677 ha.³⁸

Pokud jde o zastavěnost území, tak její procentuální růst v letech 1890 – 1910 zobrazuje následující tabulka.

Tabulka 1 Zastavěnost katastrálního území Karlína a Libně podle sčítání v letech 1890 – 1910

	Karlín	Libeň
1890	19,50 %	5,51 %
1900	20,85 %	6,53 %
1910	29,75 %	11,35 %

Zdroj: Hlavní výsledky popisu obyvatelstva z 31. 12. 1910, Praha 1911, s. 5n

Zajímavý je zejména nárůst procentuální zastavěnosti Karlína a Libně mezi lety 1900 a 1910. V případě Karlína byla důvodem zejména výstavba tzv. Nového Karlína, tedy vystavení 13 bloků domů na téměř 15 ha dřívějšího vojenského cvičiště, kam se karlínská zástavba po roce 1900 poté, co se podařilo vykoupit pozemky, rozšiřovala. Nelze nicméně pominout ani zmenšení katastrálního území v roce 1910 proti předchozímu sčítání v roce 1900 o více jak 40 ha v souvislosti s převzetím ostrova Štvanice Prahou. Navíc tato ztráta se týkala jen slabě zastavěných vltavských ostrovů, což snižuje vypovídací hodnotu prudkého procentuálního nárůstu zástavby mezi lety 1900 a 1910. To, že Karlín v roce 1910 byl za zenitem svých možností růstu, dokládá i to, že v rámci obcí pražské aglomerace včetně vnitřní Prahy, pokud ji bereme jako celek, byl bezkonkurenčně nejzastavěnějším územím.³⁹

V případě Libně se jednalo o nárůst na téměř dvojnásobek zastavěnosti oproti roku 1900 způsobený připojením obce k Praze, což mělo za důsledek prudký rozvoj stavebního ruchu, zejména pokud jde o bytovou výstavbu. V absolutních číslech byly nové domy vystaveny na 32,67 ha, což bylo vůbec nejvíce ze všech obcí pražské aglomerace.⁴⁰ Po vzniku republiky v roce 1921 měl Karlín zastavěno 37,72 % svého území, což mimochodem činilo více než

³⁸ Hlavní výsledky popisu obyvatelstva z 31. 12. 1910, Praha 1911, s. 5n

³⁹ *Vnitřní Praha byla zastavěna z 21, 53 % (toto číslo samozřejmě snižovaly připojené předměstské obce s velkým katastrálním územím a relativně malou procentuální zástavbou – zejména Holešovice – Bubny a Libeň), Královské Vinohrady byly zastavěny z 19,62 %, Žižkov byl zastavěn z 13,33%, Smíchov z 11,64 %, Nusle z 11,13 % a Vršovice z 10,03 %. Ostatní obce byly pod 10% hranicí.* (Hlavní výsledky..., s. 11)

⁴⁰ Hlavní výsledky..., s. 12-14

zastavěnost Malé Strany nebo Hradčan. Libeň předstihla se zhruba 12,5 % zastavěného území Smíchov.⁴¹

Důležitým ukazatelem rozvoje obcí je vedle růstu zástavby, ať už v absolutních nebo procentuálních číslech, i růst počtu domů. Libeň si po celé období mezi jednotlivými sčítáními lidu v letech 1869 – 1910 udržovala v počtu domů prvenství. Při srovnání s počtem obyvatelstva jednotlivých obcí je zřejmé, že důvodem, proč Libeň měla více čísel popisných, než Karlín, je jiný typ zástavby daný v Karlíně zejména regulačním plánem, který mu dodával od počátku městský charakter.

Libeň rostla po dlouhou dobu živelně a vedle sebe zde stály třípatrové činžovní domy a přízemní chalupy. V odpovědi okresnímu hejtmanství v Karlíně na řadu dotazů v průběhu řízení o povýšení Libně na město z února 1895 se mimo jiné píše, že v Libni je celkem 651 domů, z nichž je 11 třípatrových, 60 dvoupatrových a zbytek jednopatrových a přízemních. Zajímavý je i údaj, že kromě těchto domů bylo dalších 24 rozestavěných, z nich pak bylo 9 třípatrových, 14 dvoupatrových a pouze 1 jednopatrový.⁴² Z toho je vidět, jak libeňská zástavba postupně získávala městský charakter, který byl podpořen tím, že od roku 1884 se výstavba řídila regulačním plánem.⁴³

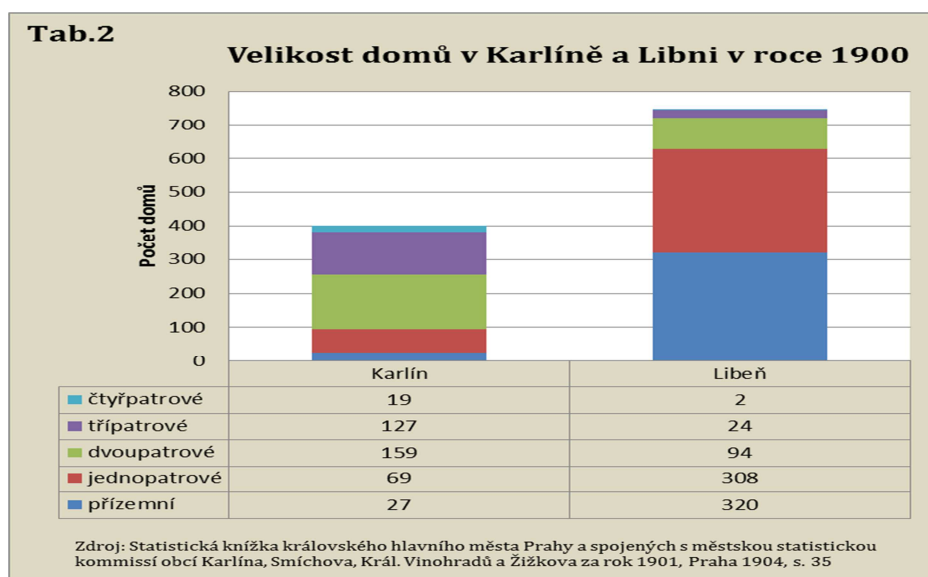
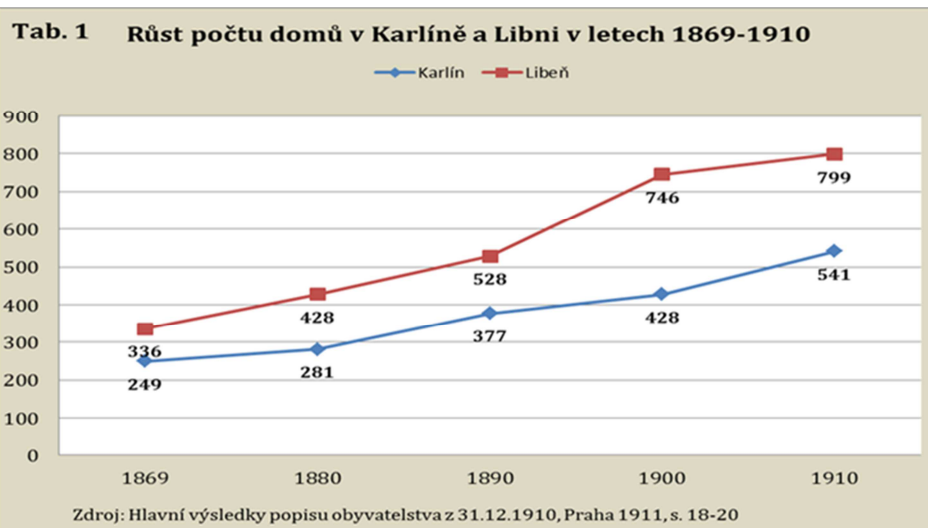
Přesto ale v roce 1900, jak ukazuje následující tabulka, byla stále naprostá většina domů v Libni přízemních nebo jednopatrových. V roce 1899 tak jistý staroměstský poplatník píšící do Hlasu národa, který si udělal vycházku do Libně, píše, že „...*Libeň se svými malými domečky, nahodile po katastru obce rozházenými, neschůdnými silnicemi a cestami činí dojem větší neuspořádané vesnice...*“.⁴⁴ Naproti tomu v Karlíně tvořily jádro dvoupatrové a třípatrové domy.

⁴¹ Antonín Boháč, Hlavní město Praha, s. 21n

⁴² AHMP, AML, 161, 1- 1/5, k. 92

⁴³ Václav Hlavsa, Pražské teritorium..., s. 24

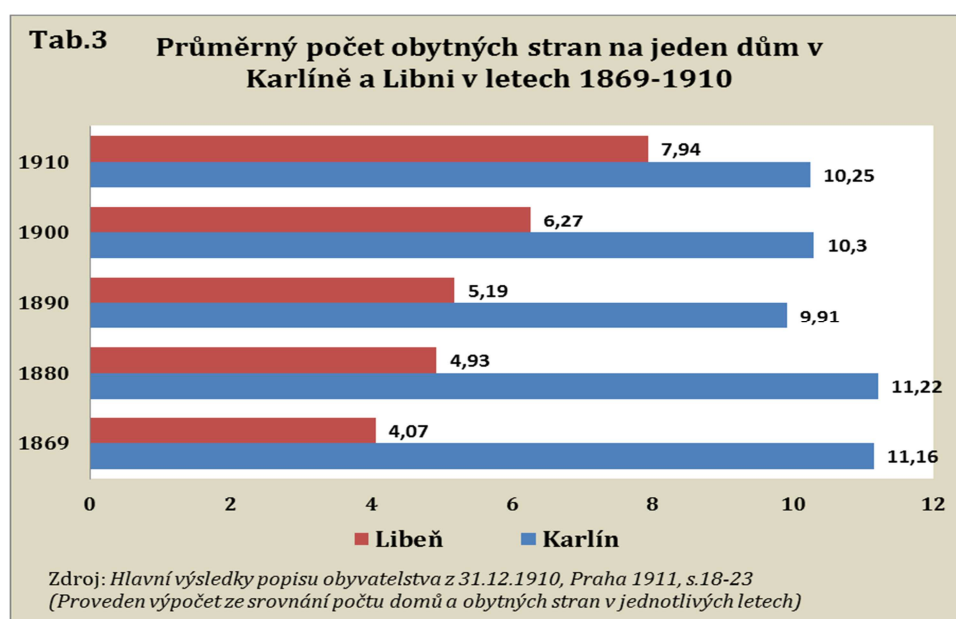
⁴⁴ Hlas národa, 8. 1. 1899

Vedle počtu domů je nutné zohlednit i velikost jednotlivých domů. Tuto lze vedle počtu poschodí srovnávat například porovnáním průměrného počtu obytných stran na jeden dům, byť tento ukazatel nám poslouží spíše pro účely komparace, neboť platilo, že největší střední rozlohu domů měly obce s průmyslovými podniky, hlavně strojírenskými, kam lze zařadit Karlín i Libeň. Tyto obce oproti například obytným čtvrtím Královských Vinohrad nebo Žižkova mají ale relativně nízkou hustotu počtu obyvatel v domech.⁴⁵ Obytnou stranou se rozuměl soubor osob obývajících jeden byt včetně osob, které třeba nebyly v době sčítání na místě přítomny. Dnes bychom místo pojmu „obytná strana“ použili pojem „domácnost“. Počty obytných stran v obou obcích v letech 1869 – 1910 ukazuje tabulka níže.

⁴⁵ Antonín Boháč, Hlavní město Praha..., s. 24

V případě Libně ukazují čísla na kontinuální růst počtu obytných stran, z něhož jde zhruba dovodit růst průměrné velikosti domů. Tento růst samozřejmě nebyl rozložen pravidelně do celého katastru, což lze dobře dokumentovat právě na případu Libně, kde máme k dispozici čísla pro jednotlivé části obce. V roce 1890 byl například počet obytných stran ve Staré Libni 5,96, v Nové Libni 4,35, v Židovském Městě 3,63 a v Malých Holešovicích 2,32. Při sčítání o deset let později počty obytných stran relativně slušně narostly ve Staré Libni na 7,48, v Nové Libni se ale už jednalo o nárůst o pouhé 0,2 obytné strany a v Židovském Městě a Malých Holešovicích dokonce došlo k drobnému snížení počtu obytných stran.⁴⁶

Zajímavý je fakt, že v případě Karlína nastal v roce 1890 relativně významný pokles počtu obytných stran, který nebyl dorovnán na úroveň roku 1869 ani ve sčítání v roce 1910. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že karlínská zástavba se proměňovala i v tom směru, že postupně začaly přibývat honosnější domy stavěné pro zámožnější vrstvy, které měly více obytných místností. To samozřejmě znamenalo i menší počet obytných stran na dům.

2.2.1 Karlín

Karlín byl založen uměle jako vůbec první pražské předměstí v roce 1817 na území za Špitálskou branou, které bylo v majetku křížovníků s červenou hvězdou. Dějiny jeho území, které bylo dříve nazýváno Špitálsko⁴⁷ či Zábransko⁴⁸, sahaly nicméně až do 10. století. Tehdy

⁴⁶ Jan Srb, Sčítání lidu v král. hl. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. 12.1900 – díl I. – Hlavní výsledky sčítání, Praha 1902, s. 35-41

⁴⁷ Tento název dali území křížovníci s červenou hvězdou, kteří po dlouhá staletí byli jeho vlastníky, a odvozoval se od vlastnictví špitálu při kostele sv. Petra.

je uváděn jako vlastník osady Poříčí, které bylo součástí území Špitálska, břevnovský klášter. V době třicetileté války byla většina zástavby zničena v souvislosti s přípravou obrany města proti budoucím obléhatelům. V druhé polovině 18. století rostl počet domů a objevily se na pražské poměry velké manufaktury – Schönfeldova papírna a dvě kartounky.

Nahodilé zastavování území Špitálska pokračovalo až do roku 1816, kdy stálo v dnešním Karlíně celkem 43 domů.⁴⁹ Za zmínku stojí zájezdní hostinec „Na Posledním penízi“, později „U Červené hvězdy“, a letohrádek knihtiskaře Ferdinanda ze Schönfeldu v místech dnešní Pobřežní ulice. Okolo letohrádku se rozkládal nádherný park s plasticky znázorněnou mapou Českého království. Oblíbené výletní místo Pražanů získalo podle růží v parku název „Rosenthal“.⁵⁰

V souvislosti s jednou nevinou žádostí o povolení stavby dalšího domu podanou jistými manželi Hvězdovými se obvykle krátký proces zadrhl a Gubernium došlo k závěru, že je nutné, aby stavební ruch v Karlíně byl regulován. Na konci srpna 1816 byla jmenována komise, jejíž závěry pak podrobně rozpracoval její člen a zároveň profesor polytechniky a ředitel stavebního odboru Gubernia Jiří Fischer. Ten připravil podrobný regulační plán. Tento byl následně v neobvykle krátké době schválen dvorní vojenskou radou, která se k věci vyjadřovala zejména z důvodu demoličního reversu, který se měl vztahovat na značnou část chystané zástavby až k připravovanému náměstí. V červnu 1817 pak schválila projekt i císařská kancelář ve Vídni včetně jména nového předměstí Karolinenthal vybraného na počest manželky císaře Karoliny Augusty. Po celé řadě českých překladů se postupně ustálila česká varianta názvu Karlín. V srpnu 1817 pak Gubernium vydalo dekret, kterým byla stanovena na svoji dobu velmi detailní pravidla pro budoucí zástavbu Karlína. Ten byl již nazýván předměstím.

V budoucím Karlíně se napříště měly stavět pouze jedno nebo dvoupatrové domy, jejichž stavba neměla trvat déle než tři roky. Domy měly odpovídat požárním i hygienickým předpisům, měly mít žumpu a majitelé byli povinni vybudovat před domem chodník a přispívat na budoucí kanalizaci. Plány domů měly být předkládány k úřední kolaudaci.

Území Karlína bylo sevřeno mezi Vltavu, Vítkov, barokní hradby a Invalidovnu. Parcelace Karlína byla provedena tak, že rovnoběžně se starou brandýskou silnicí vedly tři hlavní třídy

⁴⁸ *Název Zábransko byl používán alternativně od 16. století a souvisel s hradbami, které až do 70. let 19. století oddělovaly území Karlína od Nového Města pražského.*

⁴⁹ Zdeněk Míka, *Význam průmyslového předměstí Karlína pro dějiny Prahy v 19. století*, Praha 1970, s. 11

⁵⁰ Karel F. Schaffler, *Paměti Měšťanské besedy v Karlíně v letech 1861 – 1912*, Praha 1914, s. 9

široké 12 sáhů⁵¹, na něž byly kolmo navázány užší ulice. Uprostřed tohoto pravoúhlého půdorysu pak mělo být umístěno náměstí.⁵²

Pozemky byly relativně levné, a to i díky demoličnímu reversu, který ovšem na druhou stranu zejména v první polovině 19. století značně svazoval výstavbu. Stavbu dále zlevňovaly cihelny, které vznikly přímo na území Karlína.

V roce 1848 již popisoval Karlín Zapův Průvodce po Praze takto: „*W málo létech vyplnily se mezery mezi domy i w postranních ulicích, a skwělé řady domův, jež nyní Karlín k městu obracuje, welikolepý pohled působí. Ulic jest 15, naskrze rovných a širokých, ale weliké do pravidelného čtverořanu wyměřené náměstí uprostřed celé osady založené, posud jen dvěma řadami domů obstaveno jest.*“ Pokračuje dále poněkud kriticky: „*Pro ustawičné nové stawby pohřešuje se ještě čistotná dlažba a na mnohých místech hromadí se w chaotickém zmatku nowe domy wedle hlinišťat a cihelen, a otlučené polámané topoly, záhonky zelinářských zahrad co smutné zbytky wolné přírody připomínají nám ještě býwalou fisiagnomii někdejšího Špitálska.*“⁵³

Už z názvu „předměstí“⁵⁴ je zřejmé, že Karlín byl od počátku považován za jakousi přirozenou součást Prahy, ačkoli právně s ní neměl nic společného. Všeobecně se předpokládalo, že až se Praha zbaví svých hradeb, tak se jak Karlín, tak i další předměstí,⁵⁵ rychle spojí s hlavním městem. Ke spojení nicméně došlo až se vznikem Velké Prahy k 1. 1. 1922.

Karlín měl sice po několikaletých sporech mezi obyvateli a karlínskou vrchností již v roce 1844 svoji správní autonomii, svého starostu a samosprávu, nadále ale šlo o poddanskou obec.⁵⁶ Po zrušení patrimoniálního zřízení se Karlín stal nejen samosprávnou obcí, ale i sídlem podkrajského úřadu a později i sídlem řady státních i samosprávných úřadů. V Karlíně sídlilo například okresní hejtmanství, dále okresní soud, později okresní výbor, c.k. finanční a

⁵¹ U brandýské silnice (dnešní Sokolovská) byly dokonce předepsány volné pásy pro případné rozšíření silnice v případě potřeby přesunu vojska.

⁵² Pavel Bedrníček, *Obce vůkolní – před branami měst pražských*, Praha 2006, s. 89-92; František Kneidl, *Dějiny města Karlína*, Praha 1923, s. 337n

⁵³ Karel Vladislav Zap, *Průvodce po Praze*, Praha 1848, s. 286

⁵⁴ Pojem „předměstí“ nikdy neměl žádné jasné právní zakotvení a obzvláště ve spojení s Karlínem způsoboval v budoucnu celou řadu sporů a nejasností v otázce, zda má být Karlín pojímán jako město, nebo jako vesnice. Těmto dohadům byla učiněna přítrž až v roce 1901, kdy Karlín požádal po dlouhém otálení a vybízení státními orgány o přiznání městského statutu. Ten byl potvrzen v roce 1904.

⁵⁵ *Myšleno Karlín, Smíchov, Královské Vinohrady a Žižkov.*

⁵⁶ K tomu více viz Zdeněk Míka, *Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu*, Pražský sborník historický IX., Praha 1975, s. 83n

policejní komisařství, c.k. notářství, okresní nemocenské pokladny a další úřady.⁵⁷ Z rychle rostoucího pražského předměstí se tak stalo samostatné administrativní centrum karlínského okresu. Vedle významných průmyslových podniků, které ale stále více narážely na limity velikosti karlínského katastru, se Karlín postupně stával i centrem obchodu a financí. Velmi významnou v tomto ohledu byla role Občanské záložny v Karlíně, která patřila k jedné z největších v Čechách.

To, jak vypadal Karlín na počátku 60. let, které tvoří dolní časovou hranici této práce, můžeme zjistit například z Riegrova slovníku naučného. Ačkoli příslušný IV. díl vyšel až v roce 1886, je zřejmé, že popis Karlína byl sepsán někdy v první polovině 60. let. Významnou reprezentativní stavbou postavenou v letech 1854 – 1863, které Riegrův slovník věnuje obzvláštní pozornost, byl chrám sv. Cyrila a Metoděje. Pokud jde o další důležité stavby, pak upozorňuje na plynárnu vystavenou v roce 1847, dále na již zmíněné obrovské Ferdinandovy kasárny, Negrelliho viadukt postavený v roce 1847 pro Pražsko-drážďanskou dráhu, který popisuje jako jednu z „nejznamenitějších železničních staveb“, dále přístaviště, různé průmyslové závody a samozřejmě i Invalidovnu.⁵⁸ Vedle nových staveb ale je potřeba připomenout i odvrácenou stranu Karlína, kdy celá řada lidí bydlela v hygienicky zcela nevyhovujících podmínkách, které je přímo ohrožovaly na životě. V roce 1859 tak třeba Karlín žádal o daňové úlevy na novou výstavbu, přičemž argumentoval nedostatkem bytů, což mělo vést k tomu, že v jedné sdílené domácnosti žilo i 12 osob a že 295 dospělých a 142 dětí muselo obývat sklepní byty.⁵⁹

Do roku 1869 byla zastavěna zejména hlavní Královská ulice a kraje příčných ulic do ní ústících. Karlín tak představoval v podstatě jednu dlouhou zastavěnou ulici. V ostatních ulicích byly spíše pouze roztroušené domy. Vzhledem k tomu, že demoliční pásmo sahalo v Karlíně až ke Karlínskému náměstí, tak se výstavba na počátku soustředila až za něj. Rozvoj zástavby v západní části Karlína se projevil až v druhé polovině století poté, co byla Praha v roce 1866 prohlášena za otevřené město.⁶⁰ Ke zbourání hradeb včetně Poříčské brány došlo v září 1874.⁶¹ To vedlo k většímu stavebnímu ruchu i v místech, která do té doby podléhala demoličnímu reversu.

⁵⁷ Okres karlínský roku 1890, Karlín 1891, s. 69

⁵⁸ Riegrův slovník naučný, díl. IV – (I – Lžidimitrij), heslo Karlín, Praha 1886, s. 570

⁵⁹ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 13

⁶⁰ Václav Hlavsa, Pražské teritorium v druhé polovině 19. století, In. PSH 1969 – 1970, s. 22

⁶¹ Národní listy, 11. 9. 1874

V roce 1890 Karlín představoval skutečné město se všemi jeho atributy. Důležité stavby se soustředily kolem dvou hlavních ulic rovnoběžných s Vltavou. V Královské třídě (dnešní Sokolovská) byl hostinec „U Červené hvězdy“, sídlo Měšťanské besedy a centrum komunitního života, dále pak stály budovy okresního hejtmanství, vrchní berní inspektorát a budova Občanské záložny. V paralelní Palackého třídě (dnešní Křižíkova), která byla blíže Vítkovu, se nacházela budova okresního soudu, divadlo Varieté, policejní komisařství, německá obecná škola a Ferdinandovy kasárny. Uprostřed byl umístěn kostel, za nímž pak stály obecné a měšťanské české školy. V příčné Vítkově ulici byla umístěna nemocnice s chudobincem a opatrovnou a dále také synagoga.⁶²

Z velkých karlínských průmyslových podniků je nezbytné jmenovat strojírny, z nichž největší byla akciová strojírna Breitfeld, Daněk a spol. Dalšími strojírnami byly například Huber a Alter, Havelka a Mézs, či J. C. Bernard nebo v roce 1884 založený elektrotechnický závod Františka Křižíka. Dále bylo možno v Karlíně najít továrnu na šumivé nápoje Františka Zátky, továrnu na svíčky a mýdlo K. Müllera, továrnu na cementové dlaždice C. H. Maschy, továrnu na dřevitý cement Josefa Filléna či Meisnerovu továrnu na likéry, čokoládu a pečební vosk.⁶³ Vedle velkých průmyslových závodů byl Karlín významný i jako obchodní centrum. Důležitý byl hlavně obchod s obilím, které se vyváželo z karlínského přístavu do Německa.

Popis Karlína v roce 1900 můžeme najít v žádosti o potvrzení statutu města adresované ministerstvu vnitra. V žádosti se píše, že má 29 ha zastavěné plochy a žije v něm 22 tisíc obyvatel. Je sídlem okresního hejtmanství, okresního soudu, c. k. hlavního berního úřadu, policejního komisařství, finanční stráže, okresního velitelství četnictva i okresní samosprávy. Ze staveb je upozorňováno na chrám a okolní sady, na klášter, invalidovnu a kasárny. Podrobný je výčet všech škol od obecných přes měšťanské až po českou a německou reálku. Zmíněna je i nemocnice, pošta, opatrovna, lékárna a tři velké záložny. V nových ulicích stály i čtyřpatrové domy, město bylo vydlážděno, s kanalizací a moderním elektrickým i plynovým osvětlením. Zmiňován je významný přístav s obchodním spojením do Německa, dále dvě dráhy a tři nádraží, z nichž dvě osobní a jedno nákladní na Rohanském ostrově, dále dvě elektrické dráhy, jedna provozovaná Prahou a druhá Františkem Křižíkem. Následuje dlouhý výčet závodů a jejich výrobního artiklu, přičemž obzvláště je vyzdvížena strojírna Breitfeld – Daněk s 3000 dělníky.⁶⁴

⁶² Alois Hynek, Hynkův Průvodce po Praze a po zemské jubilejní výstavě v roce 1891, Praha 1891, s. 61-63

⁶³ Okres karlínský roku 1890, Karlín 1891, s. 71

⁶⁴ AHMP, AMK, 726, I/4, k. 206

Od roku 1901 pak začala výstavba Nového Karlína na pozemcích, které obec získala od vojenského eráru. V nové čtvrti vznikaly zejména luxusní secesní domy a tato nová část Karlína se tak podstatně odlišovala od staré klasicistní zástavby.

2.2.2 Libeň

Na rozdíl od Karlína nebyla Libeň založena uměle a jako poddanská obec měla delší tradici existence, přičemž její osud byl od druhé poloviny 17. století úzce spojen s Prahou, která byla libeňskou vrchností. Libeň byla v majetku Prahy od roku 1664 a postupně stala rekreační oblastí bohatých pražských měšťanů. Vyrostla zde řada usedlostí a zejména na svazích prosecké náhorní plošiny vznikla v Libni celá řada vinic. V polovině 19. století tak měla Libeň charakter poklidné venkovské obce, kde pomalu začaly vznikat průmyslové podniky ať už na zelené louce nebo právě přeměnou starých rekreačních usedlostí v manufaktury a továrny.⁶⁵

Libeň nebyla tak jako Karlín limitována malou rozlohou a její růst se dlouho nepodřizoval regulačním plánům. Katastrální rozloha Karlína byla v roce 1890 celkem 205 ha., Libeň byla více jak třikrát větší s 677 ha. A měla tak na rozdíl od Karlína dostatek prostoru k nové výstavbě, který se i v podmínkách konce 19. století mohl stále zdát nevyčerpatelný.

Libeň se skládala celkem ze čtyř osad, které se svým charakterem dost lišily. Nejdůležitější částí Libně byla Stará Libeň. Původně se zde zástavba soustředila především kolem libeňského zámku. Už v 18. století se však začala rozšiřovat na jedné straně podél silnice do Kobylis a na druhé straně za potok Rokytku, kde se spojila s druhou částí Libně a totiž Židovským Městem. Později se rozšířila i do dosud volné krajiny směrem k Vysočanům a Hloubětínu. Nejvíce domů postupně vyrostlo v ulicích Palackého (dnes Zenklova), Tylově, Královské, Karlově, Kolárově a Libušině.⁶⁶

Zdejší rovinatá krajina byla obzvláště vhodná pro stavbu velkých průmyslových závodů. Z těch nejdůležitějších jmenujme tzv. Rustonku. Rustonka byla založena v roce 1832 Angličanem Edwardem Thomasem a později zakoupenou Josefem Rustonem. Od roku 1869

⁶⁵ Takto například v Libni usedlost Kolčavku, kde ještě v 50. letech vedl majitel a filozof František Čupr soukromé chlapecké gymnázium, přestavěl jeho syn Ladislav na továrnu na cementové výroby a vodovodní roury. Podobný osud potkal i usedlosti Kotlasku, kde v 30. letech 19. století vznikla Gottlasova a později Kubešova kartounka, Starou Balabenku, kde o něco později vznikla mydlárna a svíčkárna, nebo Košíčku, kde v 70. letech založili bratři Grabové továrnu na vosková plátna, která byla svého druhu druhá největší v celém Rakousku, nebo Bulovku, kde fungovala od 60. let tkalcovna a následně továrna na barvy. (Václava Horčáková a kol., Praha – Libeň. Historický atlas měst České republiky, svazek č. 14, Praha 2006, s. 5)

⁶⁶ Václav Hlavsa, Pražské teritorium..., s. 23n

do roku 1911 patřila továrna společnosti Prager Maschinenbau-Aktien-Gesellschaft a byla jednou z největších strojíren v Čechách. V Rustonce se vyráběly zařízení parních mlýnů, lafety na děla pro armádu, ale i lodě včetně prvních dvou českých říčních parníků.⁶⁷ Další důležitou strojírnou ve starolibeňském obvodu byla První českomoravská továrna na stroje založená v roce 1871. Na rozdíl od Rustonky to byl akciový závod v českých rukou, který se později stal součástí vznikající ČKD. Českomoravská továrna byla vůbec největší továrnou v Libni, co do počtu dělníků. Na konci století jich v mnoha různých provozech zaměstnávala více než tisíc. Hlavní náplní jejich práce byla výroba parních strojů, zařízení cukrovarů, dolů, hutí či vodáren.

Kromě těchto dvou velkých strojíren zde byla celá řada dalších továren i menších závodů a dílen. Z největších jmenujme například lihovar firmy F. X. Brosche, který patřil k největším podnikům svého druhu v monarchii a vyráběl především čistý líc z melasy.⁶⁸ Dalším podnikem, jehož význam přesahoval nejen hranice Libně, ale i země, byla Grabova továrna na vosková a lakovaná plátva sídlící na bývalé usedlosti Košince a svého druhu byla druhou největší v celém Rakousku.⁶⁹ Velkými podniky byli dále například přádelna a tkalcovna bratří Perutzů, Belgická plynárna přeložená do Libně z Karlína v roce 1881 nebo dva pivovary. Ten větší z nich, parostrojní, který v srpnu roku 1889 koupila za 712 000 zl. od dědiců předchozího sládka a libeňského zastupitele Knoblocha anglická společnost The Bohemian Breweries Limited⁷⁰ byl v roce 1884 byl Knoblochův pivovar s 39 000 hl. piva patnáctým největším pivovarem v Čechách.⁷¹ Druhým menším pivovarem byl pak pivovar přidružený k libeňskému zámku.

Ačkoli počet továren sídlících v Libni byl úctyhodný, tak zde velký průmysl i na konci století stále sousedil s množstvím malých zemědělských usedlostí. V roce 1890 měla Libeň, samozřejmě i díky svému rozlehlému katastru, vůbec nejvíce zemědělských usedlostí v celém karlínském okrese. Zemědělská půda zde byla rozdrobena, takže ze 147 usedlostí platilo 123 pozemkovou daň, tedy daň ze zemědělské půdy, od 1 do 50 zlatých. Mezi dvaceti pěti

⁶⁷ Milan Polák, *Továrny a továrníci*, In. *Kniha o Praze 8*, Praha 1996, s. 26

⁶⁸ *Okres karlínský...*, s. 32

⁶⁹ Ladislav Hejtmánek, *Libeň...*, s. 241

⁷⁰ *V této době tato firma koupila i další tři veliké pivovary – Nuselský, V Práci a U Štajgrů ve Vodičkově ulici v Praze. Celkem do těchto nákupů investovala kolem 3 milionů zlatých. Pivo z jejích závodů se, kromě domácí spotřeby, vyváželo do Anglie, ale i do Indie či Jižní Ameriky. (Hostimil, 5. 8. 1889 a 15. 8. 1889) Před Knoblochem vlastnil pivovar pro změnu karlínský zastupitel Emanuel Kallberg, velkostatkář a obchodník s chmelem.*

⁷¹ Hostimil, 15. 8. 1885

největšími velkostatkáři v okrese, kteří platili daň vyšší než 250 zlatých, byl pouze libeňský továrník Hermann Grab.⁷²

V roce 1900 při sčítání lidu byla Stará Libeň rozdělena do třech sčítacích obvodů. Prvním z nich byl sčítací obvod XLII, který byl nejbližší ke Karlínu a přímo přiléhal k Vltavě. Už v roce 1880 byla tato část Libně hustě zastavěna továrnami i obytnými domy. Výstavba se tak soustředila do dalších dvou obvodů (XLIII a XLIV), které měly i v roce 1900 stále nadbytek nezastavěné půdy. Obvod XLIII ohraničovala Rokytka na severní straně, obvod XLVII na západní a hranice Žižkova a Vysočan na jihu a východě. Tímto obvodem procházely všechny tři libeňské dráhy a měly zde svá nádraží. Díky tomu, že celý obvod byl rovinný, se zde rozvinula především výstavba velkých továren, např. Českomoravská továrna nebo Broscheho lihovar. Naproti tomu sčítací obvod XLIV měl povrch pahorkatý, který se hodil spíše ke stavbě činžovních domů pro dělnictvo. Právě v těchto dvou obvodech došlo koncem století k největšímu nárůstu obyvatelstva v absolutních i relativních číslech ze všech libeňských obvodů.⁷³

Židovské Město, druhá nejstarší část Libně se krčilo v sevření Vltavy a Litoměřické silnice vedoucí z Karlína, později Palackého třídy (dnes Zenklovy), která byla osou Staré Libně. Šlo o čtvrť s omezenou možností růstu a počty domů se zde dlouhodobě udržovaly na stejné úrovni, zhruba kolem 40. Díky své poloze u Vltavy byly nuzné domy Židovského Města pravidelně zaplavovány. Tyto záplavy spolu s velikou hustotou obyvatel a nevyhovující hygienou způsobovaly v této oblasti řadu zdravotních rizik pro celou Libeň. To po ničující povodni v roce 1890 vedlo obecní výbor k rozhodnutí o asanaci této části Libně. K tomu se dále připojila stavba libeňského výkladiště. To znamenalo konečný úpadek Židovského Města. I zde přes stísněný prostor byla řada průmyslových podniků. Především se jednalo o závody na zpracování kůží, jako byly jircháreny nebo barvírny patřící rodinám židovských podnikatelů, jimiž byly rodiny Schönbergerů, Jellinků, Engländerů nebo Ecksteinů.

Nová Libeň se rozkládala v horní části libeňského katastru. Vznikla až v 19. století a stavba továren se jí, i kvůli veliké vzdálenosti od Prahy a horší dopravní dostupnosti, v zásadě vyhnula. V Nové Libni se tak rozvíjela především zástavba obytných domů. Poslední ze čtyř osad patřících k Libni byly Malé Holešovice, které se k ní připojily už v první polovině 19. století, poté, co se odtrhly od Velkých Holešovic. Podobně jako v Nové Libni, ani v Malých

⁷² Okres karlínský..., s. 36

⁷³ Jan Srb, Sčítání lidu... – díl III..., s. 34

Holešovicích se zpočátku neusazovaly průmyslové závody, hlavně kvůli veliké vzdálenosti od Prahy a kvůli nepříznivému terénu. Později se zde usídlily dvě továrny: Kornfeldova přádelna a papírna a chemická továrna Brosche & Eisenberg. Tyto však neměly zásadní význam pro růst osídlení. Zástavba Malých Holešovic se soustředila na svazích nad ulicí V Holešovičkách.⁷⁴

2.3 Dopravní síť

Důležitým faktorem, který výrazně přispěl k růstu Karlína i Libně, byla dostatečně výhodná poloha, co se týče komunikací, především pak železnic, jakož i vodní dopravy. Pokud jde o růst průmyslu, tak rozhodujícím nebyla až tak otázka, jak blízko je hlavní město, ale jaké je s ním dopravní spojení. Právě dopravní spojení, zejména železniční, bylo důležitou výhodou Karlína i Libně. První a nejvýznamnější železniční spoj, který oblast Karlína a Libně protnul, byla v roce 1845 vídeňská neboli státní dráha spojující Prahu a Olomouc. Tato dráha se od konečné stanice dnešního Masarykova nádraží (ve sledované době Praha – Státní nádraží) ubírala přes Karlín a jižní cíp Libně, přičemž zde se stáčela k jihu míjejíce Vysočany.

V roce 1873 protnula obě obce Rakouská severozápadní dráha (ÖNWB), která vedla od někdejšího pražského nádraží Praha – Těšnov (původně pojmenovaného Praha – Severozápadní nádraží) kolem karlínského přístavu a původního vltavského břehu přes Karlín k Libni, kde křížila páteřní libeňskou silnici. Dále pak se trať točila k severovýchodu do Vysočan.

Třetí drahou pak byla v roce 1872 Turnovsko-kralupsko-pražská dráha (TKPB) – později Česká severní dráha, která měla společné nádraží Praha – Vysočany s Rakouskou severozápadní drahou, běžela vedle ní až k silnici, kde tuto dráhu přetínala a tunelem prokopaným skrz Vítkov mířila na Žižkov a dále na nově založené nádraží Františka Josefa (dnešní Praha – hlavní nádraží).

Karlín pak navíc protínala od roku 1850 i Severní státní dráha vedoucí přes Vltavu po Negrelliho viaduktu do Buben a dále do Drážďan. V roce 1871 byla trať doplněna karlínským spojovacím viaduktem pro přímé spojení Buben a Libně bez nutnosti zajíždět na pražské nádraží. Tyto dráhy nicméně měly pro Karlín spíše význam architektonický než dopravní.

⁷⁴ Václav Hlavsa, *Pražské teritorium...*, s. 23n

Přestože železnice vedly Karlínem i Libní ještě před koncem první poloviny 19. století, tak zde dlouho nebyly významnější železniční stanice. První nádraží v Karlíně bylo postaveno pro Rakouskou severozápadní dráhu z důvodu, že v době, kdy tato dráha dorazila k Praze, nebyly ještě zbořeny hradby a Státní nádraží na Těšnově tak začalo fungovat až od roku 1875. Do té doby zajišťovalo provoz nádraží Karlín na Rohanském ostrově, které se později změnilo v nádraží nákladní přiřčené k nádraží Praha – Těšnov a sloužilo zejména pro nákladní dopravu spojenou s karlínským přístavem. Druhým karlínským nádražím, respektive spíše krytou zastávkou pro osobní dopravu, byla v roce 1895 založená zastávka Karlín patřící Rakouské severozápadní dráze. Tato zastávka umístěná asi v polovině cesty mezi libeňským dolním nádražím a nádraží na Těšnově byla po otevření stanice Karlín pod Vítkovem v roce 1899 přejmenována na Karlín – přístaviště. V roce 1896 schválil obecní výbor bezplatné poskytnutí pozemků Rakouské státní dráze v Žižkově ulici pod Vítkovem v jižní části karlínského katastru.⁷⁵ Zastávka pro osobní dopravu nazvaná zde začala fungovat v roce 1899.

Pokud jde o libeňská nádraží, tak zde vzhledem ke vzdálenosti od Prahy již nepostačovaly pouhé tovární vlečky vedoucí k nejbližšímu nádraží, a proto se o budování nádraží zasazovaly významné průmyslové závody. Díky lobování firmy F. X. Brosche u státní dráhy a Rustonky u Rakouské severozápadní dráhy se podařilo prosadit výstavbu dvou nádraží, která zahájila svoji činnost s pouhým tříměsíčním rozestupem v roce 1877.⁷⁶ V roce 1884 měla stanice Rakouské severozápadní dráhy v Libni čtvrtý největší příjem ze všech stanic této dráhy v Čechách. S tržbou 185 930 zlatých se zařadila za Prahu, Ústí nad Labem a Děčín.⁷⁷ Stejně na tom byla i o osm let později v roce 1892, kdy libeňský starosta Josef Voctář nabídl ředitelství České severní dráhy, která jako jediná ze tří drah v Libni neměla nádraží, k odkoupení obecní pozemky na pomezí Libně a Vysočan vhodné pro stavbu stanice. I tehdy byla výnosnost stanice severozápadní dráhy jedním z hlavních argumentů.⁷⁸

Dalším druhem dopravy, který byl klíčový zejména pro dosažitelnost Prahy, byla pouliční dráha. To, že spojení Karlína s Prahou bylo vnímáno jako lukrativní podnik, ukazuje skutečnost, že právě z Karlína či přes Karlín vedla jak první stálá koňská tramvaj, tak později i první pravidelná linka elektrické tramvaje. První tramvajové spojení v Praze vůbec bylo uvedeno do provozu 23. 9. 1875, kdy začala na pravidelné trase mezi Národním divadlem a

⁷⁵ AHMP, AML, 748, 3-3/54, OV 7. 10. 1896, k. 280

⁷⁶ Josef Hons, Šťastnou cestu – Vyprávění o pražských nádražích, Praha 1961, s. 137

⁷⁷ Návrh zřízení..., s. 19

⁷⁸ AHMP, AML, 157, 92/134, k. 92

Invalidovnou jezdit koňská tramvaj provozovaná belgickým podnikatelem Édouardem Ottletem, která navazovala na starší koňské omnibusy. V krátké době vytlačila koňka dříve provozované koňské omnibusy.

Podnikatelské chyby se ovšem Ottlet dopustil, když se nedohodl na prodloužení své dráhy do Libně. Libeň sice v té době měla dvě nádraží, která teoreticky mohla poskytovat dobré spojení s Prahou, ale např. v roce 1887, jak píše Předměstské listy, zde stavěly pouze dva osobní vlaky denně.⁷⁹ Navíc pro nižší vrstvy byl tento způsob dopravy příliš velkým luxusem. Libeňští představitelé tak usilovali od počátku 80. let o přímé tramvajové spojení s Prahou,⁸⁰ se totiž obrátili na Františka Křižíka, s nímž se dohodli na zřízení dráhy. V listopadu 1893 pak byla uzavřena smlouva s tím, že pokud nebude trať stát do počátku března 1895 tak smlouva pozbude platnosti.⁸¹ Přes různé komplikace se podařilo první část Křižíkovy dráhy uvést do provozu při slavnostním otevření prvního úseku trati od dnešní Šaldovy ulice na Balabenu dne 19. března 1896. Téhož roku pak Křižík dostavěl i další úseky.⁸² Vytíženost Křižíkovy tramvaje ukazují čísla z roku 1904, kdy měla Křižíkova dráha Praha – Libeň – Vysočany celkem 25 zastávek a byla dlouhá 7 748 metrů. Za tento rok přepravila vozy, které jezdily průměrnou rychlostí 10 – 12 km/h celkem 1 626 300 cestujících.⁸³ Ottletova společnost, která se do projektu tramvajového spojení do Libně nijak nehrnula, provozovala koňku až do roku 1898, kdy ji za účelem elektrizace koupila Praha.⁸⁴ Na přelomu století si tak v Karlíně konkurovaly hned dvě tramvajové trati.

Vedle železnic a pouliční dráhy byla zejména pro Karlín důležitá vodní doprava. Právě v Karlíně byl již v roce 1822 založen první pražský obchodní přístav, který vznikl úpravou ramene Vltavy mezi karlínským nábřežím a okolními ostrovy. Zřízení přístavu si vyžádal rozvoj karlínského průmyslu. Přístav nabízel zhruba 600 metrů dlouhý a 22–29 metrů široký pás vody a v 50. letech 19. století v něm ročně kotvilo 150 – 200 lodí. Přístav sloužil jak

⁷⁹ Předměstské listy, 20. 6. 1887

⁸⁰ *Na tramvajové spojení s Prahou začali v libeňském obecním výboru pomýšlet už na počátku 80. let, když výbor pověřil obecní radu, aby vyjednávala s Ottletovou společností Pražské tramwaye, jaké by v případě prodloužení tramvaje do Libně měla vůči obci nároky. Společnost se nabídla, že tramvaj zavede, pokud obec věnuje na stavbu pozemky a zároveň bude na provoz přispívat 500 zlatých ročně. Tuto nabídku ale obecní výbor odmítl.* (AHMP, AML, 1, s. 161)

⁸¹ AHMP, AML, 6, s. 28

⁸² *V Libni šlo hlavně o úsek z Palmovky do Nové Libně, dále úsek vedoucí do Vysočan a nakonec i spojení na Florenc, kde už přímo konkuroval Ottletově koňce, což se dostalo až před soud, který řešil otázku koncesí na provoz.* (Pavel Fojtík – Stanislav Linert – Frant. Prošek, Historie městské hromadné dopravy v Praze, Praha 1995, s. 25)

⁸³ Statistická knížka král. hl. města Prahy a spojených obcí s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů, Vršovců a Žižkova za léta 1904 – 1905, s. 351

⁸⁴ Pavel Fojtík – Stanislav Linert – Frant. Prošek, Historie městské..., s. 36

k zásobování karlínských továren zejména uhlím, tak k vývozu zemědělských plodin do Německa. Bylo v něm ale vykládáno i koloniální zboží dovážené z námořního přístavu v Hamburku.⁸⁵ Karlínský přístav dlouho byl spolu s přístavem v Podolí jediným přístavem v pražské aglomeraci. Tomu odpovídal i jeho význam a dopravní ruch. Ze statistických údajů za léta 1880 – 1886 tak můžeme zjistit, že roční počet odbavených lodí se pohyboval od 450 (v roce 1882) do 624 (v roce 1883). Celkem bylo každý rok přepraveno mezi 30 017 tunami nákladu v roce 1882 a 46 590 tunami nákladu v roce 1883. Přitom platilo, že zhruba dvě třetiny lodí odvážely zboží z Karlína a jedna třetina lodí ho naopak do Karlína přivážela.⁸⁶

Přístaviště bylo zřejmě významnou součástí místní identity, kdy Karlín nebyl považován pouze za město průmyslové, ale i obchodní. To ostatně dokazuje i podoba městského znaku, na němž hlavní motiv tvoří český lev plující na obchodní lodi. Naopak symbol průmyslu, tedy ozubené kolo, tvoří pouze základnu pro plachtu této lodi.

I Libeň jakožto obec situovaná u Vltavy si ovšem chtěla ukousnout z koláče říční dopravy a s ní spojeného obchodu. Na konci století v letech 1893 – 1896 tak byl v Libni postaven libeňský přístav s výkladištěm. Zejména zpočátku měl libeňský přístav jistou výhodu proti paralelně stavěnému pražskému přístavu v Holešovicích, protože měl možnost napojení na železnici. Přesto ale v podstatě nikdy nenaplnil očekávání, která do něj libeňská samospráva vkládala. Důvodem proč výkladiště, kvůli jehož stavbě se libeňská obec zadlužila tak, že na ni připadla zhruba třetina obecních dluhů, nebylo dostatečně využíváno, je třeba hledat zejména ve stále odkládaném zesplavnění Vltavy pro čluny o nosnosti 700 tun, na něž bylo projektováno. Vltava pro tento typ člunů byla zesplavněna v letech 1906 – 1910 a v témže roce ztratil přístav v Libni svoji potenciální konkurenční výhodu, neboť dosud stejně zahálající přístav v Holešovicích byl napojen na železnici.⁸⁷

Kromě železnice a pouliční dráhy protínala obě obce celá řada významných silnic. Z nejvýznamnějších silnic, které byly ve správě císařských úřadů, je třeba jmenovat silnici

⁸⁵ *Přístav ztratil význam ve 20. letech v souvislosti s přeložením ramene Vltavy, kdy byl zároveň propojen s přístavem libeňským. Rameno s přístavem bylo zaslepeno a postupně až do 50. let zasypáváno.* (Lukáš Beran – Vladislava Valchářová ed., *Pražský industriál – technické stavby a průmyslová architektura Prahy*, Praha 2005, s. 130)

⁸⁶ Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradu a Žižkova za rok 1886, Praha 1888, s. 146

⁸⁷ *Přístav v Libni pak zůstal dlouho bez většího využití. V roce 1924 zakoupila přístav Vltavsko-labská společnost a zřídila zde opravnu lodí. Proměna libeňského přístavu proběhla v letech 1927 – 1928 v souvislosti se stavbou nového libeňského mostu a přeložení koryta řeky směrem na západ k Holešovicím. V té době byl přístav rovněž propojen slepým ramenem s přístavem karlínským.* (Hana Husičková a kol., *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl P-S*, Praha 2003, s. 203)

Litoměřickou, která vedla z Karlína přes Palmovku, Libeň a Kobylisy až do Litoměřic. Neméně významná erární silnice byla silnice Brandýská, která křižovala Litoměřickou silnici u Palmovky a vedla dál do Vysočan a Brandýsa nad Labem. Tyto erární silnice byly pak doplňovány dalšími méně významnými silnicemi a cestami vydržovanými na náklady okresu nebo obcí.⁸⁸

2.4 Obyvatelstvo a jeho struktura

Prudký nárůst počtu obyvatel byl v Karlíně i Libni spojen zejména s růstem průmyslu, tomu odpovídala i struktura obyvatel, byť ani ta nebyla v těchto třech obcích zdaleka jednotná a v Karlíně byla podstatně složitější, než v Libni.

Pokud jde o Karlín, tak údaje o počtu obyvatel podle sčítání z roku 1843 jsou velmi nejednotné. František Palacký udává ve svém díle *Popis království českého v jazyce českém i německém* 2502 obyvatel.⁸⁹ Toto číslo pak převzala celá řada dalších autorů. Skutečný počet byl ale více než 3x vyšší. Antonín Boháč uvádí k roku 1843 počet 8383 obyvatel.⁹⁰ František Vladislav Zap pak pro rok 1848 mluví již o více než 10 tisících obyvatel.⁹¹ Tento výrazný rozdíl je způsoben tím, že František Palacký započítal pouze obyvatele, kteří byli poddanými křížovníků s červenou hvězdou, kterým Karlín v té době patřil.⁹² Podle sčítání lidu z roku 1843 měla Libeň 2185. Při sčítání v roce 1857 pak již Karlín měl 11771 obyvatel a Libeň 3618.⁹³ Počty obyvatel v následujících sčítání uvádí následující tabulka (Tab.4). Z tabulky je zjevné, že růst počtu obyvatel Karlína byl na poměry pražských předměstí relativně pozvolný. Příčinou byly zejména omezené možnosti rozšiřování karlínské zástavby. V roce 1856 popisovala karlínská samospráva v dopise císaři, v němž žádala o potvrzení statusu předměstí, Karlín jako město s 13 tisíci obyvateli, 212 domy, 24 továrnami, v nichž mělo pracovat 200 – 600 dělníků, dále s 626 řemeslníky, okresním soudem, berní správou, policejním komisařstvím, kasárnami, šestitřídní školou a opatrovnou. Karlín měl v té době odvádět 24 260 zlatých na přímých daních ročně.⁹⁴

⁸⁸ Tomáš Ronek, Okres karlínský – Metodický výklad pro učitele a žáky škol obecných, Praha 1881, s. 12

⁸⁹ František Palacký, *Popis království českého v jazyce českém i německém*, Praha 1848, s. 245

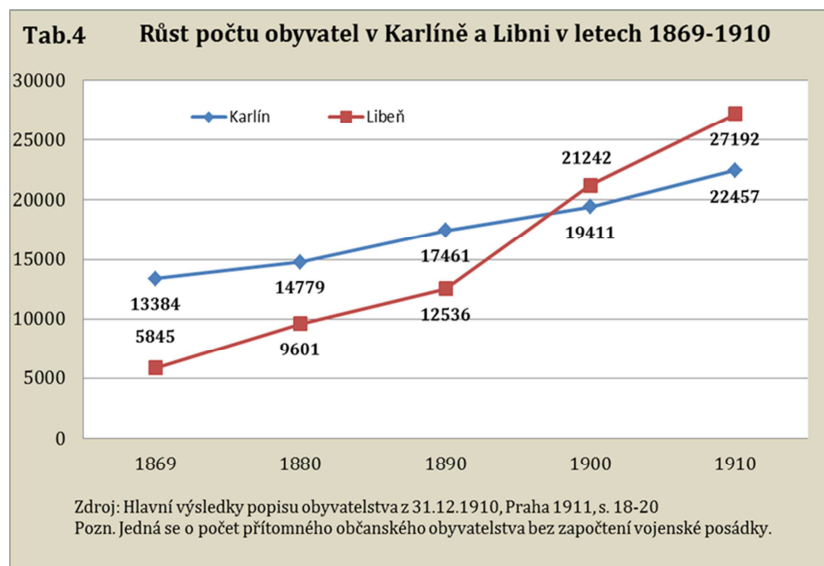
⁹⁰ Antonín Boháč, *Hlavní město Praha*, Praha 1923, s.2*

⁹¹ Karel Vladislav Zap, *Průvodce po Praze*, Praha 1848, s. 286

⁹² AHMP, *Sbírka rukopisů*, rkp. 7741 – František Kneidl, *Karlín – kniha 2*, s. 206

⁹³ Okres karlínský roku 1890, *Karlín 1891*, s. 46

⁹⁴ AHMP, *Sbírka rukopisů*, rkp. 7741 – František Kneidl, *Karlín – kniha 2*, s. 12

Rozdílná dynamika růstu tak vedla po roce 1890 k prudkému nárůstu počtu obyvatel Libně, která měla dostatečně veliký katastr. Libeň tak co do počtu kolem roku 1900 vyrovnala karlínská čísla a v následujících letech se mu pak počtem obyvatel vzdalovala.

Vedle občanského obyvatelstva je nutné zmínit i vojsko, které zejména v případě Karlína, kde od roku 1845 stála velká kasárna, hrálo co do počtu významnou roli. Při sčítání lidu v roce 1869 se ještě sčítaly počty vojska pro obvod sborového velitelství, od roku 1880 nicméně byly zjišťovány stejně jako počty ostatních obyvatel pro jednotlivé obce. V případě Karlína počet vojáků kolísal od 2471 vojákům v roce 1880 k 1773 v roce 1910. Pro obrázek o lidnatosti obce je tedy vhodné započítat i tento počet vojáků. V Libni byla dislokována pouze švadrona jezdeckta o 68, která se ve sčítání lidu navíc objevuje pouze v roce 1880.⁹⁵

Příčinou růstu počtu obyvatel bylo v případě obcí pražské aglomerace primárně přistěhovalectví. V roce 1890 se například v Karlíně narodilo celkem 427 živých dětí, což bylo jednak v přepočtu na počet obyvatel méně, než na ostatních předměstích a navíc zároveň v téže roce zemřelo v Karlíně 385 lidí. Přirozený přírůstek byl tedy velmi malý.⁹⁶ To obecně pro celou pražskou aglomeraci potvrzuje i Ludmila Kárníková.⁹⁷

Drtivá většina obyvatelstva Karlína i Libně měla domovskou příslušnost v jiné obci Českého království. Při všech sčítání lidu mezi lety 1869 a 1900 se tato hranice držela v případě Karlína kolem 1500 domovských příslušníků a u Libně okolo 1100. Změna nastala po roce

⁹⁵ Hlavní výsledky..., s. 64-65

⁹⁶ Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1890, Praha 1892, s. 68 a 76

⁹⁷ Ludmila Kárníková, Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754 – 1914, Praha 1965, s. 145

1900, neboť od 1. 1.1901 vstoupila v účinnost novela č. 22/1896 ř. z. zákona č. 105/1863 ř. z. o domovském právu, která nově stanovila, že nelze odmítnout přijetí do svazku obce, pokud se dotyčný po dosažení svéprávnosti na území obce nepřetržitě zdržoval po dobu deseti let. To vedlo k prudkému nárůstu žádostí o přijetí do domovského svazku. Při sčítání v roce 1910 tak v Karlíně již bylo 6712.⁹⁸

Pokud jde o náboženskou strukturu obyvatelstva, tak zajímavý je hlavně údaj o počtu židovského obyvatelstva. V Libni se vytvořila významná židovská komunita už na konci 16. století. Dlouho zde dokonce počet židů převyšoval počet křesťanů.⁹⁹ Význam komunity byl ale nejen v její velikosti, ale i v ekonomickém významu, protože z ní vyšla celá řada významných libeňských průmyslníků. Libeňští židovští podnikatelé a továrníci, kteří měli své kořeny v libeňském Židovském Městě, vystavěli v průběhu 19. století v Libni svoje továrny. Většinou šlo o závody na zpracování kůží a látek, které sice nepatřily v Libni k těm největším, ale přesto lákaly do Libně množství dělníků. Důležitý byl i fakt, že tito podnikatelé, na rozdíl od řady dalších majitelů libeňských závodů, většinou v Libni skutečně žili, účastnili se aktivně společenského života a podporovali řadu obecních podniků. O významu a bohatství židovské komunity svědčí i fakt, že už na konci 50. let stála v Libni židovská synagoga pro několik set libeňských židů, zatímco více jak 20 000 libeňských křesťanů se ještě na konci 19. století muselo spokojit pouze s kaplí libeňského zámečku.

V roce 1869 je uváděno pro Libeň zastoupení 7,75 % židů. V té době měl Karlín zhruba 4 % obyvatel židovského vyznání, přičemž už to byl nárůst oproti 1,25 % v roce 1843.¹⁰⁰ V následujících letech pak měl vývoj procentního zastoupení židovského obyvatelstva v obou obcích opačný směr.¹⁰¹ V Libni počty židů procentuálně klesaly až k zhruba 2 % v roce 1910. Naopak v Karlíně procentuální zastoupení stoupalo a v roce 1910 zde žilo už 11,3 % židů, což bylo procentuálně vůbec nejvíce v celé pražské aglomeraci včetně Prahy.¹⁰²

V národnostním složení již od 60. let jednoznačně převažovalo obyvatelstvo hlásící se při sčítání lidu k české obcovací řeči. V Libni se k německé obcovací řeči v roce 1880 přihlásilo 159, tento počet pomalu narůstal až na 410 v roce 1910. Libeňskou německou komunitu

⁹⁸ Hlavní výsledky..., s.78–80; *Údaje pro Libeň nejsou vzhledem k jejímu připojení k Praze jednotlivě k dispozici.*

⁹⁹ *Například v roce 1713 bylo v Libni usazeno 286 Židů, což představovalo 65 % veškerého libeňského obyvatelstva. Největšího rozkvětu dosáhla židovská Libeň v letech 1744 – 1748, kdy byli pražští židé vypovězeni z Prahy a židovská komunita tak dosáhla vrcholu, čítala 766 osob.* (Pavel Bedrníček, *Obce vůkolní – před branami měst pražských*, Praha 2006, s. 137-138

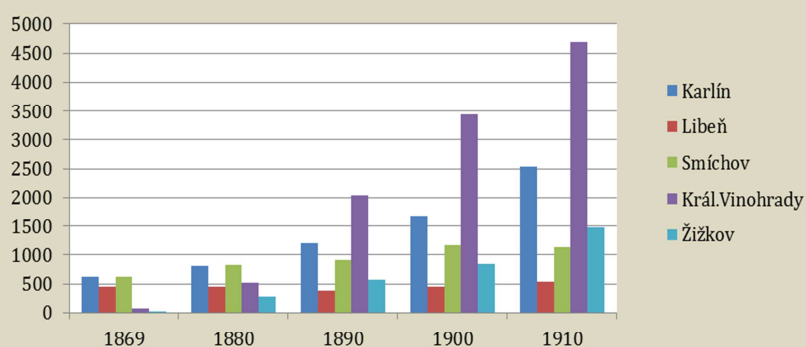
¹⁰⁰ Johann Gottfried Sommer, *Das Königreich Böhmen*, XII., Prag 1844, s. 358

¹⁰¹ *Statistika královského hlavního města Prahy*, Praha 1871, s. 134

¹⁰² Hlavní výsledky..., s.78–80

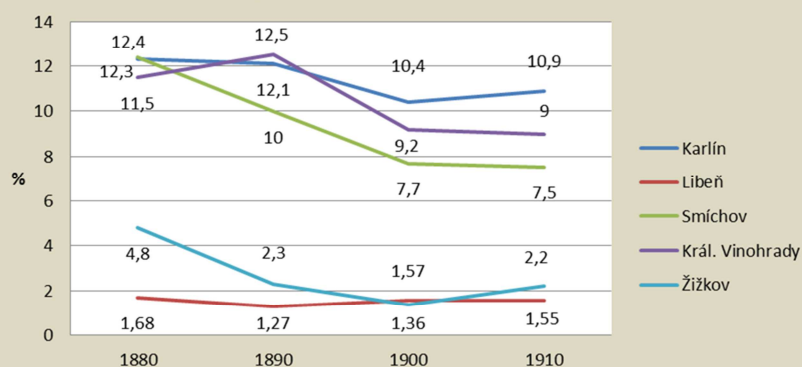
tvořili zejména úředníci továren nebo drah, případně někteří příslušníci libeňské židovské komunity. Významnější německy mluvící komunita byla zastoupena v Karlíně, kde se v roce 1880 přihlásilo k němčině 1783 lidí, v roce 1890 2075, v roce 1900 počet nepatrně poklesl na 2001 a v roce 1910 opět vystoupal na 2428. V roce 1910 tak Němci tvořili 10,93 % veškerého obyvatelstva Karlína. Podle Karlínských listů většina německojazyčného obyvatelstva byli židovští obchodníci, významnou složku činila i vojenská posádka a rodiny důstojníků.¹⁰³ Důležitý podíl na tomto čísle měli zřejmě i učitelé karlínských německých škol se svými rodinami, úředníci státních úřadů, které byly v Karlíně dislokovány a úředníci z německých továren.

Tab. 5 Židovské obyvatelstvo na pražských předměstích včetně Libně v letech 1869-1910

Zdroj: Hlavní výsledky popisu obyvatelstva z 31.12.1910, Praha 1911, s. 110- 112.

Tab.6 Podíl německojazyčného obyvatelstva na pražských předměstích 1880-1910

Zdroj: Hlavní výsledky popisu obyvatelstva z 31.12.1910, Praha 1911, s. 110-112

¹⁰³ Karlínské listy, 16. 5. 1903; Jan Srb, Sčítání lidu v král. hl. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. 12. 1900 – díl III. – Poměry populační, Praha 1908, s. 315*

Karlín měl oproti jiným předměstím i samotné Praze také větší zastoupení cizinců, z črtivé většiny z německých zemí. Důvodem byl hlavně karlínský přístav a s ním spojená lodní doprava zprostředkující obchod s Německem. Ne nevýznamnou část německojazyčné komunity v Karlíně tak tvořili cizinci. Například při sčítání v roce 1890 žilo v Karlíně celkem 214 cizinců pocházejících z jiných států, než ze zemí Habsburské monarchie. To činilo zhruba 1,2 % veškerého obyvatelstva. Pro srovnání v té době žilo na Smíchově, Královských Vinohradech i v samotné Praze 0,9 % cizinců a například na Žižkově pouze 0,4 %.¹⁰⁴

V reakci na vyjádření profesora Bachmanna z pražské německé univerzity, který tvrdil, že Karlín byl původně německé předměstí Prahy a je nutné v něm bránit vše, co z němectví zbylo, přinesly v roce 1905 Karlínské listy článek „*Karlín prý původem německý?*“, v němž autor pod iniciálami J. M. přináší historický exkurz do karlínských dějin s cílem dokázat, že se jednalo vždy o oblast osídlenou Čechy. Zvrat měl nastat až s příchodem židovských továrníků a obchodníků v 18. století. Přičemž zejména mezi obchodníky s obilím, kteří toto vozili z Karlína do Hamburku, byla celá řada německojazyčných židů.¹⁰⁵

V každém případě ale vliv těchto továrníků byl v Karlíně omezený stejně jako vliv německojazyčné židovské komunity jako takové. Karlínská samospráva byla od počátku 60. let česká. Několik Němců v zastupitelstvu na tom nemohlo nic změnit, a přestože v jednání zastupitelstva jejich hlas zazníval často – lze jmenovat třeba karlínského továrníka Karla Rademachera – tak nikdy nevytvořili nějaký jednotný politický tábor, který by dokázal systematicky čelit českému vedení Karlína.

Židé v Karlíně i Libni se hlásili velmi často k české obcovací řeči formování prostředím, v kterém žili. Při sčítání v roce 1900 se k německé obcovací řeči například přihlásilo výrazně více židů v prvním sčítacím okrsku Karlína, což byla oblast za Negrelliho viaduktem směrem k Praze. Důvodem proč se procentuálně výrazně více židů (54,23 %) přihlásilo k němčině v tomto sčítacím okrsku, než v dalších třech karlínských okrscích více vzdálených od Prahy, je zřejmě fakt, že místní židé přicházeli méně do styku s Čechy, obecně tato část Karlína byla více německá a navíc část místních židů měla své podniky v Praze, která v té době s touto částí Karlína srůstala..¹⁰⁶

¹⁰⁴ Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komissí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1890, Praha 1892, s. 59

¹⁰⁵ Karlínské listy, 31. 3. 1906

¹⁰⁶ Jan Srb, Sčítání lidu...díl III..., s. 318*

K češtině se v Karlíně a Libni nehlásily pouze nižší vrstvy židovského obyvatelstva, které nebyly příliš početné,¹⁰⁷ a ve svém sociálním okruhu tak víceméně neměly jazykově příliš na výběr, ale i, tradičně vůči počestvování více rezistentní, vyšší vrstvy včetně židovských továrníků. Pro tuto skupinu to platí zejména pro období od 80. let, kdy v důsledku nacionalizace německé politiky pro ně ztrácela přitažlivost i německá kultura, kterou si v předchozích desetiletích spojovali s liberalismem a koncem diskriminace. V celé řadě případů byla ale zřejmě jiná národnostní identita prezentována na veřejnosti a jiná uvnitř židovské komunity nebo v domácím prostředí. Zejména u starších sčítání lidu pak mohla hrát svoji roli i nejasná představa, co vlastně je obcovací řečí myšleno nebo manipulace ze strany sčítacích komisařů nebo pronajímatelů bytů. Karlín i Libeň tak sice oficiálně mohly vypadat a ze sčítání lidu vycházet jako města s českožidovskou komunitou, realita ale mohla být dosti odlišná.

Nejpodrobnější data o propojení víry a obcovací řeči máme k dispozici pro sčítání v roce 1900 a je z nich zřejmé, že ani v jedné z obcí netvořili židé většinu obyvatelstva, které bychom mohli označit za německojazyčné. Tehdy v Karlíně bylo celkem 1686 židů, z nichž se 904 hlásilo k české obcovací řeči a 743 k řeči německé. V Libni se pak z celkového počtu 453 židů hlásilo k české obcovací řeči 374 a k německé 65 osob. Pro srovnání v téže době se k německé obcovací řeči hlásilo v Libni 258 katolíků a 7 evangelíků a v Karlíně 1134 katolíků a 113 evangelíků.¹⁰⁸ Podstatně větší zastoupení evangelíků můžeme ostatně považovat za další důkaz přítomnosti cizinců z německých protestantských zemí.

Na samém konci sledovaného období v roce 1912 popsal Jindřich Fischer, člen místního výboru Národní rady českožidovské a zároveň i člen výboru židovské náboženské obce v Karlíně karlínské národnostní poměry v rámci židovské komunity. Reagoval tak v českožidovském časopise *Rozvoj* na článek útočící na fakt, že se nepodařilo na českých předměstích jako je Karlín, Žižkov nebo Libeň dostatečně prosadit český charakter místní židovské komunity, a to zejména v náboženských kázáních.¹⁰⁹ Fischer přiznává, že se skutečně nepodařilo prosadit vše, co si českojazyční židé v Karlíně přejí. Přičítá to nicméně tomu, že stále většina židovských poplatníků v Karlíně se hlásí k německé národnosti a čeští zástupci měli menšinu i v zastoupení ve výboru náboženské obce. Přesto se vnitřní i vnější

¹⁰⁷ *V roce 1900 v Praze a vnitřních předměstích pracovalo pouze 7 % židovského obyvatelstva v dělnických profesích a 12 % manuálně v obchodě. Naopak 51 % bylo samostatných obchodníků.* (Gary B. Cohen, Němci v Praze 1861 – 1914, Praha 2000, s. 66)

¹⁰⁸ Jan Srb, *Sčítání lidu v král. hl. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. 12. 1900 – díl III. – Poměry populační*, Praha 1908, s. 822-826

¹⁰⁹ *Rozvoj*, 20. 9. 1912

úřadování odehrávalo v obou jazycích, při pěti největších židovských svátcích se odbyvaly modlitby třikrát německy a dvakrát česky. I v sobotních kázáních se občas kázalo česky, přičemž většímu rozšíření češtiny v kázání bránilo to, že čeští židé kázání navštěvovali málo.¹¹⁰

Fischerovo vyjádření ale bylo samotnou českožidovskou komunitou zpochybnováno. A z výše uvedených statistik pro rok 1900 je zřejmé, že už v této době se většina židovského obyvatelstva v Karlíně hlásila k českému jazyku. Právě v polemice vedené v Rozvoji reagoval na Fischerovo vyjádření další kritik podepsaný jako V. R. Ten především zpochybnil, že by v Karlíně vůbec ještě byli nějakí německojazyční židé. Vše přičítá tomu, že židé, kteří se hlásí veřejně k českému jazyku, toto činí pouze z vypočítavosti a v činnosti náboženských obcí, které nejsou tolik na očích, jakož i v soukromém styku preferují němčinu. Ještě horší situace než v Karlíně byla přitom údajně v Libni, kde představitelé židovské komunity komunikovali výhradně německy, německé bylo i úřadování náboženské obce, jakož i vedení náboženských obřadů.¹¹¹ V případě Libně přitom například v roce 1890 žilo v libeňské čtvrti, která se nazývala Židovské Město, ze 617 obyvatel 128 židů. K německé obcovací řeči se při sčítání lidu ale přihlásil jenom jeden člověk.¹¹² Z výše uvedeného lze tedy dovodit, že až do začátku první světové války se v židovské komunitě v Karlíně i Libni udržovala významná pozice němčiny a přihlášení se k české národnosti na veřejnosti bylo u mnoha obyvatel židovského vyznání účelové.

Toto tvrzení nicméně určitě nelze zobecnit na celou židovskou komunitu. Zejména ke konci 19. století hrály významnou roli při počešťování židovské komunity místní organizace Národní rady českožidovské. V Karlíně byl jejím hlavním představitelem dlouholetý karlínský radní Josef Engelmann.¹¹³ Právě Engelmann patřil v obecním výboru k rozhodným zastáncům národního programu, což budilo občas i rozpaky mezi jeho českými kolegy

¹¹⁰ Rozvoj, 27. 9. 1912

¹¹¹ Rozvoj, 11. 10. 1912

¹¹² AHMP, AML, 211, 8-2/1, k. 186

¹¹³ **Josef Engelmann** (1856 – 1928) se narodil v Karlíně a po absolvování vysoké školy technické vstoupil do chemické továrny svého otce S. Engelmann, Praha – Karlín. Již ve věku 37 let se stal obecním zastupitelem a o dva roky později obecním radou a později i náměstkem starosty. V karlínském zastupitelstvu strávil celkem 35 let. Patřil také k nejstarším členům a byl pozdějším starostou Obchodního grémia v Karlíně a zejména jeho zásluhou mělo dojít ke zřízení Obchodní akademie v Karlíně. Byl dále dlouholetým členem místního výboru Ústřední matice školské. Engelmann ale hlavně patřil k jedněm z prvních pracovníků českožidovského hnutí a spolu s dr. Jindřichem Fischerem založil místní odbor Národní rady českožidovské v Karlíně a dlouho byl jeho předsedou. (Rozvoj, 16. 11. 1928)

v obecním výboru, kterým nezapadal do rovnítka mezi Němci a židy.¹¹⁴ Klíčovým konfliktním polem mezi německojazyčnou a českojazyčnou komunitou Karlína bylo školství a právě v boji proti docházce židovských dětí do německých škol hráli karlínští Židé hlásící se k české národnosti důležitou roli.

S poměrně významným zastoupením židovské komunity je spojena i otázka antisemitismu české většiny. Přestože česká majorita byla k židovskému obyvatelstvu v Karlíně i Libni tradičně zdrženlivá, tak až na výjimečné excesy se antisemitské výpady fyzického rázu vůči židům Karlínu i Libni vyhnuly a když, tak šlo spíše o ozvěny „velké“ politiky, jako byla například reakce libeňského publika na přednášku T. G. Masaryka v hostinci „U Deutschů“ v době hilsneriády, kdy byl pozdější prezident údajně hnán sprškou kamení až na Palmovku.¹¹⁵ Židovští továrníci se objevovali i mezi štědrými donátory, kteří přispívali nejen na chudé, ale v některých případech i zalepovali díry v obecním rozpočtu. Přestože solidarita panovala zejména v rámci samotné židovské komunity, tak se často neomezovala pouze na židovské souvěrce. Někdy byly dokonce dary těchto továrníků adresovány přímo libeňským křesťanským chudým. Židovský továrník Grab takto věnoval po ničivé povodni v roce 1890 100 zlatých pro chudé křesťany.¹¹⁶ V roce 1904 zase daroval pozemek na stavbu kostela.¹¹⁷

Co se týče sociální struktury obyvatelstva, tak jako Libeň, tak Karlín zejména z počátku naráželi na zakořeněnou představu pražských obyvatel, že bydlení na předměstí se rovná společenskému úpadku, která vycházela ještě ze starých zvyklostí prikazujících měšťanům mít dům uvnitř hradeb.¹¹⁸ Nové elity se tak do obcí nehrnuly a například v Karlíně tak průmyslové dělnictvo hrálo procentuálně nejvýznamnější roli právě v 60. a 70. letech. V roce 1869 v Libni tvořilo dělnictvo 71,6 % a v Karlíně 51,9 % obyvatelstva v produktivním věku.¹¹⁹ V Karlíně se procentuální podíl zastoupení dělnictva následně snižoval, na čemž měla zásluhu i omezená výstavba dělnických bytů, kdy například Nový Karlín byl

¹¹⁴ *Takto se například Engelmannovi vysmíval v deníkovém zápisu ze dne 5. dubna 1893 Edmund Kaizl za „komicko-patetickou řeč žida Engelmana“ přednesenou téhož dne v sezení obecního výboru. (LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIX, 5. 4. 1893). Řeč směřovala proti tomu, že předseda Nejvyššího soudu v jednom svém rozhodnutí z prosince 1892 označil jazyky neněmeckých národů v říši za „cizí“.* (AHMP, AMK, 748, 3-3/51, OV 5. 4. 1893, k. 280)

¹¹⁵ Václav Karel Krofta, *Život začíná dnes: Zrození města*, Praha 1946, s. 41

¹¹⁶ AHMP, AML, 155, 90/113-20, k. 90

¹¹⁷ *Karlínské listy pak konfesijní podíl na stavbě kostela poněkud ironicky komentovaly tak, že „pozemek na stavbu kostela propůjčil židovský továrník Grab, budovu projektoval a stavbu prováděl stavitel evangelického vyznání z Karlína a vystavěn byl organizovaným dělnictvem bez vyznání. Nescházelo než, aby se byla od některé turecké banky opatřila půjčka na stavbu tohoto kostela.“* (Karlínské listy, 5. 11. 1904; Karlínské listy 29. 11. 1910)

¹¹⁸ Pavla Vošahlíková, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996, s. 70

¹¹⁹ *Statistika královského hlavního města Prahy*, Praha 1871, s 185

projektován naopak jako bydlení pro zámožnější vrstvy. Naopak v Libni zůstával stabilně na vysokých číslech.

V Libni hrálo na konci 60. let stále velkou úlohu také zemědělství. V roce 1869 bylo v Libni činných v zemědělství 16,8 % obyvatel v produktivním věku. Proti tomu v Karlíně se jednalo o pouhých 0,8 %. Naopak Karlín Libeň převyšoval v procentuálním zastoupení obchodu 15,1 % ku 7 %, dále v osobních službách v poměru 16,2 % ku 9,4 % a také v „duchovní produkci“, což zahrnuje zejména úřednictvo v poměru 4,6 % ku 2,6 %.¹²⁰ Z těchto čísel lze vyčíst větší orientaci Karlína na služby a také větší zastoupení bohatších vrstev, s čímž je spojeno i množství služebného personálu, a úřednictva. To zase souvisí s přítomností řady úřadů spojených se sídlem okresu, ale i centrální průmyslových podniků.

Přítomnost bohatších vrstev mezi zaměstnanci, tentokrát pro období přelomu století, můžeme dokreslit například i údaji o odvodech daní z vyššího služného, která byla odváděna z platů a mezd převyšujících 6 400 K. ročně. V Libni bylo v roce 1901 odvedeno pouze 1281 K. na této dani. Počtem obyvatelstva srovnatelný Karlín odváděl 7 931 K., což bylo v přepočtu na obyvatele více, než všechna ostatní předměstí i samotná Praha.¹²¹

Při sčítání v roce 1910 působilo v Karlíně celkem 12 353 zaměstnaných osob. Z toho pracovalo v Karlíně v odvětví průmyslu a živností 4 616 osob, z čehož šlo o 779 samostatných podnikatelů, v obchodu a dopravě včetně pohostinství pracovalo celkem 3 556 osob, z čehož bylo 1 083 samostatných. Do skupiny, kam byli řazeni úředníci ve veřejné službě, vojáci a příslušníci svobodných povolání pak statistici zařadili celkem 4 139 osob. V této skupině je nicméně zařazena i karlínská vojenská posádka čítající 1 773 vojáků. V zemědělství pak bylo v Karlíně zaměstnáno pouhých 42 osob. Pokud jde o služebnictvo, tak v Karlíně působilo 1 501 služebných a pouze 8 sluhů.¹²² Tato drtivá převaha ženského pohlaví tak příhodně vyrovnávala převis mužské populace plynoucí z umístění vojenské posádky a vzájemné kontakty dokreslovaly podobu karlínského nočního života.¹²³

¹²⁰ Statistika královského hlavního města Prahy, Praha 1871, s. 186

¹²¹ Přímé daně v Čechách v letech 1901 a 1904, Praha 1909

¹²² Österreichische Statistik, Neue Folge – Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in Österreich – Böhmen, Band 3, Heft. 8, Wien 1916

¹²³ *Kontakty vojáků a karlínských služek byly předmětem kritiky pořádaných občanů. Jeden dopisovatel Karlínských listů v roce 1906 upozornil na pravidelné večerní zábavy na hlavní Královské třídě, kde je možno spatřit „vojsko všech možných kategorií a mezi nimi namačkáno služebných děvčat hezkých i nehezkých tváří“. Mravnosti nebylo učiněno zadost ani po ukončení zábavy, ba naopak. Jak píše karlínský dopisovatel: „Bylo po tanci, vše se hrnulo ven na dvůr. Vše, co zde je vidět, nedá se ani popisovati. Ve všech koutech, u zdi, ve výklencích, v průjezdě a vždy dva – a dva. Jak hnušné jest to, že něco podobného se trpí ve středu města, v Královské třídě! Hampejz tento rozšiřuje se i do městského parku!“ (Karlínské listy, 10. 3. 1906)*

Pro Libeň bohužel samostatné statistiky zaměstnání jednotlivých osob pro další sčítání lidu po roce 1869 nejsou k dispozici. O obyvatelstvu Libně si ale můžeme udělat představu i z popisu statistika Jana Srba, který připravil obsáhle zpracované výsledky sčítání z roku 1900. Srb charakterizoval Libeň takto: „...v této části města tovární dělnictvo tvoří dosud hlavní kmen zdejšího obyvatelstva, neboť zemědělské obyvatelstvo nemá zde valného významu, majitelé libeňských továren spolu se svým úřednictvem nebydlí zde, nýbrž hlavně v Karlíně neb Praze a odjinud se sem bohatší obyvatelstvo netlačí.“¹²⁴

Důvodem, proč se bohatší obyvatelstvo Libni vyhýbalo, bylo nepochybně v první řadě nelákavé prostředí pro bydlení, ať už z pohledu chybějící sociální infrastruktury, tak vzhledem ke stále se zhoršujícímu životnímu prostředí. Výjimkou snad mohly být jenom usedlosti na samém okraji Libně, kde na penzi dožívali někteří bohatí pražští měšťané a pak samozřejmě část majitelů a úředníků místních továren.¹²⁵

¹²⁴ Jan Srb, Sčítání lidu... – díl III...., s. 87*

¹²⁵ Příkladem mohou být usedlosti Pelc-Tyrolka a Kuchyňka v Malých Holešovicích. První z nich měla v držení rodina Portheimů. V druhé provozovala svobodná paní von Ubelli letní restauraci.

3. Budování identity ve stínu metropole

Budování společné identity obyvatel obce byl v prostředí Karlína a Libně složitý úkol. Většinu obyvatel tvořili přistěhovalci, kteří zde obvykle žili v první, maximálně v druhé generaci, neměli společně sdílené vzpomínky, obec neznali a museli se s ní postupně seznamovat. Důraz na vytváření lokálních tradic pak byl integračním prvkem různých vrstev společnosti, což pak posilovalo pozice komunálních elit jako reprezentace této společné identity.¹²⁶ Klíčové bylo seznámení se s místopisem a lokálními dějinami. Důležitým prvkem místní identity pak byla českost obou obcí, která byla dovozována ne vždy historicky správně i hluboko do minulosti.

Úkol vytvářet tuto lokální identitu připadl, často i přímo na objednávku obecní samosprávy karlínským a libeňským učitelům. V Karlíně plnil tuto úlohu ředitel škol František Kneidl, autor publikací o dějinách Karlína, jeho památkách a školství.¹²⁷ V Libni plnil podobnou úlohu libeňský učitel Ladislav Hejtmánek, který v roce 1896 vydal na objednávku obce kroniku Libně od nejstarších dob do současnosti, na rozdíl od Kneidla, který zemřel při přípravě druhého dílu svých dějin Karlína, který se měl věnovat období po roce 1817, dovedl Hejtmánek svoji kroniku až do současnosti.¹²⁸ Úkolem těchto kronikářských děl bylo představit novým obyvatelům tradice dané obce a případně i obecní mytologii, která byla v případě Libně odvozoována až od kněžny Libuše. Důležité pro budování lokální identity karlínských a libeňských obyvatel byly i spisy pro školní mládež, které ji seznamovaly s místopisem a přinášely tak dětem, ale i dospělým informace o místě, kam se ze svých domovských obcí přistěhovali. Z těchto publikací lze jmenovat například Okres karlínský libeňského učitele Tomáše Ronka, který půvabným způsobem popisuje Libeň a její okolí včetně názvů používaných starousedlíky pro různá místa v Libni starousedlíky.¹²⁹

Z dalších prvků sdílené identity byla důležitá identita průmyslového města. V obou případech ale tato identita byla minimálně ze strany komunální elity přijímána rozdílně. V případě libeňské elity je zřejmé, že právě růst průmyslu byl považován za budoucnost obce. Přes snahy posílit vzdělanostní vrstvy například přestěhováním některých úřadů do obce se

¹²⁶ Hans Heiss – Hannes Stekl – Peter Urbanitsch: Zusammenfassung: Kleinstadt und Bürgerum in Cisleithanien 1862-1914, In: Peter Urbanitsch-Hannes Stekl (Hgg.) Bürgerum in Habsburgermonarchie Bd. IX-Kleinstadtbürgerum in Cisleithanien 1862 – 1914, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 472-473

¹²⁷ František Kneidl, Dějiny karlínského školství za první půlstoletí jeho trvání, Karlín 1891; František Kneidl, Paměti škol okresu karlínského, Karlín 1898; František Kneidl, Dějiny města Karlína, Praha 1923

¹²⁸ Ladislav Hejtmánek, Libeň – historický nástin, Praha – Karlín 1896

¹²⁹ Tomáš Ronek, Okres karlínský – Metodický výklad pro učitele a žáky škol obecných, Praha 1881

fakticky nepočítalo s jiným scénářem, byť početné dělnictvo pozice místní elity ohrožovalo. Naopak v případě karlínské elity už to tak zřejmé není a spíše byly stále více zdůrazňovány prvky obchodního (přístav) či finančního centra (záložny), ale i centra vzdělání (reálka a obchodní školy) či kvalitního bydlení (luxusní bydlení v Novém Karlíně). Tímto směřováním se nicméně karlínská elita zřejmě částečně vzdalovala své dělnické klientele a konstrukce nové identity se dostávala do konfliktu s mentálními mapami dělníků ze stále početných karlínských továren, pro něž bylo například problémem levné bydlení, kterého se jim v Karlíně dostávalo stále méně.

Důležitým bodem v budování místní identity byly také vztahy s Prahou. Blízkost Prahy byla důležitým faktorem, který ovlivňoval růst a modernizaci Karlína i Libně. Obě obce a zejména jejich elity ale vstupovaly do vztahů s hlavním městem z odlišných pozic, které byly do značné míry určovány finančními možnostmi obou obcí a jejich schopností samostatně naplňovat požadavky, které na ně byly jejich občany kladeny. Jestliže Karlín patřil k bohatým obcím v pražském regionu, přičemž jeho příjmy v době přelomu století byly téměř dvojnásobné oproti na obyvatele stejně početné Libni, tak Libeň trápilo na konci století předlužení způsobené mimo jiné i drahou stavbou přístavu s výkladištěm a neschopnost bez pražské pomoci realizovat řadu nutných modernizačních projektů.

Zakladatelé Karlína ho zakládali s přízviskem „předměstí“, což byl sice pojem právně poněkud nejasný, ale ideově zcela jasně dával na srozuměnou, že smyslem založení této obce mělo být rozšiřování území Prahy. Zejména šlo o možnost využití levných pozemků za pražskými hradbami po jejich budoucím odstranění. Tímto se ale komunální elity necítily nijak svazovány, vedly samostatnou politiku, kde Praha byla někdy vzorem, někdy partnerem, často ale i soupeřem. V některých modernizačních projektech, jako například v elektrifikaci obce, Karlín Prahu předstihl a mohl být naopak vzorem on jí. Komunální elity Karlína byly spojeny s pražskou společností, ať už poslancováním v zemském sněmu, členstvím v různých spolcích sídlících v Praze, pravidelnými návštěvami Národního divadla, případně i v rámci rodinných vazeb. Jak ale ukazuje obrana jejich zájmů, ať už šlo o otázku spojení Karlína s Prahou, kterému se věnuji hlavně v závěrečné kapitole této práce, ale i zavádění centralizovaných jatek nebo vyčlenění ostrova Štvanice z katastru Karlína, a jeho přičlenění k Praze, tak tyto elity považovaly Karlín za samostatného a rovnocenného partnera Prahy. Toto sebevědomí bylo povzbuzováno i budováním reprezentativních staveb, jako byla radnice, kostel nebo později národní dům, ale i budováním středního školství, ať už reálky v 70. letech nebo obchodní akademie na počátku 20. století.

Naopak pro Libeň byl vztah k Praze poměrně jednoznačný a souvisel i s tím, že Praha byla před zavedením obecní samosprávy libeňskou vrchností. Karty zde tak byly rozdány mnohem jasněji, než tomu bylo ve vztahu Praha – Karlín. Připojení Libně k Praze v roce 1901 tak bylo libeňskými elitami vnímáno jako přirozený návrat. Ostatně dokumentuje to i průběh slavnosti připojení Libně ku Praze, v níž Praha figurovala jako matka, do jejíhož náručí se vrací její dcera. Už nápis u slavobrány vztyčené dne 12. 9. 1901 před Libeňským zámekem veršoval: „Nuž, již tedy spějem, Praho, v náručí Tvou – bud' nám za to vždycky matkou pečlivou!“ Pražský starosta Srb pak ve svém proslovu neopomněl ujistit členy přítomné libeňské elity, že „matička Praha přijímajíc novou dceru do své ochrany, bude jí matkou opravdovou a pečlivou.“¹³⁰

Profilování Libně jako obce úzce spojené s Prahou i v době, kdy byla samostatným městem, ostatně dokládá i podoba znaku obce, který si libeňská samospráva nechala zpracovat od známého heraldika Vojtěcha Krále z Dobré Vody krátce po svém povýšení na město v roce 1898. Celou polovinu znaku totiž zabírá známá pražská hradební zeď s otevřenou bránou, v níž je ruka s napřaženým mečem.

3.1 Provázanost Prahy, Karlína a Libně

Důležité pro posouzení nakolik bylo sousedství Prahy pro Karlín a Libeň důležité je zodpovědět si otázku, jak provázané obě obce s Prahou byly?

Karlín a Libeň s Prahou spojovaly společné hranice, které byly v případě Karlína velmi dobře dostupné, u Libně, kterou oddělovala od Prahy řeka a velká vzdálenost už hůře. Vedle pohybu obyvatel obcí oběma směry spojovaly obce také různé společné modernizační projekty, jako byla tramvaj nebo vodovod. Ne vždy ale toto spojení přispívalo k dobrým vzájemným vztahům. Příkladem takového konfliktního projektu bylo třeba zřízení pražských centrálních jatek, kde byla zákonem povinně centralizována porážka pro široký okruh obcí pražské aglomerace. V Karlíně, tak jako v mnoha obdobných případech nucené jatečnosti¹³¹ zvedli prapor odporu proti jatčím místní řezníci, kteří byli vzápětí podpořeni i obecní samosprávou. Ta mimo jiné upozorňovala, že Karlín má moderní jatka zřízená v roce 1869.¹³² V odporu proti jatčím bylo pokračováno i po schválení zákona o jateční povinnosti v Praze a

¹³⁰ Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1900 a 1901, Praha 1904, s. 8n

¹³¹ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850-1914, Díl II./2 – Finance a infrastruktura, Ostrava 2010, s. 113

¹³² AHMP, AMK, 748, 3-3/46, OV 9. 5. 1888, k. 280

okolních obcích v roce 1889. Karlín spolu se Smíchovem a Žižkovem celou věc předal správnímu soudu, který ovšem jejich podání zamítl.¹³³ Projekt jatek tak byl nakonec úspěšně realizován v letech 1893 – 1895.

Dalším projektem, který spojoval obě obce s hlavním městem, byl vodovod. Karlín odebíral od Prahy z Podolské vodárny od února 1886 užitkovou vodu,¹³⁴ zatímco pitnou vodu v Karlíně v té době stále poskytovaly studny, kterých zde v roce 1881 bylo celkem 215. Ty ovšem již nedostačovaly a stále více se objevovaly zdravotní problémy, jako například epidemie tyfu v roce 1895.¹³⁵ I proto bylo nakonec přistoupeno při zapojení Prahy i dalších předměstských k realizaci vodárny v Káraném, která byla pod společnou správou těchto obcí a naplno se spustila v roce 1914.¹³⁶ Podobně otázku vody řešila s pomocí Prahy i Libeň poté, co se ukázalo, že nebude kvůli finančním těžkostem schopna realizovat projekt své vlastní vodárny. Pražská voda začala téct do Libně v lednu 1898, kdy se díky libeňskému příznivci primátorovi Podlipnému podařilo dohodnout s Karlínem, aby se libeňský vodovod napojil na ten karlínský, který byl zase napojen na vodovod pražský.¹³⁷

Praha byla také od počátku místem důležitým pro uspokojování celé řady potřeb obyvatel Karlína, ať už šlo o potřeby ekonomické – nákup, ale i prodej, tak o potřeby sociální či kulturní. Modernizace Karlína přinesla zpříjemnění pobytu v něm, což do obce přivedlo nové obyvatele a nové služby bez nutnosti zajíždět do Prahy. Zároveň ale tramvajové spojení s centrem Prahy toto propojení ulehčovalo, což mělo i negativní dopady. Lepší možnost uspokojovat potřeby v Praze, jak psaly Karlínské listy v roce 1903, vedla ke ztrátě výsadního postavení karlínských obchodů a služeb nejen ve vztahu k vlastním občanům, ale i ve vztahu k sousedním obcím, zejména právě Libni a Vysočanům.¹³⁸

Příslušníci karlínské vzdělanostní elity, jako byli třeba karlíňští advokáti, lidé působící v zemské politice nebo ve správních radách podniků sídlících v Praze, se v podstatě na každodenní bázi v Praze zdržovali. Zároveň ale měli své společenské zázemí vytvořeno i v Karlíně. Pro karlínskou komunální elitu to byly místnosti Měšťanské besedy, která

¹³³ Miroslav Moutvic, Ústřední jatky města Prahy v Holešovicích 1895-1951, Praha 2007, s. 11

¹³⁴ AHMP, AMK, 748, 3-3/44, OV 28. 2. 1885, k. 280; AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 343

¹³⁵ AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 344

¹³⁶ Jaroslav Jásek, Klenot města, historický vývoj pražského vodárenství, Praha 1997, s. 92n

¹³⁷ AHMP, AML, 7, s. 140

¹³⁸ *Ve srovnání s jinými předměstími, například Smíchovem, to mělo vést k tomu, že v Karlíně měly problém se udržet obchody se specializovaným zbožím, jako byly galanterie nebo třeba módní obchody s látkami.* (Karlínské listy, 30. 8. 1903)

fungovala nejen jako spolek organizující různé akce, přednášky apod., ale i jako stálý společenský klub, kam bylo možno docházet podle libosti a setkávat se zde s dalšími členy Besedy.¹³⁹ Docházelo tak k úzkému prolínání pražských a karlínských elit posílených i srůstáním obou obcí po zboření městských hradeb.

Za příklad takového rozkročení mezi Karlínem a Prahou, který je do značné míry reprezentativní pro klíčové osoby karlínské komunální politiky, může sloužit advokát Edmund Kaizl,¹⁴⁰ který ve svých deníkových záznamech zejména z 80. a 90. let popisuje svoji každodenní rutinu. Důležitým místem setkávání pro Kaizla byly místnosti Českého klubu, které Kaizl pro klub osobně najímal v roce 1887 v domě č. p. 558 v Celetné ulici. Zde se vyskytoval za normálních okolností v podstatě každý druhý den.¹⁴¹ Naobědvat se s oblibou chodil většinou ve společnosti dalších poslanců do Saského dvora na Malé straně. Večery ale obvykle trávil v Karlíně v prostorách Měšťanské besedy „U Červené hvězdy“, na večere pak chodil do Wohlrathovy plzeňské pivnice „U Templu“ na Jungmannově náměstí v Karlíně. V Besedě i u Wohlratha pak trávil večery ve společnosti dalších příslušníků karlínské staročeské elity, často s Josefem Götzlem a kolegou advokátem Vavřincem Svátkem, či speditérem Josefem Srncem. Kaizl s oblibou chodil pěšky i na poměrně dlouhé vycházky, ať už na Olšanské hřbitovy na hrob své matky, nebo na Letnou a dále na Malou Stranu. Pracovní povinnosti dělil mezi Karlín, kde měl advokátní praxi a Prahu, kde vykonával funkci náměstka generálního ředitele v Hypoteční bance.¹⁴²

Na rozdíl od Karlína ke společenskému prolínání Prahy a Libně nedocházelo. Libeňští továrníci bydlící v Praze zajížděli do Libně jenom v pracovních záležitostech. Podobně ani

¹³⁹ *A to přestože Beseda dlouho stálé místnosti neměla a její prostory byly až do otevření obecního domu v roce 1911 v nájmu v některém z trojice hostinců „U Města Petrohradu“, „U Červené hvězdy“ a „U Města Hamburku“.*

¹⁴⁰ **JUDr. Edmund Břetislav Kaizl** (1836 – 1900) se narodil v roce 1836 v Citolibeč v Žateckém kraji. Jeho otec byl úředníkem u knížete Schwarzenberga a od roku 1840 byl ředitelem panství Protivín v píseckém kraji. Po úmrtí otce se v roce 1842 Kaizl s matkou přestěhovali do Prahy, kde navštěvoval od roku 1846 Malostranské a od roku 1850 pak Staroměstské gymnázium. V roce 1860 vystudoval právnickou fakultu a byl mu udělen titul JUDr. V roce 1868 byl jmenován advokátem v Karlíně a v roce 1871 se stal členem obecního zastupitelstva v Karlíně, kde působil až do své smrti v roce 1900. Byl od mládí literárně činný, nejprve v Lumíru a pak v dalších časopisech vydával vlastní básně a zejména literární překlady z angličtiny. Psal rovněž řadu odborných právních textů zejména do Právníka. Kaizl působil v Národní straně, byl starostou poslaneckého Českého klubu. V letech 1874 – 1889 byl poslancem zemského sněmu, od roku 1879 byl krátce poslancem říšské rady za Litomyšlsko. Kaizl byl strýcem a po smrti jeho otce i vychovatelem pozdějšího ministra Josefa Kaizla, na nějž měl zásadní vliv. V 60. letech ho uvedl do salónu „U Halánků“ a seznámil ho s českou vlasteneckou společností. Kaizl rovněž stál u zrodu Amerického klubu dam, kde rovněž přednášel. (Josef Kaizl, Z mého života I., Praha 1909, Marie Lišková, Slovník představitelů..., s. 132; Michal Navrátil, Almanach československých právníků, Praha 1930, s. 188; Riegrův slovník naučný, Díl 10, heslo: Kaizl Edmund, s. 288; LA PNP, 712, Kaizl Edmund Břetislav)

¹⁴¹ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 21. 10.1887

¹⁴² Katalog obchodního oddělení: Národopisná výstava československá v Praze 1895, Praha 1895, s. 110

jiní obyvatelé Prahy neměli obvykle nejmenší důvod jezdit do Libně. Příslušníci řemeslnicko-obchodnické elity sídlící v Libni zase neměli obvykle důvod Libeň opouštět a pěstovat společenské styky na pravidelné bázi v Praze. Co se týče uspokojování běžných potřeb, tak cesta z Libně přes Karlín do Prahy trvala něco přes hodinu, což bylo dost na to, aby lidé běžně do Prahy nedocházeli, zejména pokud ještě plně nefungovalo dopravní spojení. Libeň tak fakticky spíše než předměstím Prahy byla předměstím Karlína, na což neopomněli upozornit ani kritici jejího připojení k Praze. Jeden z nich provokativně napsal do Hlasu národa, že *“marně pátrá po prospěchových důvodech, které Prahu ke spojení s tímto karlínským předměstím táhnou“*.¹⁴³

Libeň sice sousedila s nejmladší pražskou čtvrtí Holešovicemi několikakilometrovou hranicí. Ze strany Holešovic se ale jednalo o území stejně rozvojové, jako byla sama Libeň. Navíc obě obce oddělovala Vltava. Překonat tuto překážku bylo dlouho obtížné, protože chyběl nejen most, ale dokonce i přívozy, které ho mohly alespoň částečně nahradit. Postavit most bylo nad finanční možnosti libeňské obce a tak tento požadavek alespoň prosadila do smlouvy o připojení k Praze. Provizorní most z roku 1903 nicméně otázku vzdálenosti Libně od pražského centra příliš neřešil a byl využíván dosti skromně.¹⁴⁴

Libeň na rozdíl od Karlína měla relativně plochou sociální skladbu složenou především z dělnictva a řemeslnicko – obchodnické elity, která vedla obec. Řada libeňských továrníků bydlela mimo Libeň, hlavně v Praze nebo Karlíně. Za všechny můžeme jmenovat majitele velkého libeňského lihovaru Friedricha Brosche, který také v Praze působil jako člen sboru obecních starších a v letech 1879 – 1882 i jako městský radní,¹⁴⁵ židovské továrníky Emanuela Urbacha, majitele mydlárny, Eduarda Perutze, majitele strojní přádelny nebo Hermanna Graba.¹⁴⁶ Další továrník Ludvík Jellinek je na konskripčních lístcích ještě v roce 1899 uváděn bytem v Staré Libni. V roce 1905 ale už v Karlíně a následně od roku 1907 pak

¹⁴³ Hlas národa, 8. 1. 1899

¹⁴⁴ *I údaje o provozu na libeňském mostě, který měl po připojení Libně k Praze tuto novou pražskou čtvrt' úžeji spojit s Prahou, ukazují, že toto spojení dvou rozvojových území nějaké významné změny nepřineslo. V roce 1904 se na libeňském mostě vybralo pouze o něco více než 25 000 korun mostného, zatímco například na mostě vedoucím přes Štvanici z Holešovic do Karlína to bylo 147 000 korun a na dalších mostech (most Františka Josefa, most císaře Františka nebo most Palackého) se vybralo více než 200 000 korun. Ani po postavení mostu tedy nedošlo k nějakému velkému rozvoji dopravy mezi Libní a Holešovicemi.* (Jan Srb, Sčítání lidu v král. hl. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. 12. 1900 – díl III. – Poměry populační, Praha 1908, s. 33*n)

¹⁴⁵ Almanach král. hlavního města Prahy na rok 1899, Praha 1899, s. 207

¹⁴⁶ *Ten podle konskripčního lístku bydlel v Praze do konce 80. let. Od 90. let potom ve vile na libeňské usedlosti Košínska postavené karlínským stavitelem Josefem Blechou. Nejedná se ovšem o stávající Grabovu vilu v Libni, ta byla postavena až v letech 1928 – 1929.*

v Praze. Ladislav Čupr¹⁴⁷ majitel továrny na Kolčavce, kde se vyráběly cementové dlaždice, pak bydlel v Karlíně a takto bychom mohli pokračovat. K Libni tito lidé proto často neměli výraznější osobní vztah. V Praze byla často i sídla a kanceláře jejich firem, což se nepříjemně odráželo v dělení daňových odvodů mezi Libeň a Prahu.

V Libni se nezdržovalo ani státní úřednictvo. Nesídlily zde totiž žádné úřady, ať už říšské, zemské nebo okresní. Příležitostí jak tuto situaci změnit se v polovině 80. let zdálo chystané připojení Karlína k Praze, kdy se Libeň opakovaně pokoušela jednat o přemístění okresních úřadů.¹⁴⁸ S chybějícími úřady souvisí i absence některých kvalifikovaných služeb, které byly zajišťovány v Praze nebo v Karlíně. Za příklad mohou posloužit například advokáti, kteří se soustředili zejména v okolí soudů nebo finančních a obchodních institucí. První advokát se přitom usadil v Libni v domě místní Občanské záložny až v roce 1895.¹⁴⁹ Podobný vliv na sociální strukturu libeňského obyvatelstva měla i absence nemocnic nebo vyšších škol. Někteří příslušníci střední třídy, kteří bydleli v Libni a dosáhli určitého společenského statutu, se jí často snažili opustit i za cenu delší docházkové vzdálenosti do zaměstnání a vyšších nájmu v jiných částech pražské aglomerace.¹⁵⁰

V Libni tak z místních elit setrvali zejména libeňští živnostníci, ti ovšem v roce 1892 popisovali potíže svých živností takto: „*Obec Libeň pociťuje strnulost obchodního hnutí už několik let. Nemá, kromě několika továrníků a pár zámožných, žádnou majetnou vrstvu, která by po celý rok oživovala živnosti. Skládá se hlavně z dělnictva, maloobchodníků a živnostníků, takže je při každé živelné katastrofě citelně stížena ve hmotných zájmech převážné části obyvatel.*“¹⁵¹ V roce 1888 se pak sešly špičky opoziční Občanské besedy – Jednoty libeňských

¹⁴⁷ **Ladislav Čupr** (1855 – 1930) se narodil v Praze do rodiny filozofa a majitele libeňské usedlosti Kolčavka. Vystudoval chemii na pražské technice u profesora Františka Štolby a právě na Kolčavce zřídil továrnu na cementové dlaždice. Čupr působil v obecní samosprávě Libně v letech 1886 – 1896 a v letech 1886 – 1890 zde byl i radním. Zároveň byl majitelem domů v Karlíně i Praze, kde rovněž na počátku 20. století působil jako člen sboru obecních starších. Čupr rovněž předsedal Rakouskému spolku pro průmysl betonářský, libeňskému Občanskému klubu, karlínskému Spolku majitelů domů nebo Družstvu pro regulaci Rokytky. Čupr byl velkým propagátorem zdravého životního stylu a návratu k přírodě. V Libni provozoval hned dvojce lázně. Byl předsedou spolku Český Kneipp, který se snažil šířit myšlenky vodoléčby pátera Sebastiana Kneippa. (Národní listy, 4. 2. 1930; Národní politika, 4. 2. 1930; Almanach král. hlavního města Prahy na rok 1905, Praha 1905, s. 11)

¹⁴⁸ Na konci roku 1884 tak přednesl v sezení obecního výboru pozdější starosta Alois Cikánek volný návrh, aby se v souvislosti s chystaným připojením Karlína k Praze začalo jednat s okresním hejtmánstvím a okresním výborem o možnosti jejich přesídlení do Libně. (AHMP, AML, 1, s. 279) Lákání okresního výboru do Libně se opakovalo i na počátku devadesátých let, kdy obecní rada odeslala okresnímu výboru v době jednání o spojení Karlína a Prahy dopis, v kterém jsou vylíčeny výhody Libně, především dobrá dopravní dostupnost z venkova (AHMP, AML, 4, s. 265)

¹⁴⁹ Hlasy z předměstí, 10. 1. 1895

¹⁵⁰ Tak například v roce 1896 žádal neúspěšně ředitel jedné z libeňských škol Antonín Roušal o možnost bydlet mimo Libeň. (AHMP, AML, 6, s. 280)

¹⁵¹ AHMP, AML, 157, 92/97, k. 92

voličů na schůzi s příznačným názvem *“Proč se střední stav lidu do Libně tak málo stěhuje?”*¹⁵² Z této schůze byl vypracován i stejnojmenný pamětní spis, v němž autoři kritizovali neexistenci chodníků, přechodů na křižovatkách, vyhazování smetí na ulici. Obec měla podle nich postavit více obecních studní, aby byla k dispozici zdravá voda. Mělo se přísněji zakazovat obývání sklepních bytů, vypouštění výkalů z domů přímo do Rokytky, v níž prý teče více hnoje a odpadu z továren než vody.¹⁵³

Tento stav se v Libni nezměnil ani po připojení k Praze. Jak psaly Karlínské listy v roce 1910, tak každý, kdo byl v Libni *„alespoň trochu nobl“* se scházel v restauracích na Ferdinandově třídě v Praze. Právě tam se měly řešit otázky libeňské politiky.¹⁵⁴ V té době už v Praze bydleli i někteří zastupitelé, kteří byli zvoleni za Libeň. Zemský poslanec a hostinský František Filip¹⁵⁵, který zastupoval Libeň v pražské městské radě, bydlel od roku 1903 v Bartolomějské ulici na Starém městě.¹⁵⁶

Slabá střední a vyšší vrstva obyvatelstva byla v konečném důsledku uzavřeným kruhem. Podniky, které mohly přinést Libni určitý životní standard, který tito lidé na konci 19. století vyžadovali, krachovaly na tom, že se v daném prostředí neuživily.

To byl třeba případ ambiciózního plánu na zřízení stálého profesionálního divadla. Libeň měla poměrně dlouhou divadelní tradici. Hlavní zásluhu měl na tom hostinský František Deutsch¹⁵⁷, mimo jiné dlouholetý člen obecního výboru i obecní rady, ale také v mládí

¹⁵² Předměstské listy, 1. 8. 1888

¹⁵³ AHMP, AML, 150, 85/203-8, k. 83

¹⁵⁴ Karlínské listy, 17. 12. 1910

¹⁵⁵ **František Filip** (1865 – 1926) byl restaurátor a majitel domu narozený v Libni. Vyučil se sladovníkem v Praze a následně odešel ve dvaceti letech do USA, působil tři roky jako podsládek v New Yorku, naučil se anglicky a seznámil se zde s novými metodami podnikání. Z našetřených peněz po návratu investoval do hostinského podnikání, kdy mimo jiné investoval do restaurace „U Choděřů“ na pražské Ferdinandově třídě a rovněž převzal hostinskou živnost po svém otci v Libni. Patřil k předním představitelům libeňského Občanského klubu, byl dlouholetým předsedou libeňského Sokola. Působil rovněž v karlínském okresním zastupitelstvu a po připojení Libně k Praze v pražském obecním zastupitelstvu i městské radě. V letech 1901 – 1913 působil jako poslanec zemského sněmu. (Marie Lišková, Slovník představitelů..., s. 64; Národní listy, 7. 8. 1926)

¹⁵⁶ Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1904, Praha 1904, s. 11

¹⁵⁷ **František Deutsch ml.** (1840 – 1896) se narodil v Libni v roce 1840. Jeho otec František získal hostinskou koncesi pro dům č. p. 110 ve Staré Libni v roce 1848. Tento hostinec „U Deutschů“ převzal v roce 1886 po otci František ml. a postupně se stal jednou z výrazných postav hostinského hnutí. Právě v prostorách Deutschovy restaurace byl založen 24. 4. 1882 spolek Hostimil, který byl vůbec prvním spolkem hostinských v Čechách. Deutsch byl jeho dlouholetým předsedou. V květnu 1887 se za účasti velkého počtu jednotlivých hostinských spolků konala ustavující schůze Ústřední jednoty československého hostinství pro Čechy, Moravu a Slezsko. Deutsch se stal opět předsedou. V Libni působil jako obecní rada a zastupitel v letech 1877 – 1886 a 1890 – 1896. Vedle zájmu o problematiku své profese byl rovněž nadšeným houslistou, vystudoval konzervatoř a dokonce se v mládí věnoval umělecké dráze na profesionální úrovni, když byl dokonce koncertním mistrem královského divadla v Gothenburgu. Zájem o umění proto uplatňoval i v Libni při organizaci ochotnických představení i při poskytování zázemí profesionálnímu divadlu. (Hostimil, 9. 7. 1896; Národní politika, 28. 6. 1896)

profesionální houslový virtuos, který od 60. let organizoval vystoupení místních ochotníků ve svém hostinci.

První pokus o zřízení profesionálního divadla se datuje do roku 1893. Divadelní ředitel Jan Hurt se dohodl s Františkem Deutschem, že divadlo bude v jeho hostinci a že zároveň Deutsch na své náklady vybuduje letní arénu v zahradě svého domu, která pojala až 450 diváků. Zprvu se hrálo každý den, ale postupně se počet představení snížil až na tři týdně. V Libni a okolí nebyl totiž dostatek obecnstva, které by dokázalo zaplnit hlediště. Hurtova společnost přesto odehrála celou sezonu. Ve dvou následujících sezónách provozovala divadlo s podobnými problémy jako Hurtova společnost Sáša Kokošková, bývalá členka několika divadel.¹⁵⁸ Kokošková své nesnáze řešila tak, že pořádala zlevněná představení výhradně pro tovární dělníky. Po dvou letech vystřídala společnost Kokoškové společnost Elišky Zöllnerové, která mimo divadelních her hrála i operety. Na rozdíl od Hurta a Kokoškové, kteří sázeli na kvalitnější produkci, neměla Zöllnerová takový problém s naplněním hlediště a vydržela v Libni hrát každý den po tři sezóny až do roku 1899. Tehdy koupil soubor domů architekt a stavitel Václav Romováček, který vše zboural a na místě postavil nové obytné domy, ale i hotel s kavárnou a divadelní sál.¹⁵⁹

Absence divadla po přelomu století byla pociťována jako problém, což vedlo dvacet libeňských spolků k tomu, aby v roce 1905 oslovili společnou rezolucí Občanský klub v Libni, který byl neoficiální politickým reprezentantem Libně, aby se zasadil o zřízení stálého divadla.¹⁶⁰ Skutečně pak tentýž rok zde začala působit divadelní společnost Marie Groszové, která ovšem měla stejně jako všechny libeňské soubory předtím finanční problémy. V roce 1907 si tak divadlo koupila, nikoli tedy pouze najala, velká sokyně Groszové známá subreta Marie Zieglerová, která divadlo otevřela 23. 1. 1908 ve velkém stylu českou premiérou operety *Veselá vdova*, jejíž předehru osobně přijel do Libně oddirigovat autor Franz Lehár a majitelka divadla zpívala hlavní roli. Ani Zieglerové se ale podnikání nedařilo a po dvou letech skončilo divadlo v konkurzu.¹⁶¹ To, že jako důvod bylo pociťováno nevhodné umístění divadla, dokládá i skutečnost, že již v roce 1908 usilovali libeňští divadelníci o dohodu s karlínskou samosprávou, který v té době připravoval projekt obecního domu. Tato

¹⁵⁸ *Její společnost měla celkem 20 členů a k tomu nastálo angažovaný orchestr.*

¹⁵⁹ Alfréd Javorin, *Pražské arény*, Praha 1958, s. 238-243

¹⁶⁰ *Karlínské listy*, 9. 9. 1905

¹⁶¹ Alfréd Javorin, *Pražské arény*, Praha 1958, s. 238-243

dohoda se měla týkat toho, že by Karlín na vlastní náklady postavil divadelní sál, který by si pak dlouhodobě libeňští divadelníci pronajímali.¹⁶²

Karlín měl na rozdíl od Libně své divadlo Varieté (dnes Hudební divadlo v Karlíně), založené v roce 1881, které je po Národním a Stavovském divadle třetí nejstarší zachovalou divadelní budovou v Praze. Divadlo otevřené v roce 1881 primárně nesloužilo klasické divadelní produkci, ale šlo spíše o šantán, varieté a místo pro vystupování cirkusů, k čemuž byly určeny i přilehlé stáje.¹⁶³ Interiér byl nicméně luxusní včetně moderních vymožeností, jako bylo brzké zavedení elektrického osvětlení, kdy divadlo, které k tomuto kroku přistoupilo jako první v Evropě, patřilo k jedněm z největších soukromých odběratelů elektřiny krátce po zprovoznění karlínské elektrárny v roce 1895.¹⁶⁴

Vedle divadla Varieté, které poskytovalo spíše lidovější zábavu byť v kulisách luxusně vybavené divadelní budovy, bylo pro karlínskou elitu také mnohem lépe přístupné Národní divadlo. To, že návštěvy divadla byly běžnou součástí každodenního života obyvatel Karlína, ostatně dokládá i žádost obecní rady z dubna 1900 o zavedení přímého tramvajového spojení Karlína a Národního divadla před a po představeních, které bylo ze strany Elektrických podniků hl. m. Prahy vyhověno.¹⁶⁵

3.2 Reprezentativní stavby jako integrační prvek místní identity

Karlín byl, na rozdíl od Libně, schopen realizovat nejen projekty řešící základní potřeby občanů, jako bylo zásobování vodou, kanalizace, osvětlení nebo hygiena, ale i stavební projekty reprezentační, kterými bylo navenek prezentováno sebevědomí obce a její elity. Vedle reprezentace měly tyto stavby, jako kostel, radnice nebo národní dům ale i sociálně integrační charakter, protože tvořily život v Karlíně příjemnějším, což zase pomáhalo zachovat relativně pestrou sociální skladbu obyvatel. Za hlavní propagátory těchto projektů v obecním zastupitelstvu můžeme považovat zejména vzdělanostní vrstvu advokátů a učitelů nebo ředitelů karlínských škol. Většina z těchto osob se narodila jinde než v Karlíně a v Karlíně se ocitly často víceméně náhodou, aniž by Karlín znaly a jako své budoucí působiště preferovaly. Zpravidla se ale okamžitě zapojily do veřejného života, s obcí srostly a

¹⁶² Karlínské listy, 7. 2. 1910

¹⁶³ *V roce 1898 ho upravil architekt Friedrich Ohmann.* (Antonín Novotný, Karlínské divadlo Varieté, Praha 2001, s. 22)

¹⁶⁴ Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komissí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova na rok 1895, Praha 1897, s. 282-283

¹⁶⁵ AHMP, AMK, 749, 3-3/51, OR 3. 4. 1900, k. 290

staly se tahouny jejích modernizačních projektů i nositeli jejího sebevědomí. Za příklad může sloužit advokát Edmund Kaizl, který byl do Karlína jmenován v roce 1868, což podle svých deníkových záznamů přijal zprvu s „*velkými rozpaky*“, ale již za dva roky figuroval jako člen obecního výboru a řady dalších institucí.

Vedle vzdělanostní vrstvy nelze opominout ani další důležitou skupinu, která podporovala modernizační projekty obcí, byť její motivace byla i čistě ekonomická. Jedná se o stavitele a zástupce různých stavebních profesí, kteří samozřejmě vítali každou novou stavbu realizovanou obcí, protože to znamenalo i příjem z veřejných zakázek.

Naopak Libeň kvůli své neutěšené finanční situaci nebyla nikdy schopna takové řekněme ne úplně nezbytné stavby realizovat a je otázka, jestli o to vůbec příslušníci nejmajetnějších libeňských vrstev, kteří stáli často jednou nohou v Praze nebo Karlíně, doopravdy usilovali. Jak už bylo řečeno, tak Libni chyběla vzdělanostní vrstva, která by na realizaci těchto projektů tlačila a zejména chyběla chuť je financovat. K jejich realizaci se tak přistupovalo v podstatě až v období po připojení Libně k Praze.

Pro uspokojování duchovních, ale i sociálních potřeb obyvatel je klíčová otázka kapacity kostela. Jestliže v Karlíně byl už v 60. letech postaven reprezentativní chrám, který se stal dominantou obce, tak v Libni se podařilo postavit kostel až po přelomu století a navíc tento původně prozatímní kostel nebyl nikdy nahrazen kostelem definitivním.

Výstavba chrámu byla jednou z důležitých reprezentačních priorit obce. Podobně jako u dalších předměstských obcí bylo považováno za velkou ostudu, že předměstí s tisíci křesťanskými obyvateli chyběly reprezentativní kostely. Na toto upozornil ve svém Průvodci po Praze z roku 1848 i Karel Vladislav Zap, když zároveň připomněl, že na rozdíl od karlínské křesťanské majority si například libeňská židovská komunita čítající 203 rodin v roce 1846 začala stavět v Libni synagogu.¹⁶⁶

Od roku 1851 se v Karlíně ustavila samostatná duchovní správa a byla postavena prozatímní kaple, která sloužila až do vysvěcení chrámu v roce 1863. Stavba karlínského chrámu byla zahájena v březnu 1854, slavnostní poklepání základního kamene se pak uskutečnilo 10. 6. 1854 za účasti císaře Františka Josefa I. a jeho ženy Alžběty. Chrám, který měl sloužit až pro 4000 věřících, byl postaven podle projektu vídeňského architekta Karla Rössnera a realizoval ho mladý architekt Ignác Ullmann a pražský stavitel Jan Bělský. Postaven byl

¹⁶⁶ Karel Vladislav Zap, Průvodce po Praze, Praha 1848, s. 292

v novorománském slohu a na výzdobě se podílela celá řada umělců, mezi nimi třeba sochař Václav Levý nebo malíř Josef Mánes. Stavba, která trvala 9 let, byla zakončena slavnostním vysvěcením 18. 10. 1863 při příležitosti milénia příchodu slovanských věrozvěstů kardinálem Bedřichem Schwarzenbergem, který se rovněž o výstavbu chrámu velmi zasazoval.¹⁶⁷

Prvotní iniciativa ke stavbě nevzešla z prostředí obecního zastupitelstva, ale z prostředí pražské Katolické jednoty v Praze a zejména pak probošta vyšehradské kapituly P. Václava Štulce, vydavatele časopisu Blahověst. Celá stavba včetně zasvěcení slovanským věrozvěstům byla pojata jako národní záležitost. Financování pak do značné míry stálo na veřejných sbírkách, které se rozeběhly od roku 1850. Jak píše Štolc právě v časopise Blahověst, tak záměr se skutečně naplnil a příspěvky chodily z celých Čech.¹⁶⁸

Přestože hlavní zásluha o stavbu nepatřila karlínské samosprávě, tak se samozřejmě i tato na stavbě podílela. Konkrétně Karlín přispěl částkou 94 030 zlatých, která směřovala zejména na nákup pozemků.¹⁶⁹ Dodatečně pak v roce 1866 rozhodlo zastupitelstvo vyhovět výzvě kardinála Schwarzenberga a umořit částečně dluhy, které zbyly po stavbě ve výši 20 000 zlatých. S vyplacením částky ovšem obec otálela. Ještě v lednu 1868 zastupitelstvo rozhodlo, aby bylo Schwarzenbergovi sděleno, že obec čeká na povolení vybírání pivního krejcaru, z čehož následně bude částka vyplacena.¹⁷⁰ Splácet začal Karlín po 2000 zlatých ročně až v roce 1871.¹⁷¹

Vedle samosprávy se na stavbě, ale zejména následné výzdobě chrámu, podíleli i jednotliví příslušníci karlínské komunální elity. Takto například ozdobné dveře chrámu zaplatil karlínský starosta Götzl spolu s továrníkem a svým obchodním partnerem Daňkem. Jeden z nájemců karlínské plynárny Karel Steffek koupil varhany a ze sbírek organizovaných v Karlíně pak obecní výbor zaplatil hlavní oltář.¹⁷²

Jednotliví karlíňští občané se pak podíleli i na další výzdobě chrámu, kterou zde lze vidět i s příslušnými věnováními dodnes. V roce 1885 byla v Karlíně založena Jednota pro okrášení chrámu páně, která ve velmi krátké době dokázala vybavit nákupy i příspěvky jednotlivců chrám o celou řadu věcí. Jen namátkou několik příspěvků od karlínských obecních zastupitelů

¹⁶⁷ AHMP, Sběrka rukopisů, Kronika obce Karlína, 5666, s. 82-88; Zdeněk Míka, Karlín – nejstarší pražské předměstí, Praha 2011, s. 39

¹⁶⁸ Blahověst 48/1850, s. 287

¹⁶⁹ AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 558

¹⁷⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/29, OV 21. 1. 1868, k. 279

¹⁷¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/31, OV 7. 3. 1870, k. 279

¹⁷² AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 545

– truhlářský mistr Antonín Baumgartl zhotovil vrata chrámu, továrník Jan Rudle provedl kování, sklenář Václav Michner bezplatně zasklil všechny dveře. Jednota na své náklady také do chrámu zavedla osvětlení plynem, přičemž to částečně zaplatil Václav Sviták. Jednota také zaplatila polychromii stavby provedenou vídeňským malířem Jobstem z Vídně za 22 000 zlatých. Na této částce se darem 10 000 zlatých podílela Občanská záložna.¹⁷³ Častá byla také věnování jednotlivých vitrážových oken. Advokát Edmund Kaizl takto například věnoval okno s vyobrazením svatého Edmunda.¹⁷⁴

Jak už bylo řečeno, tak pokud jde o stavbu svatostánku, tak v Libni zahanbila křesťanskou většinu i mnohem méně početná židovská obec, která si vystavěla na Palmovce synagogu vysvěcenou již v roce 1858.¹⁷⁵ Křesťanský kostel Libni chyběl i v době, kdy zde žilo už zhruba 20 tisíc katolíků. Ti museli vzít zavděk málo kapacitní kapli libeňského zámku, případně kostely v okolních obcích. To samozřejmě mělo vliv i na úroveň náboženského cítění. V prosinci 1870, kdy se rozhodovalo o obsazení místa libeňského duchovního správce, navrhovala obecní rada zastupitelstvu vybrat někoho mladého a energického, kdo dokáže „...*pozvednouti skleslého ducha náboženského v obci naší.*“¹⁷⁶

V roce 1885 byla založena Jednota pro vystavění chrámu páně v Libni, ale o deset let později byla výstavba kostela stále v nedohlednu.¹⁷⁷ V roce 1895 měla Jednota pod předsednictvím libeňského starosty Voctáře, na svém kontě pouze 8460 zlatých.¹⁷⁸ V roce 1897 dokonce rozhodla obecní rada na návrh starosty Aloise Cikánka, že má být Voctář vyzván, aby svolával schůze spolku, jinak bude dán na policejní ředitelství návrh na jeho zrušení.¹⁷⁹ Folklořně-scesní stavby kostela realizované karlínským stavitelem Matějem Blechou, na jejíž realizaci se darováním pozemků podílel třeba i židovský továrník Grab,¹⁸⁰ se tak Libeň dočkala až po připojení k Praze v roce 1904 a přestože mělo jít o kostel provizorní, nepodařilo se Jednotě, která existovala až do počátku 50. let, sehnat peníze na kostel definitivní, takže provizorní kostel stojí v Libni dodnes.

¹⁷³ Předměstské noviny, 9. 4. 1887

¹⁷⁴ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 30. 5. 1888

¹⁷⁵ Základní kámen byl položen za účasti arcivévodky Štěpána v roce 1845.

¹⁷⁶ AHMP, AML, 135, k. 24

¹⁷⁷ AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, XXII/0025

¹⁷⁸ Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 246

¹⁷⁹ AHMP, AML, 7, s. 92

¹⁸⁰ *Karlínské listy se v roce 1904 podivovaly nad tím, že katolický kostel stojí na darovaném pozemku židovského továrníka Graba, staví ho karlínský evangelík stavitel Blecha za pomoci dělníků bez vyznání.* (Karlínské listy, 26. 11. 1910)

Pokud jde o další stavby, tak i zde byl Karlín mnohem aktivnější, než Libeň. Z těchto světských staveb je vhodné jmenovat zejména stavbu reprezentativní radnice a národního domu.

O stavbě radnice se v sezení obecního výboru uvažovalo již v roce 1864.¹⁸¹ V té době obecní samospráva úřadovala v prostorách domu č. p. 145 „U Města Petrohradu“. Přestože stavba radnice byla odsouhlasena obecním výborem již v roce 1865, kdy rovněž bylo rozhodnuto o prodeji domu č. p. 143, který patřil obci, tak tento úmysl zůstal pouze na papíře.¹⁸² V roce 1870 v sezení obecního výboru přednesl Karel Bursík návrh obecní rady, aby se stavba realizovala na pozemku za kostelem, kde radnice nakonec skutečně byla postavena. Bursík upozornil, že obec nemá místo, kde by se mohly soustřeďovat spolky a ústavy obce. Karlín měl podle Bursíka jak pozemek, tak peníze na stavbu. Návrh městské rady byl jednomyslně přijat a byla zvolena komise, která se měla celou věcí zabývat.¹⁸³ V té době se počítalo se stavbou obecního domu, který by měl sloužit nejen jako radnice, ale i jako místo setkávání spolků nebo budova sídla různých obecních ústavů. Ani toto rozhodnutí ale realizaci stavby neurychlilo. V roce 1874 přednesl v obecním výboru stavitel Nekvasil návrh, aby se na pozemcích za kostelem, které mají hodnotu 400 000 zlatých, postavil obecní dům, budova reálky a budova pro opatrovnu a chudobinec. Stavba obecního domu měla přitom podle Nekvasila stát 85 000 zlatých.¹⁸⁴ V sezení obecního výboru v březnu 1875 proběhl výběr z jednotlivých zaslaných nabídek.¹⁸⁵ Z nabídek sice byli nejprve vyřazeni zájemci nepůsobilí v Karlíně, nicméně výherci Josef Blecha a Eduard Dellin stejně stavbu nakonec nerealizovali.

Otázka stavby obecního domu se objevuje v protokolech obecního výboru znovu až v roce 1885. Mezitím se v roce 1866 úřadování samosprávy přesunulo do soukromého domu č. p. 217, kde později sídlila továrna Bratří Janoušků. Po vystavení české reálky se pak obecní samospráva a úřednictvo opět stěhovali do jejích prostor.¹⁸⁶ Obecní radní v roce 1885 znovu rozhodli o stavbě a ta byla zadána staviteli Václavu Nekvasilovi, ačkoli jeho nabídka nebyla nejlevnější, proti čemuž byl také podán protest.¹⁸⁷ Po tomto rozhodnutí proběhla stavba již poměrně rychle. Radnice byla postavena v novorenezančním slohu na základě plánů architektů Antonína Bauma a Bedřicha Münzbergera a měla mít kromě přízemí ještě dvě další

¹⁸¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/25, OV 11. 7. 1864, k. 278

¹⁸² AHMP, AMK, 748, 3-3/26, OV 30. 3. 1865, k. 278

¹⁸³ AHMP, AMK, 748, 3-3/31, OV 14. 7. 1870, k. 279

¹⁸⁴ AHMP, AMK, 748, 3-3/35, OV 20. 10. 1874, k. 279

¹⁸⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/35, OV 1. 3. 1875, k. 279

¹⁸⁶ Národní listy, 21. 12. 1929

¹⁸⁷ AHMP, AMK, 748, 3-3/45, OV 2. 6. 1885, k. 279

patra a vedle úřadoven pro obecní úředníky, bytu obecního tajemníka a obecního úředního sluhu poskytovala také místnosti pro úředníky okresní samosprávy, kterým bylo pronajímáno první patro budovy za 800 zlatých ročně, a byty a úřední místnosti pro farní úřad. Z toho je zřejmé, že původní záměr výstavby obecního domu, který by poskytoval i zázemí pro karlínské spolky a ústavy se zrealizovat nepodařilo.¹⁸⁸ První zasedání v nově otevřené radnici se konalo 23. 6. 1887.¹⁸⁹

Budova radnice nakonec nemohla naplnit všechny funkce obecního domu, jak o něm bylo uvažováno v 60. a 70. letech. Zejména stále chyběly reprezentativní prostory pro karlínské spolky. V roce 1901 se obrátily na karlínskou obecní radu karlínské spolky a žádaly o vystavení veřejné budovy. Žádost byla odročena vzhledem k nedostatku vhodného místa, nicméně myšlenka se objevovala opakovaně při různých příležitostech. V roce 1906 se na radu obrátilo pamětním spisem na dvacet spolků z Karlína. Původním záměrem bylo postavit budovu ve středu Karlína, ale vzhledem k vysokým finančním nákladům, které by vyžadoval výkup pozemků, bylo nakonec rozhodnuto umístit budovu do Kaizlových sadů v Novém Karlíně na bývalé Invalidovně. Od roku 1906 bylo během poměrně složitých jednání, kde hlavní roli hrály náklady na výstavbu, postupně vypracováno architektem a obecním zastupitelem Josefem Sakařem pět návrhů budovy, která měla mít vedle restauračního zařízení, sály pro reprezentativní akce i divadlo, zázemí pro spolky a letní divadelní arénu, která měla k domu přiléhat.¹⁹⁰ Od zbudování letní divadelní arény bylo postupně upuštěno, ačkoli pro ni bylo vymezeno místo vedle hlavní budovy. Definitivní plány byly Sakařem předloženy městské radě 12. 1. 1910. Ta je schválila stejně jako zastupitelstvo ve svém sezení dne 26. 1. 1910.¹⁹¹ Stavba, jejíž náklad měl činit 400 000 K., byla provedena ve stylu tzv. postsecesního klasicismu. Vedle restaurace s kavárnou bylo možno v budově najít i hernu s kuželkářskou síní, lidovou hospodu, kuchyni, vinárnu a zimní kulečnick. V prvním patře pak byl velký a malý sál, kde bylo možno pořádat různé reprezentativní akce nebo divadelní představení. V druhém patře pak byla galerie a lóže, jakož i místnosti pro Měšťanskou besedu. Budova postavená stavitelem Otakarem Nekvasilem, na níž se podílela i řada dalších karlínských živnostníků a podnikatelů měla elektrické osvětlení a vytápění párou. K domu pak přiléhalo zahradní restaurace až pro 2000 návštěvníků. Náklad na stavbu nakonec činil 460 000 K a k slavnostnímu otevření došlo 18. 5. 1911.

¹⁸⁸ AHMP, AMK, 748, 3-3/46, OV 29. 12. 1886, k. 280

¹⁸⁹ AHMP, AMK, 748, 3-3/47, OV 23. 6. 1887, k. 280

¹⁹⁰ Karlínské listy, 3. 4. 1909

¹⁹¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/68, OV 26. 1. 1910, k. 284

Jak už bylo řečeno, tak Libeň nebyla před svým spojením s Prahou schopna obdobné projekty financovat. O potřebě stavby radnice se v Libni uvažovalo minimálně od roku 1872, kdy obec žádala o povolení vybírání pivního krejcaru mimo jiné právě s odkazem na potřebu její výstavby.¹⁹² V té době úřadoval obecní úřad v malém přízemním domku č. p. 2 naproti libeňskému zámku. Následně si nějaký čas pronajímala obec místnosti přímo v libeňském zámku, aby v roce 1885 úředníci přesídlili do budovy tzv. staré školy č. p. 25. V roce 1894 pak obecní výbor rozhodl, že místnosti jsou již nedostatečné a bylo pronajato první a druhé patro domu č. p. 141 patřící obecnímu zastupiteli a inženýrovi Rustonky Karlu Dostalovi.¹⁹³

Stavbu radnice se samotné obci zrealizovat nepodařilo, a tak potřebu její výstavby zopakoval libeňský starosta Cikánek ve svém osobním dopise pražskému starostovi Čěnkovi Gregorovi ze dne 31. 3. 1896 jako jednu z podmínek připojení Libně k Praze. V té době tedy již bylo libeňské samosprávě zřejmé, že postavit radnici vlastními silami je v dané chvíli nemožné.¹⁹⁴ Pro Prahu navíc řešení tohoto problému nebylo nijak zvlášť problematické, protože v Libni vlastnila zámeček, který se pro případnou magistrátní úřadovnu hodil. Jeho využití pro magistrátní úřadovnu ostatně Libni bylo také přislíbeno.¹⁹⁵ V té době už Libeň využívala jedno z křídel zámku při různých slavnostních příležitostech. Po připojení Libně k Praze zde skutečně byla zřízena magistrátní expozitura a pro účely samosprávy je zámeček využíván dodnes.¹⁹⁶

Růst reprezentačních staveb v Libni, pokud pomineme stavby škol, do nichž Libeň investovala velké peníze, byla tedy především záležitostí období po přelomu století a spojení Libně s Prahou. Asi nejvýznamnějšími stavbami z této doby, jsou budova libeňské sokolovny a za ní stojící budova libeňského gymnázia, které jsou umístěny vedle již zmíněného libeňského kostela sv. Vojtěch. Sokolovna je secesní budova postavená podle návrhu architekta Emila Králíčka stavební společností stavitele Matěje Blechy v letech 1909 – 1910. O stavbu se zasloužil zejména pražský radní za Libeň František Filip, který byl od roku 1900 předsedou libeňského sokola a stavbu sokolovny si vzal jako svůj hlavní cíl. Peníze na její stavbu byly získány z rozsáhlé veřejné sbírky a příspěvku města Prahy. Filip také vhodně stavbu Sokolovny se stavbou lidových lázní, které Libeň v té době také potřebovala.

¹⁹² AHMP, AML, 183, 4-2/1a-45, k. 107

¹⁹³ Zdeněk Kovařík: Z historie veřejné správy Libně, In. Osmička 11/1997, s. 9

¹⁹⁴ AHMP, AML, 165, 1-1/9-48, k. 92

¹⁹⁵ AHMP, AML, 165, 1-1/9-43, k. 92

¹⁹⁶ Jan Jungmann, Libeň – zmizelý svět, Praha 2010, s. 23

Slavnostní odhalení se událo 14. 8. 1909.¹⁹⁷ Budova libeňského gymnázia založeného v roce 1909 byla postavena v roce 1913 ve stylu klasicizující secese.

Výstavba reprezentačních staveb nicméně kontrastovala s chudobou většiny libeňských obyvatel, což bylo také předmětem kritiky zejména ze strany libeňských socialistů, ale nejen jich. V roce 1910 tak Karlínské listy, které určitě nelze považovat za hlásnou troubu socialistického hnutí v Libni, upozornily na to, že v Libni, která je z 90 % dělnickou čtvrtí s vysokou nezaměstnaností a na ní navázanou bídou obyvatelstva, jsou investovány velké částky do reprezentačních staveb. Článek končí výzvou, která odráží kritický náhled na obdobné reprezentační podniky: *„přestaňme již jednou s vyhazováním peněz na věci bezúčelné, přestaňme na těch nechutných a nic neznamajících reprezentacích, ale spojme svoje síly k účelu šlechetnému a postarejme se, aby hrozné, srdce rozrývající obrazy bídy alespoň trochu se mírnily a v nejhorší době všeobecné nezaměstnanosti, strádajícím spoluobčanům bylo pomozeno. S tím pak se bude moci Libeň honositi.“*¹⁹⁸

Vedle samotné stavby byla důležitá prezentace úspěchů mezi širokou veřejností. Ideální příležitostí byly expozice při výstavách, jako byla zejména Jubilejní výstava v roce 1891. Tyto výstavy se ale nemusely omezovat pouze na domácí půdu. V roce 1898 byl takto Karlín osloven, aby se zúčastnil s výstavou prezentující školství a karlínské stavitelství Pařížské výstavy v rámci expozice Prahy a předměstí.¹⁹⁹

3.3 Město, předměstí, nebo obec?

Otázka městského statusu byla důležitá pro prestiž obce, ale měla i řadu jiných dopadů, které například v daňové oblasti nebyly pro obyvatele města zrovna příznivé. Jestliže pro Libeň bylo povýšení na město důležitým krokem při získávání podpory pro spojení obce s Prahou zejména mezi pražskými měšťany, tak Karlín se sám za město považoval, na druhou stranu ale odmítal městský status i jen formálně potvrdit právě z daňových důvodů. Dlouhou dobu se tak karlínským dařilo balancovat na hraně a vytěžit z bezobsažného pojmu předměstí i výhody statusů obce i města zároveň.

Karlín byl v roce 1817 založen jako předměstí. Právní řád takový pojem neznal, což ovšem v době, kdy nefungovala obecní samospráva, nebylo až tolik na překážku. První pokusy o

¹⁹⁷ František Švejda, Naše sokolovna, In. TJ Sokol Praha-Libeň 1884 – 1934, Praha 1934, s. 4n

¹⁹⁸ Karlínské listy, 17. 12. 1910

¹⁹⁹ AHMP, AML, 749, 3-4/54, OR 19. 7. 1898, k. 289

vyjasnění statusu Karlína se tak objevují na konci 50. let. Karlínská samospráva žádala v únoru 1856 a pak ještě opakovaně v listopadu 1858 císaře, aby uznal Karlínu status předměstí, přičemž byl přiložen i popis obce, co do počtu obyvatel, závodu i odvodu daní. Na obě supliky přišla v roce 1859 reakce, v níž bylo odmítnuto potvrzení statutu předměstí i jednání o povýšení na město.²⁰⁰

Situace se otočila v roce 1867, kdy se na obec dne 5. 5. 1867 obrátilo místodržitelství s dotazem, zda by chtěla karlínská samospráva, aby Karlín byl povýšen na město, nebo aby mu byly uděleny výhody lázeňských měst. Celý proces nicméně zřejmě nevzešel přímo od státní správy, ale jak se zmiňoval náměstek starosty Karel Bursík, tak od blíže neurčené skupiny karlínských občanů, kteří se tak snažili o odpuštění daní ze staveb. V sezení obecního výboru dne 9. 7. 1867 byla jmenována komise, která měla celou věc posoudit.²⁰¹ Přínosy a ztráty, které zjistila jmenovaná komise, shrnul v zářijovém sezení obecního výboru Karel Bursík tak, že v případě udělení výhod lázeňských měst by sice obec již nemusela platit daně domovní a gruntovní, zároveň by se ale zvýšily daně činžovní, takže ve výsledku by daňový odvod Karlína byl vyšší o 32 000 zlatých. V případě povýšení na město by pak došlo k posunu linie potravní daně, která by se musela začít platit při vjezdu do Karlína, zároveň by nedošlo k žádnému zvýšení poplatků za ubytování vojska. Městská rada proto navrhla : „*aby se za nic nežádala, a abychom zůstali tak jak jsme.*“²⁰²

Odmítnutí povýšení na město se ovšem státním úřadům vůbec nelíbilo, což přiživilo i zpochybňování statusu Karlína v novinách. Karlín v té době totiž už běžně používal označení „městská rada“, „městské zastupitelstvo“ nebo „purkmistr“. Nešlo ale pouze o otázku používaného názvosloví. Od roku 1863 bylo například v Karlíně na základě povolení udělováno i měšťanské právo. Ačkoli zájem o udělení měšťanství podobně jako jinde²⁰³ i v Karlíně postupně upadal a v knize měšťanských slibů můžeme najít poslední zápis o složení slibu JUDr. Matěje Hurycha z roku 1893,²⁰⁴ tak v 60. letech, ale i později se stále jednalo podle samosprávy o jasný důkaz toho, že je obec městem.

Zajímavé je, že i v okresních, zemských nebo říšských volbách byl Karlín považován vždy za město a volil tak v kurii měst. Krajský úřad proto Karlín vyzval, ať doloží, na základě čeho

²⁰⁰ AHMP, Sbírka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 12

²⁰¹ AHMP, AML, 748, 3-3/28, OV 9. 7. 1867, k. 278

²⁰² AHMP, AML, 748, 3-3/28, OV 9. 9. 1867, k. 278

²⁰³ Srov. Milan Hlavačka, České země v 19. století – Proměny společnosti v moderní době I., Praha 2014, s. 251

²⁰⁴ *Slib byl přitom složen po devíti letech od složení předposledního slibu Václavem Maříkem v roce 1882.* (AHMP, AMK, 9)

výše zmíněné názvosloví používá. Docílit povýšení Karlína na město se pokusil i krajský představený baron Malovec, který se osobním dopisem starostovi Götzlovi snažil vyvrátit tvrzení, že by povýšení pro Karlín znamenalo zvýšení daňové zátěže. Zajímavé je, že se o to pokoušel s odkazem na Smíchov, přičemž nesprávně tvrdil, že Smíchov je městem od roku 1848, ten byl ale na město povýšen až spolu s Karlínem v roce 1903. Karlín ve své odpovědi ze dne 10. 11. 1867 popřel, že by kdy bylo používáno spojení „město Karlín“, pokud jde o označení „městská rada“ a „purkmistr“ opřel svoji argumentaci na citaci starších rozhodnutí panovníka, ať už Františka I. nebo Františka Josefa I., v nichž se mluví o předměstí, případně o purkmistrovi Karlína. Zároveň připomíná právo udělovat měšťanství. Karlínský obecní tajemník v přípisě okresnímu úřadu píše, že například městysy používají běžně toto názvosloví, aniž by jim ze strany zeměpanských úřadů bylo v tomto jakkoli bráněno. V odpovědi také stojí, že vzhledem k budoucímu spojení obce s Prahou není nutné k povýšení obce na město přistupovat.

Dne 2. 12. 1867 následně okresní úřad odpověděl, že užívání uvedeného názvosloví je nezákonné, protože odporuje rozhodnutí z roku 1859, které výslovně odmítlo, že by Karlín byl městem nebo měl užívat titul předměstí. Zároveň se vymezuje proti argumentaci, že v roce 1863 bylo Karlínu povoleno udílení měšťanského práva, protože omezení, že toto právo lze udílet pouze ve městech nebo městysch bylo až součástí obecního zřízení z roku 1864. Pokud jde o argumentaci pojmem „purkmistr“, který ostatně okresní úřad k oslovení Josefa Götzla také používá, tak toto prý nemělo nic dokazovat, protože tento pojem právně vůbec neexistuje a je používán pouze jako synonymum pro představeného obce. Na konci přišla znovu výzva k tomu, aby Karlín podal žádost o povýšení na město.²⁰⁵

Karlín nicméně tuto výzvu ignoroval, dál běžně používal označení pro své samosprávné orgány a takto to vydrželo více než 30 let.²⁰⁶ Karlín po celou dobu v podstatě bez problémů využíval toho, že byl veřejností i státní správou fakticky za město považován, ačkoli právně městem nebyl. Dá se říct, že na tuto lapálii z 60. let karlínští rádi zapomněli a nikdo jim jí dlouho nepřipomínal. Myšlenka na povýšení na město se objevila znovu až v souvislosti se sčítáním lidu v roce 1900, kdy pro účely sčítání měla být učiněna revize městských statusů a státní správa při té příležitosti znovu odhalila, jak se to s Karlínem má. Dne 5. 8. 1900 se obrátilo okresní hejtmanství na starostu Karlína s žádostí o vysvětlení na základě jakých skutečností je používán titul „město“.

²⁰⁵ AHMP, AMK, 726, I/4, k. 206

²⁰⁶ AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 13

Reakce Karlína na přelomu století byla odlišná, než před více než 30 lety a je z ní znát obava z toho, že by skutečně Karlín musel „městskou symboliku“ opustit, což by znamenalo velkou ostudu. Čtyři dny po výzvě okresního hejtmanství totiž následovalo zaslání rekomanda do Vídně ministrovi Antonínu Rezkovi.²⁰⁷ V rekomandu se karlínští ptají, co mají udělat, aby mohli dál titul používat a aby bylo potvrzení městského statusu pouhou formalitou. Vedle starší argumentace přibývá i nová, totiž, že Karlín volí jako město v zemských i říšských volbách, že má povolení odbývat trhy, ale i argument, že sám císař při stavbě karlínského chrámu před 40 lety označil Karlín za město. Zajímavé je, že odpověď byla zřejmě vyřizována neoficiálně přes Josefa Kaizla. Důvodem byla Rezkova obava, aby se informace „jejíž ostrí obrátil jsem proti místodržitelství, nedostala se nějakým nešťastným způsobem do novin“. Kaizl měl sám zvolit formu, jak důvěrně informaci starostovi předá, a tak následně v přípisu k zaslané odpovědi žádá, aby byla starostou Lokayem vzata „zcela důvěrně na vědomí“ a následně mu byla zaslána zpět. Naštěstí se nicméně ve spisovně obecního úřadu zachoval přepis této Rezkovi odpovědi ze dne 24. 8. 1900 Josefu Kaizlovi. V ní Rezek píše, že se obrátil na ministerského předsedu, který dal tajný pokyn místodržitelství, aby při žádosti o povýšení Karlína na město nebyly činěny žádné překážky. Tato žádost měla být podána přímo ministerstvu vnitra nebo prostřednictvím místodržitelství.

Po této konzultaci dne 29. 8. 1900 napsal karlínský starosta obsáhlou odpověď přímo ministerstvu vnitra s odkazem na výzvu o vysvětlení okresního hejtmanství. V odpovědi tvrdí, že je pouze nedopatřením, že Karlín nemá formálně titul města, protože je takto běžně titulován a je tak i nazýván v zákonech, chybí mu pouze oficiální diplom. Opět je obšírně shrnuta starší argumentace a opět se objevují i tvrzení nová, konkrétně, že Karlín volí jako město dle volebního řádu do zemského sněmu i říšské rady. Následuje popis Karlína, který má prokázat jeho městský charakter. V popisu jsou zmíněny mimo jiné úřady, které v obci působí, významné stavby, školy a podniky. V závěru potom je i shrnuta právní argumentace, která je založena na tom, že pokud byl Karlín založen jako předměstí, pak vzhledem k tomu, že obecní zřízení z roku 1864 nezná pojem předměstí, ale jen obec, městys nebo město, došlo by k ponížení Karlína. Naopak ale došlo fakticky k povýšení, čemuž svědčí i volební řády pro zemské a říšské volby. V závěru žádosti potom žádá starosta, aby byl Karlínu vystaven i

²⁰⁷ Antonína Rezka s Karlínem spojovala skutečnost, že zde v letech 1878 – 1880 působil jako profesor dějepisu na místní reálce.

příslušný diplom jako městu, případně aby byla předána císaři k rozhodnutí s doporučujícím stanoviskem ministerstva vnitra.²⁰⁸

Ani žádost ministroví Rezkovi, aby neopomněl dohlédnout na hladké potvrzení karlínské žádosti, ale nepomohlo a v lednu 1901 dalo okresní hejtmanství starostovi Karlína na srozuměnou, že Karlín městem opravdu není a pro jeho povýšení je nutné schválení žádosti obecním výborem a císařem. Podobně bylo třeba povolení i ke schválení znaku města, jehož součástí byl český korunovaný dvouocasý lev, který se opíral o kormidlo zlaté lodi se stříbrnou plachtou a korunovaným písmenem K., to vše v červeném poli. Důvodem bylo používání právě zemské symboliky dvouocasého lva. Následně 22. 1. vyzvala obecní rada obecní výbor, aby schválil pověření k podání žádosti o povýšení na město a zároveň aby pověřil radu heraldickým zpracováním a popisem dosud používaného městského znaku.²⁰⁹ Obecní výbor schválil návrhy rady ve svém sezení dne 1. 3. 1901.²¹⁰ Po pokusu docílit potvrzení znaku zemským výborem, který toto ale odmítl s tím, že povolení použití českého lva ve znaku města je vyhrazeno pouze císaři, se dne 4. 5. 1901 obrátil starosta Karlína na samotného císaře s žádostí o udělení titulu města a přiznání znaku. Uznání znaku se ale komplikovalo, když zemský archiv vyjádřil nespokojenost s heraldickým popisem znaku a obecní výbor musel rozhodnout o zadání tohoto heraldického popisu heraldikovi Vojtěchu Královi z Dobré vody, který mimochodem v roce 1898 zpracoval i znak sousední Libně. Novou podobu a heraldický popis pak schválil obecní výbor ve svém sezení dne 22. 10. 1902.²¹¹ Císař schválil povýšení Karlína na město včetně práva užívat českého lva ve znaku dne 22. 2. 1903, což bylo okresním hejtmanstvím Karlínu oznámeno poslední březnový den téhož roku.²¹² Společně s Karlínem došlo tentýž den rovněž k povýšení Smíchova.

Jestliže Karlín o povýšení na město dlouho neusiloval, tak Libeň o možném povýšení začala uvažovat až v roce 1894, kdy v sezení dne 27. 2. 1894 rozhodl obecní výbor o pověření obecní rady, aby učinila příslušné kroky k povýšení Libně na město.²¹³ Smysl povýšení na město dávalo zejména později, kdy se začalo uvažovat o spojení obce s Prahou. Pokud by při takových jednáních Libeň byla městem, tak by to výrazně zlepšilo její vyjednávací pozici i prestiž v očích pražské samosprávy. Na rozdíl od Karlína ale Libeň musela čelit pochybnostem, jestli vůbec splňuje veškeré podmínky pro to, aby se městem stala.

²⁰⁸ AHMP, AMK, 726, I/4, k. 206

²⁰⁹ AHMP, AMK, 726, I/4, k. 206

²¹⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/60, OV 1. 3. 1901, k. 281

²¹¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/61, OV 22. 10. 1902, k. 281

²¹² AHMP, AMK, 726, I/4, k. 206

²¹³ AHMP, AML, 1, s. 158

Žádost na místodržitelství spolu s popisem Libně byla podána v září 1894 a na výzvu okresního hejtmanství a okresního výboru z února 1895 pak byla doplněna i o další údaje týkající se zejména výše daní, počtu obyvatel, továren, škol apod.²¹⁴ Ačkoli podle tvrzení Libně v rozkladu proti rozhodnutí místodržitelství měla žádost podporu okresního hejtmanství, okresního výboru i zemského výboru, tak místodržitelství žádost zamítlo dne 16. 4. 1896. Ačkoli samotné rozhodnutí k dispozici nemáme, tak z rozkladu je patrné, co bylo místodržitelstvím Libni vyčítáno. Zejména šlo o špatné zdravotní poměry spojené se špatnou kanalizací, špatným zásobováním obyvatelstva vodou a nezdravé prostředí v domech, což se podle mínění Libně mohlo týkat pouze domů v Židovském Městě, které ale postupně obec vykupovala a bořila. Jako velmi nespravedlivou vnímali libeňští výzvu, aby došlo ke zlepšení zdravotních poměrů při zřizování škol a chudinských ústavů. Kritizováno bylo také chudinství, které ale podle mínění Libně bylo v pořádku, neboť chudých bylo minimum a podpory obce byly prý tak štědré, že se ženy pobírající chudinské zabezpečení dokonce odmítaly vdávat mimo Libeň, aby o něj nepřišly. Nakonec byly obci vyčítány i nedostatky v obecním hospodaření.²¹⁵

Libeň zřejmě skutečně velmi nelibě nesla toto rozhodnutí místodržitelství. Dokonce si v dané věci vyměňovala zkušenosti s Vršovými, které v téže době žádaly rovněž o povýšení na město, ale i v jejich případě bylo místodržitelstvím konstatováno, že stav obce „*neodpovídá požadavkům kladeným na uspořádaný svazek obecní vůbec, zejména pak na město jako svazek řádu vyššího.*“²¹⁶ Rekurz obce byl nakonec zamítnut, ale obecní výbor se usnesl trvat na povýšení obce na město ve svém zasedání v prosinci 1896²¹⁷, což poslední den toho roku sdělil i starosta okresnímu hejtmanství.²¹⁸ Následně téměř dva roky putovala libeňská žádost k císaři, aniž by se otázka povýšení jakkoli v orgánech libeňské samosprávy zmiňovala. Císař nakonec schválil povýšení Libně na město dne 29. 9. 1898, což bylo místodržitelstvím oznámeno starostovi Cikánkovi telegramem dne 12. 10.²¹⁹

Důvody proč Karlín i Libeň nakonec o povýšení na město usilovaly, jsou čistě symbolické a prestižní. Žádné ekonomické výhody ze změny statusu neplynuly, spíše naopak. V případě Karlína nesli příslušníci komunální elity nelibě odpírání možnosti užívat zavedené tituly jako purkmistr nebo městská rada a zároveň se obávali toho, že by ukončení používání městské

²¹⁴ AHMP, AML, 161, 1-1/5-2-32, k. 92

²¹⁵ AHMP, AML, 161, 1-1/5-2-27, k. 92

²¹⁶ AHMP, AML, 161, 1-1/5-2-25 a 26, k. 92

²¹⁷ AHMP, AML, 1, s. 267

²¹⁸ AHMP, AML, 161, 1-1/5-2-24, k. 92

²¹⁹ AHMP, AML, 161, 1-1/5-2-22, k. 92

symboliky vedlo k ostudě. Proto se povýšení mělo odehrát potichu, aby si veřejnost, která měla zafixováno, že je Karlín městem, pokud možno ani žádné změny nevšimla. Naopak pro Libeň bylo důležité posunout se symbolicky na vyšší stupeň obecního uspořádání, získat potvrzení od zeměpanských úřadů, že splňuje podmínky toho být považována za město a také získat zbraň proti kritikům, kteří Libni její městský charakter odmítali.

4. Karlín jako hnízdo českého podnikatelstva

Karlín v průběhu 60. a na počátku 70. let představoval jedinečné místo pro formování rodící se národnostně českého podnikatelstva. Za podnikatele přitom považuji vůdčí představitele, respektive hlavní vlastníky, případně podílníky rodinných firem, akciových společností či družstev, případně vrcholové řídicí pracovníky ve sféře výroby, obchodu, financí nebo služeb.²²⁰ Význam podniků zakládaných karlínskými podnikateli v těchto letech přesahoval dalece hranice Karlína a měl význam pro rozvoj národnostně českého hospodářství jako takového. Proto jsem se rozhodl tomuto tématu, které dokresluje způsoby komunikace a charakter karlínských komunálních elit, podrobněji věnovat.

Na význam karlínských podnikatelů poukázala okrajově už Pavla Horská ve své práci věnované počátkům české buržoazie.²²¹ Proč se zrovna v Karlíně našlo tolik lidí, kteří stáli u významných podniků své doby, jako bylo založení První českomoravské továrny na stroje, Živnobanky nebo Občanské záložny v Karlíně? Klíč je třeba hledat už ve 40. letech 19. století v organizované spolkové činnosti, která se stala platformou při formování sociálních sítí a formulaci zájmů.

Karlín byl místem založení vůbec prvního občanského spolku v moderním slova smyslu v Českém království. V roce 1843 zde byla založena Živnostensko-čtenářská jednota. Ustavující schůze se konala 12. 1. 1843 v karlínském hostinci „U Dělokříže“. Hlavním cílem spolku, jehož představitelé vystupovali pod spolkovými jmény jako Branislav, Hostivít, Otakar, Jaroslav či Přemysl a rekrutovali se zejména z karlínského živnostnictva, bylo zřízení společné knihovny. Předsedou spolku se stal Josef „Branislav“ Mencl, místopředsedou Jan „Otakar“ Šebek, pokladníkem pak Bohuslav Štěrba, kontrolorem p. Havel a knihovníkem p. Stapfer. Do spolkové činnosti v Karlíně byly od počátku zapojeny i důležité osoby národního hnutí a revoluce z roku 1848. Stanovy byly vypracovány ve spolupráci s Karlem Havlíčkem Borovským a JUDr. Františkem Strobachem. Ke schválení státní správě pak byly stanovy předloženy JUDr. Aloisem Pravoslavem Trojanem. Schválení stanov bylo provedeno dekretem zemské správy podepsaným samotným císařem dne 13. 8. 1843. Podle stanov bylo cílem spolku vedení společné knihovny, kde měly mít místo pouze české a censurou povolené

²²⁰ Srv. Jiří Štaif, Moderní podnikatelské elity (koncepty, procesy, interakce a reprezentace), In. Jiří Štaif (ed.), Moderní podnikatelské elity, metody a perspektivy bádání, Praha 2007, s. 26-27

²²¹ Pavla Horská, K otázce vzniku české průmyslové buržoazie, Československý časopis historický 10, Praha 1962, s. 270-274

knihy zejména s řemeslnou tematikou. Jednota měla pouze přispívající členy, z nichž každý přispíval 6 krejcarů každý týden.

Knihovna od počátku utěšeně vzkvétala, ale vedle samotného půjčování knih Jednota konala i společná setkání, spojená s debatami a zpěvem, ale i přednášky na různá témata týkající se průmyslu, řemesel nebo obchodu. Zejména přednášky byly hojně navštěvovány, a proto Jednota postupně přesídlila do větších místností „U Města Petrohradu“ a následně „U Města Lipska“. Vedle těchto společenských akcí se postupně připojovaly i další aktivity, jako byla oprava kapličky za zahradou domu „U Města Hamburku“²²² na počest odvrácení povodně od Karlína v roce 1845 či pořádání plesů. V roce 1848 se jednotliví členové i Jednota jako taková významně angažovali. Pod vedením předsedy Mencla tvořili její členové čtvrtou setninu pražské svornosti. To vedlo k zabavení spisů Jednoty a jejímu rozpuštění v roce 1849.

Přes opakované snahy se podařilo Jednotu obnovit až v roce 1860. Jedním z prvních činů bylo zřízení „Národního komitétu pro blaho obce“, který měl 30 členů (z každého volebního sboru 10 členů) a jeho úkolem bylo navrhnout kandidátky pro všechny druhy voleb do zákonodárných i samosprávných sborů.²²³ Tento komitét stál pak u změn v politické reprezentaci obce. Jednota se pak stala centrem politického života v Karlíně, ale i v karlínském okrese. Místopředsedou jednoty byl například v roce 1865 zvolen Dr. František Čupr, pozdější libeňský zastupitel a říšský poslanec.

Počátkem 60. let začal v Karlíně působit i další důležitý spolek, který později svým významem jednotu zastínil. Měšťanská beseda v Karlíně navazovala na tradici měšťanských besed, z nichž první byla Pražská měšťanská beseda založená v roce 1845. Od roku 1855 se zejména karlíňští živnostníci či továrníci Karel Bursík, Karel Židlický, Bernard Peer, Jan Šmejkal, Ignác Polc a Jan Šebek zasazovali o založení Besedy. Po vydání říjnového diplomu v roce 1860 byly Ignácem Polcem sepsány německé stanovy spolku dle vzoru pražské Měšťanské besedy a karlínským notářem a pozdějším zastupitelem Josefem Částkou byly stanovy podány ke schválení.²²⁴ Po osobních intervencích zejména ze strany Eduarda Demartini, Karla Bursíka²²⁵, Antonína Macha, A. C. Brosche se podařilo dosáhnout

²²² Jan Dmíšek, *Dějiny Živnostensko-čtenářské jednoty v Karlíně – ku oslavě padesátiletého trvání jednoty*, Karlín 1893, s. 19

²²³ Jan Dmíšek, *Dějiny Živnostensko-čtenářské jednoty v Karlíně...*, s. 23

²²⁴ *Pod návrh se podepsali karlíňští občané A.C. Brosche, František Chlumecký, Karel Bursík, Václav Jirmus, Alois Zvěřina, Antonín Paule, Josef Srnec, Antonín Kolb, František Štěrba a Mikuláš Lehman.*

²²⁵ **Karel Bursík** (1814 – 1882) byl povoláním rukavičkář. Nicméně v Karlíně patřil k nejhrolivějším vlastencům. Patřil do okruhu karlínských gründerů, když se podílel na založení Měšťanské besedy, Dělnické besedy, Občanské záložny v Karlíně nebo Živnobanky. Jako jeden z mála zastupitelů 60. let působil i v obecním výboru

konečného schválení stanov 28. 6. 1861.²²⁶ Hlavním účelem spolku mělo být podle stanov ve znění z roku 1867 podporovat snahy členů o vzdělání všeobecné i průmyslové, jakož i pěstovat společenský život. Za prostředky měly sloužit především přednášky z oborů průmyslu a obchodu, čtení časopisů a knih a pořádání divadelních představení.²²⁷ Problematická byla otázka sídla spolku, kdy Beseda, která v polovině 60. let nakonec odložila úmysl postavit vlastní spolkový dům, postupně vystřídala všechny větší karlínské hostince.²²⁸

Prvním předsedou spolku se stal továrník Karel rytíř Steffek a místopředsedou Karel Židlický²²⁹, majitel ostrova Velké Benátky – dnešní Štvanice.²³⁰ Hned po založení se přihlásilo 51 zakládajících členů, 146 členů činných a 78 přispívajících.²³¹

Na rozdíl od Jednoty byla Měšťanská beseda zprvu plně otevřena i karlínským Němcům. Bezprostředně po založení jich bylo členy zhruba 30, zejména z řad karlínských obchodníků a továrníků. Stanovy byly vytištěny česky i německy, stejně tak byl sestaven i dvoujazyčný jednací řád a ve spolkových místnostech visel dvojjazyčný název „Měšťanská beseda –

zvoleném v roce 1850. Zde spolu s J.B. Menclem byl jediným Čechem. Členem karlínské obecní rady byl v letech 1861 – 1882. Byl velkým obhájcem a propagátorem českého školství, významně se zasloužil o vznik karlínské reálky. Edmund Kaizl Bursík charakterizoval jako velmi schopného a vzdělaného, ale také velmi autoritativního. (Padesát let české reálky karlínské, Praha 1924, s. 9)

²²⁶ Karel F. Schaffler, Paměti Měšťanské Besedy v Karlíně 1861 – 1912, Praha 1914, s. 7

²²⁷ AHMP, MBK, i. č. 1, k. 1

²²⁸ *První místnosti byly upraveny v prvním patře hostince „U Červené hvězdy“, kde byla Beseda v nájmu. Vzhledem k neshodám s pronajímatelem se představení besedy rozhodli pro vystavení vlastního spolkového domu. Ačkoli začaly přípravy a opisování příspěvků, tak nakonec ze stavby sešlo, protože se podařilo dohodnout výhodný nájem v podstatě celého domu „U Červené hvězdy“ za 3500 zlatých ročního nájmu. V roce 1876 se Beseda stěhovala do hostince „U Města Hamburku“, kde ale prostory nebyly dostatečně vyhovující. Následně pomohla Besedě Občanská záložna v Karlíně, u jejíhož zrodu Beseda stála, a nabídla jí prostory v hostinci „U Města Petrohradu“. Kvůli stálým změnám ve vedení hostince se Beseda opět v roce 1885 musela stěhovat zpět do původních místností „U Červené hvězdy“, kde vydržela do roku 1893, kdy byl dům přestaven na činžovní dům. Následovalo opět stěhování do mezitím přestaveného domu „U Města Petrohradu“, kde Občanská záložna poskytla Besedě první patro. Zde Beseda vydržela až do výstavby obecního domu v roce 1910, v němž byly zřízeny místnosti výlučně pro Besedu. (Karel F. Schaffler, Paměti Měšťanské besedy..., s. 10-12)*

²²⁹ **Karel Židlický** (1832 – 1878) byl karlínský podnikatel, majitel ostrova Štvanice a později velkostatkář. Židlický byl jednou z klíčových postav mezi karlínskými podnikateli, zasloužil se o založení Měšťanské besedy a vykonával v ní funkci předsedy. Zároveň působil v letech 1864 – 74 jako karlínský radní a náměstek starosty okresního zastupitelstva. Jeho záběr byl nicméně mnohem širší. Mimo jiné se podílel na založení První českomoravské továrny na stroje, Živnostenské banky, jejímž byl v roce 1871 revizorem účtů, Pojišťovny Slavie, jejímž byl v roce 1871 viceprezidentem. V národních listech lze ale najít i udělení dalších koncesí, které ani nedošly realizace. V roce 1871 tak zažádal spolu se svým tchánem pražským stavitelem Čermákem o koncesi pro chemickou (lučební) továrnu. V roce 1872 se objevuje ve správní radě nově založené České zajišťovací banky, v témže roce získává s F. L. Chleborádem a Ad. Kramerem povolení k zřízení akciové společnosti pod názvem První splátková banka v Praze. Činný byl ale i na kulturní frontě, když byl členem ředitelství prozatímního divadla. V roce 1873 si Židlický zakoupil velkostatek Troja včetně Trojského zámku. Zemřel pak nečekaně na mrtvici 30. 4. 1878. (Národní listy, 26. 10. 1869, 21. 8. 1871, 1. 2. 1872, 11. 4. 1872, 2. 5. 1878; Josef Grafnetter, Allgemeines Adress- und Handels- Handbuch der Hauptstadt Prag sammt Vorstädten, Praha 1871, s. 335, 337)

²³⁰ Členy výboru se stali Eduard Demartini, Josef Schmied, Karel Bursík, Antonín Paule, Jan Choděra, Václav Jirmus, Ignác Polc, Ant. Gröschel, Oldřich Huber, Antonín Mach, Alois Zvěřina a František Štěrba.

²³¹ Po 25 letech trvání měla záložna v roce 1886 239 členů. (Předměstské listy, 28. 12. 1886)

Bürgerressource“. Co se týče jednacího jazyka, tak bylo umožněno, aby každý člen Besedy používal ten jazyk, jaký preferuje. Vliv na oboujazyčný charakter Besedy měl zřejmě i její předseda rytíř Steffek, který například na vlastní náklady doplňoval čítárnu českých novin i o pět německých titulů.²³²

Tento stav nicméně netrval příliš dlouho, protože na počátku 60. let se v Karlíně i v souvislosti se zvolením převážně českého zastupitelstva v čele se starostou Josefem Götzlem²³³ v roce 1861 velmi rychle prosazovala česká národnost. V roce 1862 tak byl besední řád vydán pouze česky, což mělo vést k odchodu německých členů. Spor se sice následně uklidnil a v roce 1865 měli podle jednatelské zprávy Besedy „čelnější sousedé německé národnosti jako jeden spolek k Měšťanské besedě přistoupiti“²³⁴, ale při mimořádném valném shromáždění Besedy dne 17. 6. 1866 v rámci sporu o to, jaký text stanov má být primární a schválení návrhu karlínského rukavičkáře Karla Bursíka, podle nějž měl být vzat za základ jednání o změně stanov český text, opustila podle pamětí Karla F. Schafflera naprostá většina Němců Besedu a ta zůstala následně ryze českým spolkem. Tomuto odchodu Němců ostatně odpovídají i počty členů Besedy, když v roce 1865 měla Beseda podle jednatelské zprávy ještě 266 členů, ale podle zprávy z konce roku 1866 jen 233.²³⁵

Činnost Besedy byla velmi široká od pořádání různých zábav a kulturních akcí, přes organizaci podpory různých národních podniků až po vzdělávání členů, pořádání přednášek a debat, vedení knihovny a čítárny novin. Nejmhutnější přítom byla aktivita Besedy v prvním desetiletí činnosti.

Od března 1863 začal při Besedě působit zvláštní výbor pro průmyslové porady. Právě tento výbor byl přítom pro formování karlínské buržoazie zásadní. Z osobností, které se aktivně zasazovaly o jeho činnost, je nutné jmenovat zejména Karla Bursíka, který od roku 1866

²³² V roce 1864 Měšťanská beseda odebírala *Národ*, *Národní listy*, *Hlas*, *Posel z Prahy*, *Průmyslník*, *Zlatá Praha*, *Budivoj*, *Moravská orlice*, *Mělničan*, *Politik*, *Ost und West* a rytíř Steffek pak dále dodával tituly jako *Bohemia*, *Morgenpost*, *Tagesbote*, *Illustrierte Zeitung*, či *Fliegende Blätter*. (AHMP, MBK, i. č. 2, k. 1)

²³³ **Josef Götzl** (1820 – 1892) se narodil v Praze do rodiny cínařského mistra, kde v roce 1846 získal měšťské právo. Původně byl cínařský mistr, v roce 1854 se spojil s Vincencem Daňkem jako spolumajitel jeho strojní továrny. V roce 1872 se ze strojírny stala akciová společnost, v jejímž předsednictvu Götzl dále působil. V letech 1861 – 1864 působil jako starosta Karlína. Od roku 1869 člen správní rady Živnobanky a také působil jako předseda správní rady První české akciové společnosti pro rafinování cukru. Dále byl člen společnosti českého muzea a několik let i předseda družstva pro vystavení Národního divadla. Od roku 1872 vlastnil velkostatek v Konárově. Byl zemským poslancem v letech 1864 – 1892 nejprve za národní stranu i později za klub velkostatkářů. (Marie Lišková, *Slovník představitelů...s. 77*; *Bohemia*, 9. 2. 1892; *Národní politika*, 6. 2. 1892)

²³⁴ AHMP, MBK, i. č. 2, k. 1

²³⁵ AHMP, MBK, i. č. 2, k. 1; Karel F. Schaffler, *Paměti Měšťanské besedy...*, s. 8

zastával funkci předsedy Besedy, ale i pozdějšího karlínského starostu Jana Topinku nebo stavitele Václava Nekvasila.²³⁶ Podobu debat dokreslují zápisy z průmyslových porad z let 1866 a 1867 ve fondu Měšťanské besedy v Karlíně. Schůzky se konaly zpravidla každý týden a spektrum témat bylo skutečně široké, od historické tematiky, přes aktuální problémy dělnictva, obecního zřízení a hospodaření, úrovni řemesel, ale mluvilo se i o telegrafu, vodovodech, čistotě vzduchu nebo o novinkách z pařížské průmyslové výstavy.²³⁷

Vedle besedních debat byla uspořádána v roce 1864 i hospodářská a průmyslová výstava na Rohanském ostrově, na níž vystavovali jak statkáři, tak průmyslníci a živnostníci. V organizačním výboru se opět setkáváme se jmény Karla Židlického, Karla Bursíka, Josefa Götzla nebo Jana Topinky.²³⁸

Vedle samotných členů Besedy byli vyhledáváni odborníci ze všech možných oborů průmyslu a živností. Přednášky se konaly v prvních letech každý týden. To jak vypadaly přednášky s besedami, popsal Karel Schaffler v pamětním spise vydaném k 53. výročí Besedy: „*Nebyly to přednášky po způsobu nynějším, nebyly provázeny světelnými obrazy, bez nichž dnes, jak známo, žádná přednáška se neobejde; byly to většinou volné, praktické rozhovory na řečnickovo thema, jichž účastnili se nejen odborníci, ale i v hojném počtu prostí řemeslníci a dělníci, kteří svoje názory nehledanými slovy vykládali*“.²³⁹ Měšťanská beseda z časů zakladatelské horečky 60. a počátku 70. let se postupně změnila spíše v místo setkávání a zábavy lokálních elit. Pěkně tuto proměnu popsal Edmund Kaizl v roce 1889 ve svém deníku: „*Když jsem přišel roku 1868 do Karlína, byla Beseda živým střediskem, kdež každého večera scházela se společnost a mnohé závažné podniknutí zapředeno bylo. Nyní přestává se skoro na malých sobotních schůzích, v kterýchž mnohostranně a dosti příjemně se bavívám. Ostatně však, abych se obecnstvu zachoval, přes dvacet let otročím ve výboru a snáším nudu a zaneprázdnění tohoto postavení*“.²⁴⁰ Na jiném místě svých deníků Besedu, které byl dlouholetým předsedou, nazývá nelichotivě „*chatrným pozůstatkem z dob vlasteneckých*“.²⁴¹

V debatách vedených v Besedě šedesátých let vznikla v roce 1863 idea založení Občanské záložny v Karlíně. Vzhledem k malému počtu příslušníků moderních podnikatelských vrstev

²³⁶ Karel F. Schaffler, Paměti Měšťanské besedy..., s. 14

²³⁷ AHMP, MBK, i. č. 4, k. 1

²³⁸ Zdeněk Míka, Karlín – nejstarší předměstí Prahy, Praha 2011, s. 97

²³⁹ Karel F. Schaffler, Paměti Měšťanské besedy..., s. 15

²⁴⁰ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XVII, 14. 12. 1889

²⁴¹ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XX, 28. 8. 1894

v českém národním hnutí 60. a 70. let se český hospodářský nacionalismus této doby rozvíjel právě na myšlence svépomoci v rovině záloženského hnutí.²⁴² Boom v zakládání českých záložní začal již na konci 50. let.²⁴³ Původce myšlenky na založení záložny v Karlíně Karel Bursík svolal na den 1. 3. 1863 schůzi, přičemž z 80 pozvaných karlínských občanů 74 skutečně dorazilo. Schůzi zahájil Bursík řečí, v níž poukázal na počet obyvatel Karlína, jakož i na množství továrních i dalších živnostenských závodů, které mají potřebu dostupného úvěru. Následně byl zvolen zatímní výbor, který měl provést přípravné práce.²⁴⁴ Zároveň se celá řada karlínských občanů zavázala přispět na provoz záložny různými finančními částkami. Přičemž z největších investorů je třeba jmenovat pozdějšího předsedu Občanské záložny a majitele plynárny Ferdinanda Friedlanda, který přispěl částkou 200 zlatých nebo velkoobchodníka A. C. Brosche, který přispěl částkou 50 zlatých. Zejména Friedland byl mecenášem záložny i v následujícím období, ať už šlo o bezúročnou půjčku 1000 zlatých nebo o dar ve výši 50 zlatých na nákup ohnivzdorné pokladny.²⁴⁵

Stanovy byly místodržitelstvím schváleny ve velmi krátké době již 30. 4. 1863 a 15. 6. se tak již konala ustavující valná hromada. Autentický text stanov byl v češtině a jednací řeč byla rovněž česká. Předsedou záložny se stal majitel plynárny Ferdinand Friedland,²⁴⁶ místopředsedou pak Václav Jirmus. Záložna měla 7 zakládajících členů, kteří přispěli více než 20 zlatých, 122 členů řádných se zápisným minimálně 50 krejcarů a 1 člena přispívajícího – vkladatele.²⁴⁷ Úřadování na počátku obstarávali členové svépomocí. Výbor se scházel každou

²⁴² Jiří Štaif, Multietnicita národní společnosti, hospodářské elity a jejich konfrontace, In. Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945), Praha 2011, s. 57

²⁴³ *První záložna v Čechách byla založena v roce 1858 ve Vlašimi. V roce 1863 bylo již založeno 104 záložní.* (Půlstoletí Občanské záložny v Karlíně – 1863 – 1913, Karlín 1913, s. 9)

²⁴⁴ *Členy výboru se stali Karel Bursík (rukavičkář), Vojtěch Klecanda (rukavičkář), Václav Jirmus (kovolitec), Karel Židlický (velkostatkář), Ferdinand Friedland (ředitel plynárny), A.C. Brosche (velkoobchodník), Leopold Kraus (podnikatel staveb), Čeněk Linhart (majitel domu), Jan Boubín (truhlář), B. Janota (kamnář), Václav Pokorný (obchodník s obilím), František Cukr (majitel domu), Josef Jaroš (kožešník), Jan Truneček (obchodník), Václav Lokay (obchodník), Alois Zvěřina (stavitel), František Krieger (klempíř), Jan Šebek (podnikatel staveb), František Stříbrný (mlynář), J. Zvěřina (majitel instalátorského závodu), František Šíma (kameník), Václav Muzika (mistr tesařský), Jan Suchý, Antonín Kolb (obchodník), Antonín W. Paule (obchodník) a Dr. Vojtěch Fotr (advokát)* (Půlstoletí Občanské záložny..., s. 116n.)

²⁴⁵ Předměstské noviny, 18. 8. 1888

²⁴⁶ **Ferdinand Friedland** (1810-1868) se narodil v Plesu v pruském Slezsku. Vystudoval gymnázium ve Vratislavi. Po studiích odjel do Paříže, kde se stal nejprve vychovatelem a později sekretářem v rodině vévody Decazes, který byl jednatelem jedné velké francouzské plynárenské společnosti. Následně se vrátil do Vratislavi, kde se oženil s vlastní sestřenicí, která byla sestrou Ferdinanda Lassala. Následně přesídlil do Karlína, kde založil spolu s Karlem Steffkem v roce 1847 pražskou plynárnu. Vedle toho, jak píše Pražský deník se v jeho karlínské domácnosti scházeli početní umělci, básníci nebo virtuosové. Friedland proslul také svojí neobyčejnou štedrostí, co se týče darů a příspěvků a darů. Ač jazykově Němec, tak v Karlíně stál u zrodu Měšťanské besedy i Občanské záložny, které byl jejím prvním předsedou. (Pražský deník, 10. 11. 1868)

²⁴⁷ Půlstoletí Občanské záložny..., s. 118

středu v místnostech Měšťanské besedy.²⁴⁸ Zapisovatel Bedřich Bubeníček, který byl zároveň obecním úředníkem, přijímal vklady na obecním úřadě. Chybějící hotovost záložny v řadě případů doplňovali členové bezúročnými půjčkami. Za první půlrok poskytla záložna celkem 85 půjček v celkové výši 23 223 zl. 6 kr. Od roku 1864 se úřadovalo v místnostech závodu Josefa Srnce. V roce 1865 již bylo nutno s rozvojem činnosti jmenovat první tři profesionální úředníky záložny. Záložna zároveň přestala mít pouze lokální význam a za její členy přistupovalo stále více osob z venkovských obcí. V roce 1868 stála záložna u založení Živnostenské banky, přičemž sama upsala akcie za 40 000 zlatých.²⁴⁹ V roce 1872 již záložna vykazovala vklady ve výši 2 569 715 zl. a půjčky ve výši 2 584 701 zl.²⁵⁰

Samostatnou kapitolou počátečních let záložny jsou hromadné výběry neboli runy na záložnu. Byly spojeny jak s válkou s Pruskem v roce 1866, tak s válkou Pruska s Francií v letech 1870 – 71. Jestliže v prvním případě, který se samozřejmě Karlína velmi úzce týkal, protože byl obsazen pruským vojskem, musela dokonce záložna na čas zastavit svoji činnost, v druhém případě ji již vypomohla úvěrem Živnostenská banka. Drtivý dopad měl ovšem run v roce 1874, k němuž došlo vlastně díky nešťastné shodě náhod. V rozjitřené atmosféře po krizovém roce 1873 se začaly šířit zprávy, že záložně hrozí ztráty investic v zákolanském cukrovaru, k tomu se přidala nešťastná skutečnost, že byly opravovány místnosti záložny a měněn její vývěsní štít. Právě sejmutí vývěsního štítu bylo poslední kapkou, která vyvolala hromadné výběry 400 000 zlatých. Záložna sice dostala svým závazkům, ale z tohoto runu se vzpamatovala až o 15 let později.²⁵¹

Vedle své hlavní činnosti, kterou bylo zejména braní vkladů a poskytování půjček, se záložna od počátku významně podílela i na podpoře aktivit karlínské obce. I zde se tedy potvrzuje teze, že ekonomické aspekty záloženského hnutí byly doplněny polickými cíli, které byly nedílnou složkou záloženského hnutí.²⁵² V roce 1872 tak byl schválen návrh místopředsedy záložny Jana Topinky, aby záložna po tři roky přispívala na české školy v Karlíně velice slušnou sumou 3 000 zlatých. Celkem za 50 let své existence darovala záložna k všemožným vzdělávacím a jiným bohubilým účelům téměř 1 324 000 zlatých.²⁵³ Zásadní význam měla i podpora karlínské reálky, když se Záložna zavázala odvádět na reálku veškerý příjem ze

²⁴⁸ Předměstské noviny, 18. 8. 1888

²⁴⁹ Půlstoletí Občanské záložny..., s. 120

²⁵⁰ Půlstoletí Občanské záložny..., s. 121

²⁵¹ Půlstoletí Občanské záložny..., s. 123

²⁵² Srov. Eduard Kubů – Jiří Šouša, Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace, In. Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945), Praha 2011, s. 93

²⁵³ Půlstoletí Občanské záložny..., s. 122

základního jmění, což činilo zhruba 8000 zlatých ročně. Takto až do postátnění reálky odvedla 73 000 zlatých.²⁵⁴ Záložna ovšem podporovala národní záležitosti i jinak. V roce 1887 například převzala rodný domek Františka Palackého v Hodslavicích na Moravě, vyplatila závazky na něm váznoucí a následně ho prezentovala jako součást svého portfolia například během Jubilejní výstavy v roce 1891 spolu s grafickými tabulemi věnovanými ekonomickému úspěchu záložny a obrazy nové budovy včetně kanceláří v pavilonu věnovanému českým záložnám.²⁵⁵

Záložna tak měla významnou úlohu i při posilování politických pozic staročeské komunální elity Karlína. Kromě štědrého rozdělování peněz záložny na různé národnostní a sociální účely záložna, jak píše ve svých denících Edmund Kaizl, podporovala spolu s karlínskou obecní radou i vydávání listu Hlas předměstí, který měl hájit pozice staročeské elity Karlína a měl se vymezovat proti hlasům o připojení předměstí k Praze.²⁵⁶

Vedle Občanské záložny působily v Karlíně i dvě další záložny Všeobecná záložna a Okresní záložna, ačkoli tyto záložny byly mnohem menší, než Občanská záložna, tak to činilo z Karlína, minimálně ve srovnání s ostatními předměstími, finanční centrum. Pro srovnání v roce 1888 působily v Karlíně tři záložny, na Smíchově také tři (Okresní záložna, Občanská záložna a Spolek pro úsporu a úvěr) a na Vinohradech pouze Vinohradská záložna. Celkový příjem Občanské záložny v Karlíně byl větší, než všech ostatních záložen dohromady. Celkový příjem všech tří záložen karlínských pak činil 11 139 285 zl., na Smíchově 4 418 819 zl. a na Vinohradech 1 393 200 zl. Pokud jde o čistý zisk, pak Občanská záložna v Karlíně vyprodukovala zisk 32 241 zl., což je opět více, než všechny ostatní předměstské záložny dohromady.²⁵⁷ Později ovšem záložna na Vinohradech Občanskou záložnu karlínskou předstihla, i tak si ale držela mezi českými záložnami pěkné páté místo před záložnou smíchovskou i pražskou.²⁵⁸

Jak už bylo řečeno, tak dalším důležitým podnikem, na jehož počátcích stáli karlínské podnikatelé, bylo založení Živnostenské banky v roce 1868. Zakládání záložen a následně i Živnostenské banky bylo reakcí na nedostatek podnikatelského úvěru. Úvěry na podnikání často zajišťovali pouze soukromí pražští bankéři, přičemž jediná banka Česká spořitelna se

²⁵⁴ Padesát let české reálky karlínské, Praha 1924, s. 9

²⁵⁵ Půlstoletí Občanské záložny..., s. 125 – 127

²⁵⁶ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 3. 10. 1887

²⁵⁷ Statistická knížka král. hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1885, Praha 1888, s. 92-93

²⁵⁸ Eduard Kubů – Jiří Šouša, Peněžnictví – směrodatný činitel..., s. 95-96

soustředila zejména na spotřebitelské úvěry. Jako problém navíc bylo vnímáno, že privátní banky, ani v roce 1863 založená Česká eskomptní společnost, nepřijímaly česká podání ani směnky.

Původcem myšlenky úvěrové svépomoci zejména pro menší živnostníky a obchodníky v podobě založen a později i samotné Živnostenské banky byl František Šimáček. V roce 1868 existovalo v Čechách již 247 záložen s kapitálem téměř 20 milionů zlatých.²⁵⁹ V roce 1865 byl svolán z iniciativy královéhradecké záložny sjezd záložen v Praze. Jedním ze závěrů bylo i zřízení ústřední živnostenské banky, která měla půjčovat pouze členům akcionářům nebo na směnky jimi podepsané. Byl zřízen Ústřední výbor pro zřízení živnostenské banky, jehož členy bylo i 5 zástupců karlínské záložny. Dne 25. 10. 1868 byla vydána koncese, přičemž základní kapitál Živnostenské banky se dělil na 5000 akcií v nominální hodnotě 200 zlatých. Ustavující valná hromada se konala 8. 12. 1868 a členy správní rady nové banky se stali i karlínský podnikatelé Karel Bursík a Josef Srnec,²⁶⁰ členem revidujícího výboru pak Karel Židlický. V dalších letech se vystřídala v orgánech banky celá řada významných mužů Karlína, jako byli starostové Jindřich Ronz, Josef Götzl, Václav Lokay nebo Jan Topinka.²⁶¹

Významný podíl měli libeňští podnikatelé i na založení První českomoravské továrny na stroje, která měla od počátku úzké spojení s Živnostenskou bankou²⁶², a jejíž provozy byly umístěny v Libni. Vliv Českomoravské na Karlín i Libeň byl značný, ať už členové jejího vedení nebo správní rady zasedali v obecních zastupitelstvech Karlína či Libně. Dělníci z Českomoravské pak tvořili významnou část obyvatel zejména v Libni.

Jedním z hlavních iniciátorů založení byl mladý karlínský stavitel Václav Nekvasil.²⁶³ Ten na konci 60. let spolupracoval s majitelem karlínské strojírny Vincencem Daňkem. Daňek si

²⁵⁹ Živnostenská banka v Praze 1869 – 1918, Praha 1919, s. 2

²⁶⁰ **Josef Srnec** (1830 – 1900) byl karlínský velkoobchodník, speditér a majitel realit. Narodil se 18. 1. 1830 v Kozovazech u Českého Brodu. Po absolvování obecné školy byl rodiči dán v roce 1845 do učení na kupce. Po vyučení byl zaměstnán v různých obchodních závodech v Praze a ve Vídni. V roce 1863 si založil vlastní zasilatelský závod, který měl postupně patřit k největším v celém Rakousku. V Karlíně působil 30 let jako člen obecního výboru i rady. Po 6 let byl náměstkem starosty. Zasloužil se o založení Občanské záložny, výstavbu chrámu. Byl velký podporovatel karlínské reálky. Působil rovněž v okresním zastupitelstvu a v roce 1879 byl zvolen náměstkem ředitele Zemské banky. Srnec ještě za svého života byl velkým podporovatelem chudých žáků karlínských škol a mimo jiné založil nadaci pro žáky kupecké školy v Karlíně, žáky reálky i měšťanské školy chlapecké. V roce 1893 byl jmenován čestným občanem Karlína. (Národní politika, 11. 11. 1900)

²⁶¹ Živnostenská banka v Praze 1869 – 1918, Praha 1919, s. 70n.

²⁶² Josef Petráň - Vilém Fuchs, 90 let práce a bojů, Praha 1961, s. 10

²⁶³ **Václav Nekvasil** (1840 – 1906) se narodil v Kbelích. V roce 1868 založil v Karlíně stavební společnost. Nejprve se specializoval na stavby cukrovarů a pivovarů, později na veřejné stavby obecně (školy, kasárna, továrny). Jeho společnost realizovala stavby nejen v Rakousku, ale i v Bavorsku nebo na Balkáně. Od roku 1881 byl členem Obchodní a živnostenské komory v Praze. V roce 1891 členem výboru Jubilejní výstavy. Byl zakládajícím členem a členem správní rady První českomoravské továrny na stroje, či členem Společnosti muzea

vyhlédl Nekvasila jako člověka původně z rolnických poměrů, který na rozdíl od něj ovládal výborně češtinu. Společně pak jezdili po českém i moravském venkově a iniciovali rozvoj pěstování cukrové řepy a zakládání akciových rolnických cukrovarů, které pak Nekvasil stavebně realizoval, a Daňkova strojírna vybavila strojním zařízením.²⁶⁴ Daňkova strojírna takto v období konjunktury dokázala za jediný rok vybavit stroji 23 nových cukrovarů.²⁶⁵ Tato oboustranně výhodná spolupráce skončila neshodami v obchodních věcech. Nekvasil se následně spojil s karlínskými kolegy z Měšťanské besedy, zejména Karlem Židlickým a Janem Topinkou s úmyslem podniknout kroky k založení ryze české akciové strojírny a tím i o proniknutí českého kapitálu do oblasti, kde dosud podnikali zejména němečtí továrníci. Původně bylo cílem založení hned několika ryze českých akciových strojíren. Nakonec se podařilo realizovat pouze právě založení strojírny v Praze, respektive v Libni u Prahy. Další strojírny podle původních plánů prezentovaných v Národních listech v listopadu 1870 měly stát v Kolíně, Plzni, Pardubicích a Brně. Na konci roku 1870 podala skupina podnikatelů, mezi nimiž hráli nejdůležitější úlohu ti karlínské²⁶⁶, ministerstvu vnitra žádost za povolení přípravných prací k založení akciové továrny.²⁶⁷

Pro tuto myšlenku získali i další důležité osoby, které se podepsali pod svolání k upisování akcií ze dne 5. 2. 1871, které bylo v průběhu února uveřejněno v denním tisku. K tomuto prohlášení se připojilo 30 mužů zejména z řad cukrovarníků, lihovarníků a karlínských a pražských měšťanů. Vedle českých vlastenců, jako byl Vojtěch Náprstek, Jan Neff nebo propagátor samosprávy a okresní tajemník v Plzni František Schwarz dodávali celému podniku lesk jména Otokara hraběte Černína nebo Jiřího knížete Lobkowitz. Z dalších osob zapojených do podniku můžeme jmenovat například Židlického tchána, majitele domů v Praze a pozdějšího stavitele samotné továrny Josefa Čermáka, sládku a majitele domů v Praze Emanuela Kittla nebo ředitele cukrovaru v Pardubicích a předsedu sdružení cukrovarníků východních Čech Josefa Pfliegera. Z karlínských podnikatelů je nutné jmenovat zejména Karla

království českého. Jeho prvorozený syn Ing. Otokar Nekvasil (1869-1933) zdědil jeho firmu v roce 1906 a dále ji rozšířil do podoby jedné z největších stavebních společností v pozdějším Československu. Stejně jako jeho otec vystudoval pražskou techniku. Působil jako správní rada v České průmyslové bance a v První českomoravské továrně na stroje. Za první světové války spolupracoval s protirakouským odbojem a po vzniku republiky zasedl v Revolučním národním shromáždění jako poslanec. Za první republiky rovněž působil jako místopředseda Spolku inženýrů a architektů nebo jako předseda Autoklubu republiky Československé. (J. S. Weger – J. Hayn: V. Nekvasil 1868 – 1928, Karlín 1928; Marie Lišková, Slovník představitelů..., s. 211; Národní politika, 30. 12. 1933; Wikipedia, Heslo: Otokar Nekvasil, Link: http://cs.wikipedia.org/wiki/Otokar_Nekvasil, citováno 20. 3. 2015)

²⁶⁴ J. S. Weger – J. Hayn, V. Nekvasil 1868 – 1928, Karlín 1928, s. 14

²⁶⁵ Josef Petráň - Vilém Fuchs, 90 let práce a bojů..., s. 12

²⁶⁶ *Jednalo se o Karla Židlického, Josefa Čermáka, Karla Bursíka, Emanuela Kittla, Jana Topinku, Václava Nekvasila a Dr. Antonína Čížka.*

²⁶⁷ Průmyslník, 1. 1. 1871

Židlického, který se stal předsedou výkonného výboru, dále majitele domů A. C. Brosche, Karla Bursíka, Václava Nekvasila, karlínského advokáta JUDr. Františka Rubelia a Jana Topinku. V svolání je znovu opakován záměr zřídit hned několik závodů se základním kapitálem minimálně 1 milion zlatých, které by měly napojení na železnici a vyrovnaly by se největším zahraničním továrnám. Základní kapitál měl být rozdělen na 5000 akcií po 200 zlatých. Z svolání je znát promyšlenost záměru, kdy autoři počítají s dočasným výpadkem strojíren Pruska a Francie v důsledku válečných škod. Bylo počítáno se zakázkami nejen z Čech a Moravy, ale i z slovanských zemí jako bylo Rusko nebo Balkán.²⁶⁸

Zakladatelská horečka přelomu 60. a 70. let znamenala, že během pouhého čtvrt roku byla upsána pětina akcií a po úředním schválení stanov dne 4. 3. 1871 a 17. 5. se sešla první valná hromada akcionářů, která zvolila 24 členný výbor, později přejmenovaný na správní radu, jemuž předsedal Karel Židlický a místopředsedou byl Otokar hrabě Černín. Členem výboru byl i Václav Nekvasil. Mezi revizory účtů pak figuruje i karlínský obchodník a pozdější starosta Václav Lokay.²⁶⁹ Při valné hromadě bylo konstatováno, že se rozprodalo již 1396 kusů akcií a bylo rozhodnuto koupit 10 ha pozemek v Libni v blízkosti státní dráhy. Stavba továrny realizoval Židlického tchán a člen výkonného výboru Josef Čermák, měla být hotova do října 1871 a byla koncipována tak, aby vyhovovala provozu pro 500 dělníků a mohla být v budoucnu dále rozšiřována. Založení Českomoravské bylo završeno zápisem do obchodního rejstříku dne 31. 8. 1871. Šest dní předtím byl jmenován ředitel továrny Vojtěch Novotný²⁷⁰, který byl původně inženýrem Rustonky, později zastával také místo obecního zastupitele v Libni a Českomoravskou vedl až do roku 1892, kdy ho nahradil Bohumil Mařík.²⁷¹ Výroba se naplno rozeběhla v roce 1872, kdy továrna získala první velké zakázky na vybavení cukrovarů v Berouně, Slavkově na Moravě a Českých Budějovicích.²⁷²

První emise akcií byla rozebrána v roce 1872, již rok 1873 ovšem přinesl hospodářskou krizi, a s ní i problémy s proplácením dodaných strojů. V případě cukrovaru ve Slavkově dokonce musela Českomoravská cukrovar koupit, aby neskončil v konkurzu a továrna nepřišla o platby

²⁶⁸ Národní listy 16. 2. 1871

²⁶⁹ Josef Macháček, Vznik První českomoravské továrny na stroje a prvních 50 let jejího trvání, Praha 1921, s. 7

²⁷⁰ *Vojtěch Novotný (1836 – 1909) vystudoval pražskou techniku. Původně působil jako inženýr Rustonky, ale při založení Českomoravské se stal jejím prvním ředitelem, přičemž v této funkci vydržel až do roku 1892. Poté působil ve společnosti dál jako místopředseda správní rady. Novotný se významně zasadil o zřízení podpůrných spolků pro úředníky a dělníky v Českomoravské, kterým také předsedal. Zřídil také velkorysou nadaci k podpoře zasloužilých práce neschopných dělníků, jejich vdov a sirotků. V roce 1907 byl jmenován čestným doktorem ČVUT. Vedle toho byl vyznamenán rytířským řádem Frt. Josefa. V letech 1883 – 1892 působil jako libeňský zastupitel.* (Národní politika, 23. 3. 1909)

²⁷¹ Národní politika, 28. 4. 1892

²⁷² Josef Petráň – Vilém Fuchs, 90 let práce a bojů..., s. 11 – 14

za stroje úplně.²⁷³ Od roku 1873 ve správní radě z karlínských podnikatelů zasedali Židlický, Nekvasil a nově i pozdější starosta Jan Topinka²⁷⁴, ten přitom spolu s Nekvasilem a V. Jiřinou byli dokonce členy v užším tříčlenném exekutivním komitétu, který měl zasedat jednou týdně spolu s ředitelem závodu. Mezi revizory účtů pak k Lokayovi přibyl další obchodník z Karlína Florián Hanuš.²⁷⁵

V roce 1874 vrcholily problémy Českomoravské a i přes finanční injekce ze Živnobanky došlo ke skoupení 2000 vlastních akcií a tím ke snížení základního jmění na 600 000 zlatých. Uvažovalo se dokonce o prodeji Českomoravské, ale nenašel se dostatečně silný kupec, který by továrnu koupil. Z vleklé krize se Českomoravská začala dostávat až v roce 1877 a v roce následujícím pak dosáhla co do počtu dělnictva stavu z roku 1873.²⁷⁶ Během krize se ukázala až nezdravá závislost Českomoravské na cukrovarech, když neuhrazené pohledávky z krachujících cukrovarů téměř stály továrnu existenci. To v následujících letech vedlo k širšímu rozptýlení aktivit a zavádění nových provozů.²⁷⁷

Karlínští podnikatelé stáli nejen u počátku Českomoravské továrny, ale hráli důležitou úlohu po celou dobu její existence. Například rodina jednoho z hlavních zakladatelů Václava Nekvasila měla v akciích továrny uloženu značnou část svého rodinného jmění.²⁷⁸ Po celou dobu také jméno Nekvasil figurovalo ve správní radě továrny. Po úmrtí Václava Nekvasila v roce 1906 ho nahradil jeho syn Otakar.²⁷⁹

²⁷³ Josef Petráň – Vilém Fuchs, 90 let práce a bojů..., s. 23

²⁷⁴ **Jan Topinka** (1837 – 1916) se narodil ve Skryjích u Rakovníka. Absolvoval reálku v Praze a pražskou techniku (1859), chtěl se věnovat učitelskému povolání. V roce 1865 založil továrnu na ohnivzdorné pokladny (společně s I. Skokánkem). V roce 1868 ji převzal Skokánek do vlastních rukou a Topinka se dále věnoval zejména činnosti národohospodářské. Byl zastupitelem Karlína, od roku 1881 náměstek starosty a v letech 1887 – 1899 starosta. Působil také jako předseda správní rady Českomoravské, České společnosti pro průmysl cukerní a Západočeských továren kaolinových a šamotových, První pražské zastavárny a Penzijního fondu úředníků záloženských. Od roku 1884 místopředseda a v letech 1908 – 1915 předseda Jednoty založen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Od roku 1868 byl členem výboru Občanské záložny v Karlíně (od roku 1871 místopředsedou a v letech 1890 – 1915 předsedou). V letech 1891 – 1907 pak jako místopředseda správní rady Živnobanky. V letech 1889 – 1895 působil jako poslanec zemského sněmu za národní stranu. Topinka byl také čestným občanem Karlína a prvním čestným členem Ústřední matice školské. (Národní listy, 2. 1. 1916; Marie Lišková, Slovník představitelů..., s. 331; Národní album: sbírka podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých, Praha 1899, s. 59; Milan Myška, Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století, Ostrava 2003, s. 481)

²⁷⁵ Josef Macháček, Vznik První českomoravské..., s. 11

²⁷⁶ Josef Petráň – Vilém Fuchs, 90 let práce a bojů..., s. 26

²⁷⁷ Hynek Střítežský, Počátky cukrovarnického strojírenství v První českomoravské továrně na stroje v Praze, In. Listy cukrovarnické a řepařské 126, Praha 2010, s. 302

²⁷⁸ J. S. Weger – J. Hayn, V. Nekvasil..., s. 16

²⁷⁹ Český deník, 30. 12. 1933

5. Kdo vládne obci?

Pokud hledáme příslušníky komunální elity, pak klíčovou roli hraje otázka zapojení jednotlivých osob do lokální politiky, a to především prostřednictvím jejich působení v orgánech obecní samosprávy. Nebyli to ale pouze tito lidé, kteří měli vliv na to, co se v obci děje. Do obecní politiky zasahovaly i další subjekty, které z různých důvodů buď vůbec nebyly na úrovni samosprávy reprezentovány, případně částečně reprezentovány byly, ale k prosazování svých zájmů používaly i jiné mechanismy, než politickou činnost na samosprávné úrovni.

V následující části se tak budu věnovat obšírněji obecní samosprávě, způsobům jejího formování i etapám komunální politiky v Karlíně a Libni v letech 1861 – 1914. V další podkapitole se pak zaměřím na otázku národnostního konfliktu a postojů, které v něm obecní samosprávy zaujímaly se zvláštním zřetelem k problematice národnostního školství, které bylo jednou z hlavních samosprávných agend i důležitým konfliktním polem. Ve třetí podkapitole se pak bude věnovat dalším subjektům, které různým způsobem zasahovaly do činnosti samosprávy, která se vůči nim musela vymezovat, a spoluurčovaly tak podobu Karlína a Libně.

Obecní samospráva představovala klíčové pole společenské interakce v obcích. Nelze přitom zjednodušeně říci, že šlo o zastoupení pouze pro bohaté, protože v samosprávných orgánech působila většinou i početná skupina zejména řemeslníků či malých obchodníků ze středních nebo i nižších středních vrstev.²⁸⁰

Působení v obecní samosprávě bylo často i prvním nakročením k další politické kariéře. Zejména v případě karlínských komunálních politiků se tak můžeme setkat s tím, že působili jako poslanci zemského sněmu, případně i říšské rady. Rozdíl pak byl zejména v tom, že v zemském sněmu zasedali hlavně osoby nějakým způsobem úzce spojené s daným regionem. Naopak do říšské rady byly často voleny zasloužilé osobnosti, které v daném místě často ani nežily. Spojení pozice v obecní samosprávě s poslaneckým mandátem mohlo zpětně výrazně přispět k prosazování zájmů obce v rámci zastupitelských orgánů, ale i ve vztahu ke státní

²⁸⁰ Srov. Peter Urbanitsch: Die Gemeindevertretungen in Cisleitanien, In. Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (Hgg.) Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, Bd. VII, Verfassung und Parlamentarismus. 2. Teilband: Die regionalen Repräsentativkörperschaften, Wien 2000, s. 2226n

správě.²⁸¹ Spojení pozice starosty města s pozicí v zemské samosprávě byla celkem běžná. V letech 1861 – 1911 takto v zemském sněmu zasedalo na 60 starostů.²⁸²

Tabulka 2 Zastupitelé Karlína a Libně, kteří byli poslanci zemského sněmu nebo říšské rady

Jméno	Zastupitel	Poslanec zemského sněmu	Říšská rada
Čupr František PhDr.	Libeň (1861 – 1880)	1861 – 1866	1861 – 1865
Čulík Karel JUDr. ²⁸³	Karlín (1874 – 1881)	1875 – 1877 (Národní strana)	-
Daněk von Esse Vincenc	Karlín (1861 – 1864)	1861 – 1864	-
Filip František	Libeň (1900 – 1901) Praha za Libeň (1901 – 1914)	1901 – 1913 (Národní str. svobodomyšlná)	-
Görner v Anton JUDr.	Libeň (1880 – 1883)	1861 – 1882	-
Göttl Josef	Karlín (1861 – 1884)	1864 – 1892 (Národní str., Velkostatek)	-
Kaizl Edmund B. JUDr.	Karlín (1870 – 1900)	1874 – 1889? (Národní strana)	1879
Macháček Josef ²⁸⁴	Libeň (1896 – 1901) Praha za Libeň (1901-04, 11 – 14)	1901 – 1913 (Národní str. svobod.)	-
Nekvasil Václav	Karlín (1874 – 1902)	1887 – 1895 (Národní strana)	-
Ronz Jindřich	Karlín (1881 – 1910?)	1901 – 1907 ((Národní str. svobod.)	-
Sedlák Jan JUC.	Karlín (1902 – 1908)	1883 – 1895 (Národní strana)	1911 – 1917
Svátek Vavřinec JUDr. ²⁸⁵	Karlín (1881 – 1902)	1861 – 1866, 1868 – 1889 (Národní str.)	-
Topinka Jan	Karlín (1867 – 1902)	1889 – 1895 (Národní strana)	-

Zdroj: Marie Lišková, Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861 – 1913, Praha 1994

Obce si budovaly své vlivové sítě mezi poslanci, které v případě Karlína měly základ právě v okruhu osob, které sdílely mandát poslance s místem v obecním zastupitelstvu. V případě

²⁸¹ Srov. Jiří Malř, Samospráva jako prostředek poslanceké kariéry, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malř (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 160

²⁸² Jiří Kořalka, Tschechische bürgerliche Landtagsabgeordnete in Böhmen 1861 – 1913, In. Ernst Bruckmüller – Ulrike Döcker – Hannes Stekl – Peter Urbanitsch : Bürgertum in der Habsburgermonarchie I., Wien – Köln 1990, s. 215

²⁸³ **JUDr. Karel Čulík** (1822 – 1912) se narodil ve Strupčicích u Chomutova, vystudoval pražská práva, následně působil jako akcesorista u patrimoniálního úřadu ve Vysokém Chlumci, poté auskultant v Třebíči, soudní adjunkt v Žitavě. Od roku 1854 působil jako notář v Kostelci nad Černými lesy, od roku 1864 v Nových Benátkách a od roku 1870 v Karlíně. Po roce 1882 se odstěhoval na Vinohrady. Byl viceprezidentem notářské komory v Praze, členem městských zastupitelstev v Kostelci, v Nových Benátkách i Karlíně. V letech 1875 – 1877 byl zemským poslancem za národní stranu. (Marie Lišková, Slovník představitelů ..., s. 46, Michal Navrátil, Almanach československých právníků..., s. 69)

²⁸⁴ **Josef Macháček** (1862 – 1929) se narodil v Nové Brázdě. Vystudoval obchodní akademii v Praze (1876). Od roku 1879 působil jako účetní, vedoucí účtárny a nakonec obchodní ředitel a prokurista v První Českomoravské továrně na stroje. Byl císařský rada, rytíř řádu Frt. Josefa, dopisující člen Národopisného ústavu České akademie, poslanec Zemského sněmu (1901 – 1913), předseda spolku pro vystavění chrámu v Libni. V letech 1896 – 1901 zasedal v městském zastupitelstvu Libně. V letech 1901 – 1904 a 1911 pak v pražském sboru obecních starších. (Marie Lišková, Slovník představitelů..., s. 187; Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1912, Praha 1912, s. 16)

²⁸⁵ **JUDr. Vavřinec Svátek** (1828 – 1910) vystudoval gymnázium v Písku, Jindřichově Hradci a v Praze, v roce 1859 se stal doktorem práva na pražské univerzitě. Od roku 1863 do roku 1875 působil jako městský sekretář v Karlíně. V roce 1877 se stal advokátem tamtéž. V letech 1881 – 1902 působil jako karlínský zastupitel, člen městské rady i náměstek starosty. Politicky byl staročech a v letech 1861 – 1866 a 1868 – 1889 působil jako zemský poslanec za Národní stranu. (Marie Lišková, Slovník představitelů ..., s. 307; Karlínské listy, 27. 8. 1910)

Libně se tyto vazby začaly budovat zejména ke konci století, kdy se zvýšila potřeba obce tyto vazby budovat například v souvislosti s pokusy o získání subvencí na výkladiště. Do těchto sítí patřili například poslanci Jan Podlipný, který byl zároveň pražským primátorem a Jan Kaftan, který se podílel například právě na projektu libeňského výkladiště. Po připojení Libně k Praze pak přímo dva obecní zastupitelé za Libeň, František Filip a Josef Macháček, působili v zemském sněmu.

5.1 Systém obecních voleb

Obecní volby byly podobně jako volby do zemského sněmu nebo říšské rady katalyzátorem politického života řady obcí včetně Karlína a Libně. Právě při volbách se v největší míře projevíly politické konflikty a vykreslily zájmové skupiny, které často mimo volební boj zůstávaly maskovány v předstírané vnější jednotě obecních samospráv i jednotných hlasování u dopředu předjednaného politického rozhodování.

Oproti dnešním volbám do obecních orgánů měly komunální volby v Předlitavsku zcela jiný charakter. Nejdůležitějším rozdílem byla vázanost volebního práva na majetek, čímž nemyslím pouze rozdělení voličů do volebních sborů podle výše přímých daní, ale i to, že volební právo náleželo i právnickým osobám, že bylo často vázáno na nemovitosti nebo dědictví. Důležitým rozdílem byl i fakt, že voliči nezaškrtovali jména na kandidátce, ale psali na čistý list papíru jména těch, které chtěli mít v obecním výboru, a to bez ohledu na jejich kandidaturu. V praxi se tak občas mohlo stát, že byl zvolen člověk, který o funkci v obecní samosprávě nestál. Ani v takovém případě mu ovšem zákon neumožňoval abdikovat a naopak po takovém člověku vyžadoval, aby svěřený úřad vykonával. V případě obecních voleb bylo možno předcházet takovým nedorozuměním sestavováním kandidátních listin. Ani zde ale nešlo zabránit tomu, aby se dotyčný na kandidátní listině objevil proti své vůli. Takto si například Edmund Kaizl stěžoval, že byl zařazen spolu s dalšími staročechy na kandidátní listinu mladočechů, proti čemuž protestovali plakáty vyvěšenými v ulicích.²⁸⁶

V případě voleb starostů nebo radních se nicméně neochota úřad vykonávat obvykle respektovala a k dohodě obvykle došlo ještě před provedením samotné volby, takže se bylo možno vyhnout nedorozuměním. Kaizl se takto zmínil, že si po šestiletém období, kdy byl členem obecní rady, vymínil, že již znovu volen nebude, což také bylo v následujících

²⁸⁶ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XVIII, 14. 4. 1891

volbách respektováno.²⁸⁷ Členství v orgánech samosprávy s sebou totiž sice přinášelo prestiž, zejména v případě starosty a radních, ale i nemálo práce. Navíc práce, která nebyla finančně honorována, propláceny byly obvykle pouze hotové výdaje, případně náklady na reprezentaci.²⁸⁸ Někdy se zvolení do nějaké funkce bralo i jako trest pro příliš velké „šouraly“, kvůli nimž se prodlužovala jednání. Kaizl si takto chválil v poslední prosincový den roku 1888 způsob vedení zasedání okresního zastupitelstva ze strany okresního starosty a advokáta JUDr. Pavlíčka i to, že „jednoho, který se ozval k rozpočtu, zvolili jsme z trestu za revisora účtů“.²⁸⁹

Pokud chceme pochopit formování samosprávných orgánů a porozumět některým sporům, které jimi na konci 19. století zmítali, je nezbytné věnovat se systému obecních voleb podrobněji. Členové obecního výboru i obecního představenstva byli voleni na tři roky, přičemž tato tříletá lhůta začala běžet od složení slibu představenstvem obce. Zároveň ale platilo, že zastupitelstvo zůstalo v úřadě až do té doby dokud nebylo svoláno zastupitelstvo nové. To mohlo být ale svoláno až po vyřízení všech volebních reklamací. Toto vyřizování přitom mohlo v praxi trvat měsíce nebo i roky. Pokud navíc reklamace byly úspěšné, znamenalo to třeba i vyhlášení nových voleb a tím i další odklady.

V Karlíně takto na přelomu 80 a 90. let zůstalo zastupitelstvo v úřadě po dobu šesti let. V prosinci 1888 proběhly volby, dne 5. ledna pak proběhly sliby a volba obecního představenstva. Další volby proběhly v dubnu 1891. Tyto volby byly zrušeny výnosem místodržitelství dne 7. 9. 1891 na základě dvou stížností podaných Josefem Kohlíkem a Františkem Cellerinem. Důvodem bylo, že ve volební vyhlášce byl čas voleb vymezen časovým úsekem, což bylo podle místodržitelství v rozporu se zákonem, který určoval, že volby končí po druhém přečtení voličského seznamu. Místodržitelství navíc došlo k závěru, že někteří voliči byli připuštěni k hlasování i po uplynutí stanovené doby a vzhledem k tomu, že rozdíl mezi posledním zvoleným a prvním nezvoleným zastupitelem činil pouze 33 hlasů, tak mohlo dojít k ovlivnění voleb.²⁹⁰ Této stížnosti bylo nakonec místodržitelstvím vyhověno a ani snaha karlínské obce, která se obrátila na správní soud a proti zrušení voleb protestovala, nebyla úspěšná a soud ji v říjnu 1892 zamítl. V důsledku toho tak došlo ke zrušení voleb ve všech třech sborech. V lednu 1893 tak proběhly nové obecní volby, které ovšem byly opět napadeny stížnostmi. Ty byly zamítnuty až v říjnu 1893, kdy se mohlo nově zvolené

²⁸⁷ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIX, 10. 3. 1893

²⁸⁸ *Například karlínský starosta dostával na přelomu století pravidelně 4000 K. na reprezentační účely.*

²⁸⁹ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XVI, 31. 12. 1888

²⁹⁰ Národní listy, 17. 10. 1891

zastupitelstvo konečně ujmout svých funkcí.²⁹¹ Zastupitelstvo zvolené ve volbách v říjnu 1897 se zase nemohlo kvůli stížnostem na volby, které byly nakonec zamítnuty, ujmout úřadu téměř dva roky a ustavující schůze se tak konala až 6. 9. 1899.²⁹²

V případě Libně pak byly před připojením obce k Praze obecní volby odkládány dva roky. Poslední obecní volby se v Libni konaly v roce 1896. Obec se k Praze připojila v roce 1901. V roce 1900 sice probíhaly přípravy na obecní volby, ty ale byly přerušeny vývojem jednání o připojení Libně k Praze a zejména pak rozhodnutím zemského sněmu v této věci. Jak psaly Národní listy v únoru 1901, tak bylo usouzeno, že „vzhledem k nadějnému připojení Libně ku Praze bude lépe ušetřiti občanstvo volebního zápasu.“²⁹³

Aktivní volební právo měly ty fyzické a právnické osoby, které platily v obci přímé daně z nemovitosti, z příjmu nebo ze živnosti a zároveň neměly vůči obci nesplněné povinnosti (především se jednalo o obecní pohledávky na nezaplacených daních a poplatcích). U fyzických osob bylo ještě nutné, aby byly rakouskými státními občany a zároveň příslušníky nebo společníky obce.²⁹⁴ Z volebního práva byly také vyloučeny například osoby, na jejichž majetek byl vyhlášen konkurz, nebo které měly dodat obci účty ze správy obecního jmění, ale neučinily tak. Toto poslední ustanovení § 4 OVZ se týkalo především obecního starosty nebo radních. Pokud šlo o to, jestli někomu volební právo náleží, nezáleželo na výši daně (na rozdíl od řady statutárních měst), stačila tedy i sebenepatrnější odvedená přímá daň.²⁹⁵

Volební právo do obecního výboru se odvíjelo, až na výjimky, které zmíním, od výše přímých daní, které ten který subjekt platil.²⁹⁶ Proto mohly v obecních volbách volit i osoby právnické, a proto například spolumajitelé domu, z něhož se odváděla přímá daň, měli z tohoto domu právo odevzdat pouze jeden volební hlas prostřednictvím svého zmocněnce.

Výjimkou z vázanosti volebního práva na přímé daně bylo volební právo tzv. honorací a volební právo čestných občanů. Na existenci volebního práva a na zařazení do volebního sboru v případě honorací (měšťané, duchovní státem uznaných církví, dvorští, státní a zemští úředníci, důstojníci na odpočinku, akademicky vzdělaní doktoři ze všech čtyř fakult a učitelé)

²⁹¹ AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 77; LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIX, 8. 10. 1892

²⁹² AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 78

²⁹³ Národní listy, 3. 2. 1901

²⁹⁴ *Příslušníky obce byly osoby s domovským právem v obci. Společníky obce byly pak další osoby platící v dané obci daně (např. z vlastnictví nemovitostí nebo živností), které ale měly domovské právo v jiné obci.*

²⁹⁵ Jirí Pražák, Rakouské právo ústavní I. – Ústava obecní, Praha 1895, s. 194

²⁹⁶ *Nestačilo tedy, že byly daně pouze k platbě předepsány, ale musely být také zaplacený.* (František Schwarz, Výklad zákona obecního - Díl. I., Praha 1898, s. 964)

mělo vliv vzdělání a společenské postavení. Honorace měly volební právo, ačkoli nesplňovali podmínku placení přímých daní. Na rozdíl od ostatních poplatníků ovšem musely mít v obci zároveň domovské právo. V opačném případě se jejich volební právo posuzovalo stejně jako u ostatních společníků obce, tedy podle výše odvedených přímých daní.²⁹⁷

Na rozdíl od Libně tvořili honorační vrstvu Karlína i měšťané, protože Karlín uděloval měšťanství, ačkoli formálně městem nebyl. Rovněž zastoupení státních úředníků, učitelů či příslušníků svobodných povolání, jako byli třeba advokáti nebo lékaři, bylo v Karlíně mnohem vyšší. V Libni byla honorační vrstva poměrně úzká a počítala se k ní především početná skupina učitelů obecních škol.²⁹⁸ Ve volebním seznamu pro obecní volby v roce 1864 takto mělo volební právo v Libni z titulu příslušnosti k honoraci devět osob z celkem 395 voličů. V prvním sboru volili farář, dva rytmistři ve výslužbě, lékař a učitel, ve třetím sboru pak čtyři podučitelé.²⁹⁹ Zařazení určitých osob mezi honoraci bylo také předmětem sporů. Zejména v prvním volebním sboru totiž mohlo dojít k výraznému ovlivňování volebních výsledků. Takto například v roce 1874 podal úspěšný protest proti zařazení kooperátorů, tedy pomocných kněží, karlínský Němec Karel Rademacher.³⁰⁰

Vedle honorací mohli bez ohledu na výši odváděných přímých daní volit i čestní občané, čehož se využívalo i k ovlivňování volebních výsledků. Čestní občané totiž měli být podle zákona zařazení na první místa ve volebním seznamu, z čehož vyplývá, že volili v prvním volebním sboru.³⁰¹ Zvláště pokud první volební sbor vystupoval proti vládnoucí skupině obecních zastupitelů, tak mohlo toto jmenování vést k jejímu posílení a k eliminaci opozice. V předlitavských obcích nebyla tato praktika nijak neobvyklá³⁰² a tento pokus o ovlivnění volebních výsledků se nevyhnul ani Libni, kde bylo v sezení obecního výboru dne 20. 10. 1899 jmenováno dvacet pět čestných občanů.³⁰³ Jako oficiální důvod byly uvedeny zásluhy o prosazování českých zájmů, ať už v politice nebo kultuře. Ačkoli do připojení

²⁹⁷ František Schwarz, *Výklad zákona obecního...*, s. 957

²⁹⁸ *V této souvislosti je důležité připomenout, že volební právo z titulu honorace se nevztahovalo na učitelky.*

²⁹⁹ AHMP, AML, 115, k. 7

³⁰⁰ Posel z Prahy, 7. 4. 1874.

³⁰¹ Nález správního soudu ze dne 3. 11. 1883 č. 2498

³⁰² Srov. Jiří Malíř, *samospráva jako prostředek...*, s. 161; *Například v rakouském biskupském městě Brixenu v roce 1874 ve chvíli, kdy v prvním volebním sboru hrozilo vítězství liberálů, jmenoval konzervativní obecní výbor 11 čestných občanů z řad duchovních a profesorů teologie.* (Hans Heiss – Ulrike Königsreiner, *Brixen – Von der bischöflichen Residenz zur Kurstadt*, In: *Bürgertum in der Habsburger Monarchie IX. – Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862 – 1914*, Wien- Köln-Weimar 2000, s. 232)

³⁰³ *Mezi jmenovanými byli zemští nebo říšští poslanci Karel Adámek, Josef Anýž, Jaroslav Čelakovský, Emanuel Engel, Josef Fořt, Eduard Grégr, Servác Heller, Josef Herold, Ignát Hořica, Heřman Janda, Jan Kaftan, Josef Kaizl, Karel Kramář, Bedřich Pacák, Karel Pippich, Prokop Podlipský, František Schwarz, Václav Šamánek a Václav Škarda. Jmenovaní byli i umělci Svatopluk Čech, Jaroslav Vrchlický a vysloužilí politici František Ladislav Rieger, Václav hr. Kounic, Václav Pařík a František Tillšer.* (AHMP, AML, 7, s. 146-154)

Libně k Praze již žádné obecní volby neproběhly, ačkoli byly na rok 1900 připravovány, tak toto jmenování bylo šikovným politickým tahem, který byl nejen pokusem o politický zvrát v prvním volebním sboru.³⁰⁴ Jmenování bylo zároveň deklarací libeňské „českosti“ v době rozčarování po zrušení jazykových nařízení. Toto jmenování ovšem také přišlo v době, kdy zemský výbor připravoval zákony, které měly provést spojení Libně a Prahy. Libeň si tak mezi poslanci zemského sněmu získala příznivce, kteří mohli v budoucnu pomoci se schvalováním těchto zákonů.

Vraťme se nicméně k právní úpravě obecních voleb. Podle volebního řádu platilo, že žádný volič nemohl mít více než jedno volební právo. Pokud se tedy v jedné osobě sbíhalo několik aktivních legitimací k volbě (např. u advokáta, který vlastnil dům) mohl dotyčný volit stejně pouze jednou.

Obecní volby také připouštěly široké možnosti využívání volebního zastoupení. Volit mohl totiž oprávněný buď osobně, nebo mohl někoho zplnomocnit, pokud se nemohl osobně účastnit voleb kvůli tomu, že z důvodů vyřizování obecních nebo veřejných záležitostí nebyl v obci přítomen. Volit skrze plnomocníky mohli dále osoby, které vlastnily v obci nemovitost nebo provozovaly živnost, ale bydliště měly v jiné obci. Plnomocník mohl volební právo vykonávat pouze za jednu osobu.³⁰⁵

V případě nezpůsobilosti k právním úkonům volil obligatorně zákonný zástupce (opatrovník nebo poručník). Ženy, stejně jako třeba důstojníci v činné službě, nemohly volební právo vykonávat přímo, ale musel místo nich volit zvolený plnomocník.³⁰⁶ Ženy přitom netvořily úplně zanedbatelné procento voličů. V Karlíně jejich podíl v roce 1887 činil 19 % ze všech voličů s 12 % odvedených daní.³⁰⁷

Při volení prostřednictvím plnomocníka mohlo docházet k různému manipulování voleb, které spočívalo ve sbírání plných mocí po obci, a to buď pod různými přísliby, nebo i výhrůžkami. Jak potvrzuje Peter Urbanitsch, tak volební manipulace s plnými mocemi byly celkem běžným jevem.³⁰⁸ Vzhledem k povinnému zastoupení žen se právě na ně často upíral zájem těchto „sběratelů plných mocí“. Při obecních volbách v Libni v roce 1874 si tak

³⁰⁴ Pokud v roce 1896 bylo oprávněno volit v první kurii 36 voličů, tak by nových 25 voličů mohlo volebními výsledky zamíchat opravdu výrazně.

³⁰⁵ Rozlišování plnomocníka a zákonného zástupce je zásadní v tom smyslu, že zatímco plnomocník mohl volit pouze za jednu osobu, tak zákonný zmocněnec mohl volit i za více osob najednou. Plnomocenství totiž bylo založeno na smlouvě, zatímco zákonné zmocnění vyplývalo přímo ze zákona.

³⁰⁶ Jiří Pražák, Rakouské právo..., s. 202-208

³⁰⁷ Karel Čížek, Svězákonost a samospráva, Samosprávný obzor 8/1888, s. 244

³⁰⁸ Peter Urbanitsch, Die Gemeindevertretungen ..., s. 2214

stěžovalo hned několik žen, že z nich byly vymámeny plné moci k obecním volbám a žádaly jejich zneplatnění.³⁰⁹ O čtvrtstoletí později referoval Libeňský věstník, noviny vydávané libeňskými sociálními demokraty, několikrát o tom, že někteří současní členové obecního výboru obíhají libeňské obchodnice a žádají od nich plnou moc k obecním volbám. V některých případech měli dokonce podmiňovat přidělení obecního uhlí právě udělením plné moci.³¹⁰

V Karlíně popsaly mechanismus ovlivňování voleb Národní listy v roce 1891. Vzhledem k tomu, že jejich útok směřuje vůči konkurenčním staročechům, tak je třeba být k němu rezervovaný, nicméně minimálně popisují jednu z možností, jak mohly volební machinace probíhat. Podle Národních listů chodili společně s úředními sluhy, kteří roznášeli volební lístky rovnou staročeští zástupci, kteří se snažili vzápětí získat plnou moc od voliček žen nebo rovnou volební lístek zabavit. K tomu měly být užívány i výhrůžky. Na tomto se měli podílet i karlíňští zastupitelé Vojtěch Adamec a Václav Michner.³¹¹ V Karlíně se právě plných mocí týkala řada stížností na volby. Například ve stížnosti z roku 1896 žádala skupina karlíňských mladočechů v čele s Josefem Kohlíkem zrušení voleb. Mezi důvody uváděli i to, že plné moci byly vystavovány bianko a až dodatečně do nich bylo dopisováno jméno zmocněnce. Druhá námitka pak směřovala proti tomu, že jako plnomocníci vystupovali i metaři nebo hasiči, případně osoby, které ani nebydlely v Karlíně.³¹²

Právo být volen se odvíjelo od aktivního volebního práva, které bylo spolu s mužským pohlavím, věkem nad 24 let a plnou způsobilostí k právním úkonům důležitou podmínkou oprávnění být volen do obecního výboru. Kandidát dále nesměl být odsouzen pro trestný čin nebo z úřednického místa sesazen pro přečin ze zjištěnosti. Výkon funkce zastupitele byl také neslučitelný s úředním místem u politických či policejních úřadů umístěných v obci a s poměrem k obci. Toto neplatilo například pro soudce, což dokládá i karlíňský zastupitel z let 1902 – 1914 Vojtěch Paul, který byl okresním soudcem.³¹³ Za služební poměr k obci se nepovažoval poměr lékařů, kněží, právních zástupců nebo učitelů, kterým obec poskytovala určitý plat. Na překážku byl rovněž nedostatek hospodářské samostatnosti, čímž se myslela neexistence vlastního výdělku, vyhlášení konkurzu, pobírání chudinského zaopatření nebo

³⁰⁹ AHMP, AML, 139, 61, 63, 64, k. 31

³¹⁰ Libeňský věstník, 17. 2. 1900, 1. 3. 1900 a 16. 3. 1900

³¹¹ Národní listy 12. 4. 1891

³¹² NA, České místodržitelství Praha, ČM 1884 – 1900, 13/8/1 – K

³¹³ *Zvolení okresního soudce zastupitelem nebylo výjimečné. Marie Macková například připomíná postupné zvolení třech okresních soudců v Králíkách.* (Marie Macková, Státní úřednictvo a jeho vliv na rozvoj venkovských měst, In. Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918, Ostrava 2009, s. 194)

setrvávání v čeledním svazku.³¹⁴ Naopak nezáleželo na místě bydliště. Zejména movitější zastupitelé se zdržovali v centru Prahy či na venkovských sídlech a v Karlíně nebo Libni měli například své nemovitosti nebo podniky. Pokud se překážka volby objevila v průběhu výkonu mandátu, musel dotyčný rezignovat a byl nahrazen náhradníkem. Tyto rezignace nebyly ojedinělé.³¹⁵ Zajímavé je, že v některých případech se zastupitelstvo rezignacemi vůbec nezabývalo a projednalo je i s několikaletým zpožděním, aniž by se jakkoli řešilo, že dotyčný nedochází do zasedání obecního výboru.³¹⁶

U pasivního volebního práva nebylo rozhodující, v jakém volebním sboru má volený aktivní volební právo. To znamená, že každý mohl být zvolen v libovolném volebním sboru. Přesto většinou dotyčný kandidoval v tom volebním sboru, v kterém měl sám volební právo.³¹⁷

Přípravy na volby začínaly tím, že vybraný obecní úředník sestavil seznam oprávněných voličů, který vycházel z rozdělení přímých daní placených v obci. Postup měl být podle znalce obecní samosprávy Františka Schwarze takový, že na začátek seznamu měl příslušný úředník zařadit měšťany a čestné měšťany bez ohledu na výši placení daní. Následovat měli všichni poplatníci seřazení podle výše přímých daní. Za nimi pak měli být dopsány osoby patřící k honoraci, které v obci daně neplatily.³¹⁸

Následně byla úhrnná suma přímých daní rozdělena na třetiny. Podle těchto třetin byli pak voliči rozděleni do tří skupin. Bylo nutné, aby v každém sboru bylo alespoň dvakrát více voličů než kolik osob měl daný sbor zvolit.³¹⁹ To se týkalo zejména prvního volebního sboru, kde nedostatek voličů mohl nastat poměrně snadno.³²⁰ Po rozdělení voličů podle přímých daní byly k jednotlivým sborům přiřazeny honorace, které byly dopsány na konci volebního seznamu. Do prvního volebního sboru byli zařazeni duchovní státem uznaných církví, dvorští, státní, zemští úředníci a důstojníci ve výslužbě od osmé hodnostní třídy výše. Vedle těchto

³¹⁴ Jiří Pražák, *Rakouské právo...*, s. 216-220

³¹⁵ *Takto například rezignoval v roce 1878 karlínský zastupitel Oldřich Huber z důvodu, že na něj byl vyhlášen konkurz.* (AHMP, AMK, 749, 3/4-29, k. 288). *V roce 1893 rezignoval na členství v obecním výboru Karlína ředitel Daňkovy továrny a zastupitel v I. volebním sboru Karel Kletečka, který po přestěhování na Smíchov v roce 1893 přestal být v Karlíně poplatníkem* (AHMP, AMK, 749, 3/4-49, k. 289). *Podobně v roce 1898 rezignoval kvůli odstěhování z Karlína obuvnický mistr Václav Suldovský* (AHMP, AMK, 749, 3-4/54, k. 289).

³¹⁶ *Takto například došlo v sezení obecního výboru dne 17. 4. 1898 k hromadnému schválení rezignací členů obecního výboru Hurycha, Cukra a Srnce, kteří rezignovali na své členství v obecním výboru v letech 1895 – 1897 a k vzetí na vědomí ukončení členství zastupitelů Kletečky a Suldovského z důvodu, že přestali být poplatníky* (AHMP, AMK, 748, 3-3/56, OV 17. 4. 1898, k. 280).

³¹⁷ Peter Urbanitsch, *Die Gemeindevertretungen...*, s. 2235

³¹⁸ František Schwarz, *Výklad zákona obecního...*, s. 983

³¹⁹ Jiří Pražák, *Rakouské právo...*, s. 232

³²⁰ *V takovém případě měli být do příslušného sboru přiřazeni další voliči ze sboru nižšího. Tímto způsobem se mělo pokračovat až k třetímu sboru. Pokud ani ten neměl potřebný počet voličů, tak se volilo pouze ve dvou volebních sborech.* (§16 OVR)

honorací volili v prvním sboru i čestní občané. Do druhého volebního sboru se zapsali další příslušníci honorace, kteří platili v obci přímé daně v jakékoli výši, pokud výší daně nepatřili do prvního sboru, a do třetího potom ti, kteří přímé daně v obci neplatili. Pokud jde o Karlín a Libeň, tak se podařilo dohledat jediný volební seznam pro libeňské obecní volby v roce 1864.

Když byly připraveny voličské seznamy, vystavily se čtyři neděle před volbou na veřejně přístupném místě a v osmidenní lhůtě po jejich vystavení bylo možno vznést stížnost proti rozdělení voličů do voličských sborů případně proti nezapsání či neoprávněnému zapsání voličů v seznamech. Stížnosti měla posoudit reklamační komise složená ze starosty a čtyř členů obecního výboru do tří dnů. Pokud komise neučinila v seznamech požadované opravy, mohl se stěžovatel do tří dnů odvolat k okresnímu hejtmánství a následně k místodržitelství, případně na správní či říšský soud.³²¹

Samotné volby řídila volební komise složená ze starosty nebo jiného člena obecního výboru a dále ze čtyř volitelných občanů, které určil starosta. Naopak členy reklamační komise měl zvolit obecní výbor. Volby probíhaly tak, že nejprve měl volit třetí sbor, po něm druhý a nakonec třetí. Vždy po volbě v jednom sboru měly být před volbou ve sboru následujícím oznámeny výsledky. Obvykle se takto v Libni i Karlíně volby konaly ve třech po sobě jdoucích dnech.

Poté, co se shromáždili voliči, četl jeden z členů volební komise seznam všech voličů oprávněných v daném volebním sboru k volbě a ti pak přistupovali a písemně hlasovali jak pro budoucí členy obecního výboru, tak pro náhradníky. Po prvním čtení voličského seznamu se přečetla znovu jména těch, kteří neodvolili. Ten kdo přišel až poté, co bylo jeho jméno přečteno i podruhé, musel se podle § 24 OVŘ přihlásit po dočtení seznamu u volební komise a volil na konci. Po přečtení svého jména přistoupil jmenovaný k volební urně a odevzdal hlasovací lístek, na nějž napsal jména svých kandidátů. Maximální počet jmen na lístku měl být stejný jako počet členů obecního výboru a náhradníků. Nároky na tajnost hlasování nevyhovovaly dnešním standardům. V rozporu se zákonem například podle judikatury správního soudu nebylo rozdávání snadno rozeznatelných hlasovacích lístků ani vybírání lístků členem komise, který je následně házel do urny. Mnohem větší důraz byl naopak kladen na zachování pořadí voličů zapsaných ve voličských seznamech. Pokud se hlasovalo

³²¹ *Na správní soud se mohl obrátit v případě, kdy si stěžoval proti neoprávněnému zapsání jiné osoby do voličského seznamu. Na říšský soud pak v případě, kdy jemu samému bylo odepíráno volební právo.* (Nález správního soudu ze dne 8. 3. 1877 č. 317).

mimo pořadí, tak bylo hlasování považováno za nezákonné.³²² V případě Karlína, jak už bylo výše zmíněno, došlo ke zrušení voleb v roce 1891 právě proto, že hlasování ve třetím sboru bylo omezeno časově a nikoli čtením volebních seznamů. Důvodem přitom podle Edmunda Kaizla bylo zejména to, že volby ve třetím sboru, kde volili stovky voličů, bylo vůbec obtížné zákonem uvedeným způsobem organizovat.³²³

Voliči mohli být přítomni hlasování, sčítání hlasů a vyhlášení výsledků voleb. Zvolené osoby byly seřazeny podle získaného počtu hlasů a jejich příslušný počet s nejvíce hlasy byli noví zastupitelé. V případě rovnosti hlasů rozhodoval los. Osoba, která byla zvolena, musela volbu přijmout, i když zastupitelem být nechtěla. Pokud tak neučinila, měla být podle § 29 OVŘ obecním výborem pokutována. Z této povinnosti přijmout volbu, ať už do obecního výboru nebo do obecního představenstva, byly vyjmuty pouze osoby duchovní, zemští, státní a dvorskí úředníci, vojenské osoby, lidé nad 60 let, ti, kteří měli nějakou tělesnou vadu, která jim bránila ve výkonu funkce, do níž byli zvoleni a konečně ti, kteří se zdržovali po dlouhý čas mimo území obce kvůli svému zaměstnání. V případě zvolení do obecního představenstva mohl toto zvolení navíc odmítnout ten, kdo zastával funkci už v některém z předchozích volebních období.

Po ukončení voleb a podepsání protokolu vyhlásil starosta jejich výsledek a ohlásil ho okresnímu hejtmanství. Okresní hejtmanství mělo zrušit zvolení nevolitelných a těch, kteří byli z voleb z různých důvodů vyloučeni. Proti průběhu voleb bylo také možno podávat námitky v osmidenní prekluzivní lhůtě. Pokud z různých důvodů byla volba některého kandidáta prohlášena za neplatnou, tak to nebránilo tomu, aby se opakovala volba pouze jednoho člena obecního výboru, případně několika.³²⁴

To byl i případ opakování volby v Libni v roce 1896. Tehdy se skupina přívrženců libeňské Občanské besedy stěžovala na hned několik pochybení při volbách ve třetím sboru a žádala anulování celých voleb v tomto sboru a tím i obecních voleb jako takových. Místodržitelství zrušilo volbu sklenáře Jana Kondelíka ve třetím sboru a nařídilo volbu jednoho člena obecního výboru opakovat. Důvodem byla skutečnost, že jeden z voličů nebyl k volbě připuštěn, protože místo něj volil plnomocník, který ovšem neměl řádně podepsanou plnou moc. Tím došlo k možnému rozdílu dvou hlasů, který byl ve třetím sboru rozhodující, protože poslední zvolený Jan Kondelík měl s 209 hlasy o pouhé dva hlasy víc, než kandidát za ním.

³²² Nález správního soudu ze dne 27. 4. 1892 č. 1384

³²³ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIX, 8. 10. 1892

³²⁴ Nález správního soudu ze dne 4. 2. 1882, č. 232

V opakovaných volbách 15. 9. se dostavilo 134 voličů, z čehož bylo 41 plnomocníků. Absolutní převahou 133 hlasů zvítězil kandidát Občanského klubu Josef Kokoška, který při regulérních volbách smolně prohrál los o místo v zastupitelstvu s Václavem Kefurtem.³²⁵ Stěžovatelé zřejmě nebyli rozhodnutím místodržitelství uspokojeni, protože sami požadovali zrušení celých voleb ve třetí kurii jako zmatečných. Tak se dá vysvětlit i jednoznačné vítězství Kokošky, který byl stejně jako Kondelík kandidátem Občanského klubu. Voliči Občanské besedy tak pravděpodobně na účast při opakovaných volbách zcela rezignovali.

Vedle zrušení volby jednotlivých osob, mohly některé vady vést i ke zrušení celých voleb. Pokud totiž byla zneplatněna volba v jednom z volebních sborů, musely se opakovat celé obecní volby ve všech sborech. Což byl i již zmíněný případ zrušených karlínských obecních voleb z roku 1891. Ani obecní volby v prosinci 1896 se ale v Karlíně neobešly bez komplikací. A rovněž tyto byly na základě stížnosti Josefa Kohlíka a Josefa Běliny místodržitelstvím dne 31. 5. 1897 zrušeny. Důvodem v tomto případě byla skutečnost, že se volební komise usnesla, že v případě, kdy budou předloženy dvě a více plných mocí, tak automaticky nebude připuštěn k volbě nikdo. Takto bylo zamítnuto 60 plných mocí, aniž by volební komise zkoumala jejich platnost. Tím mohlo dojít podle místodržitelství k ovlivnění voleb.³²⁶ Zajímavé je, že tentýž postup zvolila v roce 1896 i libeňská volební komise, kdy takto z hlasování vyloučila 28 voličů, ale volby zůstaly v platnosti.³²⁷

Josef Kohlík, který patřil ke karlínským mladočechům a v letech 1903 a 1905 byl i předsedou Občanského klubu v Karlíně³²⁸, tedy svými stížnostmi dosáhl zrušení hned dvou obecních voleb. V roce 1897, kdy se volby v říjnu opakovali, se o toto pokusil znovu, tentokrát ale již neúspěšně, když místodržitelství stížnosti zamítlo.³²⁹ Přesto se ale podařilo činnost nového zastupitelstva paralyzovat, protože kvůli procesu vyřizování volebních stížností se mohlo poprvé sejít a zvolit obecní radu až v roce 1899.

Vedle členů obecního výboru byli zvoleni i náhradníci. Těch obvykle byl poloviční počet, než členů obecního výboru a jejich úlohou bylo nahradit členy výboru v případě, kdy nemohli z různých důvodů hlasovat. Povolávání byli starostou obvykle v případech, kdy se nepodařilo sehnat usnášeníschopné zastupitelstvo. Pokud zastupitel rezignoval nebo zemřel, pak byl obvykle povoláván náhradník jako stálý člen zastupitelstva na jeho místo.

³²⁵ AHMP, AML, 174, 3-2/2b, k. 98

³²⁶ NA, České místodržitelství Praha, ČM 1884 – 1900, 13/8/1 – K

³²⁷ AHMP, AML, 174, 3/2, k. 98

³²⁸ AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, XXI/0005, k. 806

³²⁹ NA, České místodržitelství Praha, ČM 1884 – 1900, 13/8/1 – K

Volební účast byla procentuálně zpravidla vždy největší v prvním volebním sboru, nejmenší potom ve třetím. Nemuselo tomu tak být ale vždy v době vyostřených volebních bojů v Libni v prvním desetiletí 20. století, kdy ve třetím volebním sboru dotírali na kandidáty Občanského klubu sociální demokraté, byla volební účast procentuálně větší, než například ve sboru prvním.

Na zvolení obecního výboru navazovala volba obecního představenstva, neboli obecní rady. I zde bylo několik dalších omezení obsažených v § 36 OVŘ, která říkala, kdo nesmí být volen. Především to nesměly být osoby, které nebydlely v obci. Tato podmínka pro zastupitele neplatila a vysvětluje, proč i vlivní lidé, kteří třeba bydleli v Praze, v užším vedení obce nepůsobili. Dále nesměli být radními dvorští, státní a zemští úředníci, trochu překvapivě učitelé a duchovní a v neposlední řadě zde byl ještě relativní důvod, že osoby zvolené nesměly být navzájem v rodinném poměru. To se týkalo ale pouze osob, které byly příbuzné do druhého stupně.³³⁰

Volba probíhala tak, že dosavadní starosta svolal schůzi nově zvolených členů, kteří se museli dostavit pod hrozbou pokuty. Samotnou volbu řídil nejstarší zvolený člen. K platnosti volby bylo potřeba přítomnosti tří čtvrtin členů, ke zvolení pak nadpoloviční většiny hlasů přítomných členů. Nejprve byl volen starosta, pak jeho náměstek a následně ostatní členové obecního představenstva. Každá volba tedy probíhala samostatně a až po vyhlášení volby předchozí. Pokud se jednomu z kandidátů nepodařilo ve dvou kolech volby získat nadpoloviční počet hlasů, tak do třetího kola postupovali pouze dva kandidáti s největší podporou.

Volení obecního představenstva byl často složitý proces plný politických vyjednávání. Například v Karlíně v roce 1888 předcházely volbám představenstva jakési volby nanečisto. Jak píše Edmund Kaizl ve svých vzpomínkách, tak v předvečer volby obecního představenstva se 4. 1. 1888 sešli nově zvolení zastupitelé v prostorách Měšťanské besedy „U Červené hvězdy“. Této schůze se účastnili jak karlíňští staročeši, tak mladočeští členové obecního výboru a jak píše Kaizl, tak „*přesto šlo o schůzi tichou a slušnou*“. Při hlasování o volbě starosty zde propadl dosavadní starosta Václav Lokay, když prohrál s Janem Topinkou 13 hlasy ku 19 hlasům. Podle vyjádření Kaizla bylo důvodem to, že Lokay „*býval při funkcích svých příliš truňkem rozjařen*“. Topinka nicméně toto vítězství považoval za

³³⁰ *Když chtěl v Libni po zvolení Josefa Voctáře starostou v roce 1900 rezignovat na místo v obecní radě jeho zeť Alois Pulchart, tak mu byla rezignace vrácena, protože byl příbuzný až ve třetím stupni.* (AHMP, AML, 8, s. 331)

nedostatečnou podporu, a proto se na jeho žádost hlasování opakovalo. V něm zvítězil 25 hlasy proti 6 hlasům pro Lokaye. Následně proběhla hladce i volba radních, kdy staročeská většina zvolila i dva mladočechy. Naopak mladočeši podle Kaizla staročeské kandidáty nepodpořili. Druhý den pak proběhla volba naostro v obecním výboru. Starosta Lokay podle Kaizlova deníku před volbami obcházel zastupitele a žádal, aby mu nedávali hlasy. To Kaizl komentoval slovy, že pokud by toto udělal ve veřejší schůzi, mohl slavně odejít. Volba pak proběhla hladce v souladu s výsledky voleb nanečisto.³³¹

Volby představenstva mohly být jednou z politických stran bojkotovány, což mohlo ochromit činnost samotného obecního výboru, který nemohl fungovat bez svého představenstva.³³² Dva měsíce takto bojkotovali volby libeňské obecní rady v roce 1896 zastupitelé zvolení za Občanský klub. První volba byla svolána starostou Cikánkem na den 1. 10. 1896. Krátce poté co Josef Voctář, jako nejstarší zvolený člen obecního výboru, zahájil zasedání, přečetl Václav Kefurt jako představitel menšinového Občanského klubu prohlášení, že v kandidátní listině obecní rady není brán zřetel na jeho stranu. Následně všichni zastupitelé zvolení za Občanský klub opustili zasedání. Tím klesl potřebný počet přítomných zastupitelů pod nezbytné tři čtvrtiny.³³³ Druhá volba byla svolána na 15. 10. 1896, ale dostavilo se pouze 22 zastupitelů, opět chyběla většina stoupců Občanského klubu.³³⁴ Nakonec se představitelé Občanského klubu po marném nátlaku na Občanskou besedu rozhodli dále neblokovat sestavení obecní rady a sami písemně požádali na začátku prosince o svolání třetí schůze. V ní se pokusili prosadit jako náměstka starosty svého člověka Václava Kefurta. Když se toto nepodařilo, tak se při volbách dalších radních snažili plně odejít do opozice. To ovšem zastupitelé za Občanskou besedu nechtěli připustit, protože většinu v radě měli bezpečně zajištěnou a považovali za vhodné, aby rada nepůsobila jednostranně. Poté co byl zvolen starosta a osm radních, kteří byli všichni až na Josefa Macháčka stoupcí Občanské besedy, zvolili přívrženci Občanské besedy všemi svými hlasy Bedřicha Wagnera, který byl předsedou Občanského klubu. Wagnerovi spolustraníci se drželi strategie odevzdávání prázdných hlasovacích lístků. Wagner volbu odmítl. Proto byl stejným poměrem zvolen Václav Kefurt, který už volbu podle §20 OZ odmítnout nemohl, protože to bylo, na rozdíl od Wagnera, jeho první zvolení radním. Následně byl ještě stejným poměrem zvolen jako desátý radní klubista

³³¹ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 4. 1. 1888 a 5. 1. 1888

³³² *Zajímavý je případ moravského města Jevíčka, kde v roce 1885 po výhře české kandidátky nad německou došlo ze strany Němců k takovému bojkotu, který znemožnil volbu obecního představenstva, a tedy i fungování nově zvoleného obecního výboru (ten mohl plně fungovat až po zvolení představenstva) na celé čtyři roky. Celá věc musela být vyřešena až v roce 1889 zvláštním zemským zákonem.* (Jaroslav Pinkava, Jevíčko..., s. 82-85)

³³³ AHMP, AML, 174, 3-2/2g, k. 98

³³⁴ AHMP, AML, 174,3-2/2h, k. 98

Vítězslav Vondřich. Podle zprávy Ladislava Hejtmánka se Václav Kefurt po skončení voleb ohradil proti tomu, že nebyl během volby brán zřetel na jeho stranu, že volbu musí přijmout, ale odmítá pracovat v obecní radě i komisích a že jeho strana ponechává odpovědnost za činnost obecní rady na Občanské besedě a vyhrazuje si pouze činnost v obecním výboru.³³⁵

5.2 Etapy komunální politiky

Ideální podoba komunální politiky do počátku první světové války spočívala v jednotě komunálních politiků a jejich společné práci pro obecné dobro. Tato „nepolitická politika“, kterou vyzdvihuje například jeden z předních odborníků na samosprávu František Schwarz, měla stát na všeobecně uznávaných osobnostech obce, které v sobě reprezentují všechny zájmy v obci. Jakékoli konflikty v obecní politice, snad s výjimkou sporů národnostních, tak byly považovány za nežádoucí narušení tohoto ideálu. Ideálním starostou měl být člověk umírněný, který tlumí konflikty v obci, je podporován podobně smýšlejícími členy místní elity a obec takto společně a postupně po všech směrech modernizují a zvelebují. Konflikty měly být v ideálním případě řešeny kuloární domluvou ještě před politickým hlasováním, ať už šlo o volby obecního představenstva nebo o jakékoli klíčové hlasování v obecním výboru.³³⁶ Ačkoli rozštěpení na politické bloky bylo realitou, tak byly vítány vstřícné projevy vůči protistraně, případně snahy rozštěpenou politickou scénu integrovat zpět.³³⁷

Tento ideál jednoty byl do značné míry charakteristický i pro Karlín a Libeň, ačkoli v určitých obdobích byla politická scéna v obou obcích vše jiné, než jednotná. V obou případech byly změny v obsazení obecního výboru relativně řídké a jejich příčinou byla velmi často skutečnost, že zastupitel v předchozím volebním období zemřel nebo z různých důvodů rezignoval a jeho opětovnému zvolení bránila nějaká překážka. Politické turbulence můžeme sledovat v Karlíně při volbách v roce 1902 po aféře se zpronevěrou peněz v letech předešlých. V Libni pak jde zejména o léta 1886 a 1890, kdy v obecních volbách triumfovala vždy opoziční strana, od čehož se pak odvíjelo i obsazení samosprávných orgánů ve srovnání s předchozím volebním obdobím.

³³⁵ Ladislav Hejtmánek, *Obecní kronika...*, s. 153

³³⁶ Srov. Jiří Štaif, *Ideální konstrukce obce v českých výchovných spisech 19. století*, In: *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948*, Brno 2006; František Schwarz, *Starosta Václav Dobrovský – reformátor obce nezdarovské*, Praha 1877.

³³⁷ *S tím souvisela i skutečnost, že až do konce století nezáleželo při komunálních volbách až tolik na příslušnosti ke konkrétní politické straně nebo politickému spolku.* (Hans Heiss – Hannes Stekl – Peter Urbanitsch, *Zusammenfassung...*, s. 475)

**Tabulka 3 Změny v obsazení obecního výboru a obecního představenstva Karlína a Libně
(1861 – 1911)**

Změny v obsazení obecního výboru Karlína a Libně				Změny v obsazení obecního představenstva Karlína a Libně			
obecní volby	počet členů obecního výboru	počet členů zvolených i v předěšlém volebním období	%	obecní volby	počet členů obecního představenstva	počet členů zvolených i v předěšlém volebním období	%
Karlín (1861 – 1911)							
1861	18	/	/	1861	4	/	/
1864	30	5	16,7 %	1864	7	2	28,6 %
1867	30	11	36,7 %	1867	9	4	44,4 %
1870	30	23	76,7 %	1870	9	8	88,9 %
1874	30	13	43,3 %	1874	9	5	55,6 %
1877	36	22	61,1 %	1877	12	5	41,7 %
1881	36	24	66,7 %	1881	12	8	66,7 %
1884	36	27	75,0 %	1884	12	8	66,7 %
1887	36	25	69,4 %	1887	12	7	58,3 %
1893	36	20	55,6 %	1893	12	7	58,3 %
1897	36	19	52,8 %	1897	12	6	50,0 %
1902	36	16	44,5 %	1902	12	4	33,3 %
1905	36	29	80,6 %	1905	12	9	75,0 %
1908	36	24	66,7 %	1908	12	9	75,0 %
1911	36	29	80,6 %	1911	13	11	84,6 %
Libeň (1861 – 1896)							
1861	18	/	/	1861	4	/	/
1864	18	15	83,3 %	1864	5	3	60,0 %
1867	18	13	72,2 %	1867	5	2	40,0 %
1870	24	15	62,5 %	1870	7	4	57,1 %
1874	24	20	83,3 %	1874	7	4	57,1 %
1877	24	13	54,2 %	1877	7	3	42,9 %
1880	24	17	70,8 %	1880	7	2	28,6 %
1883	30	19	63,3 %	1883	9	7	77,8 %
1886	30	16	53,3 %	1886	9	4	44,4 %
1890	30	12	40,0 %	1890	9	2	22,2 %
1893	30	20	66,7 %	1893	11	5	45,5 %
1896	36	20	55,6 %	1896	11	4	36,4 %

Zajímavá je výrazná změna zastupitelstva v Karlíně v roce 1864, která byla dána jednak navýšením počtu zastupitelů či změnou volebního řádu, ale do značné míry i dovršením změn z voleb z roku 1861, které spočívaly zejména v nezvolení zbytku zastupitelů z 50. let, kteří nepatřili do českého vlasteneckého tábora. Jak ukazují rezignace na místa v obecní radě z let předchozích, tak důvodem byla zřejmě i ztráta zájmu o obecní politiku ze strany části

národnostně nevyhraněných továrníků (Friedland, Schick), která mohla souviset i s konflikty o národnostní charakter Měšťanské besedy.

Klíčové osoby komunální politiky každopádně v samosprávě působily i desítky let, což odpovídá i zjištěním pro další obce a města Habsburské monarchie.³³⁸ V Libni je takovou osobou zejména dlouholetý starosta Josef Voctář,³³⁹ který byl mezi lety 1861 – 1901 členem všech zastupitelstev a v letech 1870 – 1894 a následně ještě v letech 1900 – 1901 vykonával funkci starosty. Ačkoli byl všeobecně respektovaný, tak v rámci samosprávy patřil k nevýrazným starostům a rozhodně nebyl vůdčí osobností obce. Více než třicet let v letech 1870 - 1901 v obecním výboru zasedal i inženýr Rustonky Karel Dostal. Dále statkář Jan Klika (mezi lety 1861 – 1894 s výjimkou období 1867 – 1870). Třiceti letům v zastupitelstvu se pak blížil i bratr Josefa Voctáře Václav, jinak obchodník s dřevem, který ve výboru zasedal v letech 1864 – 1886 a dále v letech 1890 – 1893 a 1894 – 1896. V Karlíně byli rekordmany zejména karlínští starostové, konkrétně továrníci Václav Sviták (zastupitel v letech 1867 – 1905), Jan Topinka (1867 – 1902) a majitel mlýna Jindřich Ronz (1881 – 1910).³⁴⁰ Třiceti let ve funkci obecního zastupitele ale dosáhli i dva karlínští advokáti Antonín Pavlíček (1874 – 1908) a Edmund Kaizl (1870 – 1900).

Mezi lety 1861 a 1901³⁴¹ bylo minimálně po dobu 15 let (tzn. zhruba 5 volebních období) v případě Libně zastupiteli 17 osob a v případě Karlína pak 21. Vzhledem k tomu, že v Libni byl volen celkově menší počet zastupitelů, tak jde o srovnatelná čísla. Tyto trendy ovšem neplatily pouze pro Karlín a Libeň, ale pro obecní samosprávy obecně. Přitom zpravidla v

³³⁸ Srov. Jiří Klabouch, *Die Gemeindeselbstverwaltung...*, s. 135; Peter Urbanitsch, *Die Gemeindevertretungen...*, s. 2247

³³⁹ **Josef Voctář** (1823 – 1908) se narodil v Libni do staré libeňské rodiny. Povoláním byl truhlář a vlastnil také v obci dům. Voctář byl dlouholetým libeňským starostou (v letech 1870 – 1894 a 1900 – 1901) a mezi lety 1861 – 1901 byl členem všech obecních zastupitelstev v Libni. Vedle toho se účastnil spolkového života, když byl jedním ze zakládajících členů Sokola. Byl také čestným členem pěveckého spolku Věnceslav, podporujícího spolku Vesmír, Spolku truhlářských tovaryšů nebo Vojenských vysloužilců. Byl rovněž majitelem záslužného kříže s korunou. Voctář patřil k osobám spíše všeobecně uznávaným než aktivním na poli lokální politiky. V zastupitelstvu zasedal i jeho bratr Václav a zeť Alois Pulchart. (Národní listy, 14. 4. 1908)

³⁴⁰ **Jindřich Ronz** (1849 – 1916) se narodil v roce 1849 do rodiny mlynáře v Libni. V roce 1873 převzal po otci libeňský mlýn a následně v roce 1874 přikoupil i Krausův mlýn v Karlíně. V roce 1880 dal podnět k založení Organizace českých mlynářů, v níž od téhož roku zasedal ve výboru a od roku 1890 byl předsedou. V mlynářských kruzích podle Národních listů požíval neomezené důvěry, což se odrazilo i v tom, že byl zvolen předsedou celorakouské mlynářské organizace. Ronz se také zasadil o zřízení Plodinové burzy, jejímž byl 4 roky předsedou. Ronz byl členem řady dalších spolků a organizací včetně členství ve správních radách Živnostenské banky, Úrazové dělnické pojišťovny a Občanské záložny v Karlíně. V obecním zastupitelstvu Karlína zasedal po dobu 30 let a v letech 1902 – 1910 byl karlínským starostou. Při projednání jeho rezignace v roce 1910 vzpomněl budoucí starosta Brabec, že Ronz svojí nekonfliktní povahou sjednotil opět karlínskou politiku po době krize vyvolané defraudací aférou. (Karlínské listy, 8. 10. 1910; Národní listy, 22. 2. 1916; Národní listy, 23. 2. 1916; Marie Lišková, *Slovník představitelů ...*, s. 257)

³⁴¹ Časové omezení jsem zvolil z důvodu komparace, neboť po roce 1901 v Libni nebyl už samostatný obecní výbor volen.

obcích s větší koncentrací majetnějších obyvatel byla obměna rychlejší, než v obcích s vysokým podílem dělnického obyvatelstva.³⁴² Tento rozdíl je zřejmý i u Karlína a Libně, když v sociálně vrstevnatějším Karlíně připadalo na jednoho zvoleného zastupitele zhruba průměrně 2,4 volebního období, kdežto v Libni 2,8, ačkoli doba zahrnutá do přehledu byla v Libni kvůli připojení k Praze kratší.

Dlouhodobé působení v obecním výboru se týkalo zejména starostů. Jednalo se obvykle o všeobecně uznávané muže, kteří svůj úřad vykonávali za všech politických konstelací. Druhou skupinu pak tvořili lidé, kteří byli voleni v prvním nebo druhém volebním sboru a často v zastupitelstvu působili pouze jako řadoví zastupitelé. To je případ jak libeňského inženýra z Rustonky Karla Dostala, tak karlínských advokátů Pavlíčka a Kaizla. Pavlíček byl dlouholetým představeným karlínského okresu, Edmund Kaizl pak hrál významnou roli ve staročeské straně na zemské úrovni. Kaizl sice zastával na rozdíl od Pavlíčka po dva roky místo v obecní radě, ale později další zvolení odmítal.

Tabulka 4 Starostové Karlína a Libně (1861 – 1914)

Karlín			Libeň		
jméno	povolání	starostou	jméno	povolání	starostou
Josef Götzl	továrník	1861 – 1884	Antonín Kubeš	továrník	1861 – 1866
Václav Lokay	obchodník	1884 – 1887	Martin Stejskal	sládek	1866 – 1871
Jan Topinka	továrník	1887 – 1899	Josef Voctář	truhlář	1871 – 1894 1900 – 1901
Adolf Lokay	obchodník	1899 – 1901	Alois Cikánek	obchodník	1894 – 1899
Václav Sviták	továrník	1901	Antonín Svět	statkář	1899 – 1900
Jindřich Ronz	mlynář	1902 – 1910	Primátoři Prahy		1901 – 1914
Jaroslav Brabec	advokát	1910 – 1919			

Z volebních výsledků je rovněž zřejmé, že skutečnost, že se určitá osoba stala starostou, jí nezajišťovala automaticky toto postavení i v následujících letech. V některých případech pak nemusel mít dotyčný ani zajištěno místo v obecním zastupitelstvu. Týká se to například dvou karlínských starostů z obchodnické rodiny Lokayů. Václav Lokay,³⁴³ který navazoval ve svém úřadu na dlouholetého starostu Josefa Götzela byl starostou pouhé tři roky a ve volbě po

³⁴² Srov. Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková, Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II/1 – Muži z radnice, Ostrava 2008, s. 74

³⁴³ *Václav Lokay (1826 – 1891) otevřel v Karlíně v roce 1850 svůj kupecký obchod. Celkem 27 let působil ve výboru Občanské záložny, z toho 8 let jako jeho předseda. V letech 1864 – 67 a 1870 – 1891 působil jako zastupitel a částečně i radní v Karlíně. V letech 1884 – 1887 potom zastával místo karlínského starosty. (Národní listy, 18. 6. 1890; Národní politika, 5. 1. 1900)*

následujících komunálních volbách propadl natolik, že se nestal ani členem obecního představenstva. Ještě hůře dopadl jeho syn Adolf Lokay, jehož hvězda v obecní samosprávě doslova vylétla vzhůru, aby vzápětí zhasla. Do zastupitelstva byl zvolen v roce 1897 při obecních volbách, kdy kvůli stížnostem na volby došlo ke konstituování obecního výboru až v roce 1899. Před volbou starosty odmítl dosavadní starosta Jan Topinka pro pokročilé stáří pokračovat ve starostenském úřadu a starostou byl tak zvolen právě on. V úřadu nicméně vydržel pouhé dva roky, neboť v roce 1901 byla odhalena defraudace obecních peněz obecním důchodním Farkačem. Následná aféra vedla k rozložení komunální politiky v Karlíně a vyvrcholila v listopadu 1901 rozpuštěním obecního výboru místodržitelstvím dle § 106 obecního zřízení a ustavením správní komise, která spravovala Karlín až do následujících obecních voleb v roce 1902.

Ačkoli vyšetřování neodhalila jakýkoli podíl představitelů obecní samosprávy na defraudacích, tak zjištěné nedostatky vznikly právě za působení obecního starosty Lokaye v letech 1899 – 1901. Jak vyplývá ze zápisů z jednání obecního představenstva, tak Lokay si již v průběhu vyšetřování v dubnu 1901 nejprve vzal zdravotní dovolenou³⁴⁴ a následně i rezignoval údajně ze zdravotních důvodů na svoji funkci. Obecní rada projednala jeho rezignaci velmi rychle dne 3. 10. 1901 a ještě téhož dne zároveň obecní výbor rezignaci přijal a zvolil nového starostu, jímž se stal zasloužilý člen obecního výboru a rady Václav Sviták.³⁴⁵ Ten byl ve funkci pouhý měsíc, když 5. 11. 1901 byly obecní výbor i obecní rada rozpuštěny.³⁴⁶ Tím zároveň skončila i politická kariéra Adolfa Lokaye v obecním výboru. Ve volbách v roce 1902 a ani nikdy později již zvolen do obecního zastupitelstva nebyl. To, že rezignace Lokaye byla přijata bez toho, aniž by byl proveden podle důvodů rezignace starosty více či méně symbolický akt spočívající v odmítnutí rezignace obecním zastupitelstvem a ve vyslání deputace, která měla starostu přesvědčit, aby vzal svoji rezignaci zpět, jasně vypovídá o hloubce politické krize v karlínské komunální politice v té době.

Starostové nicméně obvykle končili ve svém úřadu z důvodů nepolitických, jako bylo stáří nebo úmrtí v úřadu. To se týkalo dvou libeňských starostů Antonína Kubeše, který zemřel v roce 1866 a Aloise Cikánka, který spáchal v roce 1899 sebevraždu.³⁴⁷

³⁴⁴ AHMP, AMK, i. č. 749, 3-4/52, k. 290

³⁴⁵ AHMP, AMK, i. č., 748, 3-3/59 k. 281

³⁴⁶ AHMP, AMK, i. č. 749, 3-4/52, k. 290

³⁴⁷ *O Cikánkově sebevraždě střelou z revolveru referovaly Národní listy. K sebevraždě se zřejmě uchýlil kvůli dlouhotrvajícím ukrutným bolestem hlavy, tedy nikoli z důvodů, které by souvisely s komunální politikou.*

Dále starostové rezignovali nebo odmítli pokračovat v úřadu dobrovolně z důvodu pokročilého věku, což se týká karlínských starostů Götzla, Topinky, Svitáka i Ronze. Zatímco Götzl, Topinka a Sviták v úřadu nerezignovali a pouze odmítli další volbu starostou po obecních volbách, tak v případě Jindřicha Ronze se jednalo o zdravotní důvody způsobené dlouhodobou léčbou zlomeniny nohy.³⁴⁸ Důvody nepokračování v úřadě mohly být ale i další. Libeňský starosta Martin Stejskal ve svém úřadu po volbách v roce 1870 pokračoval pouze do ustavení nového zastupitelstva na počátku roku 1871, důvodem byl fakt, že z Libně přesídlil na Smíchov, kde si již v 60. letech zakoupil pozemky, postavil několik domů a na počátku 70. let i pivovar.³⁴⁹ V důsledku toho nemohl být zvolen starostou ani radním, neboť nesplňoval zákonnou podmínku bydliště v obci, až do roku 1880 zůstal ale obecním zastupitelem.

Vedle těchto osobních nebo zákonných překážek ve výkonu funkce lze v Libni, na rozdíl od Karlína, najít i rezignace starostů, kde důvody byly demonstrativní a politické. Jedná se o dvě rezignace Josefa Voctáře (poprvé v roce 1882 a podruhé v roce 1894) a rezignaci Antonína Světa v roce 1900. Scénář podobných rezignací byl velmi podobný a šlo především o otázku projevení důvěry zastupitelstva starostovi. Po oznámení rezignací tak zpravidla následovalo vyslání deputace, která měla starostu přemluvit, aby vzal svoji rezignaci zpět. Ani v jednom z výše zmíněných případů se tak nestalo. Rezignace následně tedy byla přijata a byla vyhlášena nová volba. Ideálním výsledkem této volby bylo zvolit znovu staronového starostu a tím mu vyslovit politickou podporu. V roce 1882 na tuto volbu nakonec ani nedošlo, protože těsně před ní vzal Voctář po vyslání další prosebné delegace svoji rezignaci zpět.³⁵⁰ V roce 1894 se nicméně rezignaci Voctáře zvrátit nepodařilo a tato nakonec byla přijata a

(Národní listy, 14. 4. 1899) *Zřejmě se navíc jednalo o nějaké dědičné onemocnění, protože 4. 6. 1912 odešel stejným způsobem ze života jeho 39 letý syn Alois Cikánek mladší.* (Národní listy, 5. 6. 1912).

³⁴⁸ *Podle Karlínských listů Ronz 24. 4. 1910 cestou do správní rady Daňkovky zakopl na lávce svého mlýna a zlomil si pravou nohu v kyčli* (Karlínské listy, 30. 4. 1910) *Ronz na úřad rezignoval dne 29. 9. 1910 poté, co již pět měsíců chyběl v úřadě. Neboť měl silnou podporu, tak byla svolána mimořádná schůze zastupitelstva, v které bylo usneseno, že bude vyslána deputace k Ronzovi, aby rezignaci vzal zpět.* (Karlínské listy, 8. 10. 1910; AHMP, AMK, i. č. 748, 3/3, k. 284) *Přestože k Ronzovi byla vyslána deputace, tak tento musel své kolegy zklamat a zpětvzetí rezignace odmítl.* (Karlínské listy, 29. 10. 1910)

³⁴⁹ **Martin Stejskal** (1816 – 1885) *se narodil jako sedmý z osmi dětí do rodiny vlastníci již dvě století grunt v Záluží u Hořovic. Vyučil se v Berouně sladovnickému řemeslu a v roce 1835 nastoupil jako sládek v libeňském pivovaru. V roce 1843 si najmul tento pivovar od pražské obce. Za ženu si vzal Marii Světovou z libeňské statkářské rodiny. V roce 1853 koupil statek v Dáblicích a v letech 1864 – 1871 byl starostou Libně. V roce 1865 zakoupil dům č. p. 13 na Smíchově a také pozemky, na nichž vystavěl dva další domy. V roce 1870 – 71 postavil na Smíchově pivovar a odstěhoval se z Libně. V roce 1875 zakoupil za 175 000 zlatých velkostatek Zdiby a později také mlýn a statek v Chodouni u Berouna. V letech 1879 – 1885 byl zemským poslancem.* (Pražský deník, 25. 8. 1875)

³⁵⁰ AHMP, AML, 1, s. 171

zároveň bylo jednohlasně schváleno jeho jmenování čestným občanem Libně.³⁵¹ O tom, co bylo příčinou jeho rezignace, můžeme pouze spekulovat. Podle socialistického Libeňského věstníku Voctář rezignoval proto, že nechtěl nést zodpovědnost za stále větší zadlužování obce a především protože byl proti stavbě libeňského výkladiště.³⁵²

Důvodem rezignace Antonína Světa na starostenský úřad v roce 1900 byl podle jeho vyjádření nesouhlas s rozdílným přístupem k oběma libeňským strojárnám Českomoravské a Rustonce. Byli zde ale zřejmě i další důvody, podle vyjádření radního Waltera nechtěl také Svět nést spoluzodpovědnost za finanční stav obce. Podle obecního tajemníka Klazara ale starosta o rezignaci uvažoval už tři měsíce a důvodem byl hlavně nátlak rodiny, která se obávala útoků libeňských socialistů. Obecní výbor opět vyslal deputaci, která měla starostu přemluvit. To se však nepodařilo a obecní výbor byl nucen rezignaci přijmout. V tajných jednáních po jeho rezignaci byl nejprve znovu navržen na starostu on, ale protože nebyla jistota, že by úřad přijal, tak byl zvolen již téměř osmdesátiletý Josef Voctář, který byl tak posledním libeňským starostou.³⁵³

Můžeme načrtnout zhruba tři etapy vývoje komunální politiky v Karlíně i Libni. První etapa začíná počátkem 60. let se znovukonstituováním obecní samosprávy a trvá zhruba do poloviny 80. let, kdy dochází k politickému štěpení českých měšťanských elit na staročeskou a mladočeskou část. V 80. a 90. letech tak následuje období konfliktů právě mezi staročeským a mladočeským táborem. Zároveň od 90. let na scénu stále více vstupuje organizované dělnictvo, které sice nezískává své zastoupení v orgánech obecní samosprávy, ale do značné míry ovlivňuje politické klima v obou obcích a útočí na představitele měšťanských elit z obou táborů. Závěrečné období zhruba od přelomu století do vypuknutí první světové války je pak v Karlíně charakterizováno uklidněním politických zápasů, které následuje po období nefunkční obecní samosprávy, na jejímž počátku stála aféry s defraudací obecního jmění. V Libni se pak s připojením obce k Praze politické boje mezi staročechy a mladočechy utlumují, jakož i politický život komunálních elit. Libeň totiž napříště vysílá do pražského obecního zastupitelstva pouze několik zastupitelů, jejichž možnosti ovlivňovat pražskou politiku jsou omezeny. Naopak do popředí vystupují volební konflikty mezi libeňskou řemeslnicko-obchodnickou elitou a dělnictvem v čele se sociálnědemokratickými předáky.

³⁵¹ AHMP, AML, 2, s. 177

³⁵² Libeňský věstník, 22. 6. 1900

³⁵³ AHMP, AML, 2, s. 428-430

5.2.1 První etapa komunální politiky (1861 – 1885)

Počátky karlínské samosprávy lze hledat už v roce 1844, kdy karlínští ve sporu s křížovnickou vrchností získali určitou autonomní samosprávu. V roce 1848 bylo zrušeno patrimoniální zřízení a v listopadu 1850 proběhly obecní volby, při nichž bylo zvoleno 24 zastupitelů a 12 náhradníků. Mezi zvolenými najdeme i zastupitele z 60. let, jako je například rukavičkář Karel Bursík, továrníci Samuel Huber, Karel Meisner nebo majitel plynárny Ferdinand Friedland. Starostou byl zvolen původně pražský měšťan a kupec, později majitel domu a spolumajitel kloboučnické manufaktury v Karlíně Antonín Suchánek³⁵⁴, který nahradil dosavadního starostu Františka Suchého.³⁵⁵ Obecní výbor vydržel ve funkci až do počátku roku 1861, protože v mezidobí nebyly obecní volby opakovány. Kvůli nekonání voleb stále klesal počet zastupitelů, takže výbor postupně ztratil schopnost jednat. V roce 1857 tak musel být doplněn obecní výbor o 15 nových členů.³⁵⁶ Podle karlínské pamětní knihy byl starosta Suchánek sice rodem Čech, ale „*přidržívav se Němců přistěhovavších se sem z Německa, kteří zbohatnuvše zde a byvše do zastupitelstva zvoleni, vládli obci na újmu českého občanstva.*“³⁵⁷ Asi nejvýznamnějším počinem samosprávy v 50. letech byla výstavba chrámu sv. Cyrila a Metoděje. Pokud jde o obecní hospodaření, tak o něm si lze udělat představu z kritických ohlasů v tisku.

V lednu 1861 vyšla obsáhlá kritika stávajícího zastupitelstva v Národních listech. Karlín měl podle pisatele jedny z nejvyšších obecních přírážek k přímým daním – celých 85 %. Přičemž ještě před březnovými volbami se podařilo dosáhnout jejich snížení na pouhých 17,5 %. Pisatel kritizuje svévolné výdaje starosty bez schválení výborem. Samospráva rovněž bez jakéhokoli zákonného podkladu platila nájem okresnímu soudu za jím využívané místnosti. Kritizovány byly i nedostatky v účetnictví obce nebo zastaralý tržní řád.³⁵⁸ V příspěvku uveřejněném v Národních listech za další dva týdny pak pisatel shrnul pozitivní program, tedy to, na co by se nové zastupitelstvo mělo naopak zaměřit. Jako první úkol nového zastupitelstva jmenuje pisatel zrušení demoličního reversu. Dalšími úkoly by mělo být zrušení dotování nájmu okresnímu soudu, vyjednání osvobození od daní z činží, které by vedlo

³⁵⁴ **Antonín Suchánek** (1800 – 1866) byl původně pražský měšťan a kupec, od roku 1845 majitel domu v Karlíně a později i spolumajitel Kriessého manufaktury na klobouky v Praze. (AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 66)

³⁵⁵ Národní listy, 21. 12. 1929

³⁵⁶ AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 - František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 57

³⁵⁷ AHMP, AMK, i. č. 43, s. 77

³⁵⁸ Národní listy, 12. 1. 1861

k posílení stavebního ruchu. Mělo dojít k přijetí liberálního tržního řádu i jednacního řádu obecních samosprávných orgánů.³⁵⁹

Za uvedenými články stáli představitelé českého měšťanstva z Karlína, kteří ovládli obecní volby konané 21. a 22. 3. 1861. S výjimkou několika konzervativců (bývalý starosta Suchánek, majitel plynárny Friedland, kněz K. Mašek), kteří byli zvoleni v prvním volebním sboru, kde bylo významné zastoupení státních úředníků, byli zvoleni představitelé českého měšťanstva kandidující na společné kandidátce.³⁶⁰ Tato kandidátka byla zformována ze strany „Národního komitétu pro blaho obce“, který působil při Čtenářské jednotě po jejím obnovení v roce 1860.³⁶¹ Jeho úkolem bylo primárně právě navrhnout volební kandidátky.

Karlínská samospráva tak již od roku 1861 byla česká a s tím byl spojen i tlak na prosazování českých zájmů v širokém spektru otázek od školství, přes komunikaci se státními úřady, až po zapojení do všemožných národních aktivit. Prvním projevem této změny bylo udělení čestného občanství Františku Palackému a Františku L. Riegrovi v zasedání zastupitelstva dne 25. 4. 1861.³⁶² Starostou byl zvolen Josef Götzl, který následně vedl Karlín až do roku 1884. Prvním radním se stal Jakub Schick³⁶³, dalšími radními pak byli Antonín Mach a Karel Bursík.³⁶⁴ Právě to, že obecní samospráva Karlína byla česká, ji odlišovalo například od dalšího pražského předměstí Smíchova se srovnatelnou národnostní strukturou, kde nicméně prim v obecní samosprávě hrály dlouho německojazyčné elity. Podobně jako První českomoravská továrna na stroje měla být vzorovým českým podnikem, tak Karlín měl fungovat jako vzorové české město. Karlínská obecní samospráva tak byla dalším projektem českých podnikatelů z Karlína.

Ve svém povolebním provolání starosta Götzl výslovně slíbil dvě věci, a to zvýšení transparentnosti obecního hospodaření a důraz na rozvoj školství. Právě školství pak bylo důležitým politickým tématem spojeným s národnostní otázkou. Toto téma přitom vyvolávalo konflikty nejen v rámci obecní samosprávy, ale i konflikty mezi samosprávou a státními úřady, které vrcholily po vydání školských zákonů na přelomu 60. a 70. let.

³⁵⁹ Národní listy, 26. 1. 1861

³⁶⁰ Národní listy, 20. 3. 1861; AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 67; AHMP, AMK, i. č. 43, s. 110

³⁶¹ Jan Dmířek, Dějiny Živnostensko-čtenářské jednoty v Karlíně..., s. 23

³⁶² AHMP, AMK, i. č. 748 - 3/3, k. 278

³⁶³ *Schick ještě v roce 1861 rezignoval a byl nahrazen v radě majitelem plynárny Friedlandem, který ovšem v roce 1863 rovněž rezignoval.*

³⁶⁴ Národní listy, 26. 3. 1861

Zajímavé je, že na počátku 60. let byly některá důležitá rozhodnutí v Karlíně rozhodována i místními referendy. Takto se například obecní zastupitelstvo úspěšně obrátilo na voliče všech volebních sborů s návrhem na stavbu školní budovy, která měla být placena zejména zvýšením nápojových dávek. Ve dvou schůzích uskutečněných v sálech Měšťanské besedy byl návrh voliči většinou hlasů přijat.³⁶⁵

Volby v roce 1864 proběhly již podle nové legislativy³⁶⁶ i přesto, že obecní zastupitelstvo zprvu ve svém sezení 11. 2. 1864 odmítlo výzvu místodržitelství, aby vyčkalo s vypsáním voleb až na dobu účinnosti nového volebního řádu.³⁶⁷ Pokud jde o složení zastupitelských orgánů, tak v Karlíně přinesly další zásadní změny. V novém třicetičlenném zastupitelstvu zasedlo pouze 5 staronových členů, obecní představenstvo pak mělo pouhé dva – starostu Josefa Götzla a radního Karla Bursíka. Důvodem nebyla ovšem volební prohra kandidátů z Götzlovi kandidátky, protože bylo z 45 volených osob (zastupitelé + náhradníci) zvoleno hned 39 zástupců z této kandidátky.³⁶⁸ Důvodem změny tak byla spíše konsolidace politického bloku české buržoazie v prvním volebním období a s ním probíhající personální obměny. Přestože se obsazení zastupitelstva i rady v následujících letech dále měnilo, tak právě Götzl spolu s prvním radním Karlem Židlickým a druhým radním Karlem Bursíkem jsou klíčovými osobnostmi zastupitelstev vyšlých z voleb v letech 1864, 1867 i 1870. Zároveň jsou to lidé, kteří hráli prim i v zakladatelské horečce těch let, ať už jde o zakládání spolků nebo obchodních společností. V letech 70. a v první polovině 80. let³⁶⁹ se potom víceméně opakovala vítězství jednotných kandidátek národnostně českého měšťanstva. V opozici vůči nim stála v podstatě pouze relativně slabá skupina karlínských Němců reprezentovaných zejména továrníkem Karlem Rademacherem. Staré konzervativní a národnostně nevyhraněné elity let 50. se pak dostávaly dílem nuceně, ale dílem i dobrovolně zcela mimo komunální politiku. Převaha české kandidátky se projevila například i v zemských volbách, kde byl volen za poslance Josef Götzl.

V Libni se první obecní volby konaly dne 16.10 1850. Starostou se po volbách stal Jan Svět, statkář z tradiční libeňské rodiny, která vlastnila velký statek č. p. 37 ve Staré Libni, jeho náměstkem byl pak další pozdější starosta Antonín Kubeš a dalším radním pak židovský

³⁶⁵ František Kneidl, Dějiny karlínského školství za první půlstoletí jeho trvání, Karlín 1891, s. 34

³⁶⁶ Zákon č. 7/1864 z. z. (obecní zřízení a volební řád do obcí – OZ a OVŘ)

³⁶⁷ AHMP, AMK, 748, 3/3, k. 278

³⁶⁸ Národní listy, 25. 8. 1864

³⁶⁹ *Volby proběhly v letech 1867, 1870, 1874, 1877, 1881 a 1884.*

řeznický mistr Hermann Piesen. Z pozdějších zastupitelů už v tomto zastupitelstvu zasedl sládek a pozdější starosta Martin Stejskal a lékař Jindřich Grünfeld.³⁷⁰

Následující volby, které se stejně jako v Karlíně konaly až po vydání říjnového diplomu na počátku roku 1861, přinesly nové složení zastupitelstva. V čele samosprávy stanul majitel továrny na kartouny Antonín Kubeš. Mezi radními se pak znovu objevil řeznický mistr Piesen, sládek Martin Stejskal a mlynář Josef Halla.³⁷¹ Na rozdíl od Karlína v Libni bylo slabší zastoupení továrníků a naopak zde byli zastoupeni statkáři a sedláci. Za zmínku stojí zejména zástupci ze dvou tradičních statkářských rodin, s jejichž příslušníky se můžeme setkat v zastupitelstvu i v budoucnu – Jan Svět a Jan Klika. Samospráva v Libni stejně jako v Karlíně byla česká stejně jako převážná část jejího úřadování.

Pro následující volby v roce 1864 se, jak již bylo řečeno, dochovaly jako k jediným volbám i volební seznamy, takže si lze udělat představu o tom, kdo byli oprávnění voliči. V seznamech najdeme zanesených celkem 395 voličů, přičemž 9 z nich je v seznamech zaneseno z pozice honorace. Tito voliči celkem odváděli 10 400 zlatých přímých daní.

V prvním volebním sboru mělo právo volit pět honoračních voličů a 18 největších daňových plátců. Z honorací se jednalo o faráře Viléma Hänsela, dva rytmisty ve výslužbě, lékaře a učitele. Největším poplatníkem v obci byl továrník J.W. Lendeke odvádějící 1074 zl. přímé daně. V těsném závěsu pak byla strojírna Rustonka (799 zl.), držitel vinice Leopold Epstain (390 zl.), starosta a sládek Martin Stejskal (276 zl.) a gruntovník a dřívější libeňský starosta Jan Svět (261 zl.). Z dalších zajímavých subjektů lze jmenovat například Pražskou obec (199 zl.), mlynáře a radního Josefa Hallu (123 zl.), dalšího gruntovníka Jana Kliku (122 zl.) nebo filozofa a majitele usedlosti Kolčavka Dr. Františka Čupra (114 zl.) V prvním sboru byly k volbě oprávněné i dvě ženy hraběnka z Reichenbachu, která vlastnila v Libni vinici a Antonie Herzogová, vdova po kožešníkovi a majitelka několika domů. Příznačné pro Libeň té doby je, že z 18 největších poplatníků je hned 7 uváděno jako držitelé vinice, další dva pak gruntovníci. Naopak zastoupení průmyslu reprezentovaly pouze tři továrny či továrníci. Zbytek byli vesměs majitelé domů.

Ve druhém sboru bylo oprávněno volit 47 voličů, kteří v obci odváděli 36 – 100 zlatých přímých daní. Z libeňských zastupitelů mezi nimi figuruje například řeznický mistr Hermann Piesen, bratr pozdějšího libeňského starosty a obchodník Václav Voctář, pozdější starosta

³⁷⁰ Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 152

³⁷¹ Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 153

Michal Strom. Ve třetím volebním sboru pak volilo jednak čtyři podučitelé z titulu honorace a dále zbylých 319 osob, které v Libni platily daně nižší než 36 zlatých. Ve druhém i třetím sboru se již nesetkáváme s právníckými osobami oprávněnými volit. Drtivá většina voličů je uváděna jako majitelé domů, vinic nebo gruntů a v třetím sboru také jako řemeslníci a mistři.³⁷²

Až do volebního soupeření politických spolků v polovině 80. let byla libeňská politika relativně nudná a neprovázely ji vážnější otřesy. Nebyly zde vyprofilované žádné strany, které by systémově stály proti sobě. Volby v roce 1864 byly Národními listy popsány v podstatě jako lidová slavnost jednoty, jejímž vyvrcholením bylo potvrzení starosty Stejskala v úřadě a uspořádání lampionového průvodu doprovázeného střelbou z hmoždířů a svoláváním slávy.³⁷³

V roce 1870 píše jeden libeňský poplatník do Národních listů, že krátce před volbami nebyla zatím předložena žádná kandidátní listina, ačkoli se v obci připravují významné změny, kdy v souvislosti s budováním nových železnic lze očekávat příchod nových průmyslových podniků. Řada zastupitelů se podle pisatele o dění obce nezajímala a na zasedání obecního výboru nechodila.³⁷⁴

Chybějící zájem o politické dění v obci ale nejde pro Libeň v 70. letech úplně zobecnit. Zajímavé jsou například volby v roce 1874, které podle kronikáře Tomáše Ronka provázela „...čilá agitace a veliké účastenství“.³⁷⁵ Už z volební účasti, která byla ve třetím sboru více než dvojnásobná oproti volbám v letech 1870 a 1877³⁷⁶ je zřejmé, že i v Libni se odehrávaly výjimečně volební boje.

5.2.2 Druhá etapa komunální politiky (1885 – 1901)

Konec první etapy komunální politiky v Karlíně i Libni můžeme spatřovat ve štěpení jednoty národnostně české komunální politiky na staročeskou a mladočeskou, které na komunální úrovni probíhala v polovině 80. let, a je spojeno s rozvojem politických spolků. V obou obcích již od 60. let působily Občanské besedy, spolky, v nichž se sjednocovala zejména

³⁷² AHMP, AML, 115, k. 7

³⁷³ Národní listy, 23. 12. 1867

³⁷⁴ Národní listy, 21. 12. 1870

³⁷⁵ AHMP, AML, 10, s. 48

³⁷⁶ V roce 1870 volilo ve třetím sboru 111 voličů, v roce 1874 voličů 289 a v roce 1877 číslo opět pokleslo na 115 voličů.

národnostně česká komunální elita. V Karlíně se jednalo o Měšťanskou besedu založenou v roce 1863, která ale neměla primárně politický obsah.

Z počátku obdobnou funkci, jako karlínská Měšťanská beseda, měl v Libni v roce 1869 založený spolek Občanská beseda, který vedle organizování hudebních produkcí disponoval především bohatou spolkovou knihovnou s čítárnou novin a časopisů. Občanská beseda byla také centrem tříbení politických názorů libeňských elit, i když původní stanovy tomuto spolku přímo zapovídaly politickou činnost.³⁷⁷ Přesto již krátce po jejím založení se při příležitosti obecních voleb v roce 1870 objevila v Národních listech výzva, aby právě na schůzi Besedy byli prodiskutováni kandidáti pro nové obecní volby, aby nebyli zvoleni lidé, kteří nepracují pro obec.³⁷⁸

Na politický spolek se Beseda přeměnila v reakci na politické aktivity nově založeného politického spolku Občanského klubu.

Na počátku 80. let bylo zakládání občanských klubů reakcí na aktivizaci národní politiky po dlouhém období pasivní rezistence. Na území dnešní Prahy vzniklo v rozmezí několika let 12 občanských klubů.³⁷⁹ Zajímavé jsou okolnosti jejich konstituování. Řada příslušníků komunální elity dlouho nechápala, že skutečně dochází ke štěpení politických elit v obci na dva tábory a nebylo vůbec samozřejmostí, že třeba jeden člověk mohl být členem pouze jednoho z později soupeřících politických spolků.

Občanský klub, vůbec první politický spolek v Libni, vstoupil do libeňské politiky koncem roku 1884, kdy se konala jeho ustavující valná hromada. Založení spolku pak proběhlo 1. 3. 1885 a jako zakladatel je ve spolkovém katastru uváděn libeňský továrník Ladislav Čupr, tentýž Ladislav Čupr, který působil i v karlínském Občanském klubu.³⁸⁰

Podle spolkových stanov měl spolek pěstovat občanské povědomí, domáhat se prospěšných „novot a oprav“ a hledět k tomu, aby byli libeňští občané rovnoměrně zastoupeni v obecním výboru. Vedle vzdělávacích úkolů (hlavně přednášek) měl Klub organizovat schůze voličů, sepisovat k nim provolání a další petice jak obecní samosprávě, tak státním úřadům.³⁸¹ Hned při první valné hromadě byli do čela spolku zvoleni muži, kteří určovali v různých funkcích jeho směřování až do konce století. Předsedou se stal továrník Čupr, jeho náměstkem

³⁷⁷ NA, ČM 1884 – 1900, 30/213/88-4, k. 4163

³⁷⁸ Národní listy, 21. 12. 1870

³⁷⁹ Milan Laštovka a kol., Pražské spolky..., s. XL

³⁸⁰ AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, XXI/0014, k. 806

³⁸¹ NA, ČM 1884 – 1900, 30/213/33-1, k. 4162

hostinský Kefurt a ve spolkovém výboru zasedli mimo jiné pánové Hladký, Kokoška, Kondelík a Wagner.³⁸²

Vystoupení Občanského klubu, prvního politického spolku v Libni, nesměřovalo přímo proti konkrétním nešvarům, ale spíše obecně proti úrovni komunální politiky a proti umdlévající aktivitě libeňských politiků. Zprvu se omezovalo primárně na zasílání různých výzev a rezolucí obecní radě.³⁸³ Rada na rezoluce nereagovala nebo reagovala se značným zpožděním a řešila, jakým způsobem by se mělo s novým politickým spolkem jednat. Požadavek, aby na schůze Klubu byl vždy vyslán jeden radní, který měl zodpovědět případné dotazy hned na místě, podporovali pouze dva radní, Alois Cikánek a Josef Müldner.³⁸⁴ I to vypovídá o nedocenění síly Občanského klubu, které se radním i zastupitelům vymstilo v následujících volbách. Zároveň však i o tom, že Cikánek a Müldner si nutnost komunikace s klubisty uvědomovali už od počátku. Po volbách taky byli spolu s Janem Klikou jediní, kteří radními zůstali i další tři roky.³⁸⁵

Občanský klub zaznamenal v obecních volbách v roce 1886 drtivý úspěch, když tři čtvrtiny všech mandátů obsadili lidé z jeho kandidátní listiny.³⁸⁶ Po vyřízení všech volebních reklamací bylo na konci roku 1886 zvoleno nové obecní představenstvo. Podle mínění konzervativně orientovaných Předměstských novin prokázali klubisté velikou beztaktnost, když do obecní rady zvolili, až na jednu osobu, pouze své lidi. Představa, že v obecní radě mohou zasedat pouze zkušení a zasloužilí občané a ke zvolení do rady je nutné nejprve sbírat zkušenosti v obecním zastupitelstvu, přestala platit.³⁸⁷ Z osmi členů předchozí obecní rady se v nové obecní radě objevili pouze tři (Cikánek, Müldner, Klika). Ty doplňovali čtyři nově zvolení klubisté (Čupr, Schönberger, Wagner, Kondelík) a právě jediný stoupenec opozice dr. Lahoda, místopředseda Občanské besedy.

³⁸² NA, ČM 1884 – 1900, 30/213/33-2, k. 4162

³⁸³ *Obsah rezolucí Občanského klubu byl značně rozmanitý. Velkou část tvořily požadavky typu výstavby nové pumpy, osvětlení silnice nebo zavedení vody do konkrétních ulic. Bylo však několik témat, ke kterým se Klub ve svých rezolucích z raných dob své existence opakovaně vracel. Velkým tématem klubistů byla například regulace potoka Rokytky, který pravidelně způsoboval při záplavách škody na okolních pozemcích.*³⁸³ *Regulaci zřejmě prosazoval především předseda Klubu Ladislav Čupr, který se stal později předsedou družstva pro regulaci Rokytky. Dalším opakujícím se tématem rezolucí bylo školství v Libni počínaje výstavbou nových škol, přes prosazování zřízení průmyslové pokračovací školy, až po výzvu k reklamaci virilního hlasu v okresní školní radě. Občanský klub rovněž už tehdy podporoval jednání o spojení Libně s Prahou a požadoval po obecní radě, aby se Libeň těchto jednání účastnila. (AHMP, AML, 149, 84/216-27, k. 83) S tím souvisí například i podpora výstavby tramvajového spojení s hlavním městem. (AHMP, AML, 149, 84/216-2, k. 83; AHMP, AML, 149, 84/216-26, k. 83)*

³⁸⁴ AHMP, AML, 3, s. 300

³⁸⁵ *Müldner se stal dokonce na krátký čas místopředsedou Občanského klubu, jak vyplývá z podpisů pod jednou z rezolucí z 22. 6. 1886. (AHMP, AML, 149, 84/216-22, k. 83)*

³⁸⁶ Předměstské listy, 18. 12. 1886

³⁸⁷ Předměstské noviny, 22. 1. 1887

Reakcí na volební debakl bylo rozhodnutí výboru Občanské besedy o tom, že se spolek přemění ve spolek politický pod názvem Občanská beseda – Jednota libeňských voličů. Ke změně stanov došlo 13. 1. 1887.³⁸⁸ Ke spolku se mohl přidat každý, kdo měl v obci volební právo a zároveň nebyl členem Občanského klubu.³⁸⁹ Na konci dubna 1887 měl spolek 79 členů, z nichž se 16 vzdalo členství v Klubu.³⁹⁰ Prvním předsedou se stal Robert Mischner, místopředsedou už zmíněný Václav Lahoda, jednatelem Ottomar Hubínek a pokladníkem Václav Walter. Z členů obecního výboru, kteří se před koncem století významně podíleli na činnosti tohoto spolku, je třeba jmenovat ještě Františka Deutsche, Antonína Jungmanna, Antonína Světa, Václava Voctáře a Aloise Cikánka, který se nicméně postupně sblížoval s Občanským klubem a v roce 1897, dva roky před svou tragickou smrtí, se stal členem výboru tohoto spolku.

Soupeření Občanského klubu a Občanské besedy načrtlo politickou mapu Libně až do spojení města s Prahou v roce 1901. Do obecních voleb na konci roku 1889 šly opět dvě rozdílné kandidátní listiny, i když například obecní radní Josef Müldner marně vyzýval v sezení obecní rady, aby rada sestavila jedinou kandidátku.³⁹¹ Volby tentokrát skončily pro změnu vítězstvím Občanské besedy. Důvodem byla zřejmě aféra s nákupy obecních pozemků pod cenou, ze strany klubistů Kokošky a Hladkého. Těm nepomohla ani předvolební agitace, v níž naopak upozorňovali na nehospodárnosti předchozího vedení radnice, kde podle nich hrál klíčovou roli hostinský František Deutsch, jakási šedá eminence Občanské besedy. Právě jeho příznivci měli těžit z obecních zakázek, jako například truhlář Václav Waltr, kterého Kokoška s Hladkým nazývají „*patolízalem p. Deutsche*“.³⁹²

Vítězství Občanské besedy ovšem neznamenal, že by došlo k absolutní obměně zastupitelstva. Pokud jde například o první volební sbor, tak zde kandidáti Klubu i Besedy byli totožní, což dokládá kandidátka Klubu, která se pokud jde o první sbor, shoduje se zvolenými osobnostmi. K volebnímu boji tak docházelo především ve druhém a třetím volebním sboru, kde bychom našli čtyři kandidáty, kteří byli zvoleni a přitom byli i na klubistické kandidátce.³⁹³

³⁸⁸ NA, ČM 1884 – 1900, 30/213/88-6, k. 4162

³⁸⁹ Předměstské listy, 2. 4. 1887

³⁹⁰ Hlas předměstí, 30. 4. 1887

³⁹¹ AHMP, AML, 4, s. 242

³⁹² Slovan 10. 12. 1889

³⁹³ Hlas předměstí, 3. 1. 1890

Obecní představenstvo vedle neutrálního Josefa Voctáře, lavírujícího Aloise Cikánka a všeobecně uznávaného člena Besedy Rudolfa Mischner ovládla navrátilivší se skupina stoupců Občanské besedy (Deutsch, Jungmann, Walter a Havlina) doplněná nováčkem a pozdějším starostou Antonínem Světem.³⁹⁴

Hlavními tématy, kterými se nově zvolený obecní výbor zabýval, byl jednak projekt tramvaje, který byl všeobecně přijímán. A jednak stavba libeňského přístavu s výkladištěm, do jejíž realizace se obec pustila přes kritiku za strany opozičního Občanského klubu, který preferoval regulaci potoka Rokytky.

Do obecních voleb v posledních dnech roku 1892 byla sestavena společná kompromisní kandidátka obou politických spolků, která získala naprostou většinu hlasů. A jak píše Pražské předměstské noviny: „...*Volby proběhly beze všeho rámusu a hluku.*“³⁹⁵ Jestliže ve druhém volebním sboru se objevili hlavně lidé hlásící se k Občanské besedě, tak třetí sbor naopak obsadili klubisté.³⁹⁶ Po volbách roku 1892 následovalo politicky poměrně málo konfliktní období, k čemuž přispěl i fakt, že v září 1893 byl nad Prahou a třemi okolními okresy vyhlášen v souvislosti s masovými protestními akcemi za všeobecné volební právo výjimečný stav. To mimo jiné znamenalo i suspendování spolčovacího práva a dočasné rozpuštění Občanské besedy i Občanského klubu.³⁹⁷ Jejich činnost byla obnovena až po odvolání výjimečného stavu v říjnu 1895.

Do voleb v roce 1896 šly oba spolky opět se svými vlastními kandidáty. Vítězství získali opět zástupci Občanské besedy, což ukazuje i následné hlasování o obsazení obecní rady, které bylo zcela v jejich režii. Následující volební období pak bylo věnováno zejména přípravě na spojení Libně s Prahou, ale výrazně do něj již zasáhla i konfrontace se sociálními demokraty. V tomto směru byly obzvláště vyhrcované říšské volby v roce 1897, kdy sociální demokraté vyhráli volby v V. volební kurii, ale dělali si zálsuk i na vítězství svých volitelů ve IV. kurii, takže tlačili pod hrozbou bojkotu na libeňské živnostníky, kteří byli páteří voličů v tomto volebním sboru. Zvítězit se jim ale nepodařilo, když je podpořilo pouze 70 voličů, kdežto mladočeskou kandidátku 183.³⁹⁸

³⁹⁴ Libeňský věstník, 15. 9. 1899

³⁹⁵ Pražské předměstské listy, 27. 1. 1893

³⁹⁶ Národní politika, 31. 12. 1892

³⁹⁷ Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 245

³⁹⁸ Národní listy, 3. 3. 1897

Vývoj v Karlíně byl oproti poměrně jednoduše vyrýsovaným pozicím v Libni komplikovanější. Schůze karlínského občanstva za účelem založení klubu zde proběhla až v únoru 1887 v hostinci „U Červené hvězdy“. K velké nevoli svolavatelů a zřejmě i pozvaného přednášejícího JUDr. Herolda ale tuto politickou schůzi ovládli stávající představitelé obecní samosprávy a myšlenku občanského klubu tak v podstatě svým oponentům sebrali.

Jak referují Předměstské listy, tak „...co nikdo z pořadatelů neočekával, to se také stalo, neboť občanstvo svobodné vůle ku blahu obecnímu sešlo se v určený čas do schůze tak hojně, že zařizujícímu komitétu naskakovala až husí kůže a vystával až pot na čele starostí, jak as schůze tato skončí.“³⁹⁹ Člen komitétu, který měl schůzi začít Jan Srp poté, když viděl, jaká je konstelace sil, se šel projít a již se nevrátil. Po chvíli čekání tak musel schůzi zahájit jiný ze svolavatelů. Následně došlo k volbě předsedy schůze, jímž byl zvolen aklamací stavitel a obecní radní Václav Nekvasil. Následovala přednáška na téma „Rokování o důležitosti klubů občanských“ přednesená JUDr. Heroldem, který vyzdvihl nutnost politického spolčování jako lék na nešvary v obcích. Heroldovi za jeho řeč poděkoval starosta Topinka, i když uvedl, že v Karlíně žádné nešvary nejsou a následně na návrh navrhl neprojednávat pro pokročilou hodinu navržené stanovy a nechat je k vypracování 11 člennému komitétu⁴⁰⁰ určeného k založení spolku, do něhož opět svolavatelé schůze zvoleni nebyli. Předměstské listy zprávu uzavřely lakonickým: „Tím byla schůze tato skončena k velké nelibosti a kyselým obličejům původních pořadatelů této klubovní manifestace...A tak povstala „Jednota občanů karlínských, na níž klubisté dojísta nikdy nezapomenou“. Tento spolek se následně dne 19. 7. 1887 ustavil jako Klub občanů karlínských a stal se baštou karlínských staročechů až do ukončení činnosti v roce 1914.

Nepovedený pokus o ustavení mladočeského občanského klubu si mladočeši vynahrádili v červnu 1888, kdy ovládli Občanskou besedu v Karlíně, což byl vůbec první politický spolek v Karlíně založený již před rokem 1871, který byl ovšem v následujícím roce rozpuštěn kvůli zaslání protestu vrchnímu soudu proti delegování chebské tiskové poroty místo liberálnější

³⁹⁹ Předměstské listy, 5. 3. 1887

⁴⁰⁰ Členy se stali Vojtěch Adamec, Matěj Hurych, Josef Malý, Václav Nekvasil, Jan Topinka, Josef Srnec, Václav Sviták, Antonín Baumgartl, Josef Tichý, JUDr. Vavřinec Svátek a František Šanda. (Národní politika, 2. 3. 1887)

pražské, čímž měla překročit své stanovy. Ke znovukonstituování spolku došlo v roce 1879.⁴⁰¹ Beseda pak byla v roce 1888 přejmenována na Občanský klub v Karlíně.⁴⁰²

Na rozdíl od Libně mladočeši v Karlíně nikdy nespírali na komunální úrovni velké úspěchy, i když třeba při volbách do vyšších zastupitelských sborů, jako například úspěchy Josefa Kaizla při volbách do říšské rady v letech 1890 – 1897, tomu bylo jinak. Důvodem bylo zřejmě i to, že staročeské vedení obce neprovázely nějaké zásadnější konflikty a obec dobře prosperovala. Po obecních volbách v letech 1890, které mladočeši ve všech sborech prohráli a zejména pak v roce 1893, kdy se vytvořil kompletně staročeský obecní výbor,⁴⁰³ pochopila část mladočechů, že staročeské vedení radnice neporazí. Začaly se tedy prosazovat hlasy žádající sestavení kompromisních kandidátek. To vedlo ale k dalšímu rozštěpení mladočeského tábora.

Od Občanského klubu vedeného JUDr. Janem Vejvarem se oddělil Klub národní strany svobodomyšlné konstituovaný 30. března 1897 pod vedením JUDr. Františka Lokaye⁴⁰⁴ a Ladislava Čupra. Jak píše Právo lidu v dubnu 1898, tak „*předměstí Karlín mělo jak známo vždy správu staročeskou, již tamním mladočechům nepodařilo se nikdy vyhoupnouti ze sedla, ač se chudáci dosti namáhali... Touha po mandátech svedla dohromady mladočechy vedené JUDr. Vejvarem a staročechy.*“ Nově ustavený spolek odmítající kompromisy se staročechy se následně pokusil u předsedy národní strany svobodomyšlné JUDr. Václava Škardy získat dobrozdání pro své působení v Karlíně. Škarda ale toto odmítl a jako karlínského zástupce mladočechů označil Občanský klub.⁴⁰⁵ Rozštěpení strany nicméně nevydrželo dlouho a Lokayův klub ukončil činnost v roce 1901. Do voleb v roce 1902 tak již zřejmě šli mladočeši opět společně. Lokay se pak v budoucnu stal i předsedou Občanského klubu.

⁴⁰¹ Zdeněk Míka, Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu, In. Pražský sborník historický IX, Praha 1975, s. 87

⁴⁰² AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, XXI/0005, k. 806, Link:<http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink;jsessionid=2D0260B630E18BABFF6AF7CF37D42BA6?xid=E CB6BEC82D3411E0823D00166F1163D4>

⁴⁰³ Národní politika, 24. 1. 1893

⁴⁰⁴ **JUDr. František Lokay** (1861 – 1927) se narodil v Karlíně do rodiny pozdějšího starosty Václava Lokaye. Jeho synem byl také pozdější starosta a obchodník Adolf Lokay. Vystudoval akademické gymnázium a práva v Praze kde promoval v roce 1887. V roce 1892 si otevřel advokátní praxi v Karlíně. Věnoval se zejména problematice samosprávy. Od roku 1899 byl členem obecního zastupitelstva, od roku 1902 potom karlínským radním a náměstkem starosty. Patřil k předním představitelům karlínských mladočechů a spolu se staročeským starostou JUDr. Brabcem, se zasloužil o fungování karlínské politiky na základě volebního kompromisu. Působil rovněž v okresním zastupitelstvu a po připojení Karlína k Praze ve Sboru obecních starších. Mimo působení v obecní samosprávě byl také dlouholetým předsedou karlínského Sokola a 15 let vykonával také pozici starosty župy Barákovy. Rovněž byl aktivní na poli ochrany práv majitelů domů, když vykonával funkci předsedy Ústředního svazu spolků majitelů domů. (Národní listy, 19. 3. 1927)

⁴⁰⁵ Právo lidu, 2. 4. 1898

Kandidátní listina pro obecní volby v roce 1897 byla natolik kompromisní, že do ní byly zahrnuti i ti, kteří kompromis odmítali, objevil se tam tedy i František Lokay, který byl nakonec do obecního výboru i zvolen. Zastupitelstvo vzešlé z voleb v říjnu 1897 se kvůli vyřizování stížností ustavilo až v září 1899. Volební období předchozího obecního výboru se tak protáhlo na dvojnásobek. Starosta Topinka i tři dosavadní radní – Vavřinec Svátek, Leopold Kraus a Florián Hanuš⁴⁰⁶ – dali najevo, že už pro svůj věk odmítají pokračovat ve vedení obce. Starostou byl zvolen Adolf Lokay a do obecní rady se dostali jak zástupci Klubu karlínských voličů – lze jmenovat například stavitele Václava Nekvasila nebo pozdějšího starostu Václava Svitáka. Vedle staročeků v ní ale zasedli i mladočeští kandidáti Občanského klubu, zde je třeba jmenovat zejména Jana Dmíška a Jana Rudle.⁴⁰⁷

Přestože se do obecního výboru dostali kandidáti všech karlínských politických uskupení, tak následující funkční období rozhodně nebylo klidné. Důvodem, jak už bylo zmíněno výše, bylo vypuknutí tzv. Farkačovy aféry v roce 1901, která nakonec vedla k rozpuštění obecního výboru a k ustavení státní správní komise, která několik měsíců Karlín řídila.

Karlínský důchodní Václav Farkač byl od roku 1877 karlínským důchodním, který měl na starost obecní pokladnu.⁴⁰⁸ Aféra vypukla zjištěním starosty, že důchodní Farkač vyplatil neoprávněně bez vědomí starosty 600 zl. renumerací obecním úředníkům. V jednání obecní rady dne 23. 2. 1901, které bylo označeno za přísně tajné, toto starosta oznámil obecním radním. Zároveň uvedl, že včera pozval k sobě všechny důchodní úředníky, přičemž úředník Maděra oznámil, že Farkač je zloděj a pokud nezakročí obecní rada, tak vše oznámí. Farkač byl následně suspendován. Obecní rada schválila postup starosty a ustavila vyšetřovací komisi ve složení Lokay, Engelmann, Michner, Hejtmánek a Demartini.

Šetřením bylo zjištěno, že problémy budou hlubšího charakteru, proto obecní rada rozhodla v další důvěrné schůzi dne 26. 2. 1901, že zažádá zemský výbor o poskytnutí autorizovaného revizora účtů, který nesrovnalosti prověří. Zároveň byl na návrh obecního výboru učiněný v tajném zasedání dne 1. 3. 1901 suspendován i druhý důchodní úředník Tomáš Maděra.⁴⁰⁹ Této žádosti bylo vyhověno dne 12. 3. a 14. 5. obecní rada projednala zprávu revizora zemského výboru Karla Dvořáčka, který hloubkovou kontrolou zjistil schodek v celkové výši

⁴⁰⁶ Národní politika, 7. 9. 1899

⁴⁰⁷ AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 78

⁴⁰⁸ AHMP, Sběrka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 106

⁴⁰⁹ AHMP, AMK, 748-3/3, k. 281

92 976 K. 33 h., přičemž nejstarší nesrovnalosti byly 13 let staré.⁴¹⁰ Farkač svoji odpovědnost za schodek přiznal a prostřednictvím svého právního zástupce karlínského advokáta JUDr. Němce se zavázal schodek uhradit částečně sám, přičemž k dluhu jako ručitel přistoupila jeho manželka a nabídla jako zástavu svůj mlýn v Hlubočepích.⁴¹¹ Částku 50 000 K se za zavázal uhradit také Farkačův bratr JUDr. Rudolf Farkač ve dvou splátkách po 25 000 K. Obecní výbor na základě této nabídky rozhodl dne 9. 5. 1901, že proti Farkačovi nebude podáno trestní oznámení ani civilní žaloba.⁴¹² Přestože obec uzavřela s Farkačem narovnání a dlouho bylo vše drženo v utajení, takže Farkač spoléhal, že nebude trestně stíhán pro účinnou lítost, tak okresní hejtmanský se o zpronevěře přesto dozvědělo a trestní stíhání bylo 19. 4. 1901 zahájeno. To vše ještě předtím, než bylo s konečnou platností obecním výborem schváleno vyrovnání dne 29. 5. 1901. Trestní řízení proti Farkačovi nám tak dává nahlédnout podrobněji pod pokličku celé aféry, protože Národní listy přinesly v lednu 1902 přepis soudního líčení. Karlínská obec zastupovaná v soudním řízení právním zástupcem správní komise dr. Šebestou se vyjádřila tak, že netrvá na potrestání Farkače, tento možná trochu nečekaný postoj byl dán tím, že Farkačův bratr podmínil zaplacení části dluhu tím, že jeho bratr nebude nijak trestně stíhán.

Farkač, který byl ve službách obce od roku 1877, podle své výpovědi začal s defraudací poté, co byl povodní poškozen jeho mlýn v Hlubočepích v roce 1890, nicméně již za předchozí dva roky byl zjištěn určitý schodek. Vzhledem k tomu, že mezi představiteli samosprávy měl vynikající pověst a naopak k podřízeným byl až despotický, takže si nikdo dlouho nedovolil na podezření upozornit, mohly jeho defraudace klidně probíhat po dobu 13 let. Přesto se i v minulosti našly úředníci, kteří na Farkačovo jednání upozornili. Nedopadli ovšem dobře. Nejmenovaný úředník prý musel z rozhodnutí samosprávy Farkače odprosit a byl následně přeložen. Ve schůzi Občanského klubu v červnu 1901 bylo zase upozorněno na jistého Smolíka, který měl upozornit na defraudace, ale „*byl dán do blázince*“.⁴¹³

Defraudace Farkač maskoval v účetních knihách, takže zběžná kontrola knih prováděná členy zastupitelstva i podle povolanych soudních znalců nemohla nic odhalit. Jako důvod defraudací uvedl Farkač náklady na početnou rodinu včetně věna jeho dcer a dále náklady spojené s jeho veřejným působením a nákladnou přestavbou jeho mlýna. Porota trestního

⁴¹⁰ Národní listy, 21. 6. 1901

⁴¹¹ AHMP, AMK, 749-3-4/52, k. 290

⁴¹² AHMP, AMK, 748-3/3, k. 281

⁴¹³ Národní listy, 21. 6. 1901

soudu nakonec konstatovala Farkačovu vinu, ale soud nepřistoupil k potrestání, neboť uznal Farkačovu obhajobu, podle níž byl dluh uhrazen v rámci účinné lítosti.⁴¹⁴

Obecní rada výsledky prošetření defraudace dlouho tajila. Proto Občanský klub žádal 22. 5. 1901 radu o zveřejnění výsledků revize a následně začal na obecní radu útočit mnohem více. Takto si radní Demartini, Kremlička a Dmíšek stěžovali v sezení obecní rady dne 25. 6. na invektivy vůči jejich osobám, které zazněly ve schůzi Občanského klubu o pět dní dříve. Dmíšek přitom byl sám dlouholetým členem Občanského klubu. Zprávu o této schůzi přinesly Národní listy. S plamennou řečí zde vystoupil zejména obecní zastupitel a předseda Občanského klubu JUDr. Jan Vejvar, který zpochybnil vyrovnání s Farkačem zejména pokud šlo o mlýn jeho manželky, na němž měly váznout již dluhy za téměř 150 000 K. Především ale Vejvar zaútočil na celé karlínské hospodaření. Shovívavost k Farkačovi vysvětloval tím, že Farkač byl dlouholetou oporou karlínských staročeků a podle jeho tvrzení pro ně měl provádět různé volební machinace. V této souvislosti je vhodné připomenout, že proti Farkačovi v minulosti směřovalo několik stížností pro machinace s plnými mocemi při obecních volbách právě ve prospěch karlínských staročeků. Vejvar žádal, aby byla provedena revize hospodaření i v dalších oblastech. Zejména připomněl hospodaření karlínských hasičů a zadávání obecních zakázek bez konkurzu, popřípadě dražším nabídkám „miláčků radnice“ pokud je konkurz proveden. Právě v tomto směru se cítili uraženi obecní dodavatelé a zároveň radní Kremlička, Demartini a Dmíšek. Ve schůzi byla nakonec přítomnými přijata rezoluce Občanského klubu, v níž je karlínská samospráva vyzvána k tomu, aby byla provedena hloubková revize obecního hospodaření, která se zaměří na zadávání zakázek představitelům obce. Napříště také neměly být zadávány obecní zakázky členům obecního výboru nebo rady a trvající smlouvy měly být v případě, že by poškozovaly obec, obecní samosprávou vypovězeny.⁴¹⁵

Konflikty, v nichž Občanský klub zastupovali radní Josef Engelmann a Otakar Hejtmánek, gradovaly i v následujících sezeních obecní rady. Už dne 13. 8. vyčítal Jan Dmíšek radovi Engelmannovi, že pracuje na rozpuštění obecního výboru. V sezení rady dne 5. 11. 1901 pak ohlásil náměstek starosty Václav Nekvasil, že ho tentýž den navštívil okresní hejtmán Jindřich Řehák a předložil mu rozhodnutí místodržitelství, podle něžž došlo k rozpuštění obecního výboru Karlína a ustavení správní komise. V té měli z rozhodnutí místodržitelství

⁴¹⁴ Národní listy, 21. 1. 1902

⁴¹⁵ Národní listy, 21. 6. 1901

zasednout pozdější starosta Jindřich Ronz, karlínský notář Vincenc Feyerfal, Josef Engelmann, František Kneidl a advokát JUDr. Jan Vejvar.⁴¹⁶

Důvodem rozpuštění byla podle úředního listu Prager Abendblatt potřeba dát prostor nezávislému přezkoumání celé aféry, do níž by nebyli zapojeny osoby, u nichž by mohlo vzniknout podezření, že se na defraudacích podílely nebo jinak zanedbaly své povinnosti. Správní komise se měla skládat ze dvou zástupců obou politických stran a v jejím čele měl působit všeobecně uznávaný císařský rada Jindřich Ronz.⁴¹⁷

Obvinění mladočechů z toho, že se podíleli na rozpuštění zastupitelstva, kterým je počastovali karlínské staročeši, zřejmě úplně daleko od pravdy není. Je pravda, že složení komise proklamovanému cíli úplně neodpovídalo. V Národní politice tak staročeši upozorňovali například na skutečnost, že mezi vybranými je Josef Engelmann, mladočech, který v minulosti působil v zastupitelstvu jako revizor účtů. Rozložení sil také úplně neodpovídalo, protože Ronz, Engelmann, Kneidl i Vejvar patřili spíše k mladočeskému táboru. Staročeši hned 6. 11. vyslali deputaci k místodržiteli, okresnímu výboru a na okresní hejtmanství, kde jim bylo sděleno, že osoby do komise byly nejmenovány na přímý pokyn zemského výboru.

Národní politika přinesla i velmi zajímavou hypotézu, i když možná spíše spekulaci, že pravým důvodem rozpuštění obecního výboru byla nenaplněná ambice advokáta JUDr. Vejvara získat po úmrtí Edmunda Kaizla výnosné místo právního zástupce Občanské záložny. Podle listu doufal v podporu Josefa Kaizla, jako odměnu za podporu Občanského klubu ve volbách do říšské rady. To ale nevyšlo. Podle Národní politiky se tak snaží k tomuto místu dostat prostřednictvím správní komise.⁴¹⁸

Na deputaci reagovali členové správní komise hned následující den, kdy se pánové Ronz, Engelmann a Kneidl dostavili rovněž k místodržiteli a sdělili mu, že jsou připraveni okamžitě složit své funkce. Místodržitel je ale požádal, aby si funkce podrželi, což následně sdělili veřejnosti ve vydaném memorandu, kde zároveň varovali, že pokud by funkce složili, byl by dosazen do čela Karlína zeměpanský komisař.⁴¹⁹ Správní komise tak spravovala Karlín až do následujících obecních voleb, které se konaly v březnu 1902.

⁴¹⁶ AHMP, AMK, 749-3-4/52, k. 290

⁴¹⁷ Prager Abendblatt, 6. 11. 1901

⁴¹⁸ Národní politika, 7. 11. 1901

⁴¹⁹ Národní listy, 8. 11. 1901

5.2.3 Třetí etapa komunální politiky (1901 – 1914)

Nástup nové etapy komunální politiky můžeme v Libni spatřovat v připojení obce k Praze v roce 1901, čímž došlo k zásadní změně v zastoupení obce. V Karlíně pak tímto přelomem je jmenování správní komise v roce 1901, respektive následné volby v březnu 1902.

Správní komise ustavená v Karlíně řídila obec pouhých několik měsíců, přesto pracovala velmi intenzivně. Za pět měsíců existence se uskutečnilo celkem 27 schůzí. Její hlavní agendou mělo být prozkoumání obecních účtů a zjištění, zda někteří členové obecní rady nebyli do defraudace zapojeni. Zároveň ale už koncem listopadu začalo komise připravovat nové obecní volby. Tyto volby proběhly v značně rozjité atmosféře ve dnech 3. – 7. 3. 1902. A i po volbách zůstala zřejmě atmosféra v zastupitelstvu napjatá. Nedošlo k volbě kompletní obecní rady, kdy starosta a dva radní byli zvoleni 23. 4. 1901. Dalších pět radních pak v říjnu 1902 a poslední čtyři radní⁴²⁰ až v květnu 1903. O volbách radních byly vedeny jednání mezi zástupci staročeků a mladočeků. Například ve schůzi dne 27. 8. 1902 hrozil starosta i jeho náměstek JUDr. Vejvar rezignací, pokud dlouhodobě nebudou uklidněny poměry v obecním výboru.

Po zvolení obecního výboru ale nedošlo ani k volbám odborných komisí, na což si v dopise ze dne 23. 7. 1902 stěžovala skupina 23 zastupitelů a náhradníků s tím, že bez funkčních odborných komisí nejsou schopni kvalifikovaně rozhodovat. Podle vyjádření starosty v sezení obecního výboru konaného téhož dne nebyly komise voleny proto, že neměl jistotu, že by volby do komisí proběhly klidně.⁴²¹ K volbám komisí došlo až v říjnu toho roku. Rozhádanému obecnímu výboru se nevyhnuly ani demonstrativní rezignace⁴²² nebo řešení slovních urážek před soudem.⁴²³

Důvodem byla skutečnost, že část radních byla radními i v době, kdy Farkač defraudoval peníze. Proto nemohli nastoupit do stejné funkce před ukončením šetření revizní komise, která konstatovala, že žádný ze zastupitelů do defraudace zapojen nebyl. Výsledek šetření byl oznámen v sezení obecní rady dne 20. 5. 1903 s tím, že „*tím odpadají důvody napětí mezi*

⁴²⁰ Josef Engelmann, Otakar Hejtmánek, Václav Michner a Hugo Demartini

⁴²¹ AHMP, AMK, 748-3/3, k. 281

⁴²² Například již do sezení obecního výboru dne 27. 8. 1902 došly rezignace čtyř zastupitelů (Sedlák, Sviták, Gottlieb a Blecha), které nebyly obecním výborem přijaty. (AHMP, AMK, 748 – 3/3, k. 281)

⁴²³ V září 1903 řešil karlínský trestní soud hned několik vzájemných pomluv mezi obecními radními. Kdy architekt Štěrba podal žalobu na radního Kohlíka, který napadl jeho koupi stavební pozemků u Invalidovny. Mnohem peprnější byl pak spor mezi radním Štěrbou a radním Engelmannem a blíže neurčenou skupinou jeho podporovatelů, kdy Štěrba uvedl v hádce, kde lítaly nadávky jako tajrlík a komediant, že ho Engelmann nemůže urazit, protože za ním jde jen několik oslů. (Karlínské listy, 30. 8. 1903)

stranami v obecním výboru“.⁴²⁴ Pro následující období bylo příznačné, že zcela utichly volební boje a byla nastolena politická jednota, která zřejmě opravdu nebyla pouze předstíraná.

Volby v roce 1905 proběhly 2. – 6. 5. 1905 a neprovázely je výraznější politické souboje i proto, že se zřejmě odehrály na základě kompromisní kandidátky. Již několik měsíců před volbami Karlínské listy prorokovaly, že obecní volby proběhnou zřejmě zcela poklidně, protože „nesváry, které v předposledním třiletí u nás panovaly, byly v posledním třiletí odklizeny úplně, tak, že nebylo a není příčin k nějaké opozici.“⁴²⁵ Volba starosty i městské rady provedená na počátku června byla jednomyslná. Starostou se stal opět Jindřich Ronz.⁴²⁶ Ten ve své inaugurační řeči vyzdvihl otázku spojení Karlína s Prahou. Za všeobecného souhlasu řekl, že zastupitelstvo se připojení nebrání, ale doufá, že všichni budou trvat na bránění zájmů karlínských občanů. Náměstek Jaroslav Brabec⁴²⁷ vyzdvihl zásluhy těch, kteří již odmítli kandidaturu do zastupitelstva nebo rady a mezi nimi zejména někdejšího náměstka starosty, který ze své vůle odmítl vykonávat místo radního i v dalším třiletí JUC. Jana Sedláka,⁴²⁸ který měl mít podle Brabce hlavní podíl na tom, že se hádky v zastupitelstvu uklidnily a byla nastolena jednota.⁴²⁹

⁴²⁴ AHMP, AMK, 749-3-4/53, k. 290

⁴²⁵ Karlínské listy, 21. 1. 1905

⁴²⁶ *V radě zasedli náměstek JUDr. Jaroslav Brabec, Bohumil Petráček, Bohumil Štěřba, Hugo Demartini, Josef Engelmann, Václav Michner, Josef Gebler, JUDr. František Lokay, František Židlický, Otakar Nekvasil a Josef Sakař.* (Karlínské listy, 3. 6. 1905)

⁴²⁷ **JUDr. Jaroslav Brabec** (1869 – 1930) se narodil v Karlíně do rodiny stavitele a tesařského mistra Emanuela Brabce. Vystudoval pražská práva a stal se advokátem v Karlíně. V roce 1902 se stal radním a od roku 1910 karlínským starostou. Politicky se před první světovou válkou hlásil ke staročeské straně. V obecním zastupitelstvu nicméně zastával umírněné pozice a přispěl k utvoření kompromisu s karlínskými mladočechy. Brabec se jednáními ve Vídni významně zasadil o prosazení založení karlínské obchodní akademie. Po smrti svého otce se stal revisorem pokladny Občanské záložny v Karlíně a následně i jejím předsedou, přičemž tento post zastával až do své smrti. Brabec byl rovněž správním radou Živnobanky nebo akciového cukrovaru Schoeller. Brabec se za války stal členem revolučního Národního výboru a byl navržen za staročechy jako člen Národního shromáždění. Zde působil v ústavně-právním výboru. Brabec následně byl dvakrát zvolen jako senátor za královéhradecký kraj, působil mimo jiné jako předseda národně demokratických senátorů i místopředseda senátu. Brabec byl činný i v zahraniční politice Československa, kde se účastnil například konferencí Mezinárodní unie společností pro Svaz národů v Ženevě nebo ve Vídni, přičemž byl zároveň místopředsedou této unie. (Národní listy, 29. 1. 1930)

⁴²⁸ **JUC. Jan Sedlák** (1849 – 1921) vystudoval práva na pražské univerzitě, následně od roku 1874 působil jako advokátní koncipient. Po svých rodičích převzal statek v Ostřetích. Vlastnil rovněž usedlosti v Nemilkově a Klatovech. V letech 1883 – 1895 působil jako zemský poslanec, v letech 1911 – 1917 pak jako poslanec říšské rady za agrární stranu. Působil jako tajemník Českého klubu a výkonného výboru Národní strany. V Karlíně zastával funkci náměstka starosty a zásadní měrou se zasloužil o uklidnění politických poměrů po tzv. Farkačově aféře v roce 1900. V letech 1893 – 1904 byl ředitelem komerčního oddělení společnosti Fr. Křížka. V letech 1904 – 1911 pak působil jako ředitel Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev. Působil jako jednatel Jubilejní výstavy v Praze a jako tajemník výstavy inženýrů a architektů. Od roku 1910 byl členem Národohospodářského ústavu při České akademii věd. (Národní politika, 17. 5. 1921; Marie Lišková, Slovník představitelů ..., s. 266)

⁴²⁹ Karlínské listy, 3. 6. 1905

V obdobném duchu proběhly i volby v roce 1908 ve dnech 9. – 13. června. I zde byla sestavena jednotná kandidátka, stejně jako po volbách v roce 1905 nebyly podány žádné protesty, takže se městská rada mohla ustanovit již první červencový den. Místo starosty obhájil Jindřich Ronz a městská rada opět navázala na předchozí rozložení sil, když z 12 členů se radními znovu stalo 9 lidí, což byl stejný počet, jako tomu bylo v předchozím volebním období. Přesto se ale v něčem tyto volby lišily, do obecního zastupitelstva byli totiž ve třetím volebním sboru zvoleni i dva národní socialisté Josef Sajdl a Josef Frankenbusch. Zejména Josef Sajdl⁴³⁰ je zajímavou osobou, protože již v této době byl tajemníkem a členem ústředního výkonného výboru národně-socialistické strany. V poválečné době pak působil rovněž jako poslanec Národního shromáždění. V rámci karlínské samosprávy se tak jednalo o vůbec prvního profesionálního politika.

Jindřich Ronz v ustavující schůzi přivítal „první zástupce dělnictva“ a ujistil je, že zastupitelstvo mělo vždy pro potřeby dělnictva pochopení a slíbil, že jejich prospěšné návrhy budou vyslyšeny.⁴³¹ Zajímavé je, že u obou národních socialistů nešlo o náhodný úspěch ve volbách, ale byli zahrnuti již na společnou kandidátku. Starosta Ronz už před volbami upozornil na rozšíření chystané kandidátky právě o národní socialisty, dále zástupce profesorského sboru a zástupce úředníků.⁴³² Tvorba jednotné kandidátky tedy směřovala skutečně k tomu, aby každý významnější zájem v Karlíně měl své zástupce i v zastupitelstvu. Tyto zájmy pouze nebyly poměřovány ve volebním boji, ale v dohodě těchto zájmových skupin. Samozřejmě to ale neplatilo tak zcela, doplnění kandidátky o sociální demokraty bylo stále nepřijatelné.

Pokud jde o složení obecního zastupitelstva, tak ve volbách v roce 1908 bylo z celkem 36 obecních zastupitelů znovu zvoleno 24. V tomto případě nicméně máme z průběhu poslední schůze zastupitelstva konané dne 27. 5. 1908 informace o tom, co bylo příčinou obměny třetiny sboru. Jindřich Ronz totiž vzpomenu jak dvou zemřelých zastupitelů (Petrák a Meisner), tak poděkoval těm, kteří již v dalších volbách odmítli kandidaturu (Sedlák,

⁴³⁰ **Josef Sajdl** (1882 – 1948) se narodil v Českém Šumburku. V roce 1911 je uváděn jako tajemník národně socialistické strany. V roce 1920 byl zvolen za tuto stranu poslancem Národního shromáždění, přičemž v roce 1924 rezignoval na mandát. (Heslo Josef Sajdl, dostupné na http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Sajdl, citováno dne 8. 2. 2015)

⁴³¹ Národní listy, 2. 7. 1908

⁴³² Národní listy, 28. 5. 1908

Pohůnek, F. Židlický, Stibitz, O. Havelka). Maximálně tedy pět zastupitelů (Kneidl, Kovařík, Rudovský, Sakař, Sýkora) nebylo zvoleno, ačkoli o to teoreticky mohli mít zájem.⁴³³

Pokud jde o volbu představenstva, tak v roce 1910 dávají Karlínské listy za vzor situaci v Karlíně po rezignaci starosty Ronze, kde přední představitel mladočechů JUDr. Lokay podpořil ve volbě starosty JUDr. Brabce, který patřil ke karlínským staročechům, přičemž se odkázal na jeho poctivost, zkušenost a vzdělání. Zvolený Brabec pak na oplátku slíbil nestrannost ve své funkci a volal po větší unifikaci politických stran i v dalších oblastech veřejné správy.⁴³⁴

Poslední Karlínské volby v roce 1911 proběhly 6. – 11. 12. Opět na základě jednotné kandidátky. Volby starosty i městské rady byly opět jednomyslné. Všichni kandidáti byli zvoleni 34 hlasy, což byly všechny hlasy přítomných zastupitelů s výjimkou voleného.⁴³⁵

Jestliže Karlín vstupoval do nového století v rozhádaných politických konfliktech způsobených defraudační aférou, tak v Libni se naopak konflikty utlumovaly v souvislosti s postupujícími kroky, které ukončilo den 12. 9. 1901, den nabytí účinnosti zemského zákona, kterým byla Libeň připojena k Praze. Příznačně 5. 6. 1901 byla z vlastní vůle členů rozpuštěna Občanská beseda a roli mluvčího libeňské měšťanské komunální elity převzal napříště plně Občanský klub.⁴³⁶

Do prvních voleb do pražského zastupitelstva byla připravena opět kompromisní kandidátka, na níž byli zřejmě i zástupci Občanské besedy. Ačkoli Občanský klub tuto kandidátku původně odsouhlasil, tak ve své schůzi konané dne 24. 10. 1901 klubisté dospěli k názoru, že kvůli agitaci židovských a sociálnědemokratických subjektů v obci by výsledky v I. a III. volebním sboru společné kandidátky mohly být ohroženy, takže nakonec rozhodli, že kandidátku sestaví samostatně.⁴³⁷ To následně praktikovali také při každých dalších volbách. Právě kandidáti Občanského klubu tak až do roku 1914 obsazovali místa obecních zastupitelů v pražském městském zastupitelstvu.⁴³⁸ Boje uvnitř libeňské měšťanské elity se změnily v politické boje mezi Občanským klubem a stále posilujícími libeňskými sociálními demokraty. Občanský klub tak byl napříště jednotnou platformou reprezentující libeňské

⁴³³ AHMP, AMK, 748, 3/3, k. 283

⁴³⁴ Karlínské listy, 5. 11. 1910

⁴³⁵ Národní listy, 21. 12. 1911

⁴³⁶ AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, XXI/0022

⁴³⁷ Národní listy, 27. 10. 1901

⁴³⁸ *Pouze s jedinou sociálně demokratickou výjimkou úředního Josefa Noska zvoleného do zastupitelstva v listopadu 1913.*

měšťanské elity a v zásadě se transformoval i v jakýsi neoficiální samosprávný orgán, který hájil zájmy Libně.

Přiblížení podoby Klubu fungování samosprávy dokládá i průběh schůzí Klubu, o nichž pravidelně referovaly Karlínské listy a svojí podobou se velmi blížily zasedání obecních zastupitelstev. V Klubu pak došlo například i k vytvoření odborných komisí, které v leccems připomínaly výbory obecního zastupitelstva.⁴³⁹ Klub se rovněž snažil získávat co nejvíce členů, k čemuž byla využívána i inzerce v novinách.⁴⁴⁰

Obecní volby v Libni se po roce 1901 staly v podstatě nudnou záležitostí, protože měly vždy stejný scénář, kdy vítězili zástupci Klubu a v závěsu za nimi byli kandidáti sociálních demokratů. Přitom vždy byli voleni pouze členové několikačlenného výboru Občanského klubu. Libeňský přispěvatel Karlínských listů, který se podepsal jako „Tichý pozorovatel“ nazývá libeňskou politickou situaci „vládou pěti“. Tuto nejmenovanou pěticí mužů, kteří neoficiálně rozhodovali o libeňské politice, tvořili zřejmě zemští poslanci a zastupitelé Filip s Macháčkem, dále zastupitelé Pinz a Vondřich. Pátou osobou pak mohl být architekt a místopředseda Občanského klubu Šafránek.⁴⁴¹ V dalším článku z listopadu 1910 Karlínské listy upozornily i na to, že stávajícím zastupitelům nestojí ani za to být se o rozmnožení mandátů v pražské městské radě, ačkoli by na to měla rychle rostoucí Libeň nárok. V roce 1908 Libeň naopak o jedno místo v zastupitelstvu přišla. Ačkoli tedy uvedené období určitě nelze, pokud jde o politické konflikty označit za klidné, tak volební geometrie založená na nerovném volebním právu neumožňovala dostatečně dramatické volební střety v komunálních volbách mezi nejsilnějšími libeňskými seskupeními, tzn. Občanským klubem a sociální demokracií.⁴⁴²

S připojením Libně ukončil činnost i městský výbor v Libni a obec měla být nadále reprezentována v pražském městském zastupitelstvu pouze několika svými zástupci. Ráno před slavnostním aktem připojení Libně k Praze dne 12. 9. 1901 se sešlo obecní zastupitelstvo, které zvolilo čtyři důvěrníky, kteří měli až do dalších voleb zastupovat zájmy Libně v pražském městském zastupitelstvu a radě.⁴⁴³ Doplnující obecní volby do pražského

⁴³⁹ Šlo o komise školní, živnostenskou a stavební. (Národní listy, 21. 6. 1904)

⁴⁴⁰ Karlínské listy, 9. 7. 1904

⁴⁴¹ Karlínské listy, 24. 12. 1909

⁴⁴² Karlínské listy, 5. 11. 1910

⁴⁴³ Byli zvoleni Josef Macháček, Jan Štolc, František Filip a Antonín Svět, přičemž Josef Macháček měl za Libeň vystupovat v městské radě. (Administrativní zpráva královského hl. města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1900 a 1901, Praha 1904, s. 47)

zastupitelstva byly vyhlášeny hned 12. září 1901. Libeň získala na úkor Nového Města pražského jednoho zástupce v prvním volebním sboru, jednoho ve druhém a dva ve třetím. Přičemž v prvním sboru měl být zastupitel volen na jeden rok a následně pak na tři roky, v ostatních sborech pak rovnou na tři.⁴⁴⁴ V prvním volebním sboru byl přesvědčivě zvolen Antonín Svět.⁴⁴⁵ Ve druhém sboru pak účetní Rustonky Alois Pinz⁴⁴⁶. Ve třetím potom hostinský František Filip a ředitel účtárny Českomoravské továrny a její pozdější ředitel Josef Macháček.⁴⁴⁷ Do obecní rady byli voleni zástupci pouze svými kolegy z příslušné pražské části. Libeňští tak zvolili Františka Filipa, hostinského, který je však již v Administrační zprávě uváděn jako spolumajitel knihtiskárny.⁴⁴⁸ Okruh těchto zástupců Libně nicméně zřejmě nebyl uzavřenou skupinou, která by hájila libeňské zájmy v pražském zastupitelstvu. V roce 1901 například za první volební sbor Starého města kandidoval v obecních volbách libeňský továrník Ladislav Čupr, který v té době již bydlel právě na Starém městě, ale v Libni měl současně hned několik nemovitostí a živností.⁴⁴⁹ V letech 1892 – 1895 pak ve sboru obecních starších působil ředitel Českomoravské Vojtěch Novotný, který byl paralelně, což v té době nebylo obvyklé, členem libeňského zastupitelstva.⁴⁵⁰

Systém voleb v rámci Prahy byl poněkud odlišný od ostatních nestatutárních obcí, protože se zde v podstatě každý rok konaly doplňující volby, v nichž byli voleni zastupitelé na uprázdněná místa. Tak v roce 1902 byl na místo v prvním sboru znovu zvolen Antonín Svět, tentokrát již na tři roky.⁴⁵¹ Ve volbách v roce 1904 byl ve druhém sboru znovu zvolen Alois Pinz a ve třetím František Filip. Josefa Macháčka vystřídal výrobce velocipedů Vítězslav Vondřich⁴⁵². Pokud jde o volební zisky, tak byly přesvědčivé a nedokládají nějaké zásadní

⁴⁴⁴ Administrační zpráva...za léta 1900 a 1901..., s. 38

⁴⁴⁵ *Zajímavé je, že v prvním sboru získal 3 hlasy z 50 odevzdaných i socialista MUDr. Miláček.*

⁴⁴⁶ **Alois Pinz** (1864 – 1931) – vrchní účetní *Pražské akciové strojírny v Praze (Rustonky)*, starosta *Občanského klubu v Libni* a předseda *místní organizace Národní strany svobodomyslné*. Později se stal vrchním inspektorem *Škodových závodů*. (Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1912, Praha 1912, s. 18; Národní listy, 29. 11. 1931)

⁴⁴⁷ Administrační zpráva...za léta 1900 a 1901..., s. 43

⁴⁴⁸ Administrační zpráva...za léta 1900 a 1901..., s. 46

⁴⁴⁹ Národní politika, 21. 10. 1901

⁴⁵⁰ Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1899, Praha 1899, s. 229

⁴⁵¹ Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1902 a 1903, Praha 1907, s. 23

⁴⁵² **Vítězslav Vondřich** (1857 – 1925) – spolumajitel *pilníkárského závodu a spolumajitel domu*, čestný člen *Omladiny-Osvěty a klubu velocipedistů „Libeň“*, starosta *Řemeslnicko-živnostenské besedy v Libni*, předseda *místního odboru Ústřední matice školské a Občanského klubu v Libni*. Vedle *pilníkárského obchodu provozoval se svým bratrem Václavem v Libni prodejnu velocipedů*. Ke spojení rodiny Vondřichových s tímto sportem viz informace v kapitole *Spolková činnost*. (Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1912, Praha 1912, s. 25; Národní politika, 6. 6. 1925)

soupeření o pozice. Pinz získal 136 ze 190 hlasů, Filip a Vondřich pak 175 respektive 173 z 249 hlasů voličů, kteří se k volbám dostavili.⁴⁵³ V městské radě opět zasedl František Filip.

Volby konané 25. října 1905 vynesly do prvního sboru místo Antonína Světa architekta Františka Šafránka. Ve třetím sboru pak k Filipovi a Vondřichovi přibyl přerozdělením míst v zastupitelstvu v důsledku růstu počtu obyvatelstva Libně i třetí zastupitel, kterým se stal lékař a jednatel Občanského klubu MUDr. František Brdek.⁴⁵⁴ Brdek ovšem funkci obecního staršího nikdy pořádně nevykonával a věnoval se svému lékařskému povolání. Již v roce 1906 pak rezignoval a další volba, zřejmě i z rozhodnutí libeňské „pětky“, která se bála úspěchu konkurence, vypsána nebyla. O toto třetí místo v zastupitelstvu pro libeňský třetí volební sbor Libeň pak opět přišla v roce 1908.⁴⁵⁵

Ve volbách v roce 1907 byli potvrzeni Pinz, Filip i Vondřich na svých zastupitelských postech.⁴⁵⁶ Ve volbách 28. října 1908 byl zvolen v prvním sboru zednický mistr a majitel domů Josef Pavlas, který porazil v celkem vyrovnaném boji Františka Šafránka v poměru 44 ku 35 hlasům.⁴⁵⁷ Radní František Filip na svoji funkci v radě i zastupitelstvu rezignoval v září 1909 a nahradil ho Alois Pinz.⁴⁵⁸ Volby v roce 1910 pak znovu potvrdily přesvědčivé postavení Pinze, Filipa i Vondřicha.⁴⁵⁹ V roce 1911 byl v prvním sboru zvolen opět Josef Macháček, teď už ředitel Českomoravské továrny na stroje. Ve třetím sboru pak opět Libni přibyl přepočten jeden mandát, který získal advokát JUDr. Norbert Zavadil.⁴⁶⁰

V roce 1913 bylo voleno podle nového systému, kdy v případě, že kandidát nedosáhl minimálně poloviny odevzdaných hlasů, musel v tzv. užší volbě svést druhý volební souboj s kolegou, který se umístil za ním. V tomto novém systému byl v prvním kole voleb opět zvolen ve třetím sboru František Filip. Ten ovšem zároveň postoupil do druhého kola i ve třetím sboru spolu s Aloisem Pinzem. O druhé uprázdněné místo ve třetím sboru se v užší volbě měl utkat kandidát Občanského klubu hostinský Václav Ryvora s kandidátem sociálních demokratů úředníkem Josefem Noskem.⁴⁶¹ Právě sociální demokrat Nosek⁴⁶²

⁴⁵³ Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1904, Praha 1907, s. 14

⁴⁵⁴ Administrační zpráva královského hlavního města Prahy za léta 1905, 1906, 1907, Praha 1911, s. 18

⁴⁵⁵ Karlínské listy, 24. 12. 1909

⁴⁵⁶ Administrační zpráva... za léta 1905, 1906, 1907..., s. 60

⁴⁵⁷ Administrační zpráva hlavního města Prahy za léta 1908, 1909, 1910, Praha 1919, s. 159

⁴⁵⁸ Karlínské listy, 18. 9. 1909

⁴⁵⁹ Administrační zpráva... za léta 1908, 1909, 1910, s. 164

⁴⁶⁰ Administrační zpráva hlavního města Prahy za rok 1911, Praha 1919, s. 67

⁴⁶¹ Národní listy, 30. 10. 1913

⁴⁶² *Josef Nosek (1873 – 1942) se narodil v Lomnici nad Popelkou. Původní profesí byl tkadlec, posléze se stal tajemníkem odborového svazu lučebnického dělnictva a redaktorem jeho časopisu. Od 90. let 19. století byl*

v listopadových doplňujících volbách porazil Ryvoru poměrem hlasů 444 ku 355. Stal se tak vůbec prvním sociálním demokratem zvoleným do zastupitelských orgánů za Libeň. Ve druhém sboru pak zvítězil na úkor Aloise Pinze František Filip, který tak byl zvolen v druhém i třetím volebním sboru.⁴⁶³ Filip zřejmě již před volbou proklamoval, že z užší volby ve druhém sboru odstoupí, což ovšem nijak neodradilo voliče od jeho volby. Filip se následně místa v druhém sboru vzdal a bylo rozhodnuto o vypsání doplňujících voleb.⁴⁶⁴ Do vypuknutí první světové války ale tato doplňující volba neproběhla.

5.3 Další hráči a jejich role v komunální politice

5.3.1 Obecní úředníci

Růst obcí a správní agenda s ním spojená si vynucoval, aby se komunální správa profesionalizovala v rukou úředníků obecních úřadů. Zejména tajemníci, ředitelé těchto úřadů, či jednotlivých jejich sekcí pak hráli velmi důležitou roli při realizaci komunální politiky. V řadě případů to byli lidé vysokoškolsky vzdělaní, kteří vnášeli do rozhodování samospráv odborný náhled, ať už v otázkách právních, stavebních nebo technických. Podobně jako zástupci inteligence v obecních výborech pak často stáli v opozici vůči snahám některých zastupitelů obohatit se na úkor obce.⁴⁶⁵ To se projevovalo například při udílení stavebních povolení, dávání výjimek z regulačního řádu obce nebo u vymáhání daňových nedoplatků. Zároveň ale, jak ostatně potvrzuje případ vedoucího karlínského důchodu Farkače, měli možnost svého postavení zneužít ve svůj vlastní prospěch.

Vrcholné funkce ve struktuře obecních úřadů přinášely jejich nositelům řadu výhod počínaje slušným finančním ohodnocením, které se odráželo i v životním stylu, kde například bydlení bylo srovnatelné s nejbohatší třetinou až čtvrtinou obecních zastupitelů⁴⁶⁶, až po přijetí

aktivně politicky činný v české sociální demokracii; v meziválečném období byl místopředseda strany a předseda představenstva komanditní společnosti Antonín Němec a spol. V Libni působil jako předseda Družstva Dělnického domu v Praze VIII – Libni. V letech 1912 – 25 působil jako ředitel Penzijního ústavu zaměstnanců nemocenských pojišťoven v Praze, 1925 – 35 viceprezident (místopředseda) Státního pozemkového úřadu. Členem městského zastupitelstva v Praze byl od roku 1913. V době německé okupace žil v ústraní v Kostelci nad Černými lesy. 29. 7. 1941 zatčen gestapem, vězněn v Praze na Pankráci i v Malé pevnosti v Terezině a posléze odvezen do koncentračního tábora v Osvětimi, kde zahynul. (Encyklopedie ČSSD, dostupná na: <http://www.historiecssd.cz/n/nosek-josef/>, cit. 19. 2. 2015)

⁴⁶³ Národní listy, 20. 11. 1913

⁴⁶⁴ Národní listy, 2. 12. 1913

⁴⁶⁵ Srov. Pavel Kladiwa, *Komunální elity druhé poloviny 19. století a počátku 20. století v českých zemích – stav bádání a možnosti využití metodologických podnětů z německé a rakouské literatury*, In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI.*, Praha 2004, s. 44

⁴⁶⁶ *V roce 1910 takto ředitel úřadu Svátek i vrchní inženýr Karel Mašek z Maasburgu bydleli ve čtyřpokojových bytech, podobně jako libeňský vrchní inženýr Holub. Libeňský ředitel úřadu Klazar pak bydlel v bytě třípokojovém.* (AHMP, VSL, 1900, k. 513; AHMP, VSL, 1910, k. 852)

v prestižních spolcích komunální elity.⁴⁶⁷ To, že tyto požitky nebyly malé, ostatně dokazuje i skutečnost, že z těchto vrcholných pozic se odcházelo zpravidla pouze na odpočinek.

Na rozdíl od státních úředníků byli obecní úředníci mnohem více spjati s konkrétní obcí. Vliv obecních úředníků na chod obce pak byl zcela zásadní a srovnatelný s vlivem starosty nebo neaktivnějších radních. Práce pro obec mohla být také odrazovým můstkem do politiky. Příkladem mohou být obecní tajemníci JUDr. Vavřinec Svátek a Karel Čížek, kteří působili jako poslanci zemského sněmu.

Počátky profesionalizace obecní správy můžeme minimálně v Karlíně spatřovat již v padesátých letech 19. století.⁴⁶⁸ V Libni máme potvrzenou přítomnost obecního sekretáře až v souvislosti s jeho rezignací v roce 1863.⁴⁶⁹ Trendy v profesionalizaci obecní správy byly v Karlíně i Libni podobné. Primárním trendem byl přechod povinností a pravomocí od zastupitelů a jimi zřizovaných odborů zastupitelstev na profesionální úředníky. Zároveň docházelo k průběžnému nárůstu počtu úřednictva i k nárůstu počtu osob s vysokoškolským vzděláním ve službách obce. Ke konci století pak došlo i k organizačním změnám rozčleněním obecních úřadů na sekci správní a technickou, jakož i k rozšiřování pozic o obecní inženýry.

Klíčovou pozicí ve struktuře obecního úřadu byla pozice obecního sekretáře, později tajemníka, či ředitele kanceláře, který řídil celý obecní úřad a byl jakousi duší obce, čemuž odpovídala jeho společenská prestiž i ekonomické požitky poskytované samosprávou. Tato pozice byla v Karlíně a v pozdějších letech i v Libni vyhrazena osobám s právnickým vzděláním. Úloha obecního tajemníka, kromě vedení agendy obecního úřadu a zodpovědnosti za ostatní úředníky, spočívala i v tom, že se pravidelně účastnil zasedání obecního výboru i rady. Jeho úkolem zde bylo udržet jednání těchto orgánů v zákonných mezích a případně upozornit na různé právní problémy, nebo na to, že se projednává věc, kterou danému orgánu projednávat nepřísluší.

⁴⁶⁷ Srov. Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./2 – Finance a infrastruktura, Ostrava 2010, s. 184

⁴⁶⁸ *První obecní tajemník Jan Vašátko byl ve 40. letech vrchnostenským úředníkem a po odchodu na odpočinek vypomáhal dobrovolně karlínské obci s různou agendou. Podle Františka Kneidla tak měl zprvu činit jen z ochoty, za což mu bylo uděleno čestné měšťanství. Do služeb obce vstoupil oficiálně a placeně v roce 1851. (AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 - František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 102)*

⁴⁶⁹ AHMP, AML, 3-3/2, OV 3. 5. 1863, k. 98

Tabulka 5 Obecní tajemníci a ředitelé obecních úřadů v Karlíně a Libni v letech 1850 – 1914

Karlín		Libeň	
Jan Vašátko	1850 – 1863	František Vochoč	? – 1863
JUDr. Vavřinec Svátek	1863 – 1875	Josef Kodrle	1863 – 1882
Karel Čížek ⁴⁷⁰	1875 – 1894	JUC. Václav Víšňák	1882 – 1883
JUC. Jaroslav Svátek	1894 – 1922	JUC. Václav Klazar ⁴⁷¹	1883 – 1901
		Magistrátní expozitura ⁴⁷²	1901 – 1914

V Karlíně se práce pro obec stala do jisté míry i dědičným povoláním. Příkladem mohou být rodiny Svátkova či Pilzova. V letech 1863 – 1875 působil jako obecní tajemník JUDr. Vavřinec Svátek, pozdější advokát, karlínský radní a zemský poslanec. V roce 1894 se stal ředitelem městského úřadu jeho syn a ještě před první světovou válkou v roce 1913 nastoupil na městský úřad jako konceptní adjunkt jeho vnuk Jaroslav ml.⁴⁷³ Podobně karlínský pokladník Josef Pilz byl otcem JUDr. Hugo Pilze, který byl v roce 1895 přijat jako konceptní praktikant a následně od roku 1901 se stal pod ředitelem Svátkem obecním tajemníkem.⁴⁷⁴

Další důležitou pozicí ve struktuře obecního úřadu byl obecní inženýr, či později vrchní inženýr. Plnil úkoly, které do té doby zajišťovali za odměnu zejména různé technické odbory obecního zastupitelstva a tzv. obecní stavitelé.⁴⁷⁵ Obecní stavitelé ovšem mohli být v častém

⁴⁷⁰ **Karel Čížek** (1833 – 1894) se narodil v Praze, vystudoval gymnázium a následně studoval soukromě práva, od roku 1857 působil jako výpomocný úředník při c.k. vyvazovací komisi, od roku 1865 byl okresním tajemníkem v Hořicích, od roku 1875 byl tajemníkem a následně ředitelem obecního úřadu v Karlíně. Byl velmi činný na poli samosprávy. V roce 1870 převzal přílohu Pokroku „Obec“, do níž přispíval, stejně jako do Pokroku, Samosprávného Obzoru, Hlasu národa, Politiku. V letech 1879 – 1889 byl redaktorem Samosprávného obzoru. V 60. letech se účastnil aktivně táborového hnutí, byl odsouzen pro pobuřování na 6 neděl a následně ještě 14 dnů vězení a k pokutě. V roce 1877 a v letech 1881 – 1882 působil na zemském sněmu za národní stranu. (Marie Lišková, Slovník představitelů..., s. 46; Michael Navrátil, Almanach československých právníků..., s. 69)

⁴⁷¹ **JUC. Václav Klazar** (1849 – 1901) se narodil v Levíně u Nové Paky, absolvoval gymnázium, pražská práva a nastoupil do soudní praxe, působil rovněž jako advokátní koncipient a v roce 1883 vstoupil do služeb Libně rovnou jako obecní tajemník. Kromě práce na obecním úřadě se zasloužil například o rozkvět Sokola, jehož byl dlouhá léta náčelníkem. (Národní listy, 11.6.1901)

⁴⁷² Po připojení k Praze fungovala v Libni magistrátní expozitura, v roce 1903 ji předsedal magistrátní sekretář Otto Knot. (Josef Žák: Kolandův adresář VIII. městské části královského hlavního města Prahy, Praha 1903, s. 56)

⁴⁷³ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 111

⁴⁷⁴ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 108

⁴⁷⁵ V Libni například vykonával tuto funkci od roku 1879 Josef Bukovský, který od obce za své služby dostával pravidelně tzv. renumeraci. Právě nejasnosti o vymezení kompetencí mezi obecním stavitelem a obecním inženýrem vedly k odkládání ustavení profesionální technické kanceláře v Libni.

střetu zájmů, protože se jinak jednalo o samostatné stavební podnikatele, kteří pro obec pracovali za úkolovou odměnu. I proto byla jejich agenda postupně převáděna na technické sekce obecních úřadů. Úkolem obecních inženýrů byl především stavební dohled, dohled na dodržování regulačního plánu a poradenství obecní samosprávě zejména v stavebnětechnických záležitostech, jako byla zejména stavba obecní infrastruktury. V Karlíně byl přijat první obecní inženýr Václav Baroch v roce 1886.⁴⁷⁶ V Libni byl obecní ing. Josef Holub, který si přinášel zkušenosti z pražské technické kanceláře, přijat až v roce 1894.⁴⁷⁷ Další pracovníci technických kanceláří byli přijati v následujících letech.⁴⁷⁸

Tabulka 6 Počty obecních úředníků a osob s vysokoškolským vzděláním v Karlíně a Libni

Karlín			Libeň		
Rok	Počet úředníků obecního úřadu	Z toho vysokoškoláků JUDr.(JUC.)+ Ing + MUDr.	Rok	Počet úředníků obecního úřadu	Z toho vysokoškoláků JUDr.(JUC.) + Ing + MUDr.
1863	1	0	1863	4	0
1871	4	1	1871	4	1+0+0
1880	4	1	1884	10	0+0+2
1894	9	2+2+2	1891	11	1+1+2
1900	14	2+2+2	1901	18	3+2+3
Magistrátní expozitura ⁴⁷⁹			1907	24	3+2+3

Zdroj: Adresáře; AHMP, Sbírka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 102 – 111; AHMP, AML, 1 + 2, Protokoly ze schůzí obecního výboru; AHMP, AML, 179, 3-7/40, k. 106; Josef Grafnetter, Allgemeines Adress- und Handels- Handbuch der Hauptstadt Prag sammt Vorstädten, Praha 1871, s. 279

Důležité postavení měli také obecní lékaři. Ti v případě Karlína a Libně nebyli přímo zaměstnanci obce, ale zpravidla vykonávali i svoji vlastní praxi. Proto také mohli zasedat v orgánech obecní samosprávy, jako například MUDr. František Werich v Karlíně nebo MUDr. Jan Ryba v Libni. Zastupitelská židle nicméně nebyla pravidlem. V Karlíně zastávali spolu s Werichem místo obecních lékařů MUDr. Josef Bulova nebo MUDr. Jaroslav Hanuš⁴⁸⁰, kteří nikdy v obecním výboru nezasedli.⁴⁸¹ Úkolem obecních lékařů bylo jednak za odměnu od obce léčit chudé, ale především dávat zastupitelstvu a obecnímu úřadu vyjádření

⁴⁷⁶ AHMP, AMK, 748, 3-3/45, OV 23. 6. 1887, k. 280

⁴⁷⁷ AHMP, AML, 2, s. 163

⁴⁷⁸ V Karlíně byl jmenován obecním inženýrem (Baroch získal titul vrchního inženýra) Karel Mašek z Maasburgu v roce 1897. V roce 1910 se pak po Barochovi stal vrchním inženýrem. V Libni doplnil Holuba v roce 1898 obecní inženýr Josef Němec.

⁴⁷⁹ Pro období po roce 1901 sice v Libni působila magistrátní expozitura, ale některá agenda byla zjevně vykonávána centrálně. V rámci expozitury tak například nesídlil technický odbor včetně obecních inženýrů. Navíc už v roce 1904 ji nahradila společná expozitura pro Libeň a Holešovice. (Karlínské listy, 19. 5. 1903)

⁴⁸⁰ Syn karlínského radního Floriana Hanuše.

⁴⁸¹ Po smrti Wericha a Bulovy v roce 1903 doplnili sbor obecních lékařů MUDr. Radim Krejčí a MUDr. Jan Řepka.

z oblasti hygieny opět především při realizaci různých staveb a modernizačních projektů. Vedle vysokoškolsky vzdělaných právníků ve správních odborech obecních úřadů, techniků na odborech technických a stavebních tak představovali třetí skupinu odborníků v obecních službách, kteří měli výrazný vliv na podobu obce.

5.3.2 Velké továrny

Karlínské a libeňské továrny představovaly díky svému ekonomickému vlivu významné hráče v komunální politice. Ačkoli ty největší a nejvlivnější továrny, v případě Karlína a Libně především velké akciové strojírny Českomoravská, Rustonka a Daňkovka, měly své zástupce v obecní samosprávě obou obcí, tak přesto používaly i další nástroje k prosazování svých zájmů. Předně se jednalo o ekonomické nástroje, kterými mohly továrny tlačit na místní voliče a potažmo i obecní samosprávu. Jedním z těch hlavních byl bojkot místních živnostníků, jejich zboží a služeb.

Ve své diplomové práci jsem se podrobněji věnoval jednomu takovému případu boje První českomoravské továrny za povolení kantýny pro dělníky ve své továrně v letech 1886 – 1888. Proti žádosti továrny o koncesi vystoupili nejprve libeňští hostinští podporováním obecní samosprávou. Přesto ale státní správa reprezentována okresním hejtmanstvím oproti zvyklostem nepotvrdilo odmítavý postoj obce a nařídilo místní šetření a nakonec koncesi udělilo. Proti tomu obec podala odvolání, načež továrna reagovala bojkotem zboží a služeb od dalších libeňských živnostníků. Ti se proto v dané věci obrátili na obecní výbor s výzvou, aby vydání koncese neblokoval. Samospráva nakonec další boj proti koncesi Českomoravské vzdala.⁴⁸²

5.3.3 Spolky a společenstva

Vliv spolků a profesních společenstev byl uplatňován zejména na rovině samosprávných zastupitelských orgánů, přičemž platformy spolků či společenstev spíše sloužily k formulaci společných požadavků, které byly následně v zastupitelstvu prosazovány. V některých případech ale tyto organizace sahaly k jiným nástrojům, jako například k různým peticím, s nimiž se obracely na zastupitelstvo. Dělo se tak zejména v případech ohrožení nějakých hmotných zájmů určité skupiny živnostníků. Příkladem opět může být výše uvedený příklad

⁴⁸² Jan Vobořil, *Komunální elity v Libni v letech 1880 – 1901*, Diplomová práce, ÚHSD FF UK, vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Štaif CSc., Praha 2006, s. 107n

s kantýnou Českomoravské. Příkladem z Karlína pak je třeba boj karlínských řezníků proti Ústředním pražským jatčím, v kterém byli později podporováni i obecní samosprávou.⁴⁸³

Spolky ale také byly petičně aktivní v případech, kdy jim chybělo přímé zastoupení v orgánech obecní samosprávy. Typickým příkladem může být aktivita libeňského Občanského klubu před rokem 1886, kdy vyhrál obecní volby, která se projevovala velmi hojným zasíláním petic obecní samosprávě s rozličným obsahem. V některých případech bylo peticím ze strany obecního výboru vyhověno, v jiných byla témata z petic členy obecního výboru převzata jako témata vlastní.

Obdobným případem, kde chyběla určité skupině obyvatel reprezentace v obecní samosprávě, byly například spolky karlínských a libeňských Němců navázané na místní německé školy. Německá komunita byla – minimálně politicky – izolovaná. Hmotná podpora ze strany těchto spolků, jako byly zejména karlínský a libeňský Schulverein německým školám, která byla výrazně proti srsti české majoritě, nicméně spoluvytvářela, i přes odpor této majority, obraz obce.

5.3.4 Organizované dělnictvo

Další skupinou obyvatelstva, kterému chybělo zastoupení v orgánech obecní samosprávy, bylo dělnictvo. Vzájemný vztah a každodenní kontakt měšťanstva a dělnictva přispíval k formování identity obou sociálních vrstev i k vzájemnému ovlivňování a transferu hodnot (Verbürgerlichung), ať už šlo o přetavení sociálního konfliktu v sociální politiku obecních samospráv nebo v přijímání vzorců chování měšťanských vrstev ze strany dělnických předáků.⁴⁸⁴

Představitelé spolků reprezentujících dělnictvo představovali alternativní elity, kterým v cestě k politické moci stál kuriový systém s volebním censem, který až do první světové války nepřipustil větší zastoupení těchto zájmů v obecních samosprávách. Přesto ale organizovanému dělnictvu nechyběl politický vliv, který byl na počátku prosazován zejména prostřednictvím demonstrací, stávek, bojkotů a různých výtržností, postupně prostřednictvím tisku a nakonec i politiky podle toho, jak se v kterých volbách postupně zrovnoprávňovalo volební právo. Symbolickou distancí od měšťanské kultury, ale i církevních slavností pak představovaly zejména v první polovině 90. let oslavy svátku práce, který byl u zámožnějších

⁴⁸³ AHMP, AMK, 748, 3-3/46, OV 9. 5. 1888, k. 280

⁴⁸⁴ Srov. Lukáš Fasora, Dělník a měšťan, vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870 – 1914, Brno 2010

vrstev v obci často spojen se značnými obavami o bezpečnost.⁴⁸⁵ Stoupající vliv dělnictva vedl také k rozvoji sociální politiky, ať už šlo o oblast chudinství, zdravotní péče pro nemajetné nebo třeba daňovou politiku obcí.⁴⁸⁶

Počátky organizovaného dělnictva lze spatřovat v různých obvykle výpomocných spolcích jednotlivých skupin tovaryšů či továrních dělníků. Například Spolek vzájemně se podporujících dělníků truhlářských v Libni působil už od roku 1871. Zajímavou skupinou byli uzavřené spolky libeňských jirchářů, v nichž dlouho přežívaly staré patrimoniální vztahy včetně předsednictví libeňských židovských továrníků.⁴⁸⁷ Důležitými spolky pro vzdělávání dělnictva pak byly zejména dělnické besedy. Dělnická beseda v Karlíně založená v roce 1868 byla jedna z nejstarších ve Velké Praze a jediná ze tří dělnických besed⁴⁸⁸ přežila represe 70. a 80. let.⁴⁸⁹ Za jejím založením ovšem nestály kruhy dělnické, ale řemeslnicko-obchodnické. Hlavním iniciátorem byl radní Karel Bursík a Dělnická beseda byla založena na schůzi organizované Měšťanskou besedou. Přední karlíňští měšťané se také podíleli na přípravě stanov.⁴⁹⁰ Libeňská Dělnická beseda byla založena na počátku 80. let, ale neměla dlouhého trvání, protože už v roce 1883 byla rozpuštěna a obnovila se až počátkem 90. let.⁴⁹¹ Personálně pak představovala přímého předchůdce politické organizace sociálních demokratů v Libni.⁴⁹²

Co se týče politických spolků, tak na území Karlína a Libně působily dva sociálně demokratické spolky. Jednak šlo o Politický klub sociálních demokratů pro okres karlínský, který byl později přejmenován na Politický klub sociálních demokratů pro 7. volební okres V. kurie v Čechách. Tento politický spolek byl založen v roce 1896, měl sídlo v Libni a byl podstatně aktivnější, než Politický spolek sociálních demokratů v Karlíně se sídlem tamtéž založený v roce 1897. Nástroje k prosazování politických cílů dělnictva se zpočátku nuceně

⁴⁸⁵ Lukáš Fasora, *Dělník a měšťan...*, s. 349

⁴⁸⁶ *V roce 1893 takto například obecní výbor v Karlíně odsouhlasil, že se nebudou uplatňovat daňové přírážky u dělnických domů, což by mělo vést ke snížení činží.* (AHMP, AMK, 748, 3-3/51, OV 5. 4. 1893, k. 280)

⁴⁸⁷ Olga Skalníková, *Společenský život dělnictva v Praze*, In. *Stará dělnická Praha*, Praha 1981, s. 73; AHMP, AML, 157, 92/99, k. 92)

⁴⁸⁸ *Kromě Karlína byly besedy na Malé Straně a na Smíchově.*

⁴⁸⁹ Marek Laštovka, *Pražské spolky...*, s. XXXIX

⁴⁹⁰ Zdeněk Míka, *Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu*, *Pražský sborník historický IX*, Praha 1975, s. 88

⁴⁹¹ Olga Skalníková, *Společenské vztahy v pražské dělnické čtvrti na rozhraní 19. a 20. století*, In. *Etnografie dělnictva I.*, Praha 1974, s. 119

⁴⁹² AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, XX/0023, Link: <http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=ED0A33C12D3411E0823D00166F1163D4&scan=1>

omezovaly hlavně na stávky a demonstrace. Dalším možným způsobem byl, podobně jako v případě uplatňování ekonomického vlivu továren, bojkot zboží.⁴⁹³

V podstatně větší míře se s existencí sociálního konfliktu můžeme setkat v Libni. Střety zde byly ostřejší a vzájemné vztahy mezi hlavně mladočeskými politiky z Libně a dělnictvem byly mnohem vyhrocenější. Ještě v roce 1896 Libeň zažila společnou schůzi Občanského klubu se socialisty, ale už o rok později v souvislosti s prvními volbami do říšské rady, kde po Badenihu reformě socialisté ovládli volby v páté kurii a v rámci volebního boje se nevybíravým tlakem na voliče právě i s hrozbou bojkotu zboží konkrétních živnostníků se snažili ovládnout i kurii čtvrtou. Konflikty se pak ke konci století dále stupňovaly i pod vlivem činnosti sociálně demokratických poslanců v říšské radě a zejména v souvislosti s chystaným spojením s Prahou a jmenováním 25 čestných občanů Libně. To vedlo i k paradoxnímu spojování dělnictva s továrníky například ve společném boji právě proti připojení Libně k Praze.⁴⁹⁴ Výtržnosti v roce 1900 nakonec vedly až k přidělení policejní ochrany starostovi Světovi a zřejmě i k jeho následné rezignaci na naléhání rodiny.⁴⁹⁵

Od začátku 20. století rostla pravděpodobnost volebního úspěchu sociálních demokratů v komunálních volbách, protože stále více podporovatelů socialistických kandidátů dosáhlo na volební právo ve třetím volebním sboru. Ačkoli jejich úspěchy byly zatím spíše skrovné,⁴⁹⁶ tak to samozřejmě u stávající elity vyvolávalo obavy. Na první pohled paradoxně pak může vypadat podpora karlínského obecního výboru myšlenky všeobecného rovného volebního práva do zemského sněmu, o níž se usnesl dne 22. 11. 1905.⁴⁹⁷ Komunální elity nicméně často oddělovaly otázku volebního práva do zákonodárných sborů a do obecní samosprávy, která byla považována za správní orgán, kde by měli mít ti, kteří v obci platí daně, možnost o těchto daních rozhodovat.⁴⁹⁸

V Libni se po připojení k Praze zabarikádovali libeňští mladočeši na svých pozicích, odmítli jakékoli kompromisy a spoléhali na to, že malý počet osob volených do pražského

⁴⁹³ Karlínské listy, 13. 9. 1903

⁴⁹⁴ *Zvolení čestných občanů ohrožovalo pozice libeňských továrníků, kteří byli proti spojení s Prahou v obavě ze zdražení uhlí a vyšších daní, dělníci se zase báli přesunu znečišťujících provozů do Libně a omezení možnosti ovlivňovat obecní politiku, protože ve třetím sboru platil pro voliče vyšší cenazus než v Libni.* (Libeňský věstník 3. 11. 1899)

⁴⁹⁵ AHMP, AML, 2, s. 419

⁴⁹⁶ *Zástupce sociální demokracie lze v období přelomu století najít mezi členy obecních výborů pouze velmi zřídka a navíc většinou ve statutárních městech, pokud měla zavedenou všeobecnou kurii pro obecní volby. Z ostatních zkoumaných měst byly výjimkou Beroun a Plzeň, kde se na přelomu století prosadil do obecního výboru vždy jeden sociální demokrat.* (Peter Urbanitsch, Die Gemeindevertretungen ..., s. 2262)

⁴⁹⁷ AHMP, AMK, 748, 3-3/63, OV 22. 11. 1905, k. 282

⁴⁹⁸ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Radka Kafková, Lesk a bída...II/1..., s. 54-57

zastupitelstva neumožní socialistům do těchto orgánů proniknout. I proto neusilovali o rozšíření počtu míst v pražském zastupitelstvu, která by jinak Libni zřejmě náležely. Tato strategie sice dlouho vycházela, ale nakonec se stejně do zastupitelstva dostal v roce 1913 socialistický kandidát redaktor Josef Nosek.⁴⁹⁹

Naopak karlínská komunální elita, kde až do první světové války měli hlavní slovo staročeši v čele se starostou JUDr. Jaroslavem Brabcem, politický boj do značné míry potlačila a od voleb v roce 1905 sestavovala kompromisní kandidátky, do nichž měli být integrovány veškeré relevantní zájmové skupiny v obci. Volební kompromisy se rozšířily v českých obcích právě na počátku 20. století. Jak píše Jiří Pešek, tak tyto nepřilíš demokratické, ale efektivní instrumenty, přispěly k tomu, že například v Praze se socialistům před první světovou válkou vůbec nepodařilo etablovat, což byl do značné míry středoevropský unikát.⁵⁰⁰ Totéž můžeme konstatovat i pro Karlín, kde ve volbách v letech 1908 a 1911 byli na kompromisní kandidátku přibráni dva národní socialisté Josef Sajdl a Josef Frankenbusch.

5.3.5 Stát, země, okres

Dalším významným hráčem, který zasahoval do poměrů v Karlíně i Libni byl stát a jeho správní aparát. Ten byl ve vztahu k obecním samosprávám reprezentován zejména okresním hejtmanstvím, nadřízeným pražským místodržitelstvím a také vídeňskými úřady.

V případech, kdy státní úřady sídlily přímo v obci či městě, jako v případě Karlína, představovaly důležitý faktor jejich rozvoje. Předně v nich byly soustředěny vzdělanostní vrstvy úřednictva, ty zase zvyšovaly možnost odbytu výrobků a služeb u místních živnostníků či majitelů domů. Navíc přítomnost úřadu zlepšovala pozici obce při různých jednáních, jakož i její prestiž.⁵⁰¹ I z těchto důvodů se například Libeň opakovaně snažila, aby některé úřady byly přemístěny do jejího katastru. Karlín potom například dlouho platil nájem pro okresní soud.

Vedle těchto pozitivních efektů přítomnosti státního úřadu v obci zde ale byla i řada konfliktních polí, které souvisely se samotnou činností státní správy a samosprávy.

⁴⁹⁹ Národní listy, 30. 10. 1913

⁵⁰⁰ Jiří Pešek: Městská správa mezi „honorationes“ a „Leistungsverwaltung“ kolem roku 1900 ve střední Evropě, In. Documenta Pragensia XXI, Praha 2002, s. 148

⁵⁰¹ Srov. Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./2 – Finance a infrastruktura, Ostrava 2010, s. 320

Hlavní třecí plochou byla otázka přenesené působnosti.⁵⁰² Státní správa sice přenesla na obce celou řadu povinností, ale bez náležitého zajištění financí. Část ukládaných povinností neměla ani žádný základ v zákonech, což bylo dokonce podle samosprávného teoretika Františka L. Popelky jednou z hlavních překážek rozvoje obecní samosprávy.⁵⁰³ V prostředí Karlína byla například ožehavá otázka vybírání daní ze strany obce. V obcích obvykle platila berními úřady vynucovaná povinnost obce, aby zajistila vybírání daní. V menších obcích a původně také v Karlíně a Libni tuto povinnost plnil starosta nebo vybraný radní, který obcházel obec a daně vybíral.⁵⁰⁴ Později k tomu účelu museli být zřízeni specializovaní úředníci, které ale platila obec. Vzhledem k tomu, že povinnost daně vybírat neměla právní základ, rozhodla se karlínská samospráva bránit. Z podnětu tajemníka Karla Čížka rozhodl obecní výbor dne 31. 10. 1882, že od nového roku samospráva přestane v Karlíně vybírat daně. Toto rozhodnutí se samozřejmě nelíbilo okresnímu hejtmanství, které ho zrušilo. Proti tomu bylo podáno neúspěšné odvolání a dne 25. 4. 1884 rozhodl obecní výbor na návrh městské rady podat stížnost k správnímu soudu ve Vídni.⁵⁰⁵ Ten dne 31. 10. 1884 rozhodl,⁵⁰⁶ že obce obecně tuto povinnost nemají. Důležitý judikát se pak stal základem pro odpírání těchto povinností i v dalších obcích a v Karlíně vedl k tomu, že od roku 1886 přešel výběr daní na státní berní úřady.⁵⁰⁷

Tento spor dohnaný k soudu byl jedním z mnoha, protože od počátku 80. let se Karlín obracela na Správní soudní dvůr⁵⁰⁸ ve Vídni opakovaně. Především na tom měl podíl obecní tajemník Čížek, který ačkoli neměl formálně ukončené právnické vzdělání, tak práva studoval soukromě a průběžně ověřoval, jaké činnosti obec vykonává proto, že jí jsou uloženy zákonem a jaké pouze na základě nějakých zvykových pravidel. V druhé skupině případů pak dával obecní samosprávě návrhy na napadení takových povinností. Další spory dovedené až

⁵⁰² *Přenesenou působnost lze dělit na soudní záležitosti (spolupráce při dodávání obsílek, při provádění dražeb, při ustanovení opatrovníků a poručníků, při ohledání mrtvol, sestavování seznamu porotců, atd.), vojenské záležitosti (spolupráce při ubytování vojska a opatrování příspřeží, vedení seznamů branců a domobranců) a politickou správu (doručování úředních obsílek, výkon exekuce, volební záležitosti, sčítání lidu, uzavírání sňatků, spolupůsobení v živnostenských záležitostech, působnost při provádění zákona o úrazovém pojištění dělníků atd.)*

⁵⁰³ František L. Popelka, Bylo by prospěšno obecní samosprávě platiti odměnu obecním úřadům za vybírání c. k. daní?, In. Obecní starosta 1/1890, s. 3

⁵⁰⁴ *V Karlíně roli výběrčího v roce 1853 na nátlak zeměpanských úřadů přebíral nájemce plynárny a obecní radní Ferdinand Friedland, ale již po půl roce hlásil, že daně vybírat nezvládá, a musel být se služným 600 zl. najat zvláštní úředník Stanislav Červíček.* (AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 103)

⁵⁰⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/

⁵⁰⁶ Nález Správního soudního dvora ze dne 31. 10. 1884 č. 2369

⁵⁰⁷ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 105)

⁵⁰⁸ *Správní soudní dvůr byl založen v roce 1876 a fungoval jako jednoinstanční soudní orgán pro přezkum správních rozhodnutí.* (Srov. Milan Hlavačka a kol., České země v 19. století – Proměny společnosti v moderní době I., Praha 2014, s. 268n)

ke správnímu soudu se týkaly například přidělování domovského práva vojenským vysloužilcům z karlínské Invalidovny,⁵⁰⁹ placení ubytování vojska nebo otázek stavebního dozoru při stavbě divadla Varieté v Karlíně.⁵¹⁰

Oproti Karlínu se podobné právní spory v Libni nevedly. Rozdíl nebyl ani tak v kvalifikaci právního aparátu obecního úřadu, ale v chybějící skupině advokátů a právníků mezi obecními zastupiteli. Právě advokáti a notáři byli největšími zastánci vedení těchto sporů, které v mnoha případech končily vítězstvím Karlína a odbouráním nějaké nepříjemné přenesené povinnosti. S odpíráním přenesených pravomocí se tak v prostředí Libně můžeme setkat až na konci 19. století v souvislosti s organizovaným odporem obcí v souvislosti se zrušením Gautschových jazykových nařízení v roce 1899, kdy obce získaly instrukce od mladočeských právníků, jak proti státní správě postupovat a jak svůj postup vyargumentovat.⁵¹¹

Státní správa nicméně mohla zasahovat i přímo do komunální politiky, a to zejména prostřednictvím posuzování volebních reklamací. Vzhledem k tomu, že vyřizování stížností na průběh voleb trvalo dlouhé měsíce a v některých případech i roky, byl tím do značné míry limitován efekt volebního práva. Extrémním případem státních zásahů pak bylo zřízení správní komise a rozpuštění zastupitelstva v Karlíně v souvislosti s Farkačovou aférou.

Vedle okresního hejtmanství obecní samospráva v Karlíně i Libni přicházela do styku i s dalšími institucemi rakouského státu, z nichž stojí za to jmenovat zejména armádu a panovníka. Karlín pokud jde o armádu, patřil k největším posádkovým obcím v Praze, když zde stabilně bylo ve Ferdinandových kasárnách ubytováno zhruba 2000 vojáků. Pro obec představovali vojáci konzumenty místních služeb. Na druhé straně ale po obci okresní hejtmanství požadovalo zajištění ubytování důstojníků, respektive proplácení jejich bytů, a zároveň bylo vojsko považováno za jeden z germanizačních elementů v obci. Na druhé straně Karlína, než jsou Ferdinandovy kasárny, zase byla cvičná vojenská louka u Invalidovny, která dlouho svazovala možnost růstu Karlína a vyjednávání s vojenským erárem o jejím odkupu byla komplikovaná a zdlouhavá. V Libni naopak sídlila pouze jedna švadrona (tedy cca 80 mužů) husarů v hostinci Strassburg. I zde byli vnímáni jako cizí germanizační element a proto například docházelo ke rvačkám mezi místními mladíky a husary v libeňských hostincích.

⁵⁰⁹ AHMP, AMK, 748, 3-3/37, OV 9. 12. 1879, k. 279

⁵¹⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/40, OV 20. 12. 1882, k. 279

⁵¹¹ *Šlo o širokou působnost ve věcech soudních, politických, berních nebo vojenských. Mladočeští právníci vypracovali pokyny, kterými se měly samosprávy řídit ve vztahu ke všem státním orgánům. Nadále se měl uplatňovat princip nulové tolerance vůči všem německým projevům těchto orgánů vůči samosprávám. Obce a okresy měly veškeré německy psané písemnosti odesílat zpět k překladu. Vše se přitom mělo dít striktně v mezích zákona.* (Milan Hlavačka, Zlatý věk..., s. 22-28)

Naopak velmi příjemnými a pamětihodnými byly návštěvy císaře. Jednalo se o jedny z největších slavností realizovaných v Karlíně a Libni spojené se slavnostními nástupy, projevy, ale i stavebními realizacemi slavobrán apod. Zejména v pozdějších letech byla taková návštěva brána i jako vhodná příležitost pro demonstraci toho, že jsou Karlín i Libeň města česká, což se projevovalo v pronesených řečech, v nápisech na slavobranách, ale například i ve vybavení školních dětí správnými bíločervenými vlaječkami namísto nevhodných žlutočerných.⁵¹²

Vedle státní správy měly vliv na obec také vyšší územně samosprávné celky, jako byla země a okres. Důležitým styčným bodem zde bylo školství. Zejména s okresní samosprávou, která sídlila v Karlíně, potom přicházela obecní samospráva do každodenního styku. Řada obecních zastupitelů Karlína i Libně pak byla členy okresního výboru, kterému mnoho let předsedal karlínský zastupitel a advokát JUDr. Antonín Pavlíček. Přes tento velmi úzký styk nicméně ani v případě Karlína, ani Libně nedocházelo k nějakým zásadním konfliktním střetům, kterými by se obecní samosprávy nějak dlouhodoběji zabývaly.

Libeň nicméně vnímala vždy jako problematické podle mínění své samosprávy nedostatečné zastoupení v orgánech okresu, což mělo za důsledek opomíjení zájmů Libně. V případě Karlína pak nemohlo nevhodné umístění centra okresu na jeho samé periferii v obyvatelích Karlína vyvolat nějaký pocit sounáležitosti s venkovskými obcemi, které do okresu spadaly. Jak Karlín, tak Libeň měly dlouhodobě pocit, že na činnost okresu doplácí a objevovaly se snahy těžit z existence okresu více. Proto se například Libeň snažila dosáhnout přesídlení okresních orgánů, jako bylo hejtmanství, soud nebo okresní výbor do své obce.⁵¹³ Druhou variantou pak bylo pokusit se přítěže okresu zbavit. Takto například karlínské zastupitelstvo již dva roky po zřízení okresních samospráv v roce 1864 odhlasovalo v lednu 1866, že se má usilovat o vyčlenění Karlína z okresu a získání zvláštního statusu.⁵¹⁴ V roce 1873 v souvislosti se spory okolo nových školských zákonů se zase Karlín pokusil dosáhnout vyjmutí svých škol z dosahu okresní samosprávy, což karlínské samosprávě mělo zajistit vyšší kontrolu nad školami a nižší platby.⁵¹⁵ Ani jedna z těchto snah ale nebyla dovedena do konce a Karlín součástí okresu zůstal.

⁵¹² V roce 1901 obecní výbor v Libni vyšetřoval, kdo dal tyto nevhodné vlaječky reprezentující Habsburskou dynastii do rukou školních dětí. (AHMP, AML, 2, s. 478)

⁵¹³ AHMP, AML, 4, s. 265

⁵¹⁴ AHMP, AMK, 748, 3-3/22, OV 20. 1. 1866, k. 278

⁵¹⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/28, OV 24. 2. 1873, k. 279

5.4 Národnostní konflikt na lokální úrovni

Karlín i Libeň se již od počátku 60. let prezentovaly jako národnostně české obce a tato sebe prezentace byla do první světové války stále posilována. Totéž platilo i o komunální elitě ovládající obecní samosprávu i významné spolky. Přestože na lokální úrovni určovaly vzájemnou toleranci zejména osobní vazby a praktické ekonomické důvody, které vybízely k národnostní toleranci, tak národnostní konflikt se nevyhýbal ani Karlínu a Libni. Do značné míry za to mohl makrosystém národní politiky, který do lokálního mikrosystému obcí vnášel konflikty a zejména od 80. let žádal odplatu za skutečné či údajné utlačování českých menšin ve většinově německých oblastech. Tento konflikt tak byl vynucován ve veřejném prostoru obcí prostřednictvím lokálního tisku, spolků, politiky i kolektivního dohledu. Naopak rovina soukromých aktivit, rodinných vazeb a domova zůstala tímto společenským tlakem do značné míry netknuta, což se projevovalo například u židovské komunity, která se navenek hlásila k češství, ale doma nebo třeba při náboženských obřadech nadále řada jejích členů používala němčinu.

Karlín ani Libeň tedy nebyly nikdy plně české, ačkoli při pohledu na výsledky sčítání lidu to tak mohlo vypadat. Německy mluvily zejména vyšší vrstvy obyvatelstva, jako byli majitelé továren, obchodníci, státní či soukromí úředníci nebo část technické inteligence, měl národnostní konflikt v řadě případů příchuť konfliktu sociálního. Vzhledem k tomu, že se v hojné míře jednalo o osoby židovského vyznání, byl zde i prvek náboženský, či zejména v pozdějších letech etnický. Příčiny konfliktu ale bylo možno hledat také ve vymezování se samosprávy přes národnostní otázku vůči státní správě a jejím orgánům.

Důležitým přelomem bylo založení místních odnoží obranných spolků německého Schulvereinu na straně jedné a Ústřední matice školské na straně druhé na počátku 80. let. Od té doby také začalo zjišťování obcovací řeči u obyvatelstva během sčítání lidu. Lokálním tiskem byly od 80. let pečlivě sledovány projevy němectví a obce byly tlačeny k tomu, aby proti těmto „nešvarům“ zakročily. Vyhrocené národnostní konflikty, kdy každý německý nápis v české obci, nebo dosazení subalterního úředníka, který neovládal dokonale češtinu, na místní poštu, vyvolávalo silné vlny vášní, byly pak příznačné zejména pro dobu po roce 1897 a především po odvolání Gautschových jazykových nařízení v roce 1899.

5.4.1 Němčina v českých obcích

Karlínská samospráva v 50. letech byla v podstatě výhradně německá. Podle Františka Kneidla v obecním výboru mluvil česky jediný jeho člen.⁵¹⁶ V 50. a na počátku 60. let se pak v Karlíně můžeme setkat s poměrně bezproblémovou spoluprací německojazyčné i českojazyčné elity.

Vítězství zastupitelů preferujících češtinu na počátku 60. let předurčilo, že prvním cílem samosprávy Karlína i Libně bylo prosazování rovnoprávnosti češtiny. V té době byla také prakticky možná vzájemná kooperace, což můžeme vidět například na případu založení Měšťanské besedy v Karlíně, kde u jejího zrodu stáli stejně Češi jako Němci. V prostředí obecní samosprávy se toto projevilo například ve vedení dvoujazyčných protokolů, které byly, podobně jako v Praze od roku 1861, vedeny v jazyce, v jakém daný zastupitel svoji řeč přednesl.⁵¹⁷ Pokud nahlédneme do těchto protokolů, tak zjistíme, že německé řeči obecních zastupitelů byly poměrně časté i u osob, které se v pozdějších letech hlásily k české národnosti. Předně starosta Götzl používal němčinu celkem často, byť většina jeho řečí zaznívala v češtině. Dalšími zastupiteli, kteří často používali němčinu a přitom se jinak hlásili k češtině, byl například továrník Josef Novák nebo notář Josef Částka. Zajímavý je příklad majitele domu Jana Ladmanna, který češtinu používal zejména v emocionálně vypjatých chvílích, a to i v reakci na německé řeči. Naopak pro delší vyjádření používal němčinu. Zřejmě tedy používání češtiny bylo pro něj v běžném životě přirozenější, ale němčina mu nabízela větší možnosti vyjádření. Na druhé straně je zajímavé, že mezi karlínskými Němci, kteří se nažili blokovat prohlášení češtiny za jednacím jazyk obce je i majitel domu Adam Fischer, který naopak zpravidla mluvil česky. S dvoujazyčným jednáním zřejmě měli problém zejména karlínské Němci, kteří češtině často nerozuměli. Takto žádal v roce 1864 Salomon Huber, aby protokoly z jednání byly psány i německy a aby během jednání byl přítomen někdo z obecního úřadu, kdo by na požádání překládal české řeči.⁵¹⁸

Osoby z vyhraněných stran jazykového spektra, jako byli třeba majitel plynárny Ferdinand Friedland či jeho kolega Karel Steffek společně s českými vlastenci jako byl Karel Bursík nebo třeba Josef Götzl ještě v první polovině 60. let zakládali Měšťanskou besedu, společně přispívali na založení sadů na Jungmannově náměstí nebo se podíleli na výzdobě právě dostaveného chrámu. Friedland se Steffkem byli přitom jedněmi z největších mecenášů těchto

⁵¹⁶ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 56

⁵¹⁷ Milan Hlavačka, Zlatý věk..., s. 146

⁵¹⁸ Národní listy, 31. 12. 1864

aktivit. Friedland byla ale třeba také prvním předsedou Občanské záložny. Vše ovšem jen do doby, kdy se v 60. letech v Karlíně začaly objevovat hlasy, aby byl český charakter obce deklarován i navenek, a to nejen tolerancí k češtině, ale její jednoznačnou preferencí. Tímto přerodem prošla nejprve základna českých měšťanských vrstev Měšťanská beseda, což již bylo popsáno v jedné z předešlých kapitol. Usnesení, že úřední řečí obecní samosprávy je čeština, vycházelo nicméně stále z liberálních pozic, kterým bylo cizí nutit německé kolegy v obecním výboru, aby začali češtinu používat. Smyslem mělo být podle vyjádření českých obecních zastupitelů v obecním výboru zejména deklarovat tuto skutečnost vůči státním úřadům a stanovit pravidla pro vnitřní úřadování obecního úřadu.

První neúspěšný pokus o prosazení češtiny jako jednacích řečí se odehrál už 19. 9. 1861.⁵¹⁹ O šest let později v sezení obecního zastupitelstva v Karlíně potom dne 7. 3. 1867 byl potom přes odpor německých zastupitelů přijat hlasováním po jménech návrh zastupitele Aloise Zvěřiny, aby úřední řečí obce byla čeština.⁵²⁰ Proti usnesení hlasovalo sedm členů obecního výboru.⁵²¹ Obzvláště ostře vystoupil zastupitel Karel Rademacher, Němec narozený v Pomořanech, který patřil k hlavním politickým vůdcům karlínských Němců.⁵²² Dne 20. 3. 1867 vyhlásil v pražské Bohemii bojkot českých obchodníků ze strany karlínských Němců.⁵²³ Není zřejmé, jak byl tento bojkot v praxi úspěšný, asi příliš ne, podobně jako ostatní snahy o bojkotování obchodu z nacionalistických pohnutek v této době.⁵²⁴ V každém případě ačkoli toto usnesení obecního zastupitelstva bylo následně okresním hejtmanstvím zřejmě rovněž z iniciativy přehlasovaných německojazyčných zastupitelů zrušeno, tak vzápětí v usnesení ze zasedání výboru ze dne 25. 4. 1867 bylo přijato nové potvrzující usnesení. Tím bylo předchozí usnesení potvrzeno a k tomu bylo dovysvětleno, co se pod pojmem „úřední jazyk“ v daném smyslu míní. Předně měla být zachována možnost podávat samosprávě podání v obou jazycích a dostat i odpověď ve zvoleném jazyce. Naopak vůči zeměpanským úřadům měla být používána pouze čeština. Pokud jde o zasedání obecních orgánů, tak v nich mělo být umožněno používat obou jazyků. Neměly se ale dělat žádné překlady jednání, protokolace měla být prováděna v češtině, pouze pozvánky, výzvy k hlasování a oznámení

⁵¹⁹ Zdeněk Míka, Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu, Pražský sborník historický IX, Praha 1975, s. 92

⁵²⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/28, OV 7. 3. 1867, k. 278

⁵²¹ *Továrníci Karel Rademacher, Salomon Huber a Karel Müller, klempíř František Kriegler, obchodník Antonín Gröschel, majitel domu Adam Fischer a Josef Horník.*

⁵²² *Karel Rademacher také kandidoval za ústavověrné v roce 1875 do zemského sněmu, kde ve volbách získal 60 hlasů a byl poražen Josefem Götzlem, který získal hlasů 280. (Bohemia 19. 3. 1875)*

⁵²³ Bohemia, 20. 3. 1867

⁵²⁴ Srov. Gary B. Cohen, Němci v Praze..., s. 99

výsledků hlasování mělo být předneseno jak v češtině, tak němčině.⁵²⁵ V praxi nicméně byla i v budoucnu některé věci tlumočeny na vyžádání jednotlivým zastupitelům, kteří nerozuměli češtině, přestože to odporovalo tomuto usnesení.⁵²⁶

Pokud jde o Libeň, tak ta také vystupovala jako česká obec, ačkoli není zřejmé, zda a případně kdy se o tom obecní samospráva oficiálně usnesla. V archivu lze dohledat jeden německý zápis ze zastupitelstva z roku 1851,⁵²⁷ v zápisech od roku 1862 se však již objevuje pouze čeština. Nejedná se nicméně o přesné přepisy řeči jednotlivých zastupitelů, jako je tomu alespoň částečně v Karlíně, nelze proto usoudit zda a případně nakolik byla němčina v zastupitelstvu na počátku 60. let frekventovaná.⁵²⁸ Každopádně i v Libni zasedali v obecní samosprávě lidé, kteří hovořili německy, ať už proto, že česky neuměli, nebo proto, že jen preferovali němčinu. Představu o složení německy mluvící elity si můžeme udělat ze seznamu porotců, kde jsou uvedeni všichni libeňští občané platící přímé daně včetně jazykové preference. Seznam máme k dispozici pro rok 1873.⁵²⁹ Najít v něm lze dva typy německy mluvících osob. Jednak jsou to většinou židovští továrníci, kteří ovšem od poloviny 80. let již preferovali obvykle češtinu. Dále jsou to pak majitelé různých libeňských usedlostí, kteří ovšem zpravidla bydleli v Praze. Mezi tyto zastupitele patřili třeba pražští měšťané Josef Dotzauer, Albert Goldfinger nebo advokát JUDr. Anton Görner,⁵³⁰ který byl zvolen do libeňského zastupitelstva v roce 1880, což libeňský kronikář Ronek glosoval takto: „Pamětihodnou při letošních volbách jest okolnost, že v naší obci, která jest ryze česká, zvolen jest rytíř Dr. Görner, národa našeho nepřítel.“⁵³¹

Proti němčině v obecním výboru se opakovaně ozývaly hlasy ze strany českých zastupitelů, jak vyplývá z volných návrhů některých zastupitelů, kteří proti tomu brojili. Dělo se to nejen v 60. letech, ale i ke konci století. V prosinci 1896 si stěžoval továrník Ottomar Hubínek, že někteří zastupitelé používají při jednání obecního výboru němčinu. Jako řešení navrhl

⁵²⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/28, OV 25. 4. 1867, k. 278; Milan Hlavačka, Zlatý věk..., s.147

⁵²⁶ V roce 1871 takto například starosta Götzl tlumočil do němčiny odpověď radního Muziky na dotaz zastupitele Fritsche, který se týkal stavby obecního domu. (AHMP, AMK, 748, 3/3-32, OV k. 278)

⁵²⁷ AHMP, AML, 175, 3-3/1, k. 98

⁵²⁸ AHMP, AML, 175, 3-3/1-3-3/5, k. 98

⁵²⁹ AHMP, AML, 142, k. 38

⁵³⁰ **JUDr. Anton ryt. Görner** (1822 – 1885) se narodil ve Stranné v okrese Česká Lípa. Po studiích na litoměřickém gymnáziu a pražské právnické fakultě od roku 1850 působil jako koncipient a následně advokát v Českých Budějovicích. V roce 1861 byl přeložen na svoji žádost do Prahy. Zde mimo jiné působil jako starosta komitétu pro založení Německého kasina, člen Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen a správní rady akciového cukrovaru v Ústěku a společnosti Pražského řetězového mostu. V roce 1879 byl povýšen do šlechtického stavu. V letech 1861 – 1869 a 1870 – 1882 působil jako poslanec zemského sněmu za ústavověrné, v letech 1861 – 1871 byl přísedícím zemského výboru. (Marie Lišková, Slovník představitelů ..., s. 77)

⁵³¹ AHMP, Sběrka rukopisů, 2994, Kronika obce Libeň, s. 53

vypracování jednacího řádu obecního výboru s výslovným ustanovením, v němž by byla jako jediný jednací jazyk označena čeština.⁵³² Nešlo ovšem pouze o němčinu v sezení obecního výboru. Po zastupitelích bylo vyžadováno, aby němčinu nepoužívali při jakémkoli výkonu své pravomoci. V říjnu 1900 tak třeba informoval obecní radní František Filip, že na jedné komisi konané na Pelci-Tyrolce mluvili někteří členové obecního výboru německy a žádal starostu, aby to do budoucna zakázal.⁵³³

Základním národnostně konfliktním bodem bylo nepochybně školství, kterému se věnuji v následující kapitole. První větší konflikty spojené s německými školami byly příznačné zejména pro 80. léta. Prosazování češtiny nejen v úřadování obce, ale i ve veřejném prostoru bylo v průběhu 80. a 90. let stále důraznější. Ještě před rozdmýcháním národnostního konfliktu v roce 1897 tak například karlínská samospráva schválila, zřejmě i v reakci na podobný krok Prahy v roce 1893, pouze jednojazyčné pojmenování karlínských ulic.⁵³⁴ Řada diskriminačních opatření vůči německé menšině se přitom již v tomto období snažila kopírovat diskriminaci menšinových Čechů v pohraničí. Za příklad může posloužit projednávání otázky příbytečného učitelům německých škol v karlínské obecní radě v roce 1895, kde nejprve byly dotázány české komunity v Mostě, Liberci a Brně, jak je přistupováno k českým učitelům tam.⁵³⁵

Příznačné pro rozdílné postoje samosprávy mohou být dvě události spojené s hanobením německých nápisů v Libni. Jestliže v roce 1884 ještě obecní samospráva reagovala na stížnost na stržení a roztrhání německého nápisu z nově otevřené školy Schulvereinu s tím, že věc prošetří,⁵³⁶ tak o 15 let později se samotná samospráva chlubila, že nechala po obci strhat německé plakáty vyzývající k účasti na setkání německých sociálních demokratů, jako odplatu za to, že jsou Češi na německých územích utiskováni, pokud chtějí užívat češtinu.⁵³⁷

Vyhrocení konfliktů na konci 90. let bylo spojeno s Badeniho jazykovými nařízeními z roku 1897 a odvoláním navazujících Gautschových nařízení v roce 1899. Tyto konflikty, kopírující politiku na zemském sněmu, se pak víceméně neuklidnily až do první světové války.

Přijetí nařízení mělo za následek větší odmítání komunikace se státními orgány v němčině včetně například vyplňování německých formulářů. Po zrušení nařízení ze strany vlády v roce

⁵³² AHMP, AML, 2, s. 270

⁵³³ AHMP, AML, 8, s. 33

⁵³⁴ AHMP, AMK, 748, 3-3/54, OV 15. 4. 1896, k. 280

⁵³⁵ AHMP, AMK, 749, 3-4/46, OR 20. 8. 1895, k. 289

⁵³⁶ AHMP, AML, 149, 84/156, k. 83

⁵³⁷ Národní listy, 10. 9. 1899

1899 pak obecní samosprávy začaly odmítat výkon širokého spektra povinností, které jim na bedra kladli státní orgány v rámci přenesené působnosti, pokud zároveň tyto povinnosti nebyly uloženy zákonem.⁵³⁸

V reakci na události roku 1899 se libeňský starosta Antonín Svět účastnil schůze starostů obcí karlínského okresu. Společně pak účastníci vydali 7. 12. 1899 prohlášení, v němž ohlašují, že dokud nebude odčiněna urážka způsobená českému národu a dokud nebude změněn *“našemu národu nepřátelský vládní systém“*, tak bude pozastaven výkon veškeré přenesené působnosti nevyplývající ze zákona v oblastech, které jsem už zmínil výše. Zajímavé je, že šlo o standardizovaný výčet, kde se objevovaly stejné věci, stejně formulované a dokonce stejně řazené, jako v doporučení od mladočeských právníků.⁵³⁹

Ačkoli v této době se toto odmítání přenesené působnosti mezi českými samosprávami stalo hromadným a centrálně organizovaným, tak v Karlíně a Libni se nejednalo o nic nového, protože zejména Karlín, ale částečně i Libeň, už v minulosti v řadě případů výkon těchto zákonem neuložených povinností odmítaly stejně. Motivací ovšem nebyly důvody národnostní, ale čistě ekonomické. Národnostní konflikt spojený s jazykovými nařízeními tak spíše dal obecním samosprávám do ruky další argumenty, proč tyto služby pro státní správu nezajišťovat a vrazil další klín mezi stát a samosprávu.

5.4.2 Boj o děti aneb školství v předměstských obcích

Jedním z klíčových témat obecní politiky jak v Karlíně, tak v Libni byla otázka školství. Právě školství bylo hlavním polem národnostního konfliktu v obou obcích, který hlavně v případě Karlína, kde bylo podstatně větší zastoupení Němců, prochází jak červená nit písemnostmi ze zasedání obecní samosprávy téměř po celé sledované období. Vedle národnostního konfliktu ale školství přinášelo i konflikty mezi samosprávou a státní správou, která zejména v případě Karlína prosazovala vznik německých škol. Je otázka nakolik tento postoj státní správy vyplýval ze snahy prosazovat německé vzdělávání a nakolik šlo naopak o ochranu německé menšiny. V každém případě ale povinnost obcí dotovat i školní podniky, které samospráva považovala za v podstatě obci nepřátelské, byla v této době velmi kontroverzní.

Pokud jde o pražská předměstí, tak školství bylo významnou oblastí činnosti jejich samospráv. Předměstské obce byly specifické velkým množstvím přistěhovalců, nízkým

⁵³⁸ Milan Hlavačka, *Zlatý věk...*, s. 23n

⁵³⁹ AHMP, AML, 211, 8-1/11, k. 186

průměrným věkem obyvatelstva a s tím spojeným velkým množstvím dětí. Zajistit pro tyto děti odpovídající počet míst ve školních škamnech bylo přitom jedním z prvořadých úkolů obcí. Investice do staveb školních budov i rozvoje školství představovaly významnou část investic do modernizace obce. Školní budovy pak představovaly reprezentativní výkladní skříň obecní samosprávy. S tím kontrastovala skutečnost, že německé školy v Karlíně nebo Libni představovaly možná nejviditelnější výspy německví v těchto jinak českých obcích. To samozřejmě ve spojení s reprezentačním významem školství, který byl v obou obcích zdůrazňován, bylo trnem v oku oběma českým samosprávám a v souvislosti s trendem rozdělování školství na české a německé v reakci na školské zákony přelomu 60. a 70. let toto vedlo k boji o „národní dítě“⁵⁴⁰, který byl signifikantní pro národnostní konflikt nejen na pražských předměstích, ale všude tam, kde se bylo možno setkat se školami jak českými, tak německými.⁵⁴¹

První veřejná škola byla v Karlíně založena v roce 1840. V roce 1843 chodilo do Karlínské školy už 448 dětí a o deset let později v roce 1853 už 736 dětí a v následujícím roce došlo k jejímu rozdělení na chlapeckou a dívčí.⁵⁴² Karlínské školy byly do poloviny padesátých let pouze školami triviálními, což v té době již neodpovídalo růstu obce. O zřízení hlavních škol, které by umožnily připravit karlínské děti na studium na středních školách, se zasadilo nově zvolené české obecní zastupitelstvo v roce 1861. Starosta Götzl ve svém inauguračním projevu přitom vyzdvihl české školství jako jednu z priorit obecní samosprávy. K zřízení škol hlavních pak došlo přeměnou farních škol, takže nad nimi i nadále vykonávalo dozor karlínské duchovenstvo.⁵⁴³

Karlínské školy v té době byly velmi přeplněné. V roce 1861 navštěvovalo celkem osm tříd obecné školy 1038 dětí a 8 tříd hlavní školy 1086 dětí. Proto docházelo ke zřizování různých paralelních tříd. V roce 1861 také samospráva rozhodla o zřízení průmyslové pokračovací školy pro učňovskou mládež. Ta byla spolu s nedělní opakovací školou alternativou pro chlapce, kteří nepokračovali ve středním vzdělání a věnovali se řemeslům. Dívkám pak měla sloužit v roce 1863 založená vyšší dívčí škola.⁵⁴⁴ V roce 1866 pak průmyslovou pokračovací školu doplnila kupecká škola pro mladíky, kteří se měli věnovat obchodu. V roce 1867 pak

⁵⁴⁰ Milan Hlavačka, *České země v 19. století – Proměny společnosti v moderní době II.*, Praha 2014, s. 82

⁵⁴¹ Srov. Pavel Kladiwa–Andrea Pokludová–Renata Kafková: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./1 – Muži z radnice*, Ostrava 2008, s. 117n

⁵⁴² František Kneidl, *Dějiny karlínského...*, s. 19-22

⁵⁴³ František Kneidl, *Dějiny karlínského...*, s. 26

⁵⁴⁴ František Kneidl, *Dějiny karlínského...*, s. 37

byla zřízena dvoutřídní škola průmyslo-hospodářská, ta se od průmyslové školy lišila zejména v tom, že nešlo o školu večerní, ale celodenní. Ta zanikla po založení karlínské reálky.⁵⁴⁵

Stavbu první školní budovy schválil obecní výbor 16. 7. 1863 po schválení stavby na voličských schůzích v referendu.⁵⁴⁶ Stavba provedená karlínským stavitelem Václavem Muzikou byla předána k užívání v roce 1864 a usídlily se v ní hlavní školy, dále opatrovna, průmyslová pokračovací a nedělní opakovací škola, jakož i vyšší dívčí škola.⁵⁴⁷

V roce 1865 se objevily první snahy o zřízení německé školy. Jak píše František Kneidl, tak v té době zhruba 12 německých žáků tvořilo asi procento všech dětí navštěvujících obecné školy. Mělo se jednat především o děti nových obyvatel Karlína přistěhovaných z Německa zřejmě v souvislosti s přístavním obchodem s obilím. Nakonec navrhovatelé sami usoudili, že by návrh neměl naději na úspěch a neprošel by zejména přes národovce a referenta školských záležitostí v jedné osobě Karla Bursíka a proto ho ani nepodali.⁵⁴⁸

V letech 1868 – 1873 proběhla v Rakousku reforma školství, která přinesla celou řadu změn. Asi nejdůležitější změny přinesl tzv. Hasnerův zákon (62/69 ř. z.). Nově byly školy rozděleny na obecné a měšťanské. Církvím ale i obcím byl odňat dohled nad školami, které měly být nadále primárně financovány obcemi pokud jde zejména o budovy a hmotné potřeby škol a dále okresy, které měly zajišťovat hlavně platy učitelů. Právě okresům přitom měly být odváděny školní poplatky. Učitel se tak stal státním úředníkem. Nad školami měl být také ustaven dohled školních rad, které měly sjednocovat pravidla. Podle pravidla platného od roku 1873 v případě, že v místě působily české i německé školy, měly být voleny dvě rady.⁵⁴⁹

Načasování reformy bylo pro národnostně české obce nešťastné, protože se stalo v době, kdy čeští zástupci opouštěli zemský sněm i říšskou radu. Proti novým školským zákonům se zvedla vlna protestů, které byly motivovány zejména ztrátou kontroly obcí nad školami i školními budovami, které byly často s nemalými náklady vystavěny. Jak píše karlínská kronika, tak „*ačkoli tenkrát v Čechách dosti velká rozjítřenost proti školským zákonům se jevila a na mnohých stranách z toho spory mezi autonomními a zeměpanskými úřady vzešly, předce nikde tak věci daleko nedospěly, jako v Karlíně.*“⁵⁵⁰ Karlínská samospráva se rozhodla nové zákony sabotovat. Vše začalo už v sezení obecního výboru dne 14. 7. 1870, kdy měla

⁵⁴⁵ František Kneidl, Dějiny karlínského..., s. 42

⁵⁴⁶ AHMP, AML, 748, 3-3/21, OV 16. 7. 1863, k. 278

⁵⁴⁷ František Kneidl, Dějiny karlínského..., s. 34

⁵⁴⁸ František Kneidl, Dějiny karlínského..., s. 41

⁵⁴⁹ František Kneidl, Paměti škol okresu karlínského, Karlín 1898, s. 106

⁵⁵⁰ AHMP, Sběrka rukopisů, 5666 – Kronika obce Karlína, s. 195

proběhnout první volba místní školní rady. Volba sice proběhla, ale všech 24 lístků obsahovalo jediné slovo „nevolím“. Totéž se opakovalo i v následujícím sezení při volbě zástupce do okresní školní rady.⁵⁵¹ V sezení obecního výboru dne 7. 11. 1870 potom bylo rozhodnuto, že vzhledem k tomu, že se otázka školství odnímá obcím a převádí se na okres, který vzápětí vypsál 10% přírážku k přímým daním k uhrazení schodku, rozhodlo zastupitelstvo o pronájmu školní budovy, která patřila obci soukromníkům za 3 000 zlatých ročně.

Ačkoli toto bylo dopředu oznámeno okresnímu hejtmanství, tak to nijak nezasáhlo a tak obecní samospráva spolu s nájemci budov (Václav Nekvasil, Václav Jirmus a Ignác Skokánek) přistoupila dne 1. 12. k akci. Večer toho dne se začalo ve školní budově s přestavbou místností, z kterých bylo odstraněno zařízení patřící obci. Zároveň bylo zastaveno vyplácení platů učitelům. Druhý den ráno dorazilo 1 100 karlínských dětí jako obvykle do školy, ale ta byla zamčená a probíhaly v ní stavební práce. Děti postávaly před školou nebo pobíhaly v okolí. Situaci přišel vyřešit politický komisař se skupinou četníků, ale do budovy se nedostali a ten den již vyučování neproběhlo. Druhý den byl povolán zámečník, který na rozkaz okresního hejtmana budovu násilně otevřel a ve dvou třídách, kde neprobíhaly stavební práce, bylo zavedeno vyučování.⁵⁵² Zároveň byli povoláni zedníci z Prahy, kteří měly znovu upravit místnosti tak, aby se hodily pro vyučování, které mohlo být zahájeno o čtyři dny později. Mezitím již dne 5. 12. vydala zemská školní rada, která tak chtěla předejít podobným případům, varování, že školní budovy nejsou obecním majetkem, ale že jde o majetek obecný, tedy určený k obecně prospěšnému účelu. Proti těm, kdo tomu bude bránit, mělo být vedeno trestní řízení. To bylo také vzápětí zahájeno proti všem členům karlínského obecního výboru, kteří tento postup posvětili.⁵⁵³

Trestní vyšetřování, které se komplikovalo tím, že nebylo možno najít konkrétního viníka, bylo zastaveno v květnu 1871, kdy s příchodem Potockého vlády byla vyhlášena pro obdobné případy amnestie. Karlín se následně od aktivní rezistence přesunul do pasivní, kdy například odmítal vybírat 10% okresní školní přírážku, takže k tomu muselo okresní hejtmanství zřídit zvláštního výběrčího a náklady pak Karlínu přeúčtovat, ačkoli proti tomuto postupu bylo protestováno u místodržitelství, tak bez výsledku. Stejně tak byly sabotovány všechny

⁵⁵¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/31, OV 14. 7. 1870 a OV 20. 9. 1870, k. 279

⁵⁵² Národní listy, 4. 12. 1870

⁵⁵³ František Kneidl, Dějiny karlínského..., s. 50

opakované volby místní školní rady.⁵⁵⁴ Ve snaze vyhnout se vybíraným poplatkům a získat větší kontrolu nad školami dokonce obecní výbor rozhodl o vyškolení Karlína z okresu a založení samostatného školního okresu, což ovšem nebylo schváleno.⁵⁵⁵

Zároveň Karlín vedl boj o vlastnictví školní budovy a právo nakládat s ní dle uvážení i na půdě justice. Obecní výbor projednal v prosinci 1872 rozhodnutí vrchního soudu v Praze, který potvrdil, že obec je vlastníkem budovy, a že tedy byla oprávněna budovu pronajmout.⁵⁵⁶

Přes tento úspěch nicméně nakonec vzhledem k tomu, že karlínská samospráva si byla stále více vědoma, že pasivní odpor k ničemu nevede, zákony jsou stejně uplatňovány a obec pouze nemá vliv na své vlastní školství, byla dne 18. 3. 1873 provedena volba první místní školní rady a následně i volba do okresní školní rady. František Kneidl zhodnotil normalizaci poměrů tak, že *„zvolením místní školní rady, jejíž povinností je pečovati o zdar školy, nastal opět obrat k lepšímu, nevšímavost ke školám mizela, a dávná, hluboce zakořeněná přízeň k nim opět se vracela.“*⁵⁵⁷

Pasivní odpor obce proti novým školským zákonům měl ovšem ještě jeden důsledek a totiž, že se podařilo v období pasivní rezistence Karlína prosadit u zemské školní rady zřízení první německé čtyřtřídní školy. O jejím zřízení bylo rozhodnuto 28. 2. 1873.⁵⁵⁸ Rozhodnutí se opíralo o § 59 Hasnerova zákona, který přinesl nová pravidla pro zřizování menšinových škol. Tato pravidla nutila obce zřizovat na vlastní náklady pro národnostní menšinu při určitém počtu dětí národnostně menšinovou školu.⁵⁵⁹

Pro období od založení první veřejné německé školy až do počátku první světové války bylo pro Karlín typické všemožné bránění rozvoji německých škol ze strany obecní samosprávy a boj o děti z českých nebo národnostně nevyhraněných zejména židovských rodin, které jejich rodiče přihlásily do německých škol. Německé školy byly vnímány jako jakýsi vřed na české tváři Karlína a obecní samospráva tak využila každé příležitosti, jak se proti nim vymezit. Na druhou stranu stále část českých rodičů své děti do těchto škol posílala, a to buď z důvodů

⁵⁵⁴ AHMP, Sběrka rukopisů, 5666 – Kronika obce Karlína, s. 195

⁵⁵⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/34, OV 24. 2. 1873, k. 279

⁵⁵⁶ AHP, AMK, 748, 3-3/33, OV 27. 12. 1872, k. 279

⁵⁵⁷ František Kneidl, Dějiny karlínského..., s. 51

⁵⁵⁸ František Kneidl, Dějiny karlínského..., s. 53n

⁵⁵⁹ *Platilo, že škola měla být zřízena, pokud bylo v obci nebo okolních obcích alespoň 40 dětí, které musely do školy docházet více než 4 kilometry. O jakou školu se má jednat, to zákon neurčoval, nicméně z prosincové ústavy bylo možno dovodit, že se má jednat o školu, v níž bude možné získat výuku v národním jazyce.* Srov. Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./1– Muži z radnice, Ostrava 2008, s. 119; Milan Hlavačka, České země v 19. století – Proměny společnosti v moderní době II., Praha 2014, s. 81

sociálních, protože školné zde často platily německé spolky, nebo proto, že němčina byla stále považována za jakousi *lingua franca* své doby.⁵⁶⁰

Tento konflikt se obzvláště zintenzivnil v souvislosti s vydáním Stremayerových jazykových nařízení v roce 1880, kdy začal sílit tlak na zvýšení nebo alespoň udržení pozic té které národnosti v národnostně smíšených oblastech. Výsledkem bylo vyhrocení národnostního konfliktu, v němž zájmy německého obyvatelstva měl hájit vůbec největší předlitavský spolek Deutscher Schulverein a proti němu stála jen o několik měsíců později založená Ústřední matice školská. Oba spolky pak měly stovky místních odnoží, které prosazovaly zájmy národnostního školství v jednotlivých obcích.⁵⁶¹

Po založení první německé školy v Karlíně byla samospráva překvapena počtem dětí, které se do ní přihlásily. Jestliže ještě pro rok 1872 Kneidl uvádí, že v Karlíně bylo zhruba 40 školou povinných dětí „*německé národnosti*“, které se rekrutovaly hlavně z rodin přistěhovalců z ciziny, tak první rok se do německé školy přihlásilo 430 dětí a tyto stále při bývaly. Důvodem bylo zřejmě zrušení židovské školy a školy v Invalidovně, z nichž většina dětí přešla právě do nové německé školy.⁵⁶²

Podíl židů mezi žactvem německých škol se projevil například v otázce snahy židovské komunity o bezkonfesijní charakter německých škol. V Karlíně takto židé protestovali v roce 1886 proti rozhodnutí německé místní školní rady o nákupu 17 krucifixů pro německou školu. Tento spor řešila až zemská školní rada, která rozhodla, že třídy lze vybavit odznaky konfesí žáků, kteří školu navštěvují. Následná veřejná sbírka na tyto křesťanské odznaky nicméně nevynesla nic a proto 80 zl. na kříže nakonec musela zaplatit obec.⁵⁶³

Důvodem proč židé dávali přednost německým školám, bylo především to, že většinou národnostně nevyhranění židé stále považovali německé vzdělání za kvalitnější. To, že se přihlašování židovských dětí do německých škol stalo na přelomu století předmětem konfliktu i uvnitř samotné židovské komunity dokumentuje například výzva Národní jednoty

⁵⁶⁰ Gary B. Cohen, *Němci v Praze...*, s. 101

⁵⁶¹ Jiří Štaif, *Multiethnicita národní společnosti, hospodářské elity a jejich konfrontace*, In. Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci / převahu v českých zemích (1859 – 1945)*, s. 65

⁵⁶² František Kneidl, *Dějiny karlínské...*, s. 53-54

⁵⁶³ *Národní listy*, 7. 8. 1886

českožidovské v Karlíně, která kritizuje zvyk posílat židovské děti do německých škol z důvodu jejich pozdějšího lepšího uplatnění v obchodě.⁵⁶⁴

Obecní samospráva se opakovaně snažila omezit vliv Němců alespoň v místní školní radě, když do této rady opakovaně volila osoby, které se hlásily k české národnosti. To se přitom dělo často i proti vůli samotných zvolených. Hned při první volbě rady v roce 1873 byl kromě třech Němců zvolen i advokát Edmund Kaizl.⁵⁶⁵ Ten místo nepřijal a odvolal se na to, že je členem i české místní školní rady, proto v následujícím sezení byl zvolen notář Karel Čulík.⁵⁶⁶ V srpnu 1875 měli být voleni tři členové německé školní rady a obecním výborem byli zvoleni Karel Čulík, nakladatel Mamert Knapp a kožešník Václav Kolářský.⁵⁶⁷ Vzhledem k tomu, že všichni tři zvolení se hlásili k české národnosti, tak okresní školní rada volbu nepotvrdila a musela proběhnout nová volba, v níž byli zvoleni členové karlínské židovské obce a zároveň obecní zastupitelé Samuel Engelmann, Eduard Brosche a Leopold Kraus. Pokusy dosazovat do německé školní rady Čechy se v následujících desetiletích periodicky opakovaly.

V roce 1886 starosta Topinka volbu několika Čechů odůvodnil tím, že vzhledem k tomu, že německé školy odnárodňují a přijímají i české děti, tak je logické, aby i Češi měli zastoupení v německé školní radě. Odvolával se přitom na obdobný příklad německé školní rady na Vinohradech.⁵⁶⁸ I zde ale muselo dojít částečně k nové volbě, což ovšem nijak neodradilo zastupitele, aby zvolili pro změnu židovského továrníka Josefa Engelmana, který se hlásil k české národnosti.⁵⁶⁹ Jeho volba zřejmě byla potvrzena, protože volba již opakována nebyla. To dokládá jistou schovávavost k volbě příslušníků židovské komunity v případech, kdy se dotyční hlásili k českému jazyku. Zejména to platilo tehdy, kdy dotyční zastávali nějaké funkce i v židovské náboženské obci. Důvodem bylo právě výrazné zastoupení židů mezi žáky německých škol. Nicméně nesměla být volba přímo do očí bijící, tak jako v roce 1904, kdy bylo čtyři ze šesti zvolených do německé místní školní rady byli členy karlínského odboru Národní jednoty českožidovské.⁵⁷⁰ Proti jejich volbě byl podán protest ze strany některých německých rodičů s tím, že zvolení nejsou německé národnosti. Na to městská rada

⁵⁶⁴ Karlínské listy, 30. 8. 1903

⁵⁶⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/34, OV 18. 10. 1873, k. 279

⁵⁶⁶ AHMP, AMK, 748, 3-3/35, OV 12. 1. 1874, k. 279

⁵⁶⁷ AHMP, AMK, 748, 3-3/36, OV 12. 8. 1875, k. 279

⁵⁶⁸ AHMP, AMK, 748, 3-3/47, OV 22. 12. 1886, k. 280

⁵⁶⁹ AHMP, AMK, 748, 3-3/48, OV 5. 4. 1887, k. 280

⁵⁷⁰ Rozvoj 15. 9. 1904

reagovala tím, že se domnívá, že se o Němce jedná.⁵⁷¹ Nakonec ale tato volba potvrzena nebyla. V reakci na to byli zvoleni do školní rady další Češi.⁵⁷² Přičemž opět byl proti jejich jmenování podán protest karlínskými Němci pod vedením továrníka Paula Rademachera k zemské školní radě, který vedl ke zrušení jejich volby.⁵⁷³

Snaha ovládnout německé místní školní rady v té době ovšem nebyla ze strany obecní samosprávy pouze jakousi symbolickou demonstrací síly, ale šlo i o otázku čistě finanční. Do německých škol totiž nebyly přes protesty samosprávy směřované místní německé školní radě přijímány pouze děti z Karlína, ale i přespolní. Zprávy o přijímání přespolních dětí do německých škol v Karlíně se objevily už v roce 1885.⁵⁷⁴ V roce 1904 bylo přijato 60 dětí z Prahy a Žižkova, což pro obec znamenalo nejen nepříjemné posílení německého školství, ale i s tím spojené náklady, které byla povinna obec hradit.⁵⁷⁵

Současně s otevřením prvních německých škol se ovšem v Karlíně podařilo posílit i české školství, protože v roce 1874 obecní samospráva rozhodla o zřízení nižší a od roku 1876 i vyšší reálky, která vyrůstala z kořenů zrušené průmyslovo-hospodářské školy.⁵⁷⁶ Vedle české reálky v pražské Ječné ulici se jednalo o druhou na území dnešní Velké Prahy. Právě zakládání národnostně českých středních škol bylo důležitým nástrojem národní emancipace.⁵⁷⁷

O jejím zřízení se začalo uvažovat už v roce 1864, když tento návrh vznesl v sezení obecního výboru Josef Götzl. Argumentem bylo mimo jiné to, že by Karlín příchodem studentů nabyl „větší živosti a vzdělání“. Proti stavbě nicméně vystoupili někteří zastupitelé, kteří uváděli, že je dostačující reálka v Praze a že je jim v zásadě jedno, jestli jejich děti budou chodit do reálky německé nebo české.⁵⁷⁸

V polovině 70. let přítomnost české střední školy v obci nebyla až zas tak běžná. V českých zemích v té době fungovalo pouhých 40 gymnázií nebo reálek.⁵⁷⁹ Zřízení školy bylo

⁵⁷¹ AHMP, AMK, 749, 3-4/56, OR 21. 9. 1904, k. 291

⁵⁷² AHMP, AMK, 749, 3-4/56, OR 19. 10. 1904, k. 291

⁵⁷³ Politik 15. 3. 1905

⁵⁷⁴ *Tímto problémem se zabýval karlínský obecní výbor například v roce 1885, kdy pověřil starostu Jana Topínku, aby intervenoval na místodržitelství a u zemského výboru ve snaze zvrátit stanovisko zemské školní rady, která přijímání přespolních dětí do německých škol připouštěla.* (AHMP, AMK, 748, 3-3/43, OV 29. 10. 1885, k. 279)

⁵⁷⁵ AHMP, AMK, 749, 3-4/56, OR 15. 10. 1904, k. 291

⁵⁷⁶ AHMP, AMK, 748, 3-3/35, OV 27. 3. 1874, k. 279

⁵⁷⁷ Hans Heiss – Hannes Stekl – Peter Urbanitsch: Zusammenfassung..., s. 486

⁵⁷⁸ Národní listy, 14. 2. 1864

⁵⁷⁹ Padesát let české reálky karlínské, Praha 1924, s. 8

posvěceno zemskou školní radou i ministerstvem kultu a vyučování a v roce 1874 tak začal první školní rok pod vedením ředitele a pozdějšího obecního zastupitele Bartoloměje Pavlíčka.⁵⁸⁰ Úplného otevření všech sedmi tříd bylo dosaženo ve školním roce 1878/79, kdy školu navštěvovalo celkem 312 studentů. Zřízením české a zanedlouho i druhé německé reálky se Karlín posunul na přední místo mezi předměstskými obcemi v počtu středních škol, kde byl na pomyslném trůně vystřídán až na přelomu století Vinohrady.⁵⁸¹ Střední školství bylo přitom důležitým příspěvkem k dalšímu posilování vzdělanostní vrstvy obyvatel obce, ať už šlo o profesory reálky nebo o studenty, kteří tak získávali ke Karlínu osobní vztah.

Ačkoli udržování karlínské reálky nebylo pouze na obci, ale subvencemi se na něm podílela země, okres i Občanská záložna v Karlíně, tak jak rostly náklady placené obcí, začala obec usilovat o převedení reálky na stát, a to i přes obavy řady zastupitelů, aby nedošlo k jejímu „odnárodnění“. To, že se začne se státem o převedení jednat, odhlasoval obecní výbor v roce 1879, tedy v roce, kdy na reálce proběhly první maturity.⁵⁸² I když s ukončením pasivní rezistence v témže roce a s nástupem Taafeho vlády se naděje na převzetí zvýšila, tak přesto stát převzetí boudy oddaloval kladením různých podmínek, proto také obecní výbor v roce 1880 odhlasoval, že v té věci bude intervenovat u českých poslanců na říšské radě a vyšle také deputaci k příslušným úředníkům na vídeňském ministerstvu.⁵⁸³ Jednání nakonec byla úspěšná a tak 20. 6. 1882 odhlasoval obecní výbor převedení reálky na stát. Obec se zejména zavazovala předat státu budovu reálky a přispívat ročně subvencí 2400 zlatých. Podmínkou bylo, aby byl na ústavu zachován český vyučovací jazyk. Převzetí reálky pak proběhlo k 1. lednu 1883 a bylo to vůbec první převzetí české střední školy ze strany rakouského státu.⁵⁸⁴

Převzetí české reálky státem bylo považováno za veliký úspěch obecní politiky. K dalšímu rozšíření středního školství pak došlo v roce 1909, kdy zejména zásluhou radního Engelmanna obec rozhodla o zřízení obchodní akademie, kterou zejména z počátku udržovala ze svých vlastních prostředků,⁵⁸⁵ ale například i z prostředků nadace zřízené

⁵⁸⁰ *Vzápětí byla pro novou reálku vystavena i budova v místě za chrámem Cyrila a Metoděje, kde ještě později přibyla i sousední budova radnice. Budova postavená architektem Antonínem Baumem za 160 000 zlatých byla dána k užívání v roce 1876.* (Padesát let české reálky karlínské, Praha 1924, s. 10)

⁵⁸¹ Jiří Pešek, *Od aglomerace...*, s. 255

⁵⁸² AHMP, AMK, 748, AHMP, AMK, 748, 3-3/40, OV 3. 10. 1879, k. 279

⁵⁸³ AHMP, AMK, 748, AHMP, AMK, 748, 3-3/40, OV 17. 12. 1880, k. 279

⁵⁸⁴ Padesát let české reálky karlínské, Praha 1924, s. 11

⁵⁸⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/67, OV 1. 7. 1909, k. 283

starostou Ronzem. Jedním z profesorů obchodní akademie byl jmenován pro češtinu a němčinu i Petr Zenkl, pozdější Karlínský starosta, pražský primátor a politik.⁵⁸⁶

To, že opakované stížnosti obecní samosprávy na nadržování německému obyvatelstvu v oblasti školství měly svůj reálný základ, nicméně dokládá fakt, že krátce po založení české reálky byla založena i německá reálka, a to ihned jako státní ústav.⁵⁸⁷ Nemalelou část studentů německé reálky přitom tvořili studenti hlásící se k české národnosti. V roce 1881 bylo mezi 281 žáky hned 131 Čechů. Vedle zřízení německé reálky rozhodla v roce 1875 zemská školní rada také o zřízení německé dívčí měšťanské školy a o rok později i německé opatrovny, která byla vydržována okresem. Zakládání těchto dalších německých škol bylo samozřejmě kritizováno. Jak psala Beseda učitelská v roce 1874, tak v německé měšťanské škole mělo na jednu třídu připadat pouhých 6 dívek. To byl samozřejmě kontrast oproti 120 dětem, které připadaly na jednu třídu v českých školách.⁵⁸⁸ Ačkoli není zřejmé, z jakých pramenů vycházela kritika při stanovení národnosti karlínských dětí a dá se předpokládat, že tyto statistiky byly zkresleny, tak je pravda, že procentuálně na německé školy připadalo mnohem méně dětí, než na školy české. Množství dětí ve třídě se samozřejmě odráželo i na kvalitě poskytovaného vzdělání, což mohlo hrát taky svoji roli při rozhodování rodičů, do jaké školy svoje dítě pošlou.

Právě otázka německé měšťanské školy pro dívky se dostala na pořad jednání obecního výboru o 30 let později, když v sezení dne 26. 4. 1905 byl schválen návrh Josefa Engelmana přestat od nového školního roku hradit náklady na německou měšťanskou školu, neboť v souladu s judikaturou správního soudu byla v roce 1874 obec donucena protiprávně k jejímu zřízení, ačkoli v obci již fungovala dívčí měšťanská škola česká.⁵⁸⁹ Odejmutí příspěvku mělo být odvetou za nepřátelství německých obcí proti české minoritě. A bylo to následně také touto minoritou pozitivně kvitováno. V Karlínských listech byl takto uveřejněn dopis od Čechů z Duchcova, kteří to považovali pro ně za velké zadostiučinění.⁵⁹⁰ Po rozhodnutí c. k. ministerstva vnitra, které zřejmě napadlo odejmutí financování německé měšťanské školy,

⁵⁸⁶ AHMP, AMK, 748, 3-3/67, OV 6. 8. 1909, k. 283

⁵⁸⁷ František Kneidl, *Dějiny karlínského...*, s. 58n

⁵⁸⁸ Beseda učitelská, 4. 6. 1874

⁵⁸⁹ *Judikatura se opírala o rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve Vídni, který zrušil povinnost hradit náklady na školu v obdobném případě týkajícím se rovněž německé měšťanské školy pro dívky.* (Alena Charamzová, *Veřejný život na Královských vinohradech (1880 – 1922)*, Diplomová práce, ÚHSD FF UK, Praha 2015; AHMP, AMK, 748, 3-3/63, OV 26. 4. 1905, k. 282)

⁵⁹⁰ *Národní listy*, 26. 4. 1905; *Karlínské listy* 6. 5. 1905

bylo 19. 12. 1905 rozhodnuto na návrh obecní rady ze dne 13. 12.⁵⁹¹ tlumočený JUDr. Lokayem podat stížnost k c. k. správnímu dvoru.⁵⁹²

I v Libni bylo školství zásadním tématem obecní politiky. Už proto, že školní obec Libeň zahrnovala vedle samotné Libně i okolní obce Vysočany, Střížkov, Prosek a Kobylisy. Tomu odpovídala i rychle rostoucí kapacita libeňských škol. Smíšená jednotřídka zde fungovala od roku 1750. V této smíšené škole postupně přibývaly třídy, až v roce 1878 před svým rozdělením na chlapeckou a dívčí měla škola celkem 11 tříd, kam docházelo, nebo alespoň mělo docházet neuvěřitelných 1249 dětí.⁵⁹³ Od školního roku 1887/88 se v Libni k obecným školám chlapecké a dívčí přidala chlapecká a o dva roky později i dívčí měšťanka.⁵⁹⁴ Ve školním roce 1896/97 před odškolením Kobylis tak v Libni fungovalo celkem 53 tříd, do nichž chodilo 3369 dětí.⁵⁹⁵

Pokud jde o vyšší školství, tak v Libni podobně jako v Karlíně fungovala průmyslová pokračovací škola, kam docházela zejména učňovská mládež z libeňských továren. Na rozdíl od Karlína zde ale velmi dlouho nefungovala žádná opravdová střední škola, což mělo také určitý dopad na sociální strukturu obyvatelstva. Podobně jako mnoho jiných podniků se podařilo střední školu založit až po připojení k Praze v roce 1909. Od roku 1907 pak fungovala v Libni reálka, která se přeměnila v roce 1909 na reálné gymnázium.⁵⁹⁶

Vedle škol vydržovaných obcí zde působila podobně jako v Karlíně škola židovská a dále také škola v Pražské vychovatelně pro zpustlou mládež, která sídlila v Libeňském zámku a zahájila činnost od září 1883. Zajímavostí pak byl soukromý Ústav pro vzdělávání chlapců,

⁵⁹¹ AHMP,AMK, 749,3-4/57, OR 13. 12. 1905, k. 291

⁵⁹² AHMK, AMK, 748. 3-3/63, OV 19. 12. 1905, k. 282

⁵⁹³ František Kneidl, Paměti škol okresu Karlínského, Praha 1898, s. 403

⁵⁹⁴ František Kneidl, Paměti škol okresu Karlínského, Praha 1898, s. 375-378

⁵⁹⁵ František Kneidl, Paměti škol okresu Karlínského, Praha 1898, s. 403

⁵⁹⁶ Josef Tomeš, Libeňskou minulostí, Praha 1989, s. 35

kteřý na své usedlosti Kolčavka založil filozof František Čupr⁵⁹⁷ poté, co byl v době bachovského absolutismu propuštěn z Akademického gymnázia v Praze.⁵⁹⁸

Vzhledem k nízkému počtu obyvatelstva, které se hlásilo k německé samosprávě, nemusela dlouho libeňská samospráva řešit problémy národnostního školství, jaké měli jejich karlínští kolegové. To platilo až do roku 1883, kdy byla založena libeňsko-vysočanská odnož spolku Schulverein. Ta se poprvé za předsednictví majitele vily v Libni a libeňského zastupitele Antona von Görnera sešla koncem roku 1883 v německém Kasinu v Praze.⁵⁹⁹

Samotná škola Schulvereinu začala fungovat od září 1884. V roce 1893 ji pak navštěvovalo 196 dětí, zatímco do českých škol v Libni docházelo 2644 dětí.⁶⁰⁰ Na založení školy reagovala ještě v září 1884 Občanská beseda dopisem obecnímu výboru. Navrhovala, aby obec podpořila peticí návrh zákona profesora Jana Kvíčaly, který měl zabránit přijímání dětí do německých škol a zároveň nařizoval zřízení národnostních škol tam, kde je alespoň 40 dětí dané národnosti. Petice byla nakonec podána zemskému sněmu obecní radou, protože obecní výbor ji nestihl odsouhlasit před koncem zasedání zemského sněmu. Bylo k ní ještě dopsáno, že školy Schulvereinu mají za cíl pouze poněmčování a tím ničí smír mezi národy. Obecní beseda se v dalším dopise adresovaném obecnímu výboru zavázala, že bude konat na podporu chudých školních dětí divadelní představení. Zároveň požadovala zrušení školného v libeňské mateřské škole, protože i to vedlo rodiče k odkládání dětí do mateřské školy Schulvereinu, která působila při jeho škole obecně.⁶⁰¹ Mateřská škola Schulvereinu přitom byla pro rodiče zdarma.⁶⁰²

⁵⁹⁷ **PhDr. František Čupr** (1821-1882) se narodil v Chrástu u Plzně. Vystudoval gymnázium v Litomyšli a v Praze na Novém Městě. V letech 1841 – 1846 studoval na Karlo-Ferdinandově univerzitě filozofii a právo. Následně se pokoušel stát učitelem na některém z gymnázií, ale byl odmítnut, takže byl vychovatelem ve šlechtické rodině Nosků. Od roku 1848 pak vyučoval na Malostranském gymnáziu. Již ve 40. letech patřil k vlasteneckým kruhům a prosazoval jazykové vymezení národnosti. Od roku 1850 působil jako řádný profesor na pražském Akademickém gymnáziu. V roce 1853 byl propuštěn a zřídil soukromý ústav na Kolčavce v Libni (viz níže). Na počátku 60. let byl zvolen do zemského sněmu i do říšské rady. Po smrti své ženy v roce 1872 se stáhl z veřejného života a věnoval se zejména studiu východních filozofií. V Libni byl zastupitelem v letech 1861 – 1880, přičemž poslední tři roky působil i jako radní. (Wikipedia, Heslo: František Čupr, Link: http://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_%C4%8Cupr_%28filozof%29, citováno 12. 1. 2015)

⁵⁹⁸ Čuprův ústav byl otevřen v roce 1856. Povolení k jeho založení ale Čupr získal od okresního hejtmanství již v roce 1853. Podle osnov, které také podléhaly úřednímu schválení. Učivo odpovídalo elementárním školám a nižším reálkám. Zřejmě zde fungoval velmi individuální přístup ke studentům, protože individualizované vzdělání se nabízel v širokém spektru oborů, ať už šlo o učivo z hospodářských, průmyslových nebo technických oborů, ale i z lesnictví nebo vojenství. Čuprův ústav v Libni fungoval do 70. let a měl údajně velký počet žáků. (František Kneidl, Paměti škol okresu Karlínského, Praha 1898, s. 384)

⁵⁹⁹ NA, PŘ II, SK II 79 - 1, k. 319

⁶⁰⁰ AHMP, AML, 173, 3 – 1/3, k. 97

⁶⁰¹ AHMP, AML, 149, 84/160, k. 83

⁶⁰² AHMP, AML, 150, 85/173, k. 83

Součástí boje o národní děti jak v Karlíně, tak v Libni, byly i pravidelně opakované výzvy rodičům českých nebo židovských dětí, aby svoje děti neposílaly do německých škol. Tyto výzvy se objevovaly zejména před začátkem školního roku v periodickém tisku, ale šlo i o letáky, které byly rozvěšovány po obci.

Týden před začátkem školního roku v roce 1891 tak nechala libeňská samospráva vytisknout a rozvěsit po Libni prohlášení. V prohlášení líčí program výuky na libeňských školách a zaručují se za to, že je kvalitní a později není problém ve studiu pokračovat například v Karlíně. Varují české a především židovské rodiče, aby neposílaly své děti, jejichž mateřským jazykem je čeština, do německé školy, kde se odcizí svému jazyku i národu. Dítě potom otupuje a pustne v srdci, protože ani nerozumí slovům katechety. Někteří rodiče dávají děti do německé školy proto, že nemusí nic platit, jiní zase proto, aby se děti naučily dobře německy. O obojí je postaráno i v české škole, kde chudí nemusí platit a dostávají zadarmo všechny pomůcky, šaty i obuv. Toto prohlášení je zakončeno básní kněze Boleslava Jablonského, která končí verši: „*Avšak zlosyn nejstrašnější / jakého zná příroda / zlosyn ze všech nejhrůznější / je vrah svého národa*“.⁶⁰³

Tlak na rodiče byl posilován i tiskem, kde vycházely nejen anonymní výzvy, ale bylo cíleno i na konkrétní osoby, často obecní úředníky nebo osoby, které pobíraly od obce nějaké příspěvky či zakázky. Takto v roce 1903 Karlínské listy upozornily na to, že zřízenec obecní elektrárny Josef Hloušek a obuvník Ferdinand Pokorný, který dodával obci obuv pro hasiče, posílali své děti do německé reálky.⁶⁰⁴ Karlínském listy zároveň vyhrožovaly, že seznamy žáků reálky budou porovnávat s jmény rodin, které se na veřejnosti hlásí k českému národu.⁶⁰⁵

Vedle výzvy k rodičům ale dokázal Karlín i Libeň sáhnout i k jiným metodám tlaku na rodiče. Jednu z možných forem tohoto nátlaku můžeme sledovat u žádosti židovského obchodníka Adolfa Kohna o domovské právo v Libni z roku 1887.⁶⁰⁶

Karlínská samospráva se zase snažila o prosazení zákazu přijímání českých dětí shora. Vedle snahy o intervenci u místodržitelství a zemského výboru ohledně zákazu přijímání

⁶⁰³ AHMP, AML, 184, 4-3/5, k. 119

⁶⁰⁴ Karlínské listy, 14. 6. 1903

⁶⁰⁵ Karlínské listy 24. 5. 1903

⁶⁰⁶ *Žádost byla nejprve odmítnuta s poukazem na to, že posílá své děti do německé školy. Vysvětlení podal za něj v sezení obecní rady továrník Schönberger, který byl Kohnovým kolegou z výboru libeňské židovské obce. Kohn prý posílal děti do německé školy, protože se nemohl před čtyřmi roky, kdy přišel do Libně, domluvit s řídícím učitelem Ronkem. Obecní rada nakonec souhlasila s přijetím do obecního svazku, ale pod podmínkou, že před obecním úřadem prohlásí, že už nebude své děti do německé školy posílat. Pouze jeho syn Eduard, který měl nastoupit už do páté třídy, mohl v docházce pokračovat.* (AHMP, AML, 4, s. 122; AHMP, AML, 171,2-2/K – 146, k. 95)

přespolních dětí do německých škol, o níž jsem se již zmínil, schválil například obecní výbor podání stížnosti k správnímu soudu, který měl této praxi zamezit.⁶⁰⁷

Ačkoli německé školy v Karlíně a Libni byly zdrojem celé řady konfliktů, tak je nutné německým školám v těchto obcích přiznat i jeden důležitý pozitivní efekt. Pod společenským tlakem hrozby odnárodnování dětí totiž věnovaly obecní samosprávy otázkám školství mnohem větší pozornost, než by tomu bylo bez těchto impulsů. To jak byla pro samosprávu nepříjemná představa, že by svojí benevolencí přispěla k odnárodnování dětí ze své domovské obce, můžeme doložit třeba na příkladu z roku 1885, kdy Libeň ve snaze řešit problémy s placením školného Žižkovem za chudé děti z žižkovských domů, které docházely do libeňských škol, pohrozila, že děti budou z libeňských škol vyloučeny a žižkovští zastupitelé budou zodpovědní za to, že děti začnou navštěvovat libeňskou školu Schulvereinu. Až po této výhrůžce došlo ze strany Žižkova k úhradě dluhů.⁶⁰⁸

Na rozvoji a financování českého školství se nepodílela pouze obec, ale i samosprávný okres nebo například Občanská záložna, která štědrými dary dotovala české školy v Karlíně. To ostatně bylo i předmětem stížností německé komunity, která si stěžovala, že dotace Občanské záložny do českého školství vedou k tomu, že v obecním rozpočtu se německé školy jeví jako dražší, než jejich české protějšky.⁶⁰⁹

Vznik školy Schulvereinu v Libni byl zase impulsem ke vzniku některých spolků. Libeňský učitel Ladislav Verner takto vzpomínal na poradu čtyř mladých učitelů ve společném bytě z níž vyvstala myšlenka na založení Sokola: „...*Poté co byl v roce 1880 povolen vídeňskými úřady germanizační odbojný spolek Schulverein. My, mladí učitelé, jsme s úžasem hleděli, jak v čistě českých místech a nyní i předměstích Prahy – v Holešovicích, Libni, Žižkově, Smíchově i v Karlíně a na Královských Vinohradech – rostou německé školy jak houby po dešti. Nezapomeňme, kterak před padesáti lety roztahovala se němčina na úřadě v Libni, kdy obecní tajemník JUC. Václav Klazar (2. starosta Sokola) dává vyvěsit na dveře obecního úřadu tabulku s nápisem: Mluvte česky! Kdo se za svůj jazyk stydí, hoden potupy všech lidí!*“⁶¹⁰

Druhým “obranným” spolkem byly karlínský a libeňský místní odbor Ústřední matice školské, spolku, který měl podobně jako Schulverein za cíl zakládání národních škol pro

⁶⁰⁷ AHMP, AMK, 748, 3-3/39, OV 29. 10. 1881, k. 279

⁶⁰⁸ AHMP, AML, I, s. 297

⁶⁰⁹ Na rok 1889 takto byla například ustavena 3% obecní přírážka na české školství, ale 5% přírážka na školství německé. (Národní listy, 13. 11. 1888)

⁶¹⁰ Ladislav Verner, Prameny sokolství v Libni, In. TJ Sokol Praha – Libeň 1884 – 1934, Praha 1934, s. 3

české národnostní menšiny v majoritně německých oblastech. V Karlíně byl tento spolek založen krátce poté, co bylo Ústřední matici školské umožněno zakládat odbory v roce 1882.⁶¹¹ V Libni byl místní odbor založen v říjnu 1885 jako reakce na založení školy Schulvereinu.⁶¹² Činnost matičních odborů pak spočívala především v pořádání tzv. matičních slavností, které kromě vlastenecko-společenské úlohy sloužily především k získávání peněz na zřizování matičních škol. Vedle příspěvků na národní školy zasílal přímo obecní výbor subvence českým spolkům působícím na územích s německou majoritou.

Klíčovou otázkou, kterou řešili především chudé dělnické rodiny, byla otázka školného. V německých školách totiž často nebylo placeno školné, případně dokonce děti dostávaly i určité benefity zdarma, jako třeba stravování. Toto bylo obvykle kryto z příspěvků dobročinných spolků. Takový spolek byl pro Karlín založen v roce 1877 a jeho cílem byla podpora chudých žáků německých škol v Karlíně. Podle kritiků ovšem bylo jediným účelem právě získání chudých českých dětí.⁶¹³

Podpora chudých dětí v německých školách měla ovšem další pozitivní efekt, protože vedla k intenzivnější práci s chudými dětmi ve školách českých a obecně k rozvoji péče o obecní chudé. V Karlíně takto obec o chudé pečovala děti ve školách společně s Občanskou záložnou a dobročinnými spolky, jako byla třeba Jednota sv. Ludmily. Byla zřízena řada nadací, které dávaly buď podporu jednotlivým chudým studentům, nebo studentkám⁶¹⁴, případně poskytovaly plošnou podporu všem chudým dětem. Vedle učebních pomůcek zdarma dostávaly školáci z chudých rodin i ošacení nebo stravování, ale i bezplatné užívání koupelí a lázní.⁶¹⁵ Škola se tak pro chudé děti stala nejen místem vzdělávání, ale i místem, kde se mohly najít, umýt nebo získat nové šaty.

Přes tato chudinská opatření se ale nepovedlo německé školy, ani libeňskou školu Schulvereinu dovést k úpadku. V Libni ani přesto, že zde, stejně jako v Karlíně, v roce 1893 došlo ke zrušení školného.⁶¹⁶ Spíše naopak. V říjnu 1900 si radní František Filip stěžoval na

⁶¹¹ Národní listy, 9. 2. 1882

⁶¹² Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 181

⁶¹³ Posel z Prahy, 13. 11. 1877

⁶¹⁴ *Z těchto můžeme zmínit například nadaci zřízenou Františkem Křížkem, která každý rok ve výročí úmrtí jeho dcery Anny vyplácela úroky z nadačního jmění vybrané žačce páté třídy obecné školy.* (František Kneidl, Dějiny karlínského..., s. 72)

⁶¹⁵ *Například Občanská záložna založila tzv. jubilejní zákuskový fond, z jehož ročního výnosu 600 zlatých dostávalo každé chudé dítě ve škole jednu housku za den.* (František Kneidl, Dějiny karlínského..., s. 71)

⁶¹⁶ *Libeň a Karlín byly prvními obcemi v pražské aglomeraci, které k tomuto kroku sáhly. Důvodem vedle národnostních motivací byla i složitost vybírání tohoto poplatku spojená s obtížným zkoumáním majetkových poměrů rodin žáků a relativně nízkým výnosem.* (AHMP, AML, 2, s. 127; AHMP, AMK, 748, 3-3/51, OV 5. 4. 1893, k. 280)

rostoucí počet dětí, které školu navštěvují. Obával se, že možná už příští rok bude muset obec převzít školu do vlastní správy. Navrhoval, aby se více působilo na rodiče a za tím účelem, aby se vypracoval seznam všech dětí, které do školy chodí.⁶¹⁷

Libeňská škola Schulvereinu byla samozřejmě štědře dotována z příspěvků, které plynuly od celorakouského Schulvereinu. V pražském teritoriu takto byly podporovány tři školy – ta Libeňská, škola ve Vršovicích a v Holešovicích.⁶¹⁸ K pokusu donutit obec, aby převzala soukromou německou školu v Libni do své správy, došlo až v předvečer první světové války, kdy už Libeň byla spojena s Prahou. Tento pokus se nepodařilo dotáhnout do konce i díky šikovným právním kličkám, které v dané věci pražská samospráva používala.

O zřízení německé školy v Libni, respektive o převzetí soukromé školy Schulvereinu do obecní správy, byla zažádána peticí s 95 podpisy zemská školní rada dne 1. 7. 1908. Vzhledem k tomu, že Libeň až na několik domů ležela vně zákonného čtyřkilometrového pásu od německé školy v Josefově, byla první podmínka, na níž mimochodem padla snaha o převzetí školy Schulvereinu v Holešovicích, splněna. Nejprve začalo ověřování bydliště petentů přímo v terénu, což se táhlo až do roku 1910. Jednání komise v roce 1911 bylo ze strany pražské obce různě obstruováno, když bylo upozorňováno na chyby v petici, takže tato byla nakonec stažena. V roce 1912 nicméně začal sběr podpisů na novou petici, která byla podána v únoru 1912. Praha opět sáhla k obstrukcím, jako bylo odkládání schůzí, přes námítky podjatosti jejích členů. V únoru 1914 tak Ministerstvo kultu a vyučování nařídilo městské komisi bezodkladné a věcné projednání. Ta se tedy pustila do kritiky seznamu žáků, kteří měli mít o německou školu zájem, v čemž byla podpořena i několika rodiči, kteří protestovali proti zařazení jejich dětí na tento seznam. Vzhledem k vypuknutí první světové války byla nakonec celá záležitost odložena a ani obnovené snahy o zřízení německé školy v roce 1916 nevedly k úspěchu.⁶¹⁹

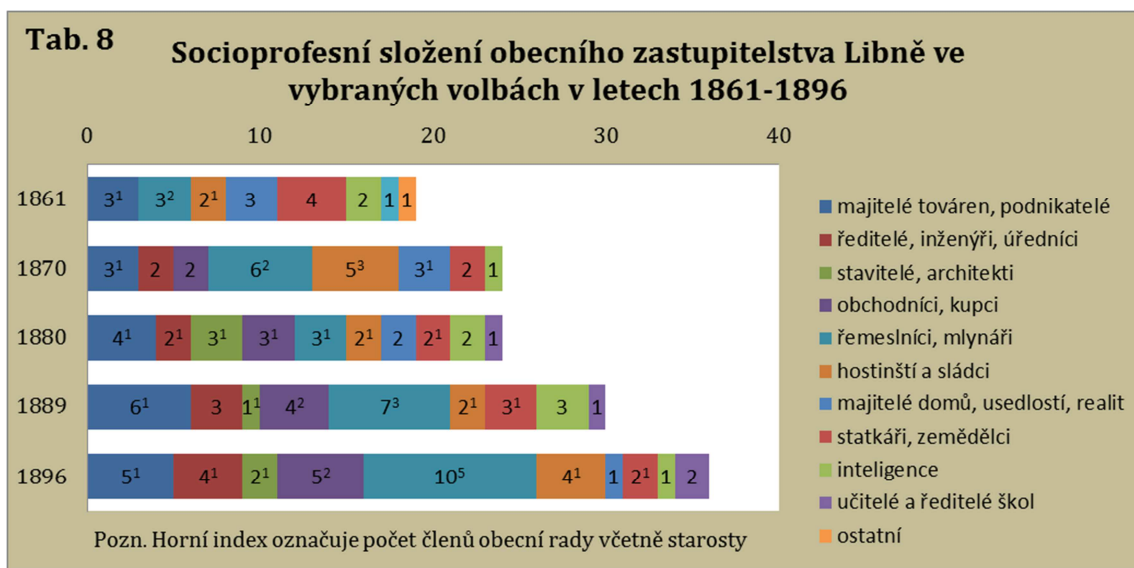
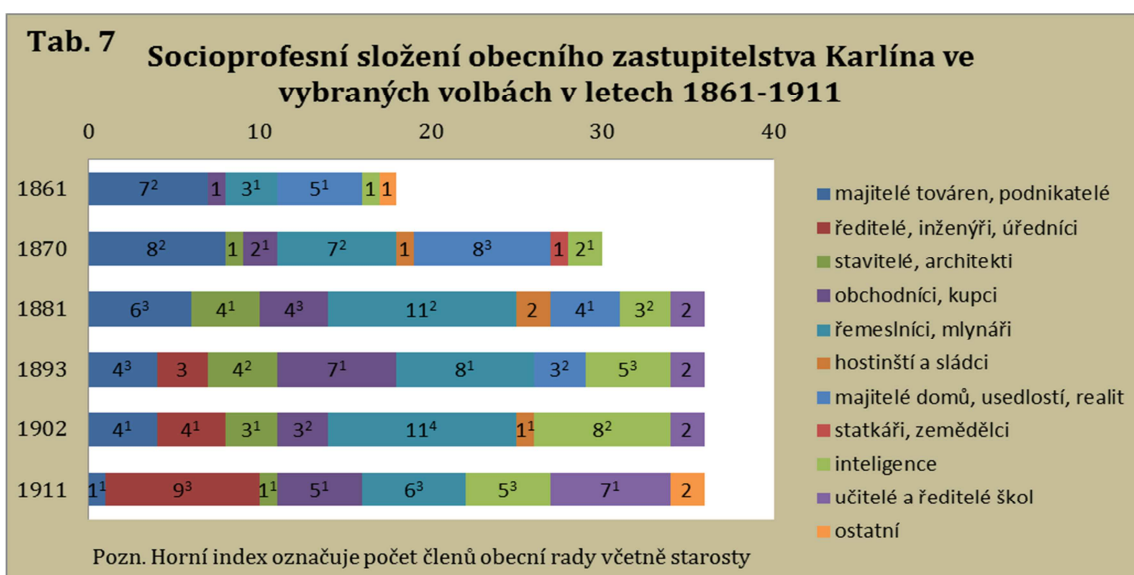
⁶¹⁷ AHMP, AML, 9, s. 33

⁶¹⁸ Národní politika, 18. 12. 1896

⁶¹⁹ Jan Škoda, Boj o německé veřejné školy v Praze - Holešovicích a Libni, In. Documenta Pragensia XXI, Praha 2002, s. 149-155

6. Socioprofesionální složení obecní samosprávy

Rozdělení členů obecní samosprávy do socioprofesionálních skupin je vždy poněkud komplikované. První otázkou je, jaké socioprofesionální rozdělení zvolit, aby bylo vhodně využitelné pro danou analýzu. Pro účely této práce jsem jednotlivé socioprofesionální skupiny definoval tak, aby byly pokud možno co nejvíce homogenní, pokud jde o ekonomický a kulturní kapitál jejich členů, aby tyto osoby spojovaly společné profesní zájmy i způsob jejich prosazování, jakož i společné dominantní znaky jejich myšlení a postojů, či lépe řečeno společná mentalita.

Při zjišťování do jaké skupiny tu kterou osobu zařadit je nutné se vypořádat s několika problémy. Předně u lidí, kteří vykonávali více činností, může být sporné, jakou činnost při

zařazení preferovat. Typickým příkladem je živnostník, který je zároveň majitelem domu. Otázkou je také nakolik lze rozlišit živnosti řemeslné a obchodní. S rozvojem tovární výroby se stále více dře kupředu obchodní rozměr i u živností, které byly dříve vyloženě výrobní.⁶²⁰

Co se týče identifikace trendů, pak pro Karlín považuji za signifikantní nárůst zastoupení příslušníků inteligence, zejména pak advokátů, a to jak v zastupitelstvu, tak v obecní radě. Totéž platí pro postupné nahrazování majitelů továren členy managementu a příslušníky technické inteligence nebo úřednictva. V Libni je naopak socioprofesionální struktura poměrně stabilní s tím, že postupně roste zastoupení řemeslníků a obchodníků, a to jak v obecní radě, tak v zastupitelstvu, což je ale částečně dáno i navyšováním počtu míst v zastupitelstvu. Výrazné oproti Karlínu je také zastoupení hostinských, kteří tvořily v Libni vlivnou skupinu. Slabé je zastoupení inteligence, která v obecní radě téměř zcela chybí. Pokud jde o užší vedení obce, tak v obecní radě poněkud překvapivě na průmyslovou obec chybí i větší zastoupení továrníků nebo managementu továren, ačkoli v zastupitelstvu jsou zastoupeni poměrně početně.

6.1.1 Majitelé továren a podnikatelé

Skupinou, která byla nejzámožnější v rámci samospráv Karlína i Libně byli majitelé či spolujatelé továren, v dobových pramenech označovaní jako továrníci, případně názvem oboru, v němž svoji činnost provozovali (barvíři kůží, jircháři apod.) Skupina továrníků byla samozřejmě velmi diferencovaná o těch nejzámožnějších majitelů velkých továrních provozů se stovkami až tisíci dělníky, jako byl například karlínský Vincenc Daněk,⁶²¹ až po majitele malých provozů, které hraničily s většími řemeslnými dílnami. Na řízení obce se obvykle podíleli přímo spíše majitelé středních nebo menších závodů. Velkopřemyslníci, jako byl třeba již zmíněný Vincenc Daněk v Karlíně nebo Friedrich Brosche či Hermann Grab v Libni

⁶²⁰ Pavel Kladiwa, Komunální elity druhé poloviny 19. století a počátku 20. století v českých zemích – stav bádání a možnost využití metodologických podnětů z německé a rakouské literatury, In. K novověkým sociálním dějinám VI, Praha 2004, s. 41

⁶²¹ **Vincenc Daněk** (1826 – 1893) se narodil v Cholticích do rodiny sládky. vystudoval vídeňskou polytechniku a v roce 1852 nastoupil jako konstruktér do firmy Breitfeld & Evans. V roce 1854 zakoupil společně s Josefem Götzlem továrnu v Karlíně a společně založili strojírnou, která pod názvem Daněk & Co vyráběla zejména zařízení cukrovarů. Daněk začal na stavbě cukrovarů spolupracovat s karlínským Václavem Nekvasilem, který stavěl budovy, zatímco daněk je vybavoval zařízením. V roce 1871 továrnu prodal nově založené akciové společnosti Breitfeld, Daněk & Spol., která se později stala jednou z hlavních součástí ČKD. Z utržených peněz nakupoval velkostatky, jako Trnová, Tloskov, Krchleby nebo Líšno. Jako majitel těchto velkostatků byl členem okresního výboru v Benešově. V letech 1861 – 1864 byl karlínským obecním zastupitelem. V roce 1861 byl rovněž zvolen do zemského sněmu za Karlín. Daněk stál u zrodu České spořitelny, jejímž byl také členem ředitelství, také byl správním radou První české akciové společnosti pro rafinování cukru v Modřanech u Prahy V roce 1878 mu byl udělen rytířský řád Františka Josefa s přídomkem von Esse. (Miloš Hořejš, Daňkové. Vincenc Daněk a jeho rodina, In. Hynek Stříteský (ed.), Fenomén ČKD, Praha 2014, s. 43-52)

byli buď pouze řadovými členy obecního zastupitelstva a na jeho činnosti participovali minimálně nebo nechávali zájmy svých továren hájit členy managementu. O dění v obci se zajímali spíše okrajově, což v konečném důsledku jejich pozici oslabovalo.

V míře v jaké se továrníci podíleli na činnosti užšího vedení obecní samosprávy, tedy jak jsou zastoupeni mezi starosty a radními, je mezi Karlínem a Libní velký rozdíl. Zatímco v Karlíně se továrníci podíleli i na užším řízení města. Ve funkci starosty působili dlouhodobě Josef Götzl, který začínal jako společník Vincence Daňka, dále Václav Sviták, majitel továrny na výrobu plynovodů a kovového zboží nebo Jan Topinka, který byl spolumajitelem továrny na ohnivzdorné pokladny.

U Topinky je zajímavé, že továrnu vlastnil pouhé tři roky, když továrnu v roce 1868 převzal plně jeho společník ing. Ignác Skokánek. Topinka se následně věnoval plně veřejné činnosti, ačkoli například na kandidátních listinách je uváděn stále jako továrník a šest let před svojí smrtí v roce 1910 při sčítání lidu jako „kapitalista“. Pokud jde o funkce v různých správních radách, pak je Topinka zřejmě karlínským rekordmanem. Z těch nejdůležitějších je nutné zmínit jeho působení v záloženském hnutí včetně 48 let strávených v různých funkcích v Občanské záložně v Karlíně. Působil také ve správní radě Českomoravské nebo ve správní radě Živnobanky (více v Topinkově medailonku).

Z dalších radních se výrazně zapsal židovský továrník Josef Engelmann, který v Karlíně vlastnil chemickou továrnu a přes svůj židovský původ patřil k vyhraněným českým vlastencům, dále majitel strojního zámečnictví a slévárny Jan Rudle a majitel chemičky ve Vysočanech František Židlický. Z dalších karlínských továrníků, kteří zasedali v obecní radě pouze po jedno volební období, můžeme jmenovat Jakuba Schicka, Karla Müllera nebo Josefa Nováka.

V Libni, kde mezi obecními zastupiteli byl srovnatelný počet továrníků jako v Karlíně, se tito na užším řízení města podíleli mnohem méně než v Karlíně. Mezi továrníky můžeme zařadit libeňského starostu Antonína Kubeše, který vlastnil kartounku a zemřel v úřadu v roce 1866. Na užším řízení obce se pak v Libni podíleli zejména židovští podnikatelé, majitelé jircháren a dalších závodů na zpracování kůže (Hermann Eckstein, Ludvík Jellinek, Seligman Schönberger a jeho syn Bedřich Schönberger) Z českých podnikatelů jsou to pak Ladislav Čupr majitel továrny na cementové dlaždice na Kolčavce a Jan Hubínek majitel mydlárny a továrny na likéry.

Do této socioprofesionální skupiny jsem zařadil i dva podnikatele a zároveň majitele velkostatků. Prvním z nich je Karel Židlický, majitel ostrova Štvanice, který patřil k výrazným osobnostem gründerského období. Figuroval u založení celé řady podniků. Bohužel v roce 1878 zemřel předčasně na mrtvici. Přesto se mu ale podařilo shromáždit nemalé jmění, které částečně investoval do koupě velkostatku Troja. Židlický v obecní radě zasedl v letech 1864 – 1874.

Do obecní rady nepronikl další podnikatel a pražský měšťan bydlící v Karlíně Jan Schebek. Jan Schebek byl původně stavebním podnikatelem ve Vídni, od roku 1869 pak začal Schebek podnikat spolu s Vojtěchem Lannou ml. v oboru železničních staveb. Schebek byl zároveň majitelem několika domů v Karlíně a Praze. Během podnikání shromáždil velký majetek, který podobně jako Židlický investoval do koupě velkostatku.

6.1.2 Ředitelé, inženýři, úředníci

Další skupinou, která participovala na obecní samosprávě, byli ředitelé, technická inteligence a vyšší úředníci zejména z velkých továren. Do této skupiny jsem ale zařadil i ředitele a úředníky dvou karlínských záložen (Občanské záložny a Všeobecné záložny) nebo úředníky pošty či dráhy. Část této skupiny jsou osoby s vysokoškolským vzděláním, ať už technického nebo právního zaměření. Technická inteligence neměla původně tak prestižní postavení v městské společnosti, jako tomu bylo třeba u advokátů nebo lékařů. Akceptace technicky vzdělaných odborníků probíhala postupně v průběhu 19. století. Tomu odpovídala i skutečnost, že titul inženýr byl zaveden až císařským patentem z roku 1917.⁶²² Prestiž představitelů technické inteligence se tak odvíjela spíše od majetku.⁶²³

Trendem ve sledovaném období bylo postupné nahrazování zastoupení továrníků právě členy managementu. Tento jev můžeme sledovat zhruba od 80. let. Jestliže ještě v roce 1881 působilo v karlínském obecním zastupitelstvu šest továrníků a žádný z těchto členů managementu, tak v roce 1911 byl jediným zástupcem továrníků náměstek starosty Josef Engelmann a toho doplňovalo hned devět zástupců managementu, technické inteligence nebo úřednictva. Vedle ředitelů karlínských továren JUDr. Josefa Janatky (Breitfeld – Daněk) a JUDr. Jana Samka (Zátkova sodovkárna) v zastupitelstvu zasedali příslušníci technické inteligence z továren Ing. Jan Pošmourný, šéf továrních dílen (Breitfeld – Daněk) a strojní inženýr Josef Petrák. Zájmy továrny pak hájil i účetní Křížíkovy továrny František Vaněk. Do

⁶²² V této práci titul Ing. používám z důvodu vyznačení příslušnosti dané osoby k technické inteligenci.

⁶²³ Srov. Andrea Pokludová, Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857 – 1910. Opava 2008, s. 141n

této skupiny lze ale zařadit i ředitele karlínských záložen Karla Salmona (Občanská záložna v Karlíně) a JUDr. Antonína Janotu (Všeobecná záložna v Karlíně) a také prokuristu stavební společnosti stavitele Matěje Blechy Václava Hodka. Do skupiny úředníků pak počítám také vrchního poštovního správce Jana Sittu. V městské radě pak zasedali Janota, Hodek a Samek.

Pokud jde o zastoupení managementu a technické inteligence v městské radě, tak to bylo až na výše uvedený rok 1911 spíše sporadické. V roce 1902 se členem městské rady stal ředitel Křížkových závodů a od roku 1905 také člen a revizor správní rady Českomoravské JUC. Jan Sedlák, ve volbách v roce 1908 pak ředitel Zátkovy továrny Samek. V ostatních volebních obdobích ovšem ředitelé, inženýři ani úředníci v karlínské městské radě zastoupení nejsou.

Mezi technickou inteligenci by nicméně bylo možno zařadit i některé majitele továren. Příkladem může být například inženýr Otakar Havelka, spolumajitel továrny Havelka & Mész, který patřil k předním odborníkům v oboru konstrukce zařízení pro cukrovary.⁶²⁴ Dalším odborníkem z řad továrníků byl například libeňský inženýr František Prášil⁶²⁵, který patřil k předním odborníkům na stavby mostů, vedl mostárnu v Českomoravské, načež si spolu s bratrem Juliem založil v roce 1893 zřídil vlastní mostárnu v Libni.⁶²⁶ V neposlední řadě můžeme jmenovat i Ladislava Čupra, libeňského radního, absolventa chemie na české technice, který se i s výrobou ve své továrně zaměřoval na cement a beton.

V Libni se na rozdíl od Karlína objevují členové managementu, úředníci nebo technická inteligence v obecním výboru mnohem méně. Je to samozřejmě dáno i tím, že po připojení k Praze tedy v období, kdy v Karlíně začal počet těchto lidí v obecním výboru růst, Libeň do pražského zastupitelstva vysílala maximálně pět zástupců. Zejména se jedná o zástupce velkých libeňských akciových strojírén. V letech 1883 – 1892 byl zastupitelem Vojtěch Novotný, ředitel Českomoravské a v letech 1890 – 1901 ředitel Rustonky Kamil Ludwig. V letech 1897 – 1901 působil jako libeňský zastupitel úředník Rustonky Alois Pinz, ten byl

⁶²⁴ **Otakar Havelka** (1864 – 1935) se narodil do rodiny karlínského továrníka Jana Havelky v roce 1864, absolvoval karlínskou reálku a následně pražskou techniku. Nastoupil jako konstruktér Českomoravské. Následně působil po dva roky jako konstruktér na České technice. Se svým bratrem ing. Rudolfem Havelkou převzali rodinnou strojírnu a věnovali se zejména výrobě zařízení pro cukrovary. O. Havelka v tomto oboru získal několik patentů v oboru saturace, filtrace a odpařování. (Národní listy, 7.10.1934)

⁶²⁵ **Ing. František Prášil** (1845 – 1917) vystudoval pražskou techniku a následně nastoupil na Vojtěšské huti na Kladně jako vedoucí mostárny. V roce 1886 přestoupil do První Českomoravské továrny na stroje, která kladenskou mostárnu koupila. V roce 1894 založil společně s bratrem a dalšími společníky mostárnu Bratři Prášilové a spol. v Libni. Z jeho realizací je třeba připomenout konstrukci Průmyslového paláce na pražském Výstavišti, konstrukci Petřínské rozhledny, silniční most v Obříství, železniční most pod Vyšehradem nebo konstrukci jeviště a hlediště Národního divadla. Prášilova libeňská továrna působila až do vypuknutí druhé světové války. (Technický obzor 25/1917, s. 45)

⁶²⁶ Josef Macháček, Vznik První českomoravské..., s. 24

také členem pražského zastupitelstva za Libeň po připojení až do roku 1913, přičemž jeden rok působil i jako pražský radní. Od roku 1879 úředníkem a pozdějším obchodním ředitelem Českomoravské byl Josef Macháček, který byl v letech 1896 – 1901 libeňským radním a následně působil rovněž jako pražský zastupitel za Libeň. Českomoravskou zastupoval v letech 1896 – 1900 také vrchní inženýr cukerního odboru František Hanuš, který se následně stal v roce 1900 ředitelem cukrovaru v Převorsku v Haliči, jehož stavbu Českomoravská realizovala.⁶²⁷

Dlouholetým obecním zastupitelem v letech 1870 – 1901 byl pak inženýr Rustonky Karel Dostal. V jeho případě ho nicméně k postu zastupitele vyneslo spíše vlastnictví domu, než zaměstnanecký poměr ve strojírně. Pokud jde o účast v libeňské obecní radě, tak v té působil pouze již zmíněný Josef Macháček.

Do této socioprofesionální skupiny jsem zařadil i libeňského poštmistra Josefa Podolského, byť jde o poněkud hraniční případ. Podolský jakožto dlouholetý libeňský zastupitel a ve volebním období 1880 – 1883 také obecní rada, byl totiž ještě v roce 1877 uváděn jako kupec, od voleb 1880 pak ale jako poštmistr.

6.1.3 Stavitelé a architekti

Rychlý rozvoj zástavby předměstských obcí sliboval slušný výdělek nepočtené, ale vlivné skupině karlínských a libeňských stavebních podnikatelů. Ty spojoval zájem na realizaci obecních stavebních projektů, na nichž mohli nejvíce participovat spolu s řemeslníky různých stavebních živností. Lukrativní byly zejména stavby školních budov. Zadávání obecních zakázek pak bylo důležitou motivací pro jejich politické aktivity v obcích.

Řada stavitelů začínala jako zedničtí mistrové, tak také figurují ve starších pramenech. Je to příklad karlínského Emanuela Brabce nebo libeňského Václava Píska. Postupně s rozrůstáním svých firem se začali specializovat na realizaci celých staveb. Na přelomu 19. a 20. století se pak v obecním výboru více objevují i lidé, kteří spojovali své podnikání stavitelů se vzděláním architekta, jako byli karlíňští Otakar Nekvasil nebo Bohumil Štěrba, který byl radním v letech 1902 – 1914 a významně se podílel na přípravě regulačního plánu a následné výstavbě Nového Karlína.⁶²⁸

⁶²⁷ Josef Macháček, *Vznik První českomoravské...*, s. 25

⁶²⁸ **Bohumil Štěrba** (1854 – 1910) absolvoval stavitelství na české technice. Stavitelskou živnost provozoval v Karlíně, kde je autorem celé řady domů, jakož i návrhu regulačního plánu Nového Karlína. Štěrba se zabýval

V Karlíně byl od roku 1874 vždy minimálně jeden stavitel členem obecní rady. Nejvýraznější byla rodina stavebních podnikatelů Nekvasilových, kdy zakladatel firmy Václav Nekvasil byl zastupitelem v letech 1874 – 1901, přičemž z toho celkem 21 let byl také radním, často přímo náměstkem starosty. Jeho pozici v městské radě zaujal jeho syn architekt a stavitel Otakar Nekvasil, který byl ve volbách v roce 1902 zvolen zastupitelem a od roku 1905 byl v každých volbách volen radním. Z dalších karlínských stavitelů, kteří zasedali v obecní radě, je třeba jmenovat Emanuela Brabce, který byl radním v letech 1881 – 1893. Další dva stavitelé pak strávili v radě pouze jedno, respektive dvě volební období. Josef Tichý byl zvolen radním v letech 1893 a 1897, respektive 1899, protože se obecní rada v tomto volebním období konstitovala až dva roky po volbách. František Šlechta byl zvolen jednou v roce 1874. Obecním radním byl v letech 1905 – 1908 také významný architekt Josef Sakař⁶²⁹, jeden z nejúspěšnějších žáků Josefa Zítka a autor celé řady staveb včetně karlínského Národního domu nebo monumentální školy na dnešním Lyčkově náměstí v Karlíně.

Za zmínku určitě stojí i bratři stavitelé Josef a Matěj Blechovi, kteří sice nezasedali v karlínské obecní radě, ale pouze v zastupitelstvu. Jejich rodinný podnik zejména pod vedením o 20 let mladšího Matěje Blechy po smrti jeho bratra v roce 1900 byl jedním z největších stavebních podniků na území Velké Prahy.⁶³⁰ Zájmy společnosti v obecní radě zastupoval od roku 1911 již výše zmíněný prokurista společnosti Václav Hodek.

V Libni nebylo zastoupení stavitelů v obecní radě tak výrazné. V letech 1880 – 1886 byl radním stavitel Václav Písek. V letech 1883 – 1886 a 1890 – 1893 byl radním výrazný komunální politik a stoupenec Občanské besedy Robert Mischner. V období 1896 – 1900

také sakrální architekturou. Vyprojetoval například novorománský kostel sv. Václava v Pečkách. (Rostislav Švácha (ed.), Slavné vily středočeského kraje, Praha 2010, s. 48)

⁶²⁹ *Josef Sakař (1856 – 1936) se narodil v Libni a vystudoval architekturu na pražské technice u Josefa Zítka. Po studijním pobytu v Itálii pracoval v ateliéru Josefa Schulze. V roce 1886 získal stavitelskou koncesi a začal podnikat v Karlíně. Věnoval se zejména stavbám obytných domů. Od roku 1896 se začal více soustředit na architekturu a opustil profesi stavitele. Od roku 1920 řídil Státní regulační komisi pro Prahu a okolí. Z jeho karlínských realizací je třeba zmínit školu na dnešním Lyčkově náměstí a Národní dům tamtéž. Z dalších staveb je možné jmenovat například Hlavní budovu Filozofické fakulty v Praze. (Jiří Stíbrál, Josef Sakař, Praha 1936)*

⁶³⁰ *Matěj Blecha (1861 – 1919) i jeho bratr Josef Blecha (1841 – 1900) se narodili ve Štítarech u Kolína. Oba absolvovali s rozestupem 20 let pražskou techniku. Josef si po absolvování zřídil stavitelskou živnost v Karlíně. Matěj následně studoval i na vídeňské technické univerzitě a absolvoval také uměleckoprůmyslová studia v Darmstadtu. Z podnětu Josefa byla v roce 1871 založena Jednota stavitelů pro království české, z níž se v roce 1883 následně stal Spolek architektů a inženýrů v království Českém, kterého byl až do své smrti předsedou. Josef Blecha stavěl především nájemní domy. Matěj vstoupil do bratrovy firmy. V souladu s rodinnou náboženskou tradicí se specializovali s bratrem mimo jiné na stavbu evangelických kostelů. V roce 1900 převzal po smrti bratra spolu s druhým bratrem Aloisem jeho karlínskou stavební společnost a brzy se stává jedním z nejúspěšnějších stavitelů v pražské aglomeraci. V Libni postavil Grabovu vilu, Sokolovnu, palác Palmovka a kostel sv. Vojtěcha. V Karlíně pak Sakařem navrženou školu na Lyčkově náměstí. (Jan Štětka, Stavitel Velké Prahy, In. Dotyk 9/2015, s. 1-13)*

potom stavitel Josef Hofman. Významný vliv měl také zastupitel Josef Bukovský, který vykonával od roku 1879 funkci obecního stavitele, která předcházela zřízení pozice obecního inženýra v systematice obecního úřadu.

6.1.4 Obchodníci a kupci

Další profesní skupinou byli obchodníci a kupci. Tato skupina měla své poměrně silné zastoupení opět zejména v Karlíně, který díky říční dopravě a přístavu byl regionálním obchodním centrem. Karlín lze také považovat za jedno z center obchodnické profese, co se týče organizovanosti obchodníků. Řadu let zde bylo aktivní Obchodní grémium v Karlíně. Skupina karlínských obchodníků (Lokay, Perman, Nicek) také iniciovala založení ústřední organizace pro Čechy nazvané Ústřední spolek českých kupců.⁶³¹ V roce 1909 zde pak byla zřízena obchodní akademie, která funguje dodnes.

Nejvýraznější byla v Karlíně rodina Lokayova, která dala obci i dva starosty. Václav Lokay, který byl členem obecní rady po 9 let v letech 1871 – 1884. V následujícím volebním období byl pak karlínským starostou. Politická kariéra jeho syna Adolfa⁶³² byla dost netradiční, když bez předchozích zkušeností z obecního zastupitelstva natož rady, byl v roce 1899 zvolen starostou, kterým ovšem zůstal pouze do roku 1901, kdy v souvislosti s Farkačovou aférou převzala řízení obce správní komise. V dalších letech pak už nefiguruje ani v obecním zastupitelstvu, ani radě.

Dalším příslušníkem této socioprofesní skupiny byl velkoobchodník, speditér a majitel realit Josef Srnce, kterým byl jedním z nejzámožnějších karlínských měšťanů, vlastnil celou řadu domů v okolí karlínského přístavu a vydělával zřejmě primárně na obchodním ruchu s přístavem spojeným. Srnce byl karlínským radním od roku 1874 do roku 1893.

Z dalších obchodníků, kteří déle působili v obecní radě je to například Arnošt Fišer, který v obecní radě působil v letech 1877 – 1887 nebo obchodník s dřívím a uhlím Josef Gebler, který byl obecním radou v letech 1902 – 1914. Sice pouhá dvě volební období, ale celkem 12

⁶³¹ Ivan Jakubec, Obchod – symptomatické pole nacionálních zápasů, In: Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859 – 1945), s. 142n

⁶³² **Adolf Lokay** (1852 – 1921) se narodil v Karlíně do kupecké rodiny, jeho otcem byl Václav Lokay, starosta Karlína, bratrem potom JUDr. František Lokay, advokát v Karlíně. Od roku 1880 se Adolf angažoval v hnutí českých obchodníků a kupců, kdy začal působit v Obchodním gremiu v Karlíně jako člen jeho výboru. V roce 1884 byl svolavatelem prvního sjezdu českých kupců a zakladatelem a prvním předsedou Ústředního spolku českých kupců v Praze. Působil také jako člen správního výboru Zemské jednoty obchodních grémií v království Českém nebo člen správního výboru Občanské záložny v Karlíně. V Karlíně dále více než dvě desítky let předsedal dobročinnému spolku Jednota lásky k bližnímu. Starostou Karlína byl v letech 1899 – 1901. (Národní politika, 31. 8. 1912)

let byl v letech 1887 – 1899 radním velkoobchodník s vínem Florián Hanuš, otec karlínského obecního lékaře MUDr. Jaroslava Hanuše. V roce 1884 se stal radním na tři roky další velkoobchodník tentokrát s chmelem Emanuel Kallberg, pro kterého se ovšem postupně obchod s chmelem stal pouze vedlejším povoláním, protože v sčítacích operátech z roku 1910 figuruje již jako majitel velkostatku a ke jménu mu přibyl i šlechtický titul. Posledním z karlínských radních z řad obchodníků je Bohumil Petráček, obchodník se zemědělskými produkty, který byl zvolen radním v letech 1902 a 1905.

V Libni, kde můžeme v průběhu času vidět postupný nárůst zastoupení obchodníků v obecním výboru, byl výraznou postavou radní a starosta Alois Cikánek, který zasedal v obecním výboru od roku 1877 až do své smrti v roce 1899. Od roku 1880 byl členem obecní rady a od roku 1894 zastával po rezignaci Josefa Voctáře úřad starosty. V roce 1899 spáchal sebevraždu. Dalším radním z řad obchodníků byl Bedřich Wagner, který byl jednou z nejvýraznějších postav libeňského Občanského klubu a v radě zasedal v letech 1886 – 1890 a 1893 – 1896. Jedno volební období v libeňské obecní radě pak strávili obchodníci Václav Havlina v letech 1890 – 1893 a Josef Liška v letech 1896 – 1901.

6.1.5 Řemeslníci a mlynáři

Vůbec nejpočetnější skupinou obecních zastupitelů jak v Karlíně, tak především v Libni, byli řemeslníci. Vedle výkonu řemesla se často jednalo i o majitele domu. Specifickou skupinou zejména co do ekonomického kapitálu jsou potom mlynáři.

Umístění Karlína i Libně u Vltavy předurčovalo obě obce k tomu, aby na vltavském břehu vznikaly mlýny. Asi nejvýznamnějším mlynářem byl Jindřich Ronz, karlínský zastupitel od roku 1881 a starosta od roku 1902, až do své rezignace na funkci v roce 1910. Ronz, kterého bychom s ohledem na velikost jeho parostrojního mlýna i ekonomické zázemí mohli klidně zařadit i ke karlínským továrníkům, se narodil do mlynářské rodiny v Libni a brzy ke zděděnému mlýnu přikoupil i bývalý Krausův mlýn v Karlíně.

Významné postavení měl Ronz i mezi mlynáři na zemské úrovni. V roce 1880 dal podnět k založení Českomoravské organizace mlynářů, které od roku 1890 předsedal. Stal se také předsedou celorakouské mlynářské organizace a zasadil se o zřízení Plodinové burzy, které také 4 roky předsedal.

Dalším karlínským mlynářem, který zasedal v obecní radě v letech 1884 – 1893 byl František Trinkmoc, který byl politicky činný v karlínské Občanské besedě později přejmenované na Občanský klub.

V Libni najdeme v obecní radě mlynáře Josefa Hallu, který byl zvolen do rady již v 50. letech a ve sledovaném období zasedal v obecní radě v letech 1861 – 1864 a 1867 – 1874. Halla, který převzal tzv. Löwittův mlýn v Libni po otci Jindřicha Ronze Aloisovi byl dokonce v roce 1870 zvolen starostou, ale tuto funkci odmítl.

Řemeslníci tvořili jádro obecní samosprávy zejména v Libni, kde v obecní radě dominovali. Z řemeslnických kruhů se také rekrutovali nejvýraznější libeňští komunální politici, ať už v řadách Občanského klubu nebo Občanské besedy.

Z těch nejvýznamnějších je třeba jmenovat dlouholetého libeňského starostu, truhláře a majitele domu Josefa Voctáře, který úřad zastával v letech 1870 – 1894 a pak ještě krátce jeden rok před připojením Libně k Praze. Zastupitelem se přitom stal již v roce 1864, radním v roce 1867. Voctář se zřejmě v pozdějších letech již řemeslu nevěnoval, protože od počátku 70. let je uváděn už pouze jako majitel domu. Dlouholetým radním byl také pekař Antonín Jungmann, který byl radním celkem čtyři volební období v letech 1883 – 86 a 1890 – 1901. Jungmann aktivně působil i v celozemské organizaci pekařů, v roce 1904 je uváděn jako předseda Ústřední jednoty pekařů pro Čechy, Moravu a Slezsko a jako starosta Společenstva pekařů v Praze.⁶³³

Dalším dlouholetým libeňským radním z řad řemeslníků byl truhlář a majitel domu Václav Walter, který byl radním v letech 1890 – 1900. Volební vítězství Občanského klubu v roce 1886 vyneslo křeslo radního sklenáři Janu Kondelíkovi a ve volbách v roce 1893 ho v obecní radě doplnil další vrcholný člen tohoto spolku kameník Josef Hladký. V obou případech se jednalo rovněž o majitele domu. Dvě volební období ve funkci radního strávil také židovský řeznický mistr a majitel domu Hermann Piesen v letech 1861 – 1867. V posledním volebním období pak v obecní radě zasedali mechanik Alois Pulchart, který byl zetěm Josefa Voctáře, a pilníkář Vítězslav Vondřich. Vondřich byl za Libeň také pražským zastupitelem v letech 1904 – 1913.

Pokud jde o karlínské řemeslníky, tak přestože je mezi obecními radními jejich zastoupení poměrně slušné, tak až na výjimky nepatřili v karlínské politice k vůdčím osobnostem. Jednou

⁶³³ Almanach král. hlavního města Prahy na rok 1904, Praha 1904, s. 93

z výjimek je nepochybně rukavičkář, horlivý vlastenec a organizátor řady národních podniků včetně založení karlínské Občanské záložny Karel Bursík. Radním se stal již v roce 1861, přičemž již v 50. letech zastával pozici obecního zastupitele, a zůstal jím až do své smrti v roce 1882. Od roku 1874 přitom působil jako náměstek karlínského starosty. Významnou pozici ve všem, co bylo v Karlíně spojeno s ohněm, měla rodina kominických mistrů a organizátorů karlínských hasičů Demartini. Eduard Demartini byl radním v letech 1868 – 1877 a 1881 – 1885. Jeho syn Hugo navázal na otcovu pozici v karlínské samosprávě, když se stal v roce 1893 zastupitelem a od roku 1899 byl 15 let radním.⁶³⁴

Co do délky mandátu strávil v karlínské obecní radě úctyhodných 21 let sklenář Václav Michner, který byl radním mezi lety 1893 – 1914. Dvě volební období v letech 1899 – 1905 strávil v radě niťář Otakar Hejtmánek. Jedno volební období v radě pak působili knihař Jan Dmíšek, obuvnický mistr Václav Nedvěd a krejčí František Deport.

6.1.6 Hostinští a sládci

Socioprofesionální skupina hostinských a sládků představovala v Libni – na rozdíl od Karlína – zcela ojedinělou hybnou sílu komunální politiky, kterou ze skupiny ostatních živnostníků vydělovala zejména vyšší organizovanost a způsob prosazování společných zájmů, který se projevil zejména ve snaze zamezit nekoncesovanému provozování hostinské živnosti a v boji o tzv. „pivní krejcar“, tedy dávky odváděné z prodeje alkoholických nápojů, která v obcích tvořila důležitou část příjmů. Žádná jiná živnost nebyla nikdy v obecním výboru zastoupena takovým způsobem⁶³⁵ a žádnou jinou živnost neprovozovalo v Libni takové množství lidí.⁶³⁶

Oproti jiným předměstským obcím ale Libeň nebyla specifická množstvím hostinců, ale především jejich schopností se organizovat a společně prosazovat své zájmy. V roce 1882 zde byl založen spolek Hostimil, který byl vůbec prvním spolkem hostinských v Čechách. Sídlo

⁶³⁴ *Eduard Demartini (1817 – 1885) a jeho syn Hugo Demartini (1862 – 1928) pocházeli ze staré kominické a kamnářské rodiny, jejíž první členové přišli do Prahy z Itálie již v druhé polovině XVI. století. Rodina Demartini se kominické profesi věnovala po mnoho století. V druhé polovině 19. století tak můžeme po celé Praze a okolních obcích najít celou řadu osob s tímto příjmením. Činnost kominíků pak byla často úzce spojena s organizací hasičů. Eduard se tak zasloužil o založení hasičského sboru v Karlíně i o založení Jednoty kominíků v Praze, které se stal v roce 1871 prvním čestným členem. Hugo byl předsedou hasičské (tzv. Demartiniho) župy pražské a průkopníkem stavovského hnutí. Byl starostou Zemské jednoty společenstev v království Českém a v této funkci pokračoval i po převratu ve Svazu společenstev ČSR. Ve své vzpomínkové knížce popsal velké požáry, jejichž hašení se účastnil, včetně požáru Národního divadla, kde byl zraněn. Demartini byl také předsedou Hasičské záložny. Otec a syn Demartini hráli významnou roli v karlínské politice, když po několik desetiletí postupně zastávali místa v zastupitelstvu i obecní radě. (Památník jednoty kominíků k vzájemné podpoře v Praze k oslavám osmdesátého výročí svého trvání, Praha 1848; Hugo Demartini, Velké požáry, Praha 1895; Národní listy, 1. 2. 1928)*

⁶³⁵ *V letech 1861 – 1901 zde zasedalo 14 hostinských a 5 sládků.*

⁶³⁶ *V roce 1885 bylo v Libni 24 (AHMP, AML, 150, 85/122, k. 83) a v roce 1895 už 47 hostinců (Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 243).*

spolku bylo sice ještě téhož roku přeloženo do Prahy, i nadále byl ale jeho předsedou a organizačním duchem libeňský hostinský František Deutsch. V květnu 1887 pak vznikla v Praze opět za Deuschova předsednictví Ústřední jednota československého hostinství pro Čechy, Moravu a Slezsko.⁶³⁷

Jak už bylo řečeno, tak důležitou postavou libeňské skupiny hostinských byl František Deutsch mladší. Podle objemu vyčepovaného piva v jednotlivých libeňských hostincích byl Deutschův hostinec jednoznačně nejvýznamnější v obci.⁶³⁸ Deutsch byl zvolen do zastupitelstva poprvé v roce 1877 a převzal tak místo po svém otci, který byl zastupitelem v letech 1867 – 1874. Radním byl Deutsch od roku 1880 až do své smrti v roce 1896, a to pouze s výjimkou volebního období 1886 – 1890, které přineslo vítězství Občanského klubu a téměř kompletní výměnu obecní rady.

Další výraznou osobností mezi libeňskými hostinskými byl František Filip, libeňský zastupitel v posledním volebním období 1896 – 1901, ale především pražský radní za Libeň, který reprezentoval jako jediný libeňské zájmy v pražské radě s výjimkou jediného roku v letech 1901 – 1914 a měl v tomto období klíčový vliv na libeňskou komunální politiku. Filip, který měl zahraniční zkušenosti ze svého pobytu v USA, vlastnil v Praze a okolí hned několik hostinských koncesí, byl předsedou libeňského Sokola a působil také jako zemský poslanec. Spolu s Václavem Kefurtem, dalším libeňským radním z řad hostinských, patřili oba politicky k libeňskému Občanskému klubu a po smrti Františka Deuscheho převzali do svých rukou organizaci hostinských v Libni v nově založeném živnostenském společenstvu pro hostinské a výčepníky, které vzniklo v roce 1895. Kefurt byl radním v posledním volebním období 1896 – 1901. Výraznou osobností Občanského klubu byl také hostinský Josef Kokoška působící v radě v letech 1893 – 1896.

Hostinští a sládci ale měli velmi výrazné zastoupení v libeňské radě už od 60. let. Starostou Libně v letech 1866 – 1870 byl sládek Martin Stejskal, který v radě působil už od roku 1861 do roku 1870, kdy se přestěhoval na Smíchov. V letech 1864 – 1874 ho doplnil hostinský Josef Holeček. V letech 1867 – 1877 pak v radě působil hostinský Antonín Veselý, který ovšem vedl současně zemědělské hospodářství v Malých Holešovicích, a v letech 1870 – 1877 pak Josef Klika. Zastoupení této živnosti bylo v Libni v 60. a 70. letech tak velké, že

⁶³⁷ Hostimil, 27. 5. 1887

⁶³⁸ V roce 1876 vyčepoval Deutsch 1152 hl. piva, což bylo téměř dvakrát více, než druhý „nejúspěšnější“ hostinský Augustin Houdek. (AHMP, AML, 142, k. 39)

v roce 1867 tvořili hostinští celou polovinu všech radních včetně starosty. V roce 1870 pak byli hostinští tři z celkem šesti radních a starosty.

Význam hostinské živnosti pro Libeň je ještě jasnější při srovnání se sousedním Karlínem. Zde za celé období let 1861 – 1914 pronikli do obecní rady pouze dva hostinští a vždy pouze na jediné volební období. Josef Hlad byl radním v letech 1887 – 1893 a mladočech Josef Kohlík v letech 1902 – 1905.

6.1.7 Majitelé domů, usedlostí a realit

Skupina majitelů domů, usedlostí a realit je v obecním zastupitelstvu i obecní radě relativně silně zastoupena. Vlastnictví domu bylo obvykle spíše než provozování nějaké živnosti nebo povolání, kvalifikačním předpokladem pro zisk volebního práva. Pokud si tak přečteme volební výsledky prezentované v obecních kronikách nebo tisku, tak jsou velmi jednotvárné, protože obvykle většina členů obecního zastupitelstva je uváděna pouze jako majitel domu či usedlosti. Platí to zejména pro celou řadu řemeslníků, obchodníků nebo hostinských. Naopak v případě vzdělanostních vrstev, jako byli advokáti či lékaři, kteří zároveň vlastnili nemovitosti, kvalifikovalo samo vzdělání dotyčného k volbě v prvním volebním sboru a vlastnictví nemovitosti tak nemohlo pozici dotyčného ve volebním systému dále posílit.

Ve snaze více skupinu majitelů domů diferencovat jsem v případech, kdy se podařilo dohledat i skutečnost, že dotyčný provozoval určitou živnost nebo povolání, dal přednost této živnosti před vlastnictvím domu a zařadil jsem ho do příslušné socioprofesionální skupiny.

V této socioprofesionální skupině tak jsou uvedeni jednak lidé, u nichž se nepodařilo dohledat další způsob obživy, než bylo vlastnictví domů, což je hlavně problém období 60. a 70. let a dále lidé, kteří skutečně žádné toto další povolání nebo živnost neprovozovali a žili především z výnosů svých činžovních domů, případně z nashromážděného kapitálu. Zhruba od přelomu 80. a 90. let ustupovalo vlastnictví domu do pozadí a tak se s majiteli domů, u nichž by nebylo uváděno žádné další povolání, setkáváme stále řidčeji.

Nejdéle působící lidé v obecní radě Karlína z této socioprofesionální skupiny, byli majitelé více domů označovaní také jako majitelé realit. V letech 1877 – 1884 a 1886 – 1899 byl karlínským radním zámožný majitel domů Leopold Kraus. V letech 1877 – 1899 byl radním další majitel realit Eduard Brosche. V letech 1874 – 1885 byl radním majitel domu Jan Choděra a v letech 1867 – 1877 pak Václav Muzika. Další majitelé domů působili v radě

pouze jedno maximálně dvě volební období – Antonín Mach (1861 – 1868), Václav Ferles (1867 – 1870), Ferdinand Schüller (1877 – 1881).

Pokud jde o reprezentaci zájmů majitelů domů v Karlíně, tak s ohledem na skutečnost, že nějakou nemovitost vlastnila většina členů obecního výboru, tak zájmy majitelů domů prostupovaly obecní politikou a nakonec otázka zdanění činží byla i jednou z klíčových překážek spojení Karlína a Prahy. Reprezentantem zájmů majitelů činžovních domů byl vlivný Spolek majitelů domů, přejmenovaný později na Jednotu majitelů domů, založený v roce 1896, jehož prvním předsedou byl Ladislav Čupr. Tedy muž, který byl synem filozofa Františka Čupra a zároveň po jeho smrti i majitelem usedlosti Kolčavka v Libni a na ní vybudované továrny. Ačkoli byl Čupr libeňským zastupitelem i členem rady, tak v Libni od 90. let nebydlel a podle konskripčních lístků pobýval zejména v Praze, ale také v Karlíně⁶³⁹, kde vlastnil další nemovitosti. Najdeme ho ale i mezi pražskými zastupiteli. Čupr je tak příkladem člověka, který vstupoval do politického života hned třech sousedních obcí.

V předsednictvu Spolku majitelů domů pak najdeme celou řadu osob, z nichž téměř nikdo nebyl čistě pouze majitelem nemovitostí. Dlouholetým jednatelem byl například advokát JUDr. František Lokay. Z dalších osob můžeme jmenovat například továrníka Josefa Šípka, kominického mistra Huga Demartiniho, ředitele školy Františka Kneidla nebo továrníka Josefa Janouška.⁶⁴⁰

V Libni se s majiteli domů setkáváme především v 60. a 70. letech. Oproti Karlínu se zde objevují i majitelé viničních usedlostí včetně pražských měšťanů. To je případ Josefa Dotzauera, který byl zastupitelem již v 50. letech a dále pak v letech 1861 – 1864. Majitelem usedlosti byl také Josef Novák, který v obecní radě působil v letech 1874 – 1870 a 1874 – 1877. Majitelem domu byl František Adamec, který byl radním v letech 1870 – 1877 a Martin Strom v letech 1874 – 1880. Na jedno volební období byl zvolen rovněž František Tichý v letech 1877 – 1880.

6.1.8 Statkáři

Zemědělství bylo v prostředí Karlína zcela minimální, takže zde nenajdeme sedláky nebo statkáře, kteří by se aktivně věnovali zemědělské činnosti. Takové osoby zejména z tradičních starousedlých rodin můžeme ale najít v Libni. Jednalo se například o rodinu Světovu, která dala Libni dva její starosty. Její zemědělský majetek se postupně přetransformoval v držení

⁶³⁹ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 83, obraz 481

⁶⁴⁰ AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, XXII/0145

pozemků a nemovitostí. Za všechny můžeme jmenovat palác Svět, který byl v 30. letech 20. století vystavěn v místě dřívějšího statku patřícího Světově rodině. Z rodiny Světovy pocházel už poslední libeňský rychtář a první starosta Jan Svět, který stejně jako jeho syn Václav a vnuk Antonín hospodařil na statku č. p. 37. Druhým starostou z této rodiny byl Antonín Svět, který starostenský úřad zastával v letech 1899 – 1900, ale radním byl předtím již od roku 1890. Libeň následně zastupoval i v pražském zastupitelstvu v letech 1901 – 1905. Radním byl v letech 1874 – 1880 i Antonínův otec Václav Svět. Antonín Svět zemědělské činnosti zřejmě zcela zanechal a byl později uváděn jako majitel realit, majitel cihelny a předseda ředitelství Občanské záložny v Libni.⁶⁴¹ To, že se statkářská rodina Světova postupně proměnila v rodinu majitelů realit, nedokládá jenom nově užívané titulování, ale i skutečnost, že například v roce 1896 vlastnil Antonín Svět v Libni již 5 domů, čímž byl po továrnících Grabovi, Jelínkovi, Schönbergerovi a Broschem vlastníkem největšího počtu domů v rámci Libně. Ačkoli se jednalo o dva domy patřící k domovskému statku a o cihlárnou v Nové Libni, tak to byly také dva nové zřejmě domy činžovní.⁶⁴²

Statek v Libni vlastnila i rodina Klikova, z které vedle statkáře Jana Kliky, který byl radním v letech 1877 – 1890 pocházel i radní, hostinský a majitel domu Josef Klika.

V Karlíně se s kategorií statkářů nebo jiných osob, které živilo zemědělství, v obecní radě nesetkáváme a v obecním zastupitelstvu v podstatě pouze se zahradníkem Václavem Tužilem, který zde působil v zastupitelstvu v letech 1864 – 1874.

6.1.9 Inteligence

Do skupiny inteligence jsem zařadil příslušníky povolání, která jsou spojena s vlastnictvím univerzitního diplomu. Tyto osoby můžeme označit německým pojmem Bildungsbürgertum. Tradičně jsou do této skupiny řazeni právníci, a zejména pak advokáti, dále lékaři, lékárníci, případně pak i příslušníci technické inteligence, vyšší úředníci, učitelé středních škol. Z této skupiny jsem vyjmul skupinu technické inteligence a úředníků, která tvořila v Karlíně a Libni specifickou skupinu, stejně jako skupina učitelů. V prostředí Karlína a Libně se tedy jedná primárně o právníky, to znamená advokáty, ale i notáře a soudce, dále o lékaře a lékárníky, ale také o duchovní.

Zastoupení této skupiny v obecním zastupitelstvu a potažmo radě je jedním z nejvýraznějších rozdílů mezi Karlínem a Libní pokud jde o socioprofesionální složení obecní samosprávy. Tento

⁶⁴¹ Národní politika, 19. 12. 1930

⁶⁴² Srov. Ladislav Hubený, Adresář obce libeňské, Libeň 1896

rozdíl přitom tvoří výlučně zastoupení karlínských právníků, z nichž nejvýraznější byla skupina advokátů.

Principy autonomie advokátní profese byly zakotveny v advokátním řádu č. 96/1868 ř. z. Advokátem se mohl stát každý absolvent právnické fakulty, který vykonal povinnou sedmiletou koncipientenskou praxi, složil advokátní zkoušku a složil přísahu u krajského soudu. Krátce po nabytí účinnosti advokátního řádu začaly rychle vznikat advokátní kanceláře těch, kterým dosud bránil ve vstupu do advokacie numerus clausus.⁶⁴³ Těsně před nabytím účinnosti zákona v lednu 1869 se dočkal svého jmenování advokát Edmund Kaizl, kterého jmenovací dekret ze září 1868 přivedl do Karlína.⁶⁴⁴ Jak píše Jiří Pešek, tak primární pro umístění advokátních kanceláří ve městech byla vedle přítomnosti soudů i přítomnost finančních ústavů. Je pravděpodobné, že přítomnost třech karlínských záložen tak mohla hrát pro výběr umístění kanceláře advokátů v Karlíně důležitou roli.⁶⁴⁵

V karlínském zastupitelstvu působilo v letech 1861 – 1914 celkem 9 advokátů, 2 notáři a jeden soudce. Nejvíce advokátů bylo zvoleno v roce 1897, kdy v zastupitelstvu zasedlo pět příslušníků této profese.⁶⁴⁶ V několika dalších volebních obdobích pak byli v zastupitelstvu čtyři advokáti. Karlínští advokáti patřili k vůdčím osobnostem komunální politiky a velmi hojně zasedali i v obecní radě. Řada z nich zasedla i v zemském sněmu. Ačkoli ke skupině karlínských právníků patřil mizivý zlomek karlínského obyvatelstva,⁶⁴⁷ tak téměř každá

⁶⁴³ Andrea Pokludová, *Formování inteligence...*, s. 33

⁶⁴⁴ *Kaizl od roku 1866 netrpělivě čekal na jmenování advokátem poté, co vykonával koncipientenskou praxi u několika pražských advokátů. V roce 1868 žil Kaizl v bytě na Malé Straně, který sdílel se svojí matkou od roku 1842, kdy se do Prahy odstěhovali po smrti Kaizlova otce.* (LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIX, 1. 11. 1892) *V květnu 1868 si Kaizl do deníku poznamenal, že je odpůrcem svobody advokacie, ale zároveň doufá, že odkládání jeho jmenování ho nedonutí, aby musel ve Vídni žebrať.* (LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIII, 2. 5. 1868). *Zprávu o jmenování zemským advokátem v Karlíně uveřejnily vídeňské noviny 22. 9. 1868. Svě jmenování do Karlína přijal Kaizl podle svých deníkových záznamů s „velkými rozpaky“.* (LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIII, 23. 9. 1868). *Otevření své kanceláře oznámil Kaizl v inzerátech v denním tisku už 11. 10. 1868.* (Národní noviny, 11. 10. 1868)

⁶⁴⁵ Jiří Pešek, *Od aglomerace...*, s. 269

⁶⁴⁶ *V 36 členném karlínském městském zastupitelstvu tak zastoupení advokátů činilo téměř 14 %, což je velmi vysoké číslo srovnatelné třeba s Moravskou Ostravou.* (Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./1– Muži z radnice, Ostrava 2008, s. 435)*

⁶⁴⁷ *Podle adresáře v roce 1884 působili v Karlíně jenom 4 advokáti (Edmund Kaizl, Antonín Pavlíček, Vavřínek Svátek a Josef Porges).* (Václav, Lešer, *Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubeneč, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1884, s. 3-4)* *V roce 1910 to bylo advokátů 11 (Jaroslav Brabec, Jindřich Fischer, Matěj Hurych, Otakar Hurych, František Lokay, Josef Němec, Antonín Plicka, Josef Porges, Moric Sachs, Vavřínek Svátek, Jan Vejvar)* (Vojtěch Kraus, *Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, Praha 1910, s. 1-4)*

z těchto osob se různým způsobem zapojovala do komunální politiky, což ostatně potvrzuje i zjištění z jiných měst, jako byla například Opava.⁶⁴⁸

Trh karlínských právních služeb nebyl velký, takže se advokáti mezi sebou velmi dobře znali, řada z nich začínala jako advokátní koncipient u staršího karlínského kolegy. Takto byl Matěj Hurych koncipientem u Edmunda Kaizla, František Lokay u Vavřince Svátka nebo Antonín Pavlíček u Františka Rubelia.⁶⁴⁹ Denním chlebem jim byla setkání u karlínského soudu v pozici zástupců protistran, ale i společné aktivity v rámci karlínské společnosti.

Z řad advokátů vyšel karlínský starosta JUDr. Jaroslav Brabec, který byl členem karlínské obecní a později městské rady v letech 1902 – 1914, od roku 1910 pak působil jako starosta. Vedle funkcí v obecní samosprávě zastával Brabec funkci revizora účtů v Občanské záložně, kde se stal následně i předsedou a předsedal jí až do své smrti. Politicky činný byl i v Československu, kde byl jeden času i místopředsedou senátu, kde se věnoval se ústavnímu právu i zahraniční politice.

V letech 1881 – 1899 působil v obecní radě JUDr. Vavřinec Svátek, který byl do roku 1875 karlínským obecním tajemníkem, po povinné koncipientské praxi se stal karlínským advokátem a radním. Od 60. do poloviny 80. let působil také jako zemský poslanec za národní stranu.

Další výraznou osobou byl JUDr. Edmund Břetislav Kaizl, který pozici radního zastával v letech 1877 – 1884 a jinak patřil rovněž k výrazným osobám karlínských staročeků a působil také jako zemský poslanec za tuto stranu.

Z dalších advokátů, kteří naopak patřili k vůdčím osobnostem karlínských mladočeků, můžeme zařadit syna obchodníka a někdejšího karlínského starosty Václava Lokaye JUDr. Františka Lokaye, který působil jako radní a částečně i jako náměstek starosty v letech 1905 – 1914. K mladočekům se hlásil také advokát JUDr. Jan Vejvar, který v obecní radě zasedal v letech 1902 – 1903 a 1908 – 1913 a JUDr. Matěj Hurych, který byl radním dva roky v letech 1893 – 1895.

Nesmím zapomenout ani na 60. a 70. léta, kdy pozici radního zastával v letech 1867 – 1874 advokát JUDr. František Rubelio. Z řad notářů pak zasedal v obecní radě 1874 – 1881 JUDr. Karel Čulík, který rovněž působil jako poslanec zemského sněmu.

⁶⁴⁸ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv ...Díl II./1..., s. 79

⁶⁴⁹ Karlínské listy, 11. 6. a 16. 6. 1904

Důležitou pozici v lokální politice hrál i dlouholetý zastupitel JUDr. Antonín Pavlíček,⁶⁵⁰ který sice nikdy nebyl členem užšího vedení obce, ale zase byl v letech 1883 dlouholetým okresním starostou v Karlíně, od roku 1905 pak byl členem státního soudu. Druhý z notářů Vincenc Feyerfal sice zasedal v obecním výboru pouze tři roky, ale předtím byl předsedou správní komise, která řídila Karlín po rozpuštění obecního výboru v roce 1901.

Libeňské potřeby právních služeb byly dlouho pokrývány ze strany karlínských nebo pražských advokátů, takže první advokát si zde otevřel praxi až v roce 1895. V obecním zastupitelstvu Libně zasedal pouze jediný advokát, a to v letech 1880 – 1883 Němec JUDr. Anton von Görner, který ovšem bydlel v Praze a v Libni měl pouze svoji usedlost. Těsně před první světovou válkou pak zastupoval Libeň v pražském zastupitelstvu libeňský advokát JUDr. Norbert Zavadil. Do libeňské obecní rady nikdy žádný právník nepronikl.

Pro advokáty, ale i další příslušníky inteligence byla typická vysoká mobilita. Již studium na gymnáziu a na univerzitě často probíhalo v jiném městě, než dotyčný bydlel.⁶⁵¹ Například u advokátů před rokem 1868 navíc dotyčný nemohl plně ovlivnit, do jakého místa své jmenování dostane. V případě Karlínských advokátů nicméně toto částečně neplatí. Pražská aglomerace totiž nabízela veškerou vzdělávací infrastrukturu i mnoho příležitostí pro uplatnění. Například advokát František Lokay nebo Jaroslav Brabec se v Karlíně narodili a zde celý život jako advokáti působili. Podobně například i syn dalšího karlínského advokáta Otakar Hurych, který byl rovněž Karlínským rodákem, působil jako advokát na Žižkově, přitom ale z počátku bydlel se svým otcem JUDr. Matějem Hurychem.

Vedle právnických profesí zasedl z vysokoškolsky vzdělaných odborníků v obecní radě pouze lékárník František Kremlička v letech 1893 – 1901. V karlínském zastupitelstvu se dále objevují jednotlivci z řad lékařů, či duchovních, nikdo z těchto lidí ale nepronikl do obecní rady.

Jak už bylo řečeno, tak vzdělanostní vrstva hrála v Libni mnohem menší roli. I zde se na řízení obce v obecní radě podílel lékárník z jediné libeňské lékárny Josef Müldner, který byl

⁶⁵⁰ **JUDr. Antonín Pavlíček** (1838 – 1909) se narodil ve Dvoře Králové, vystudoval gymnázium v Hradci Králové a v roce 1864 promoval na pražských právech. Jako advokát se usadil v Karlíně po absolvování koncipientské praxe v roce 1871. Vedle advokacie byl vědecky činný a sepsal řadu publikací a článků věnovaných zejména občanskému a směnečnému právu. Zároveň působil v advokátní komoře jako člen jejího výboru a zkušební komisař. Od roku 1873 byl členem obecního zastupitelstva v Karlíně. Od roku 1879 byl náměstkem okresního výboru a od roku 1883 pak okresním starostou za Karlín. V této funkci působil až do své smrti v roce 1909. V roce 1905 byl Pavlíček jmenován panskou sněmovnou členem státního soudu. V roce 1906 byl zvolen čestným občanem Karlína. (Michal Navrátil, Almanach československých..., s. 330; AHMP, AMK, 748, 3-3, OV 14. 11. 1906; Národní listy, 6. 5. 1909)

⁶⁵¹ Andrea Pokludová, Formování inteligence..., s. 54

obecním radou v letech 1883 – 1890 a dále v letech 1893 – 1896. V libeňské obecní radě pak najdeme jediného lékaře MUDr. Václava Lahodu, který byl zvolen do rady v roce 1886.

6.1.10 Učitelé a ředitelé škol

Karlínské a libeňské učitelstvo tvořilo poměrně početnou skupinu osob, jejichž volební právo bylo obvykle založeno rovněž na příslušnosti k tzv. honoracím. Nicméně učitelé většinou nevolili v prvním volebním sboru, jako výše zmínění příslušníci vzdělanostních vrstev, ale ve sboru druhém nebo třetím. V rámci této socioprofesionální skupiny je vhodné dále rozlišovat mezi příslušníky učitelského stavu, kteří obvykle disponovali vyšším vzděláním (Bildungsbürgertum) a můžeme se s nimi setkat zejména na karlínské reálce nebo pozdější obchodní akademii a učiteli nebo řediteli škol obecných či měšťanských (Bildungskleinbürgertum).⁶⁵²

Počet zástupců učitelstva v obecním zastupitelstvu Karlína i Libně byl poměrně úctyhodný. V karlínském zastupitelstvu ve sledovaném období působilo celkem deset ředitelů škol, dva profesori reálky a jeden učitel, v libeňském zastupitelstvu to pak byli tři ředitelé škol a čtyři učitelé. Zejména v Karlíně patřilo členství v obecním zastupitelstvu v podstatě k úřadu ředitele například v případě karlínské reálky, kdy se v zastupitelstvu vystřídali všichni ředitelé, pokud se v úřadu dočkali obecních voleb (Bartoloměj Pavlíček, Jan Plašil i Václav Tluchoř).

Až na dvě výjimky se nicméně žádný z karlínských nebo libeňských učitelů nebo ředitelů škol nestal členem obecní rady a tedy užšího vedení obce. Důvodem byl částečně zákonný zákaz volit veřejné učitele do obecní rady. Ten se ale zřejmě nevztahoval na profesory středních škol, v karlínském případě reálky, ale i obchodní akademie.

I proto, že ne všichni učitelé pod pojem „veřejný učitel“ spadali, zasedli dva příslušníci této profese v obecní radě. Oba tyto muži vystudovali filozofii na pražské Filozofické fakultě, byť první zemřel dva roky předtím, než se druhý narodil. Prvním je libeňský filozof a majitel usedlosti Kolčavka, kde provozoval soukromý vyučovací ústav pro chlapce PhDr. František Čupr, který byl libeňským radním v letech 1877 – 1880.

⁶⁵² Jiří Kořalka, Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger um 1900 (am Beispiel der südböhmischen Stadt Tabor), In: Peter Urbanitsch – Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hg.), Bürgertum in der Habsburgermonarchie II. Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit, Wien – Böhlau 1992, s. 213-215 a 217-218

Druhou výjimkou byl jeden z nejmladších doktorů filozofie, pozdější starosta Karlína, pražský primátor a předseda národněsocialistické strany PhDr. Petr Zenkl,⁶⁵³ který byl profesorem karlínské obchodní akademie, kde vyučoval český jazyk a literaturu. Členem obecní rady se stal v posledním volebním období v roce 1911. Od roku 1919 pak byl karlínským starostou a dovedl Karlín ke spojení města s Prahou.

6.1.11 Ostatní

Do zbytkové skupiny jsou zařazeny osoby, u nichž se buď nepodařilo profesi, nebo způsob obživy zjistit, což se týká zejména některých libeňských zastupitelů z 60. nebo 70. let a dále osoby, u nichž jsem nepovažoval za možné nebo vhodné zařazení do některé ze skupin výše uvedených.

Ze skupiny osob, u nichž se mi nepovedlo určit povolání, ani jedna nezasedla v obecní radě. Do druhé skupiny jsem zařadil pouze dva muži, kteří se obecními zastupiteli v Karlíně stali na základě vyjednaného kompromisu ve volbách v letech 1908 a 1911, jednalo se o zástupce národních socialistů Josefa Sajdla a Josefa Frankenbusche. V případě Sajdla bylo jeho oficiálním povoláním tajemník politické strany, což ho činí prvním profesionálním politikem mezi karlínskými a libeňskými zastupiteli vůbec. Frankenbusch pak zastával dělnické povolání soustružníka v továrně.

⁶⁵³ **PhDr. Petr Pavlíček** (1884 – 1875) se narodil v Táboře do rodiny krejčího, vystudoval tábořské reálné gymnázium a Filozofickou fakultu. V roce 1907 se stává jedním z nejmladších doktorů filozofie. Od roku 1909 působil jako profesor češtiny a němčiny na karlínské obchodní akademii. V roce 1911 se stal náměstkem karlínského starosty a od roku 1919 pak posledním karlínským starostou. Těsně před druhou světovou válkou a po ní byl pražským primátorem, po válce pak předsedou národněsocialistické strany, místopředsedou vlády. Po emigraci do USA byl předsedou rady svobodného Československa (1949 – 1974). (Martin Nekola, Petr Zenkl, politik a člověk, Praha 2014; Wikipedia, Heslo: Petr Zenkl, Link: http://cs.wikipedia.org/wiki/Petr_Zenkl, citováno 15. 3. 2015)

7. Životní styl

7.1 Příjmy a majetek

7.1.1 Zdroje příjmů

Struktura příjmů příslušníků komunální elity se odvíjela samozřejmě primárně od jejich hlavní činnosti, tedy většinou od výkonu povolání nebo živnosti. Zpravidla šlo o samostatně podnikající osoby, ať už ve svých živnostech nebo svobodných povoláních. Část osob byla v zaměstnaneckém poměru, týkalo se to především učitelů nebo technické inteligence včetně managementu továren a úřednictva. Část osob pak žila z nahromaděného kapitálu, ať už šlo o úroky, dividendy z akcií nebo výnosy z činžovních domů. Zejména v případě části karlínské komunální elity pak důležitou roli hrálo i zapojení do správních rad různých podniků, záložen či bank.

Obvyklým doplňkem příjmů z hlavní činnosti napříč všemi socioprofesionálními skupinami byly příjmy z vlastnictví činžovních domů. V některých případech z tohoto vlastnictví naopak plynuly srovnatelné nebo i větší zisky, než z činnosti hlavní. Vlastnictví domu také představovalo stabilizační faktor v hospodářských poměrech zejména řemeslníků a obchodníků. Vlastnictví nemovitého majetku bylo i v druhé polovině 19. století stále významnou metou a zdrojem prestiže v dané lokalitě, která navíc v případě Karlína mohla být podpořena udělením měšťanského práva. Tento zdroj prestiže ovšem nemusel být jediný a zejména v případě větších měst ani rozhodující.⁶⁵⁴

Pokud srovnáme počty obecních zastupitelů vlastních domů v polovině 90. let 19. století, tak můžeme pozorovat zásadní rozdíl mezi Karlínem a Libní. Jestliže v Libni pouze 9 z 36 zastupitelů zvolených do obecního výboru v roce 1896 v Libni dům nevlastnilo, tak v Karlíně pro volby z roku 1897 je to již 18 zvolených zastupitelů. Z toho lze dovodit jednak vesnický způsob bydlení v Libni, kdy řada z těchto domů byly stále domy přízemní, které poskytovaly ubytování rodině majitele, případně s prostory pro provozování jeho živnosti. Naopak v Karlíně se obvykle jednalo o domy vícepatrové, kde se již počítalo s pronájmem bytů v domě. Pořízení takového domu pak bylo samozřejmě finančně podstatně náročnější. Jednak

⁶⁵⁴ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./1 – Muži z radnice, Ostrava 2008, s. 84; Robert Luft, „Des Handwerks goldener Boden“. Handwerker im Übergang zum Kleinunternehmerin Böhmen im späten 19. Jahrhundert, In: Robert Hoffmann (Hg.), Bürgertum in der Habsburgermonarchie VI. – Bürger zwischen Tradition und Modernität, Wien – Köln – Weimar 1997, s. 312 - 313

ale i pro Karlín mohla společenská prestiž plynout i z jiných zdrojů, jako bylo například vzdělání. Trend, že méně majitelů domů je ve větších městech byl přítom pozorován i u moravských měst.⁶⁵⁵

Na rozdíl od výše uvedeného případy vlastnictví více než jednoho domu byly srovnatelné, když v Karlíně se našlo 7 takových osob a v Libni 8. Zejména se jednalo o továrníky a domy byly součástí jejich továren nebo se jednalo o domy pro dělníky jejich továren. Druhou skupinou pak byli „profesionální“ majitelé realit, jako byl třeba karlínský Leopold Kraus nebo libeňský Antonín Svět. Je mezi nimi ale i stavitel Václav Nekvasil se dvěma domy nebo třeba libeňský obchodník a starosta Alois Cikánek.⁶⁵⁶

Tabulka 7 Vlastnictví domů mezi zastupiteli zvolenými v Karlíně v roce 1897 a v Libni v roce 1896

Domy	Karlín	Libeň
0	18	9
1	11	19
2	4 (Kraus, Engelman, Sviták, Nekvasil)	5 (Hubínek, Walter, Cikánek, Naumann, Štolc)
3	3 (Ronz, Baumgartl, Meisner)	1 (Schönberger)
více než 3	0	2 (Brosche, Svět)

Zdroj: Ladislav Hubený, Adresář obce libeňské, Libeň 1896; Václav Lešer, Adresář kr. hl. města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1896

Vrcholnou formou společenské prestiže pokud jde o vlastnictví nemovitostí, pak bylo pořízení velkostatku, který zejména pokud byl spojen s vlastnictvím zámku, představoval symbol přiblížení se životnímu stylu šlechty. Zároveň ovšem šlo samozřejmě i o ekonomickou jednotku, která produkovala určité zisky, zejména pokud byla spojena s provozy, jako byla pila, pivovar apod. V Karlíně i Libni se našlo hned několik osob, které si za peníze získané podnikáním pořídily velkostatky. Většina z nich tak učinila během zakladatelské horečky na začátku 70. let ještě před vypuknutím krize. Pořizování velkostatků mezi podnikateli přitom nebylo nijak výjimečné. Prestiž označení „velkostatkář“ byla v té době stále větší, než

⁶⁵⁵ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850-1914, Díl II./1- Muži z radnice, Ostrava 2008, s. 85

⁶⁵⁶ Ladislav Hubený, Adresář obce libeňské, Libeň 1896; Václav Lešer, Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1896

označení „továrník“. O nakupování velkostatků mezi brněnskou komunální elitou píše například Lukáš Fasora.⁶⁵⁷

Majiteli velkostatku se tak v Karlíně stali dřívější obchodní partneři Vincenc Daněk a Josef Götzl. Společně v Karlíně v roce 1854 převzali továrnu společnosti A. Meissner & Comp a zřídili strojírnou. O dva roky později pak získali povolení k výrobě všech druhů strojů. Daněk, který vlastnil 3/4 společnosti a vložil do ní 30 000 zl. obstarával technické vedení, Götzl, který vlastnil zbytek hospodářskou správu. Již v roce 1860 si Daněk zakoupil velkostatek Trnová se zámkem nedaleko Prahy, kde v romantizujícím slohu zámek přestavěl a velkostatek prodal o čtyři roky později. Karlínská strojírna rostla utěšeným tempem, když v roce 1872 již zaměstnávala 700 dělníků a disponovala parními stroji o celkové výkonnosti 120 HP. V roce 1871 se Daněk s Götzlem rozhodli firmu prodat a vzhledem k tomu, že se to podařilo v době největší konjunktury výroby, tak kupní cena zaplacená Všeobecnou českou bankou a Živnostenskou bankou činila 1 600 000 zl. V následujícím roce se akcionovaná společnost spojila se Breitfeldovou strojírnou ve společnost Breitfeld, Daněk a spol. Daněk zůstal členem správní rady, ale na přímém vedení se již nepodílel. Za utržené peníze zakoupil velkostatky se zámkem Tloskov a Líšno, Krchleby a Hodětice na Benešovsku. Průměrný čistý zisk produkovaný jeho velkostatky byl v letech 1888 – 1894 76 187 zl.⁶⁵⁸ Za utržené peníze si velkostatek zakoupil i Josef Götzl, šlo o velkostatek se zámkem Konárovice u Kolína.

Tabulka 8 Majitelé velkostatků mezi karlínskými a libeňskými zastupiteli v letech 1861 – 1914

	Povolání	Velkostatek (rok koupě)	Cena	Pozemková daň
DANĚK Vincenc	spolumajitel strojírný	Trnová (1860 – 1864) Tloskov, Líšno, Krchleby, Hodětice (1872)	? 1 600 000 zl.	8987 zl.
GÖTZL Josef	spolumajitel strojírný	Konárovice (1872)	373 447 zl.	1920 zl.
ŠEBEK Jan	podnikatel ve stavebnictví	Tvoršovice, Hůrka, Ouběnice (1868) Jabloná (1873)	172 539 zl. 300 000 zl.	1008 zl. 3155 zl.
ŽIDLICKÝ Karel	podnikatel a majitel ostrova Štvanice	Troja (1873)	365 000 zl.	1400 zl.
KALLBERG Emanuel*	obchodník s chmelem	Radič (1886)	238 000 zl.	716 zl.
STEJSKAL Martin	sládek	Zdíby (1875)	175 000 zl.	912 zl.

Zdroj: Hynek Tittl, Statistik und Beamten-Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Praha 1881; * Hynek Tittl, Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und Grössererrustikalgüter im Königreich Böhmen, Praha 1906

⁶⁵⁷ Lukáš Fasora, Svobodný občan..., s. 80n

⁶⁵⁸ Miloš Hořejš, Daňkové. Vincenc Daněk a jeho rodina, In. Hynek Stříteský (ed.), Fenomén ČKD, Praha 2014, s. 45-48

Dalším karlínským zastupitelem, který zakoupil velkostatek, byl Jan Schebek, ten vlastnil v Karlíně několik domů a zbohatl jako společník Vojtěcha Lanny na železničních stavbách. V roce 1868 zakoupil velkostatek Tvoršovice s Hůrkou a Ouběnicemi, v roce 1873 pak velkostatek Jabloná, který vlastnil spolu se svojí manželkou Marií. Všechny statky byly na Neveklovsku a Benešovsku. Dalším karlínským velkostatkářem byl Karel Židlický, který zřejmě zbohatl také v 60. a 70. letech při zakládání celé řady akciových společností. Židlický v roce 1873 zakoupil velkostatek Troja u Prahy včetně trojského zámku. Po Židlického náhlé smrti v roce 1878 ho od jeho dědiců zakoupil nový manžel jeho vdovy Johany Alois Svoboda.⁶⁵⁹ Posledním karlínským velkostatkářem byl obchodník s chmelem Emanuel Kallberg, který vlastnil velkostatek Radič. Svého velkostatkáře ale měla i Libeň, byť někdejší libeňský starosta Martin Stejskal zakoupil velkostatek Zdiby až poté, co se z Libně odstěhoval na Smíchov v roce 1875. Původně statek nakoupila v době tzv. chabrusových voleb vídeňská Hypoteční banka a Stejskalovi ho údajně prodala se ztrátou z důvodu svých finančních potíží.⁶⁶⁰

Vedle držení nemovitého majetku bylo dalším způsobem výděлку provozování více činností zároveň. V prostředí Libně se například jednalo o získávání hostinských koncesí, které si příslušníci komunální elity přibírali k svému hlavnímu povolání. Takto o koncesi v roce 1882 požádal pro svůj dům v Nové Libni statkář Alois Rajm⁶⁶¹, totéž učinili v roce 1889 bratr starosty a obchodník se dřevem Václav Voctář⁶⁶², stavitel Robert Mischner v roce 1893⁶⁶³, nebo majitel továrny na cementové zboží Ladislav Čupr v roce 1892 pro svůj dům na silnici do Proseka.⁶⁶⁴ V Karlíně například v roce 1889 získal koncesi k provozování vinárny obchodník a pozdější starosta Adolf Lokay.⁶⁶⁵

Nejednalo se ale pouze o hostinské koncese. Například hostinský Theodor Stein hodlal vyrábět a prodávat elektřinu, což mu bylo obecním výborem odmítnuto pro nedostatek

⁶⁵⁹ Pavel Preiss – Mojmir Horyna – Pavel Zahradník, Zámek Troja 2 – dějiny, stavba, plastika a malba, Praha 2001, s. 281

⁶⁶⁰ Národní listy, 22. 8. 1875

⁶⁶¹ AHMP, AML, 4, s. 116

⁶⁶² AHMP, AML, 2, s. 32

⁶⁶³ AHMP, AML, 147, 92/175, k. 92

⁶⁶⁴ AHMP, AML, 2, s. 124

⁶⁶⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/47, OV 18. 12. 1889, k. 280

kvalifikace.⁶⁶⁶ Úspěšnější byl ale už kovář Josef Pechlát, který si v roce 1897 úspěšně zažádal o koncesi k provozování pohřebního ústavu.⁶⁶⁷

Na příkladu Ladislava Čupra můžeme vidět celé spektrum činností, které dotyčný prováděl. Čupr byl majitelem továrny, zároveň ale držel hostinskou koncesi, provozoval lázně v Libni a zároveň pronajímal byty ve svých činžovních domech.

Další příjmy ale mohly plynout i z účasti v různých správních radách velkých podniků či finančních ústavů. Takto třeba hned několik karlínských zastupitelů participovalo na účasti ve správních radách První českomoravské továrny na stroje nebo Živnostenské banky. Za všechny můžeme jmenovat Jana Topinku, který byl místopředsedou správní rady Živnobanky a předsedou správní rady Českomoravské.⁶⁶⁸ Ve správní radě Živnobanky pak z karlínských zastupitelů zasedli v různých letech například také Josef Götzl, Josef Srnec, Karel Bursík, Václav Lokay a Jindřich Ronz. Členem revizního výboru byl pak třeba Karel Židlický.⁶⁶⁹ U zrodu Českomoravské a v její správní radě opět můžeme najít jména jako Židlický, který byl až do své smrti předsedou správní rady, Jan Topinka⁶⁷⁰ nebo Václav Nekvasil. Po dobu 20 let ale byl například revizorem účtů Českomoravské obchodník Florián Hanuš.⁶⁷¹ Členství ve správní radě strojírní bylo v rodině Nekvasilově v podstatě dědičné. Po smrti Václava Nekvasila se členem správní rady stal jeho syn Otakar.⁶⁷²

Advokát Edmund Kaizl si vedl ve svých denících každý rok na Silvestra po návratu z kostela vyúčtování svých příjmů a nákladů, takže prostřednictvím nich můžeme nahlédnout na strukturu příjmů a výdajů příslušníka advokátního stavu v Karlíně. V roce 1887, který sám Kaizl považoval za úspěšnější, než roky předešlé zejména z důvodu správy konkurzní podstaty jedné velké obchodní společnosti, mu advokátní kancelář vynesla 8 978 zl., dále měl příjmy z diet poslance, které činily 310 zl. ročně a příjem z Hypoteční banky, kde zastával místo zástupce ředitele honorované ročně 1 200 zl. Celkem tedy za tento rok vydělal 10 488 zl. Pokud jde o výdaje, tak náklady na kancelář a náklady spojené s jeho veřejným postavením činily v roce 1887 celých 7 341 zl. Náklady na domácnost svobodného mládence

⁶⁶⁶ AHMP, AML, 2, s. 299

⁶⁶⁷ AHMP, AML, 7, s. 95

⁶⁶⁸ Milan Myška a kol., Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století, Ostrava 2003, s. 481

⁶⁶⁹ Živnostenská banka v Praze 1869 – 1918, Praha 1919, s. 70

⁶⁷⁰ *Topinka se po smrti Josefa Čermáka, tchána Karla Židlického, stal předsedou správní rady, místopředsedou pak byl někdejší ředitel a libeňský zastupitel Vojtěch Novotný.* (Josef Macháček, Vznik První českomoravské..., s. 25)

⁶⁷¹ Josef Macháček, Vznik První českomoravské..., s. 11 a 32

⁶⁷² Josef Macháček, Vznik První českomoravské..., s. 41

pak 3 302 zl. V roce 1887 mu tedy vznikl schodek 155 zlatých, který uhradil z úroků ze svých úspor, které v tomto roce činily 1 166 zl.

Kaizl si přitom stěžoval, že jeho příjmy z advokacie dlouhodobě klesaly, když v roce 1879 mu klesl hrubý příjem oproti roku předchozímu z 21 577 zl. na 15 415 zl. a v roce 1885 pak dokonce na 8 478 zl. Od té doby opět nastalo mírné zlepšení.⁶⁷³ V každém případě se Kaizlovi dlouhodobě nedařilo tak, jak by si představoval, ačkoli na nedostatek práce si nemohl stěžovat. Na Vánoce 1888 shrnul stav svých financí se svým nesporným literárním talentem ve svém deníku takto: „*Poněvadž večer ten vyzývá k retrospekci, nemohl jsem se ubránit zděšení nad úžasným finančním neúspěchem své advokátní praxe, a to tím méně, ježto jsem ani dnes nepřijal krejcaru a vydal přes 70 zlatých. Mám pěkné procesy, četné exekuce a mnoho objemných věcí tabulárních, pracuji rychle, počítám skromně a přeci ke svému přijít nemohu. Snažím se zachovati vždy *aequa mentem*⁶⁷⁴ a nepropadat pessimismu, mívám přeci zkažené noci a bývám na osamělých procházkách svých maten myšlenkami tak pobuřujícími, že už i spořádané myšlení přestává.*“⁶⁷⁵

Příslušenství ke komunální elitě přinášelo nejen pozitiva v podobě společenské prestiže, ale i nemalé náklady, které příslušník elity musel do svého postavení investovat. Ačkoli funkce v obecní samosprávě byly zpravidla nehonorované, tak nepsanou povinností politicky exponovaných osob bylo nejen pracovat zdarma pro obec, ale také přispívat na celou řadu národních podniků, od podpory národních škol, až po příspěvky na činnost spolků a podporu chudých. Zároveň se očekávalo působení v orgánech spolků, organizování různých zábavných či vzdělávacích akcí apod. Kaizl si opakovaně ve svém deníku stěžoval na zavalení žádostmi o různé příspěvky a podpory. Dne 6. 12. 1887 si takto poznamenal: „...*Stůl můj pokryt žebravými dopisy: tu zasílá mi nějaký purkmistr losy na městskou nemocnici, tu žádá Hlahol, abych se stal členem, že si sluha za několik dní přijde pro peníze, sbor divadla žádá, abych se předplatil, karlínské dámy zvou na oslavu ve prospěch Ústřední matice školské, journalistka zasílá první sešit spisu svého atd. atd.*“⁶⁷⁶ Pro představu v roce 1889 Kaizl přispěl na různé spolky částkou 135 zl., na sbírky, almužny a žebrákům pak 352 zl. To činilo zhruba 10 % jeho čistých příjmů po odečtení nákladů na provoz kanceláře.⁶⁷⁷

⁶⁷³ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 31. 12. 1887

⁶⁷⁴ *Aequa servare mentem* = Zachovej vždy klidnou mysl (Horatius)

⁶⁷⁵ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 24. 12. 1888

⁶⁷⁶ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 6. 12. 1887

⁶⁷⁷ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XVII, 31. 12. 1889

Veřejná služba s sebou ale mohla nést samozřejmě i řadu příležitostí, jak tyto náklady spojené s veřejnou funkcí kompenzovat. Způsoby přitom byly velmi podobné, jako dnes kritizované zadávání veřejných zakázek na základě klientelistických vazeb nebo dobře zaplacené členství ve správních radách městských podniků.

V Karlíně to například bylo členství v orgánech Občanské záložny, které bylo honorováno, byť zřejmě nijak závratně. Kaizl získal z tantiém za členství ve výboru Občanské záložně v roce 1889 pouze 170 zl. V různých orgánech záložny bychom v sledovaných letech našli většinu členů obecního výboru. Pokud jde o předsednictví záložně, tak po poměrně rychlém střídání předsedů v 60. letech působil v této pozici v letech 1869 – 1876 Václav Muzika, toho vystřídal Karel Bursík. Ten byl po své smrti v roce 1882 vystřídán Václavem Lokayem. Od roku 1890 až do své smrti v roce 1916 pak záložně předsedal Jan Topinka.⁶⁷⁸ Zajímavé mohly být také zakázky realizované pro Občanskou záložnu, ať už šlo o její právní zastupování, které Edmundu Kaizlovi přinášelo velkou část příjmů jeho advokátní kanceláře⁶⁷⁹ nebo třeba zakázky stavební na vystavení reprezentativní budovy záložny v roce 1884, kterou realizoval obecní radní Emanuel Brabec.

Ačkoli se s Karlínskou záložnou nemohla poměřovat, tak i v Libni fungovala Občanská záložna, přičemž byla založena zřejmě v roce 1872, kdy poprvé inzeruje přijímání vkladů a poskytování půjček v Národních listech.⁶⁸⁰ I v Libni se na správě záložny podíleli představitelé obecní samosprávy. Dlouholetým předsedou byl například stavitel Václav Písek. Na přelomu století potom Antonín Svět. Jak napsal Ladislav Hejtmánek, tak „...*důležitý ústav netěšil se valné přízni obyvatelstva.*“⁶⁸¹ Pro srovnání pozice záložny v Libni a Karlíně v roce 1905 Občanská záložna v Libni vypůjčila finanční hotovost v celkovém objemu 873 297 K., Občanská záložna v Karlíně v ten samý rok 20 391 536 K.⁶⁸²

Podílení se na správě finančních prostředků v Občanské záložně bylo pro některé zastupitele i příležitostí pro využití nebo spíše zneužití takového postavení v prospěch svého podnikání. V prosinci 1889 si tehdejší místopředseda záložny Josef Srnec stěžoval Kaizlovi, že členové záloženského výboru zneužívají svého postavení, když jeden už řadu let nesplácí úroky a další

⁶⁷⁸ Půlstoletí Občanské záložny..., s. 171-172

⁶⁷⁹ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 17. 2. 1888

⁶⁸⁰ Národní listy, 13. 5. 1872

⁶⁸¹ Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 164

⁶⁸² Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommissí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1904 a 1905, Praha 1909, s. 309-311

si zase vypůjčuje částky, které by mu normálně půjčeny nebyly. Vedení záložny přitom toto trpí.⁶⁸³

7.1.2 Veřejné zakázky

S působením v orgánech obecní samosprávy byla samozřejmě spojena i otázka zadávání veřejných zakázek členům obecní samosprávy. Karlínská i libeňská samospráva v průběhu sledovaného období oscilovaly mezi dvěma vyhraněnými názory. Prvním názorem bylo tvrzení, že členové obecní samosprávy by se na realizaci obecních zakázek neměli podílet. Tento názor získával navrch samozřejmě hlavně v řadách politické opozice, která kritizovala zneužití postavení konkrétních zastupitelů. Opakovaně se s ním lze setkat i v jednáních orgánů obecní samosprávy, byť v poněkud méně přísné podobě, kdy bylo schvalováno, aby se členové výboru nesměli účastnit zakázek od určité částky, případně aby jim alespoň bylo zakázáno o takových zakázkách rozhodovat. Takto například libeňský obecní výbor v roce 1897 schválil usnesení, že členové výboru, kterým je zadána zakázka nad 1000 zlatých, vzdali po dobu jejího plnění svého mandátu.⁶⁸⁴ Obecní zakázky byly také významným námětem volební agitace v boji o křesla v obecním výboru mezi Občanským klubem a Občanskou besedou, jak naznačuje třeba svolání k voličům Občanského klubu z roku 1889, které upozorňuje na zadávání zakázek zastupitelům z Občanské besedy.⁶⁸⁵

Sociálnědemokratický Libeňský věstník zase takto popsal participaci členů Občanského klubu na obecních zakázkách v Libni v 80. a 90. letech: „...*Opozice zjistila, že se obci špatně vede. Chopila se moci a nakoupila od obce za levno pozemky. “Staří“ toho využili pro agitaci a znovu vyhráli volby. Zpočátku se početně slabá opozice “mladých“ chytala každé drobnosti. Její vůdce hostinský K., zvaný Kulhavý Pepa (myšlen Josef Kokoška – pozn. JV) volal: “Za námi jde celá obec!” a švec D. (myšlen Vojtěch Držka – pozn. JV) mu přizvukoval: “My vám ukážeme!” Časem ale hostinský najmul od obce vybírání jistého obecního poplatku (myšlen pivní krejcar – viz dále – pozn. JV). Švec dostal zakázky od dobročinných spolků. Kartáčník dodával obci kartáče a košťata. Truhlář W. (myšlen Václav Walter – pozn. JV) a sklenář K. (myšlen Jan Kondelík – pozn. JV) dostali zakázky na obecních stavbách. Na radnici tak zavládl dlouho kýžený klid a pořádek.*“⁶⁸⁶ I když je potřeba přistupovat k socialistickému tisku z doby vyhrocených konfliktů na přelomu století s rezervou, tak je pravda, že všichni

⁶⁸³ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XVII, 3. 12. 1889

⁶⁸⁴ AHMP, AML, 2, s. 285

⁶⁸⁵ Slovan, 10. 12. 1889

⁶⁸⁶ Libeňský věstník, 15. 9. 1899

zmínění pánové se skutečně k obecním zakázkám dostali a Josef Kokoška opravdu v roce 1895 získal v dražbě nájem pivní dávky.

V karlínském zastupitelstvu byla tato problematika řešena opakovaně a byla i předmětem volební agitace. Zejména to platilo pro dobu po Farkačově aféře, kdy zesílil tlak na transparentnost obce. V prosinci 1902 takto hostinský a náměstek starosty Josef Kohlík, zvolený za třetí volební sbor, přečetl přípis skupiny karlínských občanů požadujících, aby členové zastupitelstva i rady byli vyloučeni z účasti na veřejných zakázkách a zároveň, pokud by nějakou zakázku získali, aby se vzdali mandátu. Kohlík upozornil, že si lidé stěžují, že zastupitelé kandidují pouze proto, aby se dostali k zakázkám, a ostatní karlíňští živnostníci jsou ze zakázek vylučováni. Kohlík vyzval, aby zastupitelstvo návrh schválilo, stejně jako se tomu stalo před nedávnem na Žižkově. Tento poněkud protichůdný návrh vyvolal v obecním výboru živou diskuzi. Část zastupitelů, jako třeba továrník Engelmann, návrh podporovala s tím, že se tím zvýší důvěra v orgány obecní samosprávy a přestane podezírání. Proti se postavili jednak právníci, jako radní a pozdější starosta Jaroslav Brabec nebo Jan Sedlák, kteří upozorňovali na rozpornost dvou bodů návrhu, který zakazoval členům samosprávy se na zakázkách podílet, ale vzápětí řeší situaci, kdy zakázku získají. Navíc obecní zřízení podle Brabce neznalo důvod pro rezignaci, který by měl spočívat v přijetí obecní zakázky. K tomu Sedlák dodal, že toto by mělo být zajištěno tím, že obecní řád zakazuje členům zastupitelstev a rady hlasovat o věcech, na nichž jsou osobně zainteresováni. Navíc zákaz účasti na veřejných zakázkách by se stal jakýmsi trestem za snahu pomoci obci v orgánech obecní samosprávy. K tomu pak stavitel Štěrba dodal, že návrh stejně neřeší prosazování udělení zakázky rodinným příslušníkům, podřízeným nebo spřízněným osobám. Nakonec byl schválen návrh Jaroslava Brabce, aby se věc odkázala obecní radě k projednání.⁶⁸⁷ Kohlík svůj návrh opakoval v září 1903. Proti návrhu se mimo jiné opět vyslovil stavitel Štěrba s tím, že by zákaz účasti členů samosprávy na zakázkách vedl k zadávání prací subjektům mimo Karlín, jako se stalo v případě kanalizace Invalidovny. Návrh byl opět zamítnut.⁶⁸⁸

Na druhou stranu ale obecní samospráva musela čelit tlakům vytvářeným zejména ze strany místních živnostenských společenstev, aby byly obecní zakázky přednostně zadávány místním podnikatelům, což se samozřejmě vztahovalo i na členy obecních samospráv, kteří v těchto společenstvech hráli významnou roli. Vedle obecné podpory místních živnostníků mělo zadávání obecních zakázek v některých případech zřejmě sloužit i jako jakási forma

⁶⁸⁷ AHMP, AMK, 748, 3-3/61, OV 18. 12. 1902, k. 281

⁶⁸⁸ AHMP, AMK, 748, 3-3/61, OV 16. 9. 1903, k. 281

sociální pomoci těm živnostníkům, kterým se nedařilo. Obecní rada tak v roce 1902 vyzvala živnostenská společenstva z Karlína, aby sdělila jména osob, na něž by se měl brát zřetel při zadávání zakázek.⁶⁸⁹ Podobně například byli tlačeni kupci parcel při stavbě Nového Karlína, aby stavební zakázky byly zadávány karlínským živnostníkům ze seznamu sestaveného obecní radou Karlína.⁶⁹⁰

Zdá se, že dlouho neexistoval ani nějaký všeobecně přijímaný diskurz, jak je správné se při zadávání zakázek chovat. To, že zadání zakázky třeba i méně výhodně pro obec, má být i jakousi formou odměny zasloužilým mužům zřejmě nebyl většině zastupitelů názor zcela cizí. Za příklad nám může posloužit kontroverzní zadání stavby karlínské radnice v roce 1885, která byla zadána vlivnému staročekovi Václavu Nekvasilovi, ačkoli jeho nabídka nebyla nejlevnější. Obecní zastupitelstvo přitom odmítlo veřejné hlasování o zakázce a hlasovalo se pomocí lístků. Proti hlasování následně podali odpor dva zastupitelé František Trinkmoc a František Baumgartl.⁶⁹¹ Celá věc nakonec byla zahlazena tím, že Nekvasil přislíbil zaplatit část vnitřního vybavení radnice.⁶⁹²

Podobně se o Nekvasilově vlivu zmiňuje i Edmund Kaizl v souvislosti se zadáním stavby okresních kasáren ze strany karlínského okresního zastupitelstva v květnu 1892. Rozhodnutí o zakázce bylo zřejmě vyloženě politické, takto bylo i prezentováno v předvečer hlasování v mladočeských Národních listech. Zakázka byla nakonec poměrem hlasů 19 ku 7 zadána Nekvasilovi proti firmě Dvořák a Fischer prosazované mladočechy. Kaizl toto odůvodnil dlouhou dobou, kterou Nekvasil působí v okresním zastupitelstvu a jeho příslušností ke staročekům. Sám pro něj z tohoto důvodu také hlasoval, ačkoli jinak ho ve svých denících nevybíravě kritizuje.⁶⁹³

Vedle obecních stavebních zakázek zde byly zejména v Karlíně zajímavé i zakázky na právní zastupování obce. Karlín vedl celou řadu právních sporů zejména s úřady státní správy. Poskytování právních služeb obci tak bylo velmi výhodné. V roce 1900 byl jmenován právním zástupcem obce bratr tehdejšího starosty František Lokay.⁶⁹⁴ V roce 1904 byli právními zástupci obce jmenováni advokáti Vavřinec Svátek a Matěj Hurych, kteří v té době

⁶⁸⁹ AHMP, AMK, 749, 3-4/52, OR 4. 7. 1902, k. 290

⁶⁹⁰ AHMP, AMK, 749, 3-4/50, OR 18. 12. 1900, k. 290

⁶⁹¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/45, OV 2. 6. 1885, k. 279

⁶⁹² AHMP, AMK, 748, 3-3/45, OV 21. 7. 1885, k. 279

⁶⁹³ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIX, 1. 5. 1892

⁶⁹⁴ AHMP, AMK, 748, 3-3/59, OV 21. 7. 1900, k. 281

ovšem již v zastupitelstvu nezasedali.⁶⁹⁵ Mimoto právní zastoupení ale získávali ad hoc i další advokáti, zejména pokud bylo například třeba zajistit zastoupení ve Vídni u správního soudu. Takto se třeba v roce 1904 stal právním zástupcem Karlína JUDr. Herold, který měl Karlín zastupovat ve sporu s místodržitelstvím o povolení výstavby olejové plynárny „Na Hrabovce“.⁶⁹⁶

Samostatnou kapitolou, jak „pustit obci žilou“ byly nákupy obecních pozemků pod cenou. Jak už bylo výše zmíněno, tak k těmto praktikám docházelo například v Libni, kdy díky těmto nákupům svých čelních představitelů Josefa Kokošky a Josefa Hladkého prohrál Občanský klub volby v prosinci 1889. K prodeji pozemků vhodných ke stavbě bytových domů, za něž nabízeli Kokoška a Hladký 2 zlaté za čtvereční sáh, ačkoli podle vyjádření hospodářského odboru měly mít cenu minimálně 8 zlatých, dala požehnaní obecní rada a zbývalo už pouze potvrzení v sezení libeňského obecního výboru. Výbor ovšem prodej ve svém sezení, které se odehrálo 4. 12. 1889 tedy necelé dva týdny před obecními volbami, neschválil.⁶⁹⁷ Tento pokus o nákup podceněných pozemků samozřejmě náležitě využila Občanská beseda pro agitaci v tisku⁶⁹⁸ a volby vyhrála.

7.1.3 Majetkové poměry ve světle vyměřených daní

Jednou z možných ale poněkud problematických metod, jak porovnat majetkové poměry jednotlivých příslušníků komunální elity je srovnání výměry přímých daní, které jim v jednotlivých letech byly vyměřeny. Níže uvedená tabulka uvádějící vyměřené daně byla sestavena na základě údajů ze Seznamů soudních porotců v Karlíně a Libni.⁶⁹⁹ Tyto seznamy byly aktualizovány v obou obcích každé dva roky a sloužily jako podklad k vylosování osob, které měly ten který rok zasedat u okresního soudu v Karlíně jako soudní porotci. Jako základní pro účely sestavení tohoto přehledu byly vzaty seznamy z roku 1892 pro Libeň a z roku 1894 pro Karlín. Osoby, které se na uvedených seznamech neobjevily, jsou v tabulce uvedeny kurzívou. Údaje o výši jejich daní byly doplněny ze seznamů z jiných let, které byly k dispozici – tzn. pro Libeň z roku 1873 a let 1881 – 1888, pro Karlín z let 1887 – 1896. Osoby jsou v jednotlivých kategoriích řazeny postupně podle výše odvedené daně od nejnižší daně po nejvyšší.

⁶⁹⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/62, OV 22. 6. 1904, k. 282

⁶⁹⁶ AHMP, AMK, 748, 3-3/59, OV 21. 7. 1900, k. 281

⁶⁹⁷ AHMP, AML, 2, s. 39

⁶⁹⁸ např. Národní politika, 5. 12. 1889

⁶⁹⁹ AHMP, AML, 147, 82/952, k. 70; AHMP, AMK, 643, 10-1/1, k. 181

V případech, že se dané osoby v jiných seznamech vyskytovaly vícekrát, byl preferován údaj s vyšším daňovým odvodem. V případě, že některý rok daňový odvod výrazně vybočoval v porovnání s jinými lety před i po, byl použit údaj, který nebyl tímto způsobem zkreslující. To je například případ karlínského advokáta a okresního starosty JUDr. Antonína Pavlíčka, který měl v roce 1894 zcela mimořádný daňový odvod ve výši 3890 zlatých, přičemž v jiných letech obvyklý daňový odvod byl na úrovni 200 – 400 zlatých. Důvodem může být zejména nečekaný neopakující se příjem, případně samozřejmě jen písářská chyba úředníka, který seznamy připravoval.

Tabulku je nutno brát pouze orientačně, a to hned z několika důvodů. Předně zohledňuje pouze relativně krátké období přelomu 80. a první poloviny 90. let 19. století, za něž byly seznamy k dispozici, a chybí zde tak možnost nahlédnout na dynamiku kariéry a nárůstu ekonomického kapitálu jednotlivých zastupitelů. Někteří zastupitelé teprve začínali kariéru, jiní zase mohli žít již jenom z příjmů nashromážděných v minulosti. To je třeba příklad stavitele Matěje Blechy, který v roce 1896 měl platit v Karlíně pouze 14 zlatých přímých daní, ačkoli po převzetí stavební firmy svého bratra o šest let později se postupně vypracoval v jednoho z nejúspěšnějších stavitelů ve Velké Praze. Podobně třeba později významný architekt a stavitel Josef Sakař měl odvézt v Karlíně v roce 1889 pouze 21 zlatých daně.

Problematické na zjišťování daňových odvodů je i skutečnost, že tím jsou zohledněny pouze daňové odvody v Libni nebo Karlíně. Daně se totiž oproti dnešku platily v každé obci zvlášť a v dané obci se k nim připočítávaly příslušné přírážky. Pokud tedy měl dotyčný nemovitosti ve více obcích, pak zde platil daně odděleně. Dobře tento problém můžeme demonstrovat na příkladu libeňského továrníka Ladislava Čupra, který je veden v Libni v roce 1888, kdy měl vyměřeno 27 zlatých daní. Čupr měl ale zároveň nemovitý majetek v Karlíně a po přestěhování v roce 1891⁷⁰⁰ již figuroval v karlínských seznamech s daňovým odvodem 454 zlatých. Mimochodem v roce 1896 vlastnil již Čupr spolu se svojí manželkou Betty v Libni celkem pět domů. Vedle usedlosti Kolčavka šlo o cihelnu, hostinec s „Kneippovými lázněmi“, další lázně a činžovní dům. Poslední čtyři domy přitom mají čísla popisná v rámci Staré Libně nad 300, což ukazuje na jejich stavbu po roce 1890.⁷⁰¹ Čupr zároveň byl navíc

⁷⁰⁰ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 83, obraz 480, Link: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=83&folium=480>

⁷⁰¹ Srov. Ladislav Hubený, Adresář obce libeňské, Libeň 1896

zřejmě od roku 1899, který figuruje jako datum přehlášení bydliště na Čuprově konskripčním lístku⁷⁰², majitelem domu č. p. 692 v Benediktinské ulici na Starém Městě.⁷⁰³

Tabulka 9 Výměra přímých daní členům obecního výboru Karlína a Libně

0-20 zl.	KARLÍN: STIBITZ, GÖRTLER, BLECHA M., DEPORT, DMÍŠEK, BEJVL, GOTTLIEB, HLAVÁČEK, KOVÁŘÍK, POŠMOURNÝ LIBEŇ: KONDELÍK, DRŽKA, PETRÁK, KOPŘIVA, UTĚŠIL
20-50 zl.	KARLÍN: MICHNER, SAKAŘ, BURIAN, HEJTMÁNEK, JANOTA, SEDLÁK, VONDŘICH, BĚLINA, KOŠVANEC, BÍLEK, PETRÁČEK, VÍTEK, ŽELEZNÝ, HAVLÍČEK, RUDOVSKÝ, SALMON, KOTTING, KUBRYCHT, SULDOVSKÝ, TUŽIL, VEJVAR, NEDVĚD, PAPÍK, ŠKODA, WERICH, KREMLIČKA, KRIEGER, PAVLÍČEK, HANUŠ LIBEŇ: VONDŘICH J., HALLA, ČUPR L., VÁLEK, KARLOVSKÝ, DVOŘÁK, MACHÁČEK, HLADKÝ, RYBA, DĚDINA, LAHODA, HAVLINA, MALÁN, SCHEBEK J.
50-100 zl.	KARLÍN: HOMOLKA, ŠMEJKAL, GEBLER, HUBER U., ŠANDA, POK, SVÁTEK V., ADAMEC, NICEK, CUKR ml., PERMAN, FANTA, SACHS LIBEŇ: ČERVENKA, HOLEČEK, DOTZAUER, MAŠÍN, ŽENÍŠEK, VOCETKA, HUBÍNEK O., STEINER, ŠOUTA, KLIKA, DEUTSCH, HOMOLKA, BUKOVSKÝ, RULF, STROM
100-200 zl.	KARLÍN: ŽIDLICKÝ, FEYERFAL, HURYCH, KAIZL, PROCHÁZKA, ČERMÁK, HROMADA, KOHLÍK, KNAPP, TAUSSIG, VÁLEK, HAVELKA J., TOPINKA, ČULÍK F., SÝKORA, HLAD LIBEŇ: HRUŠKA, ADAMEC F., STEJSKAL, WALTER, GÖRNER, GOLDFINGER, ZDERADIČKA, ŠTICHA, KOKOŠKA, PULCHART, JELLINEK L., JUNGSMANN, VOCTÁŘ V., GLEICH, BRADA, WEISS, WAGNER, VESELÝ, RAJM, ZUNA, MÜLDNER, VOCTÁŘ J., KEFURT, CIKÁNEK, ECKSTEIN H.
200-500 zl.	KARLÍN: MEISNER E., GÖTZL, BAUMGARTL A., MÜLLER, KNEIDL, PAVLÍČEK A. MEISNER V., CHARVÁT, JANATKA CHLUMECKÝ, ŠTĚRBA, SVITÁK, KLETEČKA, PÁNEK, PICKO, DEMARTINI H., MASCHA, JANOUSEK, HÁLA LIBEŇ: ČUPR F., LIŠKA, NOVOTNÝ, DOSTAL, SCHÖNBERGER S., PÍSEK, MISCHNER, SVĚT V., SCHÖNBERGER B., SVĚT A., JELLINEK A., ENGLÄNDER, ŠTOLC, LUDWIG, HUBÍNEK J., ECKSTEIN I.
500-2000 zl.	KARLÍN: TRINKMOC, KOCOUREK, BERAN, PAULE, ENGELMAN S., BRABEC E., TICHÝ, RUDLE, LOKAY A., CHODĚRA A., LOKAY V., KANDERT, ŠÍPEK, ŠLECHTA, BAUMGARTL F., ENGELMAN J., BLECHA J., NEKVASIL V., PIERING, KALLBERG, KRAUS J., RONZ, LOKAY F., BROSCHE LIBEŇ: KNOBLOCH
více než 2000 zl.	KRAUS L., SRNEC

Zdroj: AHMP, AML, 147, 82/952, k. 70; AHMP, AMK, 643, 10 – 1/1, k. 181; AHMP, AML, 142, k. 38

Podobně je pro rok 1895 uveden v porotních seznamech v Karlíně ředitel Rustonky Kamil Ludwig s tím, že mu v Karlíně byla vyměřena daň 353 zlatých, protože vlastnil v Karlíně dům č. p. 295 ve Vítkově ulici.⁷⁰⁴ Dodatečně byl pak ze seznamu vyškrtnut s poznámkou, že bydlí

⁷⁰² NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 83, obraz 481, Link:

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ - 100000010:874&karton=83&folium=481>

⁷⁰³ Vojtěch Kraus, Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, Praha 1907, s. 14 (oddíl 4)

⁷⁰⁴ Václav Lešer, Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1896

v domě v Libni.⁷⁰⁵ Tam v té době platil srovnatelné daně. V roce 1892 to bylo 405 zlatých. Navíc podle vysvědčení o jeho nemovitém majetku z roku 1899 vlastnil ještě usedlost v Šárce.⁷⁰⁶ V roce 1873 na libeňském porotním seznamu zase figuruje karlínský továrník Salomon Huber, který vlastnil v Libni dům a odváděl daň 62 zl.⁷⁰⁷

Dalším příkladem ale může být třeba také karlínský starosta Josef Götzl, který odvedl v Karlíně na dani v roce 1889 212 zl. V té době ovšem již vlastnil velkostatek Konárovice, z kterého platil například v roce 1881 jen na gruntovní dani 1920 zl.⁷⁰⁸

I když u většiny zastupitelů zůstala daňová zátěž po sledované období víceméně stabilní, tak u některých zastupitelů jsou zřejmé v daňových odvodech významné skoky. V případě Libně například stavitel Josef Bukovský v roce 1882 měl zaplatit na daních 19 zl. O dva roky později to bylo ale už 94 zl. Truhlář Florian Hruška zase v roce 1884 platil 13 zl. daní, ale o dva roky později to bylo už 103 zl. Stavitel Robert Mischner zažil asi vůbec největší skok, když v roce 1884 měl na daních zaplatit 19 zl. a 4 kr. a o dva roky později 198 zl. V Karlíně je takový skok patrný například u advokáta Františka Lokaye. Ten ještě v roce 1894, kdy se v seznamech objevuje poprvé, odvedl na daních 34 zlatých, aby se o rok později vyhoupl do čela karlínské elity s daňovým odvodem 1298 zlatých. To, že se nejedná o omyl, dosvědčuje i rok následující, kdy mu byla vyměřena daň 1325 zlatých. Důvodů proč docházelo k těmto zásadním rozdílům, mohlo být hned několik. V řadě případů zřejmě hrálo roli, že dotyčný si zakoupil nebo postavil v obci činžovní dům, případně, že jeho nemovitost přišla o osvobození od daní. Dalším důvodem mohlo být zahájení dalšího podnikání nebo nárazové rozšíření stávajícího. Pokud jde o Františka Lokaye, tak v tomto případě bylo důvodem zřejmě to, že se František Lokay oženil s Marií Slavíkovou, která byla spolujitelkou velmi výnosného domu č. p. 81 v Královské třídě, kde sídlil hostinec „U Města Hamburku“. Podíl na uvedeném domě byl zřejmě součástí věna, které Lokay od manželky získal. Jako spolujitel domu je totiž uváděn v adresáři z roku 1896, přičemž o pět let dříve mezi majiteli figuruje pouze jeho

⁷⁰⁵ *Určování bydliště osob bylo v 19. století mnohem obtížnější než dnes. Existovala sice povinnost ohlásit své přestěhování na policii a tyto údaje pak byly vedeny na konskripčních lístcích, ale zároveň neexistovala povinnost své bydliště odhlásit. Paralelně si tak více obcí mohlo myslet, že dotyčný bydlí na jejím území, zejména v případech, kdy zde měl své nemovitosti.*

⁷⁰⁶ AHMP, AML, 211, 8-2/L-23, k. 187

⁷⁰⁷ AHMP, AML, 142, k. 38

⁷⁰⁸ Hynek Tittl, Statistik und Beamten-Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Praha 1881, s. 72

budoucí žena.⁷⁰⁹ Výnosy z tohoto domu pak vedly k prudkému zvýšení jeho daňových odvodů.

Přes výše uvedená rizika přecenění informací o daňových odvodech jednotlivých zastupitelů ale můžeme z výše uvedených informací potvrdit znovu tezi o chybějících vyšších vrstvách v Libni. Jestliže rozložení výše daní je zhruba do 500 zlatých ročně srovnatelné v Karlíně i Libni, tak od této úrovně je zřejmá převaha poplatníků v Karlíně nad těmi z Libně. Vůbec největším daňovým poplatníkem v Libni byl majitel pivovaru Karel Knobloch. V roce 1886 odváděl na daních 1832 zl. Tato suma nicméně byla mezi libeňskými zastupiteli zcela výjimečná. Druhý největší poplatník, továrník Leopold Eckstein, platil v tom samém roce 450 zl.⁷¹⁰ Naopak v Karlíně platilo více než 500 zlatých 23 osob, a to jsou samozřejmě pouze členové obecní samosprávy. Nad částku 2000 zlatých se pak v Karlíně dostali dva majitelé realit Leopold Kraus a Josef Srnec. Kraus odvedl v roce 1894 2161 zlatých, Srnec v roce 1894 3116 a v roce 1896 již 4389 zlatých. Kraus měl v roce 1896 v Karlíně tři domy a Srnec hned 6 domů, zejména v Pobřežní ulici v okolí karlínského přístavu, a zároveň byl speditérem.⁷¹¹

7.2 Národnost

Drtivá většina karlínských i libeňských členů obecní samosprávy se hlásila alespoň navenek k české národnosti, což vyjadřovali zejména používáním češtiny jako svého hlavního jazyka. Otázkou nicméně zůstává, jaké jazyky obecní zastupitelé vlastně ovládali, kolik jich preferovalo němčinu a nakolik veřejné přihlášení k některému z jazyků odpovídalo realitě?

Při určování národnosti musíme vycházet z pramenů, v nichž se nemluví o národnosti, ale o řeči, ať už o řeči obcovací, jako je tomu ve sčítacích operátech, nebo o řečech ovládaných a řeči více používané, jako je tomu v seznamu soudních porotců. Již v dobovém diskurzu přihlášení se k obcovací řeči bylo považováno za přihlášení se k té které národnosti. Tím, že sčítací operáty neumožňovaly uvádět řeči více, na rozdíl od seznamu porotců, nutili i národnostně nevyhraněné, aby si jednu z národností vybrali.⁷¹²

⁷⁰⁹ Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1891, s. 155; Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1896, s. 69

⁷¹⁰ AHMP, AML, 147, 82/952, k. 70

⁷¹¹ Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1896, s. 68-72

⁷¹² Gary B. Cohen, Němci v Praze..., s. 73n

Základním pramenem pro určování jazykových preferencí mi byly, podobně jako u daňových odvodů, seznamy soudních porotců, které byly k dispozici pro Libeň z roku 1873 a z let 1881 – 1893 a pro Karlín z let 1887 – 1896. V těchto seznamech lze najít velkou část členů karlínského i libeňského obecního výboru. Vedle jména, věku a výše placených daní zde jsou i údaje o tom, jaký jazyk dotyční umí a jaký nejvíce používají.⁷¹³ To činí tento pramen podle mého názoru ještě zajímavějším, než jsou údaje o obcovací řeči ze sčítacích operátů, které jsem měl možnost analyzovat pro rok 1900 v Libni a rok 1910 pro Karlín.

Jak v seznamech porotců, tak ve sčítacích operátech nejsou uvedeni lidé, kteří v Libni nebydleli. V seznamech navíc chyběli například učitelé, kteří byli z porotcování vyloučeni, nebo lidé nad 60 let, kteří mohli být ze seznamů na návrh také vyškrtnuti. Metodika sestavování seznamů v Karlíně a Libni byla zjevně rozdílná. Jestliže v Karlíně se neobjevují žádní zastupitelé, kteří by více používali němčinu, ale naopak dost zastupitelů, kteří rovnocenně užívají oba jazyky, tak v Libni je to přesně naopak. Z toho, jací lidé jsou v těchto kategoriích zařazeni, lze usuzovat, že se jedná o stejnou skupinu osob, která v zaměstnání běžně pracovala s němčinou, ať už šlo o obchodníky, majitele továren nebo třeba karlínské advokáty. To, že rovnocenné používání obou jazyků deklarovali i lidé, kteří jinak patřili do českého vlasteneckého tábora, jako například Edmund Kaizl nebo Josef Engelmann ukazuje na to, že údaj o používání obou jazyků nelze brát jako národnostní nevyhraněnost nebo dokonce tíhnutí k německé národnosti.

Jak v karlínských, tak libeňských seznamech většina zastupitelů tvrdila, že ovládá pouze češtinu. V drtivé většině se jedná o řemeslníky a částečně o obchodníky.

Naopak vůbec neovládal češtinu pouze ředitel Rustonky Kamil Ludwig. Ludwig uvedl němčinu jako svoji obcovací řeč i při sčítání lidu v roce 1900. Primárně německy mluvící byli i další členové libeňského či karlínského obecního výboru, kteří se ovšem v seznamu neobjevují, buď proto, že bydleli v Praze nebo proto, že působili v zastupitelstvu zejména z kraje 60. let. V Libni jde například o zakladatele německého Schulvereinu a podle obecní kroniky „známého nepřitele českého národa“ Antona von Görnera, u něhož nelze říci, jestli ovládal i češtinu, ale není to pravděpodobné. Naopak třeba libeňští továrníci Friedrich Brosche či Hermann Grab česky zřejmě uměli, což se projevuje v komunikaci s libeňským obecním výborem například u jejich omluv ze zasedání. Podobně i židovský továrník Emanuel Urbach, pravděpodobně používal více češtinu, jeden čas byl totiž funkcionářem

⁷¹³ Pro libeňský seznam z roku 1873 pak pouze jaký jazyk více používají.

českého libeňského spolku Občanská beseda. Stejně jako Libeň měla svého Görnera, tak Karlín měl svého Rademachera, majitele chemické továrny, který pocházel ze Swinemünde v Pomoranech.⁷¹⁴ V Karlíně pak ostře vystupoval za obranu karlínských Němců a za německý charakter města. I u něj lze předpokládat, že češtinu neovládal. V Karlíně žil navíc jeho syn Paul, který po něm převzal továrnu a v seznamech uváděl, že ovládá pouze němčinu. Ze zápisů ze zasedání obecního výboru dále s jistotou víme, že češtinu neovládal karlínský továrník Emil Fritsche, kterému musel starosta některé české řeči tlumočit. Minimálně výraznou preferenci němčiny můžeme očekávat i u lidí, kteří hlasovali v roce 1867 proti tomu, aby byl Karlín prohlášen za česky úřadující obec.⁷¹⁵ Vedle Rademachera to byli továrníci Karel Müller a Salomon Huber, obchodník Antonín Gröschel, majitel domu Adam Fischer a Josef Horník, u něhož nebylo dohledáno povolání a také klempíř František Krieger. Ten se objevuje i v seznamech, kdy v roce 1887 je uvedeno, že ovládá oba jazyky, ale preferuje němčinu, v roce 1895 už ale ovládá oba jazyky rovnocenně bez preference. Pro Salomona Hubera nám jazykovou preferenci němčiny potvrzuje i libeňský porotní seznam z roku 1873, kde je uveden.⁷¹⁶

Tak jako u Kriegera se v seznamech porotců, které vznikaly každý rok, objevují i některé další změny. Obvykle tyto změny směřují k většímu používání češtiny. Takto advokát Kaizl v roce 1887 uváděl, že ovládá a používá oba jazyky stejně, v roce 1896 ale už preferoval češtinu. Totéž platilo pro Josefa Engelmanna, Vojtěcha Adamce, obchodníka Florianu Hanuše nebo továrníka Františka Židlického.

V Libni bylo možné vidět i opačný trend. Například Jan Hubínek od roku 1884 o sobě uváděl, že ovládá oba jazyky a oba používá stejně, i když do té doby používal více češtinu. Nelze to nicméně přičíst nějaké národnostní vlně. V roce 1894 Hubínek například brojil proti používání němčiny v sezení obecního výboru.⁷¹⁷ U stavitele Mischnera a továrníka Malána podobně došlo k tomu, že původně je u jejich jména uvedena pouze čeština. Po dvou letech jsou zde napsány oba jazyky s tím, že užívají hlavně češtinu.

⁷¹⁴ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 503, obraz 686, Link:

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=503&folium=686>

⁷¹⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/28, OV 7. 3. 1867, k. 278

⁷¹⁶ AHMP, AML, 142, k. 38

⁷¹⁷ AHMP, AML, 2, s. 197

Tabulka 10 Znalost a preference jazyků členů libeňského obecního výboru podle porotních seznamů⁷¹⁸

Umí pouze česky	Umí pouze německy	Umí oba jazyky		
		Používá více češtinu	Používá více němčinu	Používá oba jazyky rovnocenně
Cikánek, Červenka, Dědina, Držka, Dvořák, Gleich, Havlina, Hladký, Homolka, Hruška, Jungmann, Karlovský, Kefurt, Kokoška, Kondelík, Kopřiva, Mašín, Petrák, Písek, Pulchart, Rajm, Rulf, Steiner, Strom, Svět V., Svět A., Šebek J., Šebek T., Šouta, Šticha, Utěšil, Válek, Veselý, Vocetka, Voctář V., Vondřich J., Walter, Zderadička, Ženíšek	Ludwig			
		Bukovský, Čupr, Deutsch, Dostal, Hubínek O., Jellinek L., Klika, Knobloch, Lahoda, Liška*, Macháček, Malán*, Mischner*, Müldner, Novotný, Ryba, Schönberger B.*, Štolc, Voctář J., Wagner,	Eckstein, Engländer, Hubínek J.*, Jellinek A., Schönberger S., Weiss	

Zdroj: AHMP, AML, 149, 84/954, k. 70; AHMP, AML, 142, k. 38

Tabulka 11 Znalost a preference jazyků členů karlínského obecního výboru podle porotních seznamů⁵⁷⁷

Umí pouze česky	Umí pouze německy	Umí oba jazyky		
		Používá více češtinu	Používá více němčinu	Používá oba jazyky rovnocenně
Bejvl, Bělina, Burian, Čermák, Dmišek, Depot, Hlad, Homolka, Charvát, Kohlík, Kubrycht, Michner, Nedvěd, Papík, Pavlíček Č., Procházka F., Rudovský, Suldovský, Šípek, Šmejkal, Vítek, Vondřich				
		Baumgartl F., Bílek, Blecha M., Brabec E., Cukr F. ml., Čulík F., Dematini H., Gebler, Gottlieb, Havlíček, Hejtmánek, Hromada, Chlumecký F. ml., Choděra A., Janota, Kandert, Knapp, Kocourek, Košvanec, Kottling, Lokay A., Meisner E., Níček, Pánek, Perman, Petráček B., Pok, Pošmourný, Rudle, Šakař, Salmon, Sedlák, Sviták, Šanda, Škoda, Šlechta F., Štěrba, Tichý, Válek, Železný, Židlický*		Adamec V.*, Baumgartl A., Blecha J. Brosche E., Engelmann*, Fanta, Feyerfail, Görtler, Janatka, Hanuš*, Havelka J., Huber U., Hurych, Kaizl*, Kletečka, Kraus J., Kraus L., Kremlička, Krieger*, Lokay F., Mascha, Meisner V., Müller, Nekvasil V., Paule, Pavlíček A., Ronz, Sachs, Smec, Sýkora, Taussig, Werich

Zdroj: AHMP, AMK, 643, 10/1, k. 181

Jazykové preference židovské komunity se rovněž posouvaly směrem k češtině, což je dobře patrné na libeňských továrnících. V roce 1873 stejně jako v průběhu 80. let obvykle příslušníci židovské komunity preferovali němčinu, což bylo dáno zřejmě jejím sepětím s liberální německou politikou, která pro židy přinesla zrušení řady diskriminačních opatření a němectví tak pro ně představovalo cosi progresivního. V kontrastu k tomu stála staročeská strana až příliš napojená na katolickou církev a řada odpuzujících prvků české politiky v čele s nacionalismem. Od 80. let nicméně postupně německý liberalismus nahrazuje německý nacionalistický proud, s čímž přichází také částečný odklon židů od němectví a hledání

⁷¹⁸ Analyzovány byly všechny seznamy (Libeň: 1881 – 1893, Karlín 1887 – 1896) s tím, že za základ pro níže uvedené tabulky byly vzaty seznamy pro rok 1887 a u osob, u nichž došlo ke změně jazykových preferencí, je tato skutečnost vyznačena i rozebrána v textu *.

nových identit.⁷¹⁹ Jestliže tak v seznamech porotců uváděl Adolf Jellinek stabilně němčinu jako více používaný jazyk, tak během sčítání lidu z roku 1900 se přihlásil k češtině. Bedřich Schönberger používal více němčinu až do roku 1886. Od tohoto roku se ale nadále hlásil k češtině a dokonce působil v orgánech politického spolku Občanský klub a patřil k vůdčím osobám libeňské odnože Národní jednoty českožidovské.⁷²⁰ K němčině se hlásil i jeho otec a další libeňský továrník Seligman Schönberger. Kvůli jeho smrti před rokem 1900 sice nelze určit, jestli on sám se hlásil v pozdějších letech k češtině, ale zcela jistě tak činil i jeho druhý syn Eduard, který po něm převzal továrnu. Tato změna preferencí ovšem nemusela být pouze věcí židovských továrníků. Obchodník Josef Liška, který v roce 1873, ale i 1880 a 1881 uváděl jako hlavní jazyk němčinu, od roku 1882 ovšem už preferoval češtinu.

To jestli továrníci skutečně začali více používat češtinu, zůstává nicméně otázkou, kterou prohlubuje i případ továrníka Ludvíka Jellinka, který jako jediný z židovských továrníků uvedl jako obcovací řeč češtinu už od první chvíle, kdy se objevil v seznamech porotců. Podle sčítacího operátu jeho domácnosti však Jellinkova manželka uvedla jako obcovací řeč němčinu.⁷²¹ Jellinek tedy pravděpodobně musel na svoji manželku mluvit německy, protože přihlášení se k jinému jazyku, než ke kterému se hlásil manžel, zřejmě nebylo obvykle dáno nacionální vyhraněností dotyčné, ale spíše tím, že jednoduše češtinu neovládala.⁷²² Přihlášení se k češtině tak muselo být ze strany Jellinka spíše gestem, kterým se společensky a politicky identifikoval s Čechy, jistě česky komunikoval, ale v rodině a domácím prostředí s největší pravděpodobností komunikoval německy.⁷²³ Podobným případem, i když nikoli z prostředí židovské komunity, byl i karlínský ředitel Daňkovky Josef Schmutzer, který se při sčítání lidu v roce 1910 přihlásil k češtině, ale u jeho manželky Marie, která se narodila v Karlíně, i jejich synů, snachy a vnuka, je jako obcovací řeč uvedena němčina.⁷²⁴

⁷¹⁹ Srov. Gary B. Cohen, *Němci v Praze...*, s. 65n; Kateřina Čapková, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*, Praha 2013, s. 83

⁷²⁰ NA, ČM 1884 – 1900, 30/213/284, k. 4166

⁷²¹ AHMP, VSL 1900, k. 510

⁷²² AHMP, VSL 1900, k. 510

⁷²³ *Jellinkův případ je shodný s případem pražského židovského obchodníka Bohumila Bondyho, o němž píše Gary B. Cohen. Bondy, věrný příznivec staročeské strany, se hlásil při sčítání lidu v roce 1890 i s celou rodinou k češtině a pouze jeho manželka, která pocházela rovněž z Vídně, uvedla jako obcovací jazyk němčinu, protože češtinu prostě neovládala.* (Gary B. Cohen, *Němci v Praze 1861 – 1914*, Praha 2000, s. 74)

⁷²⁴ AHMP, VSL, 1910, k. 848

7.3 Spolková činnost

Význam spolků pro formování občanské společnosti je zásadní. Spolky od počátku byly hlavními subjekty, které do společnosti vnášely liberální a později i demokratické myšlenky. Platforma spolků sloužila k setkávání různých společenských vrstev, byť tato otevřenost samozřejmě nebyla absolutní, a to ani v pozdější době, kdy řada spolků nabývala masovější charakter. Spolky představovaly pro komunální elitu nástroj k prosazování jejích zájmů, a to v mnoha různých oblastech života, od zábavy a sportu, přes prosazování ekonomických zájmů, až po zájmy národnostní či politické. Přitom platilo, že i nepolitické spolky byly často nástrojem k propagování politických ideí.⁷²⁵ Spolky představovaly školu a odrazový můstek pro začínající komunální politiky. Zároveň ale představovaly v lokální politice vlivné korporace, s nimiž musela obecní samospráva počít, a na jejichž zájmy, respektive zájmy jejich členů, bylo nutné brát zřetel.

Nárůst počtu spolků lze datovat na konec 60. let, kdy nový spolkový zákon z roku 1867 zavedl oznamovací princip místo složitého povolovacího procesu. Boom spolkového života nicméně v českých zemích nastal až zhruba od 80. let 19. století.⁷²⁶

Spolky byly místem setkávání, diskusí, místem, kde se lidé učili demokratickým principům rozhodování, kde se formulovaly strategie k prosazování jednotlivých zájmů na komunální úrovni. Zároveň ale šlo také o instituce sociální kontroly obyvatelstva obce.⁷²⁷ Do spolkové činnosti nebyly zapojeny pouze komunální elity, ale na rozdíl od orgánů obecní samosprávy, prakticky všechny vrstvy městského obyvatelstva, které díky majetkovému cenzu nedosáhlo na volební právo do orgánů obecní samosprávy. Přestože spolky stále odrážely sociální postavení jedince a v jiných lokálních spolcích se sdružovali příslušníci lokální elity a v jiných lidé dělnických profesí, tak stále šlo o jeden z nejvíce demokratických prvků v organizmu obce či města a druhou organizační platformou občanské samosprávy.⁷²⁸ Vedle představitelů samosprávné obce se zde ve vedoucích pozicích objevovaly i další osoby. V Karlíně a Libni to byli třeba obecní úředníci, kteří jakožto zaměstnanci obce nemohli být voleni v obecních volbách, případně učitelé, kteří se zase nemohli kvůli zákonným překážkám objevit v obecní radě.

⁷²⁵ Srov. Peter Urbanitsch, *Die Gemeindevertretungen...*, s. 2249

⁷²⁶ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./1 – Muži z radnice*, Ostrava 2008, s. 93

⁷²⁷ Milan Hlavačka a kol., *České země v 19. století – proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014, s. 253

⁷²⁸ Peter Urbanitsch, *Die Gemeindevertretungen...*, s. 2249

Hierarchie spolků a míra jejich prestiže v obci je patrná velmi dobře z průběhu různých festivit, typicky přivítání panovníka nebo jiné významné návštěvy v obci, ale i odhalování základních kamenů významných budov nebo naopak akce spojené s hromadnými průvody mimo obec, jako byla třeba návštěva národopisné výstavy v Praze v roce 1895, které se údajně mělo zúčastnit podle odhadů Předměstských listů více než 8000 obyvatel Libně. Každopádně šlo o mohutný průvod v čele se starostou Aloisem Cikánkem a členy obecního výboru, za nimiž byly nastoupeny libeňské spolky se spolkovými prapory a všemi svými členy. Za nimi pak šli ostatní návštěvníci z Libně. Všichni zúčastnění měli na kabátě červenobílou pásku s černým nápisem „Libeň“. Noviny zvláště pak vyzdvihly továrníka Václava Jelínka, majitele chemické čistírny oděvů v Libni, který zaměstnance továrny na své náklady oblékl do šatů v národních červenobílých barvách.⁷²⁹

Na rozdílnou prestižnost míst jednotlivých spolků v průvodu ukazuje příhoda, která se stala při řazení spolků do průvodu. Ve chvíli, kdy dorazili libeňští vojenští vysloužilci i s prapory, tak zjistili, že je obecní úředníci zařadili v průvodu až na konec. Žádali proto nápravu s tím, že prapory se zemským a říšským znakem si nezaslouží být takto zastrčeny. Když jim obecní úředníci nevyhověli, členové spolku se urazili a postranní cestou se vrátili do svých spolkových místností.⁷³⁰

Ačkoli iniciativa k založení prestižních spolků, jako byly besedy, Sokol, Ústřední matice školská, pěvecké spolky nebo třeba dobrovolní hasiči vycházela často z okruhu učitelů nebo obecních úředníků, tak reprezentativní funkce ve spolcích, jako byl předseda nebo místopředseda, zastávali nejváženější lidé v obci, většinou členové samosprávy. Na učitele a obecní úředníky někdy zbyly praktické funkce jednatele nebo pokladníka, případně revizora spolkových účtů. A tak například ačkoli libeňští učitelé iniciovali založení Sokola, tak prvním jeho starostou byl zvolen starosta Libně Josef Voctář.

Pokud jde o zastoupení jednotlivých osob v obecním výboru na straně jedné a ve výborech a orgánech spolků na straně druhé, tak platil oboustranný vztah. Funkce ve spolku mohla otevírat cestu do obecního výboru, kde dotyčný alespoň zprvu mohl působit jako zástupce daného spolku a až později si získat jméno, které mělo zvuk i bez spojení s daným spolkem. Platil však i opačný postup, kdy členové obecního výboru, rady nebo samotný starosta byli

⁷²⁹ AHMP, AML, 226, 11-1/I-1, k. 212

⁷³⁰ Pražské předměstské listy, 19. 8. 1895

volení do zejména reprezentativních funkcí a orgánů spolků, čímž také docházelo k významné kumulaci funkcí u těchto osob.

Sepětí spolků s radnicí bylo udržováno více či méně štědrými subwencemi, které spolkům karlínská a libeňská radnice poskytovala. Mezi příjemci figurovaly zejména besedy, dobročinné spolky, spolky, které se profilyovaly jako obraně nacionalistické (Sokol, Ústřední matice školská), ale v hojné míře i spolky dobrovolných hasičů a spolky umělecké, které na oplátku pro obec například organizovala benefiční představení, nebo vystupovaly při akcích organizovaných obcí. Podpory měly jak podobu finanční, tak třeba pomoci při získání spolkových místností, vystavění tělocvičny pro Sokol nebo zapůjčování obecního majetku, jako byl třeba nábytek, prapory, lampy apod.

Základním pramenem pro výzkum spolků v Karlíně a Libni jsou fondy Českého místodržitelství a Policejního ředitelství včetně digitalizovaného spolkového katastru, který vedlo policejní ředitelství od roku 1895 a kromě oboru činnosti a data povolení spolku lze zde najít i změny stanov a jména předsedy, místopředsedy a jednatele. Jako další prameny lze využít zprávy z tisku a samozřejmě také fondy obecních úřadů v Karlíně a Libni, případně fondy věnované přímo konkrétním spolkům, jako třeba fond Měšťanské besedy v Karlíně.

Důležitou skupinou zejména z pohledu ožívování veřejného prostoru obcí byly spolky zaměřené na trávení volného času svých členů, jejich škála byla velmi pestrá od uměleckých, pěveckých, ochotnických, či okrašlovacích spolků přes spolky tělovýchovné, jako byl zejména Sokol a od 90. let i stále čtenější spolky zaměřené na různá sportovní odvětví, až třeba po dobrovolné hasiče.

Umělecké spolky byly obvykle vůbec prvními spolky, které v obcích byly zakládány, a to často ještě před rokem 1867. Zajímavé je, že tyto spolky byly zpravidla zakládány dříve v Libni, než v Karlíně. V Karlíně takto působil zpěvácký spolek Slavoj založený v roce 1865, v Libni zase pěvecký spolek Věnceslav založený o rok dříve opět zejména z iniciativy libeňských učitelů.⁷³¹ Pokud jde o ochotnické spolky, tak od roku 1865 působil v Libni divadelní spolek Osvěta. O šest let později se jedna ze starších skupin libeňských ochotníků proměnila v další divadelní spolek Omladina. Oba spolky se spojily v roce 1884 pod názvem Omladina – Osvěta. V Karlíně pak od roku 1869 působil Čtenářsko-ochotnická jednota Pokrok založená v roce 1869, která v roce 1885 přesídlila na Žižkov.

⁷³¹ Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 244

Prestižními spolky byly spolky spojené s chrámem, ať už šlo o Jednotu pro vystavění chrámu Páně v Libni, založenou v roce 1885, která o rok později získala i svůj německý protějšek, nebo o karlínskou Jednotu pro vyzdobení chrámu sv. Cyrila a Metoděje založenou v roce 1884.

Pokud jde o spolky tělovýchovné a sportovní, tak první valná hromada karlínského Sokola se konala v místnostech Měšťanské besedy v červenci 1867. V roce 1887 byla pak otevřena sokolovna, v té době druhá v celé Velké Praze. O založení Sokola v Karlíně se významně zasloužil Antonín Choděra, přičemž prvním předsedou se stal jeho otec Jan Choděra.⁷³² Oba muži byli zastupitelé a Jan Choděra dokonce 15 let karlínský radní. Libeňský Sokol byl založen jako jeden z obranných spolků proti libeňské odnoži Schulvereinu až v roce 1884.⁷³³ Mezi další významné spolky na poli sportu, patřili zejména karlínští a libeňští velocipedisté spojení zejména s příslušníky karlínské a libeňské větve rodiny Vondřichovi.⁷³⁴ V roce 1885 došlo k založení Českého klubu velocipedistů Karlín. V Libni došlo k založení spolku velocipedistů v roce 1889.

Štědře podporovanými spolky ze strany obecních samospráv byly spolky dobrovolných hasičů. V Libni byl takový spolek založen v roce 1878. Podnět k jeho založení nicméně nevzešel z Libně, ale od okresního výboru. V Karlíně pak byla Jednota hasičů karlínských založena v roce 1879. Důležitou pozici v organizaci hasičství zaujímal v Karlíně kominická rodina Demartini, která dala mimo jiné Karlínu dva obecní zastupitele Eduarda a jeho syna Huga.

Další skupinou byly spolky prosazující hospodářské zájmy svých členů, zejména příslušníků určitých profesí, jako byli živnostníci, učitelé nebo třeba úředníci. Vedle spolků v obcích fungovala i živnostenská společenstva a obchodní grémia, jejichž právním základem ovšem

⁷³² Národní listy, 27. 11. 1928

⁷³³ Ladislav Verner, Prameny sokolství v Libni, In. TJ Sokol Praha-Libeň 1884 – 1934, Praha 1934, s. 3

⁷³⁴ *Dá se říci, že Karlín a Libeň jsou spojeny se samými počátky tohoto sportu, když jedním z prvních velocipedistů, kteří veřejně představili tento stroj, byl v roce 1868 Josef Vondřich, pozdější člen libeňského obecního výboru, který jel v čele libeňské výpravy na slavnosti položení základního kamene Národního divadla. Rodina Vondřichova zůstala s tímto sportem spojena i v budoucnu. Dlouholetým předsedou a propagátorem jízdy na velocipedu byl Josefův syn a také člen obecního výboru Vítězslav Vondřich. Nejvíce se ale proslavili další dva příslušníci této rodiny spojené nejen s Libní, ale i s Karlínem. Augustin Vondřich, předseda karlínských velocipedistů, se v roce 1899 stal mistrem Čech v cyklistickém sprintu a jeho sbírka kol s řadou světových unikátů je dnes jádrem cyklistické sbírky Národního technického muzea. Václav Vondřich předsedl do automobilu a v roce 1903 zvítězil ve voze z mladoboleslavské automobilky ve svém vůbec prvním závodě na dráze ve vídeňském Prátru. (Karlínské listy, 21. 3. 1903). Na motocyklu zase v roce 1905 vyhrál ve Francii se strojem Laurin & Klement Gordon-Benettův pohár, tedy fakticky tehdejší mistrovství světa. Jeho slavné vítězství, které později Václav Klement označil za svůj největší životní úspěch, dnes připomíná reliéf na jednom z libeňských domů. (Jan Králík, Když začal vonět benzín, Praha 2001, s. 107)*

nebyl spolkový zákon, ale § 106 a následující živnostenského řádu vydaného císařským patentem v roce 1859 (227/1859 ř. z.), který zrušil cechy a jejich majetek převedl právě na nově vzniklá společenstva, která na rozdíl od cechů připouštěla konkurenci a nekontrolovala výrobu. V roce 1896 v Karlíně podle dobového adresáře působilo pět živnostenských společenstev (obuvníků, krejčí, řezníků, truhlářů a živnostníků kovy ohněm obdělávajících) a dále zde působilo Obchodní grémium pod vedením Adolfa Lokaye.⁷³⁵ V Libni působila dlouho pouze dvě živnostenská společenstva, a to obuvníci a společenstvo ostatních živností. Z toho se v polovině devadesátých let vydělilo společenstvo hostinských a výčepníků pod vedením Františka Filipa.⁷³⁶

Živnostenské spolky a společenstva hrály významnou roli při prosazování zájmů konkrétních profesí. Příkladem může být třeba způsob prosazování zájmů hostinských v Libni v souvislosti s bojem o vybírání pivní dávky. Podobnou funkci měly i další zájmové spolky, jako třeba karlínský Spolek majitelů domů založený v roce 1896, který prosazoval zájmy této skupiny obyvatel Karlína, zejména pokud šlo o činžovní daně a spojení s Prahou. Z karlínských obecních zastupitelů v něm působili například František Kneidl, František Lokay, Jindřich Ronz nebo libeňský továrník Ladislav Čupr.

Dalšími spolky byly spolky dobročinné zaměřené na podporu chudých. V Karlíně a Libni se tyto spolky zaměřovaly především na podporu chudých dětí z místních škol. V Karlíně byl takovým spolkem například v roce 1876 založený Spolek ku podporování chudých žáků české reálky v Karlíně. V jeho vedení figurovali přední muži karlínské politiky v čele s Jindřichem Ronzem nebo Edmundem Kaizlem. Dalším spolkem byla Jednota lásky k bližnímu řízená více než dvě desítky let Adolfem Lokayem. V Libni působily dva hlavní charitativní spolky. Spolek Libuše založený v roce 1890, jehož dlouholetým předsedou byl Antonín Svět a Spolek Sv. Vincence z Pauly. Početné také byly různé vzájemně podpůrné spolky.

Samozřejmě důležitou skupinou byly spolky politické, o nichž jsem více pojednal už v předchozích kapitolách. Podobně jako jinde i v Karlíně a Libni vycházely politické spolky zejména ze čtenářských společností a kolem nich vytvořených debatních klubů a besed. V Karlíně to byla zejména Živnostensko-čtenářská jednota a Měšťanská beseda. V Libni potom Občanská beseda. Právě v těchto spolkách byly poprvé konstituovány politické programy českých komunálních elit. Zatímco karlínské spolky fungovaly dále jako platforma

⁷³⁵ Václav Lešer, Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1896, s. 229

⁷³⁶ Hostimil, 15. 12. 1895

setkávání příslušníků karlínské společenské elity i po politickém štěpení v 80. letech, tak Občanská beseda byla v Libni přeměněna na regulérní politický spolek.

V souvislosti s národnostním konfliktem a hlavně pak s bojem o národnostní školy se v Libni i Karlíně od 80. let zřizovaly místní odbočky spolků, jako byla Ústřední matice školská⁷³⁷, či v případě Karlína i Národní jednota pošumavská nebo Národní jednota severočeská. Zřízení místních odboček bylo zpravidla jednodušší, než založení samostatného spolku, ale zároveň tyto spolky, v jejichž vedení obvykle zasedali nejváženější členové komunální elity, pak obvykle stály i za nacionalizací a politizací života zejména v menších obcích.⁷³⁸ Například u místního odboru Ústřední matice školské v Karlíně založeného v roce 1882 předsednictví spolku v podstatě kopíruje úřad starosty v obci.⁷³⁹ To neplatilo například v Libni, kde sice také šlo o spolek prestižní, ale starosta Voctář v jeho orgánech nefiguroval. Do této skupiny spolků můžeme zařadit i místní odnože Národní jednoty českožidovské, které vzhledem k významnému podílu židovské komunity působily jak v Karlíně od roku 1894, pod dlouholetým vedením továrníka Josefa Engelmana, tak v Libni, kde byla jednota založena v roce 1895. Obě jednoty nicméně zanikly ještě před první světovou válkou, ta libeňská už v roce 1900, karlínská pak o sedm let později.

V této souvislosti je nutné připomenout i fungování německojazyčných spolků. V Libni už v 50. letech vznikly dva německojazyčné židovské dobročinné spolky. Výrazným spolkem byla ale hlavně Ortsgruppe Lieben – Vysočan des deutschen Schulvereines, založená v roce 1882, která v Libni vyvolala zakládání českých „obranných“ spolků. V Karlíně, kde bylo početně mnohem větší zastoupení německojazyčného obyvatelstva, byla Ortsgruppe Karolinenthal und Umgebung des deutschen Schulvereines založena v roce 1883. Předsednictví v 90. letech zaujal Paul Rademacher, což byl syn Karla Rademachera.⁷⁴⁰ Už od roku 1877 zde navíc působil obdobný spolek zaměřený zejména na podporu chudých žáků německých škol Verein deutscher Schulfreunde in Karolinenthal.

Důležitou roli při spolčování hrály i ženy, ty jednak figurovaly v dámských odborech klíčových spolků, jako byla například Ústřední matice školská, jednak zejména v různých

⁷³⁷ *Starostou celostátní Ústřední matice školské byl dokonce jeden čas karlínský ředitel škol a spisovatel František Kneidl.* (Karlínské listy, 24. 5. 1903)

⁷³⁸ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./1 – Muži z radnice*, Ostrava 2008, s. 99

⁷³⁹ AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, II/0065, k. 23, Link: <http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=ECB6D29B2D3411E0823D00166F1163D4>

⁷⁴⁰ AHMP, MHMP II. / Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, II/0074, k. SÁ-319, Link: <http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=ECB6D4DD2D3411E0823D00166F1163D4>

dobročinných spolcích. To, že se společenská prestiž manžela přenášela i na jeho manželku dokazují složení spolkových výborů. Významné místo zaujímala především manželka starosty. Tak například v roce 1890 stála v čele dámského odboru libeňské odnože Ústřední matice školské Aloisie Voctářová, manželka starosty Josefa Voctáře. Místopředsedkyní byla Berta Müldnerová, manželka lékárníka a člena obecního výboru Josefa Müldnera. Jednatelkou se stala ředitelka dívčí obecné školy Milada Hejtmánková. Mezi členkami výboru je i manželka dalšího libeňského zastupitele továrníka Bedřicha Schönbergera, Emilie.⁷⁴¹

Ženy měly ale důležité postavení i v dobročinných spolcích. Již v roce 1867 tak vznikl v Karlíně Spolek paní a panen pro podporování nemajetných žákyň vyšší školy dívčí v Karlíně, který byl v roce 1870 přejmenován na Jednotu sv. Ludmily v Karlíně. Na konci 19. a na počátku 20. století v něm z žen členů karlínského zastupitelstva působila například žena advokáta Františka Hurychová, žena mlynáře a starosty Karlína Karolina Ronzová nebo žena okresního soudce Antonie Poková. Dalším způsobem zapojení žen klíčových mužů komunální elity do spolkového života byla ale i role při vytváření a svěcení spolkových praporů, kde hrály zejména manželky starostů nezastupitelnou úlohu tzv. matky praporu.⁷⁴²

Vedle spolků na úrovni obcí či okresu se příslušníci libeňské a ještě více karlínské komunální elity zapojovali i do spolkové činnosti spolků nadregionálních či dokonce celonárodních. Libeňský František Deutsch takto působil například ve spolku hostinských Hostimil, pekař Antonín Jungmann byl předsedou Ústřední jednoty pekařů pro Čechy, Moravu a Slezsko, karlínský učitel František Kneidl byl starostou Ústřední matice školské, karlínský stavitel Josef Blecha předsedal Spolku architektů a inženýrů v království Českém nebo starosta Jindřich Ronz předsedal dokonce celorakouské organizaci mlynářů.

7.4 Bydlení a rodina

7.4.1 Úroveň bydlení a zaměstnávání služebnictva

Úroveň bydlení příslušníků komunálních elit představuje možná vůbec nejlepší měřítko jejich majetkových poměrů, které je zrcadlem veškerých jejich ekonomických zdrojů, které v rámci výzkumu zaměřeného na stovky osob není reálné dohledávat. Ideálním zdrojem informací jsou v takovém případě sčítací operáty, které dávají možnost nejen nahlédnout na velikost

⁷⁴¹ Slovan, 22. 8. 1890

⁷⁴² *Této slavnostní funkce se zhostila například v roce 1869 manželka starosty Martina Stejskala Marie při svěcení praporu spolku libeňských obuvníků nebo v roce 1883 manželka Josefa Voctáře Aloisie při svěcení praporu spolku truhlářů, kterého byl její manžel dlouholetým předsedou.* (AHMP, AML, 12, s. 43 a 65)

bytů, ale i na jejich obsazenost, přináší informace o rodinných příslušnících dané osoby či o zaměstnávání služebnictva, částečně také o výši činže. V daném případě jsem provedl dvě sondy, když jsem využil sčítací operáty ze sčítání lidu v Libni z roku 1900 a z Karlína z roku 1910. V případě Karlína byla volba jasná vzhledem k tomu, že to jsou jediné sčítací operáty, které se dochovaly a jsou byt v povolovacím režimu přístupné. V případě Libně jsem se pak pro rok 1900 rozhodl proto, že jde o nejzazší sčítání, kdy ještě Libeň byla samostatnou obcí, takže je možné do analýzy zahrnout větší počet osob podílejících se na obecní samosprávě, a zároveň jde o sčítání, které je časově nejbližší sčítání karlínskému, takže je možné provést komparaci výsledků. Do přehledu byly zahrnuty všechny osoby, které v období 1861 – 1914 figurovaly jako členové obecního výboru a zároveň se je podařilo ve sčítacích operátech z daného roku dohledat. V případě Karlína se jedná o 56 osob, v případě Libně pak o 45. Údaje z operátů pak vhodně doplňují údaje z dobových adresářů, z nichž je například patrné, že v Karlíně se v e větší míře než v Libni objevuje oddělování sféry bydlení od sféry podnikání oddělením adresy provozovny, od adresy bytu.

Pro analýzu velikosti bytů příslušníků komunální elity je nutné mít na paměti, že zejména řemeslníci, ale například i advokáti, bydleli v bytech, které byly spojeny s provozovnou, kde vykonávali svá povolání. V Karlíně takto například v roce 1900 souviselo s živností 503 z celkových 4488 bytů.⁷⁴³ Jestliže v karlínském sčítání byly údaje o místnostech provozovaných k živnosti zvýrazněny, tak v libeňském sčítání tyto místnosti od obytných oddělovány zpravidla nebyly, to ovšem zase neplatilo vždy.

Vedle obytných pokojů (světnic) měly byty celou řadu dalších místností nazývaných jako kuchyně, předsíně, komory, kabinety, čeledníky nebo koupelny. Počet těchto místností v následující tabulce není zohledňován. To, do jaké kolonky jakou místnost sčítaný umístí, bylo na jeho rozhodnutí. To, že v některých případech bylo vměstnání bytu do úředních kolonek prakticky nemožné, ukazuje třeba případ libeňského hostinského Antonína Veselého, který uvedl, že jeho byt má 2 pokoje, 2 komory a kuchyň. Za každou číslici pak uvedl, jakou místnost má přesně na mysli. Za pokoje označil obytný pokoj v patře a hostinec. Do kolonky komora pak započítal jednu komoru v patře, ale vedle toho také třeba taneční sál v přízemí hostince.⁷⁴⁴

⁷⁴³ Jan Srb, Sčítání lidu v král. hl. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. 12. 1900 – díl II/2. – Poměry příbytečné na předměstích Pražských, Praha 1908, s. 7*

⁷⁴⁴ AHMP, VSL 1900, k. 519

Byty byly zpravidla situovány v prvních, v menší míře druhých patrech, která byla považována za nejluxusnější. V případě propojení bytů s živností je časté umístění bytu v přízemí. Byty umístěné ve třetím patře domu se objevují prakticky pouze v několika případech bydlení v Karlíně. Pravidlem prakticky u všech bytů byla přítomnost kuchyně, obvykle i samostatné toalety.

Pokud jde o počet obytných pokojů, tak ten pro Karlín i Libeň ukazuje tabulka níže. Za signifikantní považují zejména skutečnost, že zatímco v Libni nejvíce osob obývalo byty o dvou obytných pokojích, tak v Karlíně se jednalo o byty o třech či čtyřech obytných pokojích. To poukazuje na pohodlnější bydlení karlínské elity a tedy také její vyšší společenský status. Navíc je nutné vzít v potaz, že v Karlíně nebyly do počtu místností započítávány prostory pro výkon povolání, jako tomu bylo zpravidla v Libni. Při započítání těchto prostor by tedy počty pokojů dále vzrostly.

Tabulka 12 Počty obytných pokojů v jednotlivých bytech

Počet obytných pokojů	Karlín	Libeň
1	4	2
2	10	20
3	19	9
4	13	8
5	6	4
6	0	1
7	2	0
8	1	1
9	0	0
10	1	0

Zdroj: AHMP, VSL, 1900, k. 503-519; AHMP, VSL, 1910, k. 841-854

Vůbec největší byt, nebo možná lépe řečeno dům, o deseti pokojích a šesti dalších místnostech obýval v Karlíně továrník Josef Engelmann ve svém domě v Žižkově ulici č. p. 168. Továrník se svojí manželkou, třemi syny, dcerou a služkou obýval první a druhé patro domu. V přízemí pak bydlel domovník a jedna zaměstnankyně Engelmannovy továrny, která platila nájem.⁷⁴⁵ V Libni se s Engelmannem nemohl rovnat žádný z obecních zastupitelů, ale podobně velký dům či byt o deseti pokojích obýval spolu s manželkou a synem ředitel libeňského strojího pivovaru Angličan Forbes Wentwort, který působil v Libni od roku 1892.⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ AHMP, VSL, 1910, k. 845

⁷⁴⁶ AHMP, VSL, 1900, k. 504

Velké byty měli v Karlíně také ředitelé továren. Rovněž v Žižkově ulici č. p. 9 byl umístěn dům patřící strojírně Breitfeld – Daněk, v němž v prvním a druhém patře bydlel ředitel strojírny Josef Janatka spolu s manželkou třemi dětmi, kuchařkou, vychovatelkou a služebnou. K dispozici měl celkem osm obývacích pokojů, další dvě místnosti a zahradu. Přízemí domu pak obýval zahradník a další zaměstnanci továrny.⁷⁴⁷ V Libni měl nejvíce pokojů v bytě židovský továrník a majitel jirchárny Adolf Jellinek, který vlastnil vilu u svého závodu, která jemu, jeho manželce a čtyřem synům poskytovala osm pokojů a tři další místnosti.⁷⁴⁸

V závěsu za Janatkou byl sedmipokojový byt se sedmi dalšími místnostmi, který obýval Emanuel von Kallberg, židovský velkostatkář s šlechtickým predikátem a obchodník s chmelem. V bytě žil sám pouze se svojí manželkou Lucií, která byla rovněž majitelkou vlastního velkostatku Bolechovice. Spolu s nimi v bytě bydlela ještě společnice, kterou byla evangelička původem ze Saska, dále kuchařka a panská. Dům č. p. 71 na Královské třídě, který vlastnil Kallberg dále obýval například v šestipokojovém bytě ve druhém patře bývalý okresní hejtman na penzi Jindřich Řehák s rodinou.⁷⁴⁹ V Libni druhé místo zaujal Antonín Svět, původně sedlák, v sčítacích operátech již uváděn pouze jako majitel realit a cihelny. Svět spolu s manželkou, dvěma syny, dvěma dcerami a slabomyslným bratrem Václavem obýval dům o šesti obytných pokojích.⁷⁵⁰

Velké byty jak v Karlíně, tak v Libni měli samozřejmě továrníci a vyšší management z továren. V Libni to byli židovští továrníci Bedřich Schönberger a Ludvík Jellinek, kteří oba měli k dispozici pět obývacích pokojů. Ludvík Jellinek bydlel podobně jako jeho jmenovec Adolf v honosné neorenezanční vile a ve svém sčítacím operátu vyznačil kromě pěti obytných pokojů dalších pět předpokojů a kuchyň, což dává tušit, že byt měl ve skutečnosti více místností, které bychom my dnes označily jako obytné pokoje. Z karlínských továrníků měli pětipokojové byty František Židlický a Otakar Havelka a rovněž šéf továrních dílen Daňkovky Jan Pošmourný. Byty čtyřpokojové pak obývali například ředitel Zátkovy sodovkárny Jan Samek nebo bývalý ředitel Daňkovky Antonín Schmutzer. V Libni měl k dispozici čtyřpokojový byt ředitel Rustonky Kamil Ludwig, ale také její inženýr a majitel domu Karel Dostal nebo ředitel účtárny Českomoravské Josef Macháček. Velikost jejich bytů je posílena i tím, že zejména v případě úředníků byly domácnosti mnohem menší, než

⁷⁴⁷ AHMP, VSL, 1910, k. 841

⁷⁴⁸ AHMP, VSL 1900, k. 513

⁷⁴⁹ AHMP, VSL, 1910, k. 841

⁷⁵⁰ AHMP, VSL, 1900, k. 513

například u obchodníků či řemeslníků. Třeba Dostal žil v domácnosti pouze se sestrou a služkou, Macháček pak úplně sám, dokonce i bez služky.⁷⁵¹

Velice slušně na tom poněkud překvapivě byli učitelé a zejména pak ředitelé škol, což platí pro Libeň i Karlín. Takto ředitel průmyslové pokračovací školy Jan Jarý měl byt čtyřpokojový s předpokojem a učitel Ladislav Hejtmánek dokonce byt o pěti pokojích. Vzhledem k tomu, že Hejtmánek si mohl zároveň dovolit zaměstnávat služku a kojnu, je zřejmé, že jeho příjmy nemohly plynout pouze z učitelského platu.⁷⁵² Pravděpodobné je, že tento životní standard si mohl dopřávat zejména díky svému manželství s Annou Klikovou, která byla dcerou libeňského sedláka a majitele realit Jana Kliky a po jeho smrti také dědičkou jeho majetku.⁷⁵³ V Karlíně na tom pokud jde o velikost bytu, byli nejlépe ředitelé reálky, ať už bývalý ředitel Jan Plašil nebo stávající Václav Tluchoř, kteří oba obývali čtyřpokojové byty. Část učitelů měla tzv. naturální byty, tedy byty poskytnuté přímo zaměstnavatelem. V případě učitelů byly buď umístěny ve škole, nebo v nějaké jiné obecní budově.⁷⁵⁴ Z karlínských ředitelů škol takto například využívali čtyřpokojový naturální byt Vincenc Nechvíle nebo třípokojové ředitelé měšťanských škol Antonín Mojžíš a František Kneidl, který přitom sám vlastnil v Karlíně dům.⁷⁵⁵ Třípokojové byty ale měli i řadoví učitelé nebo profesori karlínské reálky.

Pokud jde o karlínské advokáty, tak se podařilo zachytit celkem pět osob. Pouze jediný Jaroslav Brabec přitom provozoval svoje povolání v kanceláři, která nesouvisela s bytem, čímž se i v Karlíně potvrzuje teze, že byt a kancelář advokáta byly běžně v této době propojeny.⁷⁵⁶ Všichni advokáti udržovali nepočtené domácnosti. Nejvíce osob žilo právě v bytě Jaroslava Brabce, který měl kromě manželky tři syny a v bytě bydlely i dvě služky. Nejmenší třípokojový byt a přitom druhou nejpočetnější rodinu měl František Lokay, který ovšem bydlel ve svém vlastním domě č. p. 81. Největší pětipokojový byt, k němuž náležely další tři místnosti určené k provozování živnosti, měl k dispozici advokát Matěj Hurych, který navíc sdílel byt pouze s manželkou. Moric Sachs měl pak také čtyřpokojový byt s dalšími dvěma místnostmi kanceláře. Jan Vejvar pak třípokojový byt také s dvěma místnostmi kanceláře. Sachs žil v bytě jen s manželkou a kuchařkou. Podobně i notář Vincenc Feyerfal sdílel čtyřpokojový byt pouze s manželkou a kuchařkou. I v jeho případě k bytu náležely tři

⁷⁵¹ AHMP, VSL 1900, k. 505 a 511

⁷⁵² AHMP, VSL 1900, k. 509 a 513;

⁷⁵³ AHMP, MHMP I. / Referát IV, popisní, Soupis pražských domovských příslušníků 1830 – 1910 (1920), k. 88, Link: <http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=1F4071E723A911E08F90005056C00008>

⁷⁵⁴ *Vedle učitelů v naturálních bytech, které tvořily benefit ke mzdě, bydleli také příslušníci vysokého managementu továren.*

⁷⁵⁵ AHMP, VSL 1910, k. 850

⁷⁵⁶ Jiří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu*, Praha 1999, s. 270

místnosti určené k provozování povolání.⁷⁵⁷ U svobodného Vejvara žila pouze služebná, ale také rodina jeho spolupracovníka z advokátní kanceláře.

Obchodníci měli obvykle v Karlíně i Libni vyšší standard bydlení než řemeslníci. Neplatí to pouze o velkopodnikatelích v obchodu, jako byli třeba velkoobchodník s dobyt看 František Vobořil nebo vinárník a velkoobchodník s vínem Emil Sýkora, kteří měli oba k dispozici pětipokojový byt. Už i u obchodníků se nicméně objevuje sdílení domácnosti s dalšími osobami kromě svých rodinných příslušníků a služebnictva. Libeňský obchodník Liška sice měl čtyřpokojový byt, ale jednak v něm byl započítán i krám, jednak byt sdílel kromě své manželky a dcery také s třemi tovaryši, učněm a služebnou. Někdejší karlínský starosta a obchodník Adolf Lokay měl rovněž velký čtyřpokojový byt, k němuž patřilo dalších pět místností obchodu. Tento byt ale sdílel s manželkou, dvěma dcerami, zetěm, vnukem, služkou, dvěma příručními a učněm.⁷⁵⁸

Trend sdílení bydlení s početným personálem osob pomáhajících v živnosti je dále posílen u řemeslníků a hostinských, u nichž navíc často není možné jednoduše oddělit byt od prostor využívaných k živnosti. Velký pětipokojový byt v domě č. p. 113 v Nové Libni vykázal například libeňský kameník Josef Hladký. Tím by se úroveň bydlení mohl řadit mezi libeňské továrníky. Byt ale obýval se svojí manželkou, šesti syny, dcerou, kočím a služkou. Navíc v bytě provozoval nejen on svoji kamenickou živnost, ale dokonce manželka Anna hostinec.⁷⁵⁹ V některých bytech dokonce mohly koexistovat i dvě domácnosti. To je příklad karlínského bednáře Václava Rudovského, který v bytě o dvou pokojích a dvou dalších místnostech žil s manželkou, synem, dcerou a pomocníkem a tento byt sdíleli s rodinou strojního zřizence v Národním divadle Josefa Folprechta, s nímž žila manželka, schovanka a dokonce dva další podnájemníci.⁷⁶⁰

I mezi řemeslníky lze ale najít ojediněle osoby žijící v relativně luxusních bytech, bez podřízeného personálu a bez spojení s provozovanou živností. V Karlíně je to například kominický mistr a císařský rada Hugo Demartini využívající čtyřpokojový byt s manželkou dvěma syny, dcerou a služebnou.⁷⁶¹

⁷⁵⁷ AHMP, VSL 1910, k. 841

⁷⁵⁸ AHMP, VSL 1910, k. 844

⁷⁵⁹ AHMP, VSL 1900, k. 518

⁷⁶⁰ AHMP, VSL 1910, k. 849

⁷⁶¹ AHMP, VSL 1910, k. 846

Nejmenší jednopokojové byty byly spíše výjimkou. V některých případech to mohlo být prostě proto, že dotyční větší byt nepotřebovali, protože žili sami. To je třeba příklad barvíře kůží Antonína Rulfa v Libni, který takto žil v bytě o jednom pokoji a kuchyni. Ostatně Rulf bydlel ve vlastním domě č. p. 440 na hlavní Palackého třídě se 14 dalšími byty, což lze považovat také za důkaz toho, že jeho důvodem pro bydlení v malém bytě nebyla špatná finanční situace.⁷⁶² Podobný je případ karlínského hostinského a radního Josefa Kohlíka, který se svojí o třicet let mladší ženou bydlel v bytě 1+1, který byl spojen s hostincem.⁷⁶³

V některých případech sice vykázali sčítání malý byt, ale na ten navazovala veliká živnost, takže není zřejmé, nakolik byly kapacity prostor určených k bydlení a podnikání opravdu odděleny a totéž platí pro pomocný personál. Extrémním případem je hoteliér a restaurátér „U Města Hamburku“ František Kasalický, který vykázal byt pouze o velikosti 1+1 s tím, že k němu patřilo dalších 11 místností. Za tento komplex pak platil ročně 11 662 K nájmu. Místnosti s ním obývali tři synové, dcera, kuchařka, tři služky, číšnice, sluha a učeň. Vykázán byl dokonce jeden host zřejmě ubytovaný v hostinských pokojích.⁷⁶⁴

V některých případech nicméně toto bydlení bylo zřejmě skutečně dáno omezenými finančními možnostmi dotyčného. To je případ karlínského soustružník Josefa Frankenbusche, který byl zvolen jako zástupce národně socialistické strany na kompromisní kandidátce v Karlíně v letech 1908 a 1911. Frankenbusch, který patřil zřejmě k lépe situovaným dělníkům, obýval spolu se svojí manželkou Magdou a podnájemníkem byt o jednom pokoji a kuchyni.⁷⁶⁵ Podobně tomu zřejmě bylo i v případě karlínského pekaře Václava Tvrdíka, který byt o jednom pokoji a kuchyní spojený s pekárnou a krámem obýval s manželkou, třemi dětmi a dvěma učni.⁷⁶⁶ Dostatečný příjem k zajištění pohodlného bydlení zřejmě nemuselo přinést ani vlastnictví domu, jak ukazuje případ libeňského truhláře Floriána Hrušky, který v jednopokojovém bytě s kuchyní bydlel spolu s manželkou, čtyřmi dětmi a třemi učni, přestože dům č. p. 186 ve Staré Libni, v němž bydlel a zároveň ho vlastnil, měl dalších pět bytů.⁷⁶⁷ To, že vlastnictví domů a úroveň bydlení nebo zaměstnávání služebnictva nebylo přímo úměrné, ostatně ukazuje například případ moravského Příbora, kde v období let 1898 – 1910 vlastnilo byt plných 79 % zastupitelů, tedy vůbec nejvíce z analyzovaných

⁷⁶² AHMP, VSL 1900, k. 516

⁷⁶³ AHMP, VSL, 1910, k. 852

⁷⁶⁴ AHMP, VSL, 1910, k. 843

⁷⁶⁵ AHMP, VSL, 1910, k. 846

⁷⁶⁶ AHMP, VSL, 1910, k. 850

⁷⁶⁷ AHMP, VSL, 1900, k. 505 a 512

moravských měst, ale zároveň zde zastupitelé obývali nejmenší byty a zaměstnávali nejméně služebnictva.⁷⁶⁸

Část karlínských a libeňských zastupitelů se rovněž přivydělávala na nájem tím, že brala podnájemníky. Podnájemníka si vzal už zmíněný Josef Frankenbusch, dva podnájemníky měl potom ředitel školy Adolf Landkammer. Mnohem více podnájemníků lze najít u libeňských zastupitelů. V bytě libeňského kartáčníka Václava Štíchy takto například bydleli 4 dělníci.⁷⁶⁹ Dále měli podnájemníky například ředitel školy Jarý, hostinský Kokoška nebo tesař Vocetka. Vztít na byt podnájemníka bylo i určitým řešením pro vdovy po členech obecního výboru, které si po smrti manžela chtěly udržet stejný byt. To je třeba případ vdovy po staviteli Bukovkém Barbory. Ta bydlela s třemi dcerami, tetou a učitelem na podnájmu v třípokojevém bytě.⁷⁷⁰

Vedle velikosti bytu bylo dalším symbolem sociálního statusu udržování určitých sociotopografických distinkcí bydlení v rámci obce.⁷⁷¹ Členové obecního výboru tak své činžovní domy postavené na periferii obce mnohdy neobývali a dávali přednost, stejně jako zastupitelé, kteří nevlastnili žádný dům, bydlení v nájmu na prestižních místech. V Karlíně bylo nejprestižnějším místem Jungmannovo náměstí a jeho bezprostřední okolí, jako byla Vítkova ulice nebo přilehlé části Královské třídy, která byla hlavní tepnou obce. V Adresáři z roku 1901, v němž se podařilo dohledat celkem 112 osob, které někdy působily v karlínském zastupitelstvu, jich na Královské třídě bydlelo plných 45. Naopak bydlení zastupitelů v paralelně vedoucích a stejně dlouhých Palackého a Žižkově třídě bylo podstatně méně časté (12 respektive 9 osob).⁷⁷²

V Libni byla hlavní tepnou Palackého třída ve Staré Libni a její bezprostřední okolí. Z celkového počtu 70 libeňských zastupitelů, které se podařilo dohledat v libeňském adresáři z roku 1896, jich zde bydlelo 19. Ve zbytku Staré Libně pak 28. Naopak pouze jediný, továrník Adolf Jellinek bydlel v Židovském Městě, které bylo pro své nevyhovující podmínky

⁷⁶⁸ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./1 – Muži z radnice, Ostrava 2008, s. 85

⁷⁶⁹ AHMP, VSL 1900, k. 517

⁷⁷⁰ AHMP, VSL 1900, k. 512

⁷⁷¹ Srov. Hans Heiss – Hannes Stekl – Peter Urbanitsch, Zusammenfassung..., s. 485

⁷⁷² Václav Lešer, Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1901

určeno k asanaci. Sedm libeňských zastupitelů potom bydlelo buď v samotné Praze, případně na Vinohradech nebo v Karlíně.⁷⁷³

Vedle otázky lokalizace bytu v rámci obce byly i určité domy, v nichž se příslušníci komunální elity soustředili. Takovým domem byl například v Karlíně dům patřící Občanské záložně č. p. 145 na rohu Jungmannova náměstí a Královské třídy, v němž v roce 1910 bydlelo hned několik karlínských zastupitelů počínaje bývalým starostou Janem Topinkou, dále zde bydlel spolumajitel továrny Havelka & Mész a Topinkův zeť Rudolf Havelka, bývalý ředitel Občanské záložny František Pok nebo vrchní stavební rada pražské kanalizační komise Václav Rubín.⁷⁷⁴ V Libni zase platil za exkluzivní adresu například bytový dům starosty Josefa Voctáře na Palackého třídě, kde kromě něj bydleli ve třípokojových bytech ještě obecní lékař a zastupitel Jan Ryba nebo vedoucí libeňského důchodu Václav Holeček.⁷⁷⁵ Po přelomu století vznikala pak v Karlíně u Invalidovny nová elegantní čtvrť, která dala vzniknout dalším elitním domům. Jedním z nich byl například dům č. p. 461 na Riegrově náměstí, který patřil staviteli Bohumilu Štěrbovi a v němž bydlel například ředitel reálky Jan Plašil nebo vrchní inženýr karlínského městského úřadu Karel Mašek z Maasburgu, který byl zároveň Štěrbovým zetěm.⁷⁷⁶ Dalším byl například dům č. p. 433 v nově založených Kaizlových sadech, v němž bydlel ředitel městského úřadu Jaroslav Svátek, rodina vojenského rytmistra Reinharda Ericha ryt. Gemmingen a dále zde měli byty dva strojní inženýři, obchodní zástupce strojírny nebo profesor reálky.⁷⁷⁷

Za příklad takového domu, kde se koncentrovali příslušníci elit, si můžeme vzít třípatrový dům s mezaninem č. p. 399 na Jungmannově náměstí v Karlíně, který si sám pro sebe postavil architekt Josef Sakař v roce 1899 v neorenezančním stylu. Dům měl průčelí zdobeno sloupovým portálem, balkony a arkýřem.⁷⁷⁸ Sakař byl v době sčítání svobodný, takže obýval byt o dvou pokojích a čtyřech dalších místnostech spolu s neteří a služkou. V přízemí domu byl umístěn zlatnický obchod a dva byty, z nichž v jednom bydlel domovník. V mezaninu, podle výše nájemného zřejmě v nejluxusnějších bytech, bydlel ředitel strojírny Karel Varta a vrchní inženýr z Daňkovky Alfréd von Castellein. V prvním patře bydlel okresní hejtman Adolf Heintz a majitel galanterního obchodu Samuel Laufer. V druhém patře bydlel sám

⁷⁷³ Ladislav Hubený, Adresář obce libeňské, Libeň 1896

⁷⁷⁴ AHMP, VSL, 1910, k. 845

⁷⁷⁵ AHMP, VSL 1900, k. 505

⁷⁷⁶ AHMP, VSL, 1910, k. 852

⁷⁷⁷ AHMP, VSL, 1910, k. 852

⁷⁷⁸ Jirí Stibral, Josef Sakař, Praha 1936, s. 15

Sakař a soukromnice Vilemina Lederová s rodinou. Ve třetím patře pak byly tři levnější byty, přičemž v jednom bydlel Sakařův bratr Karel.⁷⁷⁹

Důležitým ukazatelem životní úrovně komunálních elit je vedle velikosti bytu a jeho umístění také údaj o počtu služebnictva v domácnosti. Zaměstnávání služebnictva patřilo k normálnímu životnímu standardu komunálních elit. Paní domu měla v ideálním případě být ušetřena domácích prací, které měla vykonávat služka.⁷⁸⁰ Toto se ovšem dostávalo do častého rozporu mezi mírou prestiže dotyčné rodiny a jejími finančními příjmy, které umožňovaly zaměstnávání služebné pouze se značnými obtížemi. To platilo třeba pro některé učitelské rodiny. Řešením mohla být docházka služek do dané domácnosti a pomoc paní domu alespoň s těmi nejproblematičtějšími úkoly.⁷⁸¹

Zejména u osob, které měly propojené bydlení a živnost je problém určit, koho započítat mezi služebnictvo. Vycházel jsem z toho, že mezi služebnictvo patří ten obyvatel bytu, který byl k majiteli bytu v zaměstnaneckém poměru a poskytoval služby, které přímo souvisely s bytem (např. služka, hospodyně, domovník, zahradník) nebo majitelem a jeho rodinou (kuchařka, vychovatelka, společnice, kojná, kočí). Nezapočítával jsem naopak nejrůznější rodinné příslušníky, byť třeba vykonávaly zjevně podobné práce jako služebnictvo, dále učně, tovaryše, dělníky, nocležníky, podnájemníky, hosty apod. Přitom je třeba pamatovat i na to, že zvláště v rodinách řemeslníků měly služby i úkoly týkající se živnosti, tím se odlišovaly od služek z rodin továrníků nebo inteligence. Z přehledu jsem také vyřadil výše zmíněný případ restaurátéra a hoteliéra Kasalického „U Města Hamburku“, jehož domácnost byla natolik spojena s provozem hotelu, že nebylo možno určit kolik osob ze šestičlenného pomocného personálu, který částečně zjevně sloužil k provozu živnosti, by bylo možno vykazovat.⁷⁸²

Z níže uvedené tabulky je zřejmé, že zatímco v Karlíně bylo bez služebnictva méně než 20 % domácností zastupitelů, tak v Libni to bylo celých 40 %. Toto je následně kompenzováno v kategorii domácností s jednou služkou. V kategoriích dva a více služebných jsou pak čísla srovnatelná.

⁷⁷⁹ AHMP, VSL, 1910, k. 841

⁷⁸⁰ Srov. Pavla Vošahlíková, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996, s. 117 – 126

⁷⁸¹ Srov. Lukáš Fasora, *Svobodný občan...*, s. 98

Tabulka 13 Zaměstnávání služebnictva podle sčítacích operátů

Počet služebného personálu	Počet domácností v Karlíně	Počet domácností v Libni
0	11	17
1	32	18
2	10	7
3	2	2
4	0	1

Zdroj: AHMP, VSL, 1900, k. 503-519; AHMP, VSL, 1910, k. 841 - 854

Nejvíce služebnictva zaměstnával libeňský továrník Ludvík Jellinek, který vedle kuchařky a služebné měl ve službách ještě zahradníka a kočího, kteří bydleli s rodinami v přízemí jeho vily. Podobně Adolf Jellinek zaměstnával vedle služky a kuchařky ještě domovníka bydlícího také v přízemí továrníkovi vily.

Mezi zámožnými obyvateli Karlína či Libně bychom ale našli i osoby, v jejichž sčítacích operátech služebný personál chybí. Žádné služebnictvo nezaměstnával třeba ředitel Zátkovy továrny na sodovky Jan Samek nebo ředitel účtárny Českomoravské továrny Josef Macháček.

Kromě osob s označením služka se ve sčítacích operátech objevovaly u mužů svobodných nebo vdovců hospodyně, často také kuchařky. U vyšších vrstev pak panské (např. Otakar Nekvasil, Kallberg, Janatka), vychovatelky (Rosenberg, Janatka), nebo společnice (Kallberg). Z mužského personálu potom domovník, zahradník nebo kočí (Ludvík a Adolf Jellinkové).

Z výše analyzovaných údajů o bydlení příslušníků komunálních elit lze odvodit několik závěrů. Pokud jde o velikost bytů nebo domů, tak podle očekávání největší byty obývali majitelé a vrcholní zaměstnanci továren a dále příslušníci inteligence, poněkud překvapivě včetně učitelstva. Z živnostníků lépe bydleli obchodníci. Z velikosti bytu nelze automaticky učinit závěr o zámožnosti dané osoby, protože v řadě případů tyto osoby jednoduše větší byt nepotřebovaly, protože žily samy nebo pouze s manželkou či služebnou a zároveň to zřejmě nepocíťovali jako otázku společenské prestiže.

Zejména řemeslníci a příslušníci svobodných povolání stále jednoznačně neoddělovali svůj byt a kancelář nebo místo pro výkon živnosti. V případě řemeslníků pak s nimi v bytech bydlelo široké spektrum jejich pomocníků v živnosti od učňů, přes tovaryše, příručí, pomocnice nebo kočí. Nelze ani učinit jednoznačný závěr, že nové elity, mezi něž by měli

patřit třeba i karlínští advokáti, se nutně strukturou rodiny odlišovaly od starých řemeslnických elit, které neoddělovaly práci a domov.⁷⁸³ Ačkoli zpravidla to skutečně platilo, byly i případy, kdy tomu tak nebylo. Takto například advokát JUDr. Jan Vejvar bydlel v bytě společně se zřízencem své advokátní kanceláře Josefem Wagenknechtem, jeho manželkou a dcerou. Vzhledem k tomu, že v operátech potvrdil, že je vlastníkem domu i zemědělských pozemků, tak to zřejmě nečinil pouze z nedostatku prostředků.⁷⁸⁴

Jen v několika případech se objevují trojgenerační soužití. Důvodem může být například návrat ovdovělé dcery s vnuky do otcovského domu, jako v případě libeňského hostinského Antonína Veselého, případně může jít o spolubydlení dvou domácností, z nichž jednu tvoří otec, matka a případně jejich děti, druhou pak jedno z těchto dětí s manželem nebo manželkou a dítětem. To je třeba případ soužití obchodníka Adolfa Lokaye s rodinou jeho dcery. Pouze v jediném případě libeňského obchodníka Františka Gleicha bydlela v bytě, jehož majitelem byl syn, matka – výminkářka.⁷⁸⁵

Kromě velikosti bytů bylo důležité jak jejich umístění v domě – obvykle v prvním nebo druhém patře, tak jejich umístění v obci. Současně docházelo k vytváření exkluzivních adres v domech s luxusními byty, kde bydlelo více příslušníků komunální elity. Pokud jde o zaměstnávání služebnictva, tak je obtížné v řadě případů toto odlišit od osob pomáhajících v živnosti. Co do počtu služebnictva se Karlín odlišoval od Libně v procentuálně nižším množství domácností, kde žádný služební personál nebydlel. V počtech domácností, kde působily dvě a více služebných osob jsou ale čísla srovnatelná.

7.4.2 Letní byty

Vedle bydlení ve městě si zámožnější příslušníci komunální elity zejména z řad továrníků, managementu nebo inteligence dopřávali pobyt i mimo obec, ať už ve vlastních rekreačních objektech, v objektech pronajímaných nebo třeba i v zahraničí. Tento způsob trávení volného času zejména v letních měsících se často stal důležitou součástí budování rodinné sounáležitosti, ale i sociálních vazeb, které vznikaly mezi novými sousedy zejména ve

⁷⁸³ Lukáš Fasora – Pavel Kladiwa, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850 – 1918*, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malý (ed.) *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948*, s. 39

⁷⁸⁴ AHMP, VSL 1910, k. 841

⁷⁸⁵ AHMP, VSL 1900, k. 510

vyhlášených rekreačních oblastech v okolí Prahy. Tyto vazby byly budovány i prostřednictvím zapojení se do aktivit v obci, kde dotyčný léto trávil.⁷⁸⁶

Odjíždění na letní byt bylo ještě na počátku 19. století vyhrazeno téměř výhradně šlechtě. Od 60. let pak měšťanské vrstvy objevují kouzlo pobytu na letním sídle mimo město.⁷⁸⁷ Tento způsob trávení léta platil zejména pro příslušníky komunální elity z Karlína. Naopak Libeň dlouho sama sloužila jako rekreační oblast pro pražské měšťany, kteří zde měli své usedlosti, byť samozřejmě s výrazným zhoršováním prostředí tento zájem o rekreaci v Libni ochaboval. Specifickou skupinou byli karlínští majitelé velkostatků, kteří se přes zimu zdržovali v Karlíně či Praze a přes léto na svých zámečcích v srdci velkostatku.

Ti, kteří nedosáhli přímo na koupi velkostatku, si mohli zakoupit buď nějaký statek, nebo nechat vystavět dům v okolí Prahy. První cestou šel například stavitel Václav Nekvasil, který pro svoji rodinu zakoupil na počátku 70. let statky Gerlov a Štíhlov u Klatov na Šumavě. Koupě měla jednak význam hospodářský, ale zároveň statky, zejména Gerlov, sloužily pro rekreaci a setkávání rodiny, která se vždy na léto stěhovala na Šumavu. Šumava pak představovala pro rodinu Nekvasilovu, ale třeba i rodinnými vazbami spojenou rodinu Šámalovu, součást rodinné identity.⁷⁸⁸

Karlínští měšťané ale podlehlí také módě pražských vyšších středních vrstev spočívající ve výstavbě vil v okolí Prahy. V roce 1874 si nechal postavit od architekta Antonína Rosenberga majitel domů v Karlíně Leopold Kraus vilu v Roztokách u Prahy, které v té době začínaly být známou rekreační oblastí, když jednou z prvních rodin, které si zde nechali postavit vilu, byla rodina Františka Braunera. V roce 1903 si od něj vilu zakoupil Albín Bráf.⁷⁸⁹

Další rekreační oblastí, kde vyrostly vily postavené příslušníky karlínské elity, byly Dobřichovice, kde svoji vilu postavil například notář Karel Čulík, který ovšem v době stavby již bydlel na Vinohradech. Jeho vilu od něj koupil krátce po roce 1892 Antonín ryt. Randa. Na její přestavbě se pak mimochodem podílel i karlínský stavitel Matej Blecha. Karlínský lékař MUDr. František Werich si nechal v Dobřichovicích postavit hned dvě vily, z nichž známější je vila č. p. 105 ve čtvrti Brunšov vystavená v roce 1881, kterou později získal

⁷⁸⁶ *Takto například Jan Topinka byl členem sboru dobrovolných hasičů v Plané nad Lužnicí, kam jezdil pravidelně na dovolenou. V roce 1903 získal za své zásluhy o sbor čestný diplom.* (Historie sboru, Link: <http://hasici-plananl.cz/historie/>, citováno 14. 3. 2015)

⁷⁸⁷ *Průkopníky v tomto směru byla rodina Braunerova v Roztokách u Prahy.* (Milena Lenderová – Tomáš Jiránek – Marie Macková, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009, s. 275)

⁷⁸⁸ J. S. Weger – J. Hayn, V. Nekvasil 1868 – 1928, Karlín 1928, s. 16

⁷⁸⁹ Rostislav Švácha (ed.): *Slavné vily středočeského kraje*, Praha 2010, s. 77

generál Maurice Pellé. Jak Werich, tak Čulík patřili v Dobřichovicích k vůbec prvním majitelům vil.⁷⁹⁰

Dalším způsobem, jak trávit léto byly pronájmy rekreačních objektů. Karlínský starosta Jan Topinka takto stál u počátků rekreační oblasti v Plané nad Lužnicí. Místo si prý vyhlédl při jízdě vlakem. Poprvé si zde pronajal letní byt v roce 1893 a spolu s ním sem brzy začali jezdit i další osobnosti z Prahy, zejména továrníci (např. Topinkův zeť Rudolf Havelka) a univerzitní profesori.⁷⁹¹

Stále běžnější se stávaly také pravidelné rekreace v zahraničí, často u Jaderského moře. Edmund Kaizl, jak vyplývá z jeho deníků, takto pravidelně každé léto jezdil zhruba na měsíc k Bledskému jezeru v dnešním Slovinsku. V některých letech ale zajížděl právě až k Jaderskému moři. František Kneidl, jak vyplývá z jeho dopisů, zase trávil léto na Istrii.⁷⁹²

7.4.3 Rodinné vazby a profesní mobilita

Výzkum rodinných vazeb a mezigenerační profesní mobility je v případě Karlína i Libně ztížen tím, že naprostá většina osob, které se zde staly obecními zastupiteli, se narodila jinde, než v Karlíně nebo Libni. Ze 46 osob sledovaných ve sčítacích operátech pro Libeň z roku 1900 se jich v Libni narodilo pouze 9, tedy necelých 20 %. Z 56 osob sledovaných v karlínských operátech z roku 1910 se v Karlíně narodilo pouhých 13 zastupitelů, tedy zhruba 23 %. Naprostá většina obecních zastupitelů tak byly osoby, které byly v Libni a Karlíně imigranty. Asi v největší míře to platí pro učitelstvo a příslušníky inteligence. Z toho důvodu je možné využívat pouze v omezené míře karlínské a libeňské matriky, což limituje možnost zjišťování údajů o rodičích jednotlivých zastupitelů.⁷⁹³ Zjištěné skutečnosti jsou tak spíše sondou do jednotlivých příkladů a strategií budování rodinných vazeb a do mezigenerační profesní mobility vybraných členů zastupitelstev.

Po staletí byla sňatková politika důležitou součástí udržování pozic nejvlivnějších rodin v obcích. Zejména v prostředí Libně, která měla na rozdíl od Karlína dlouhou tradici venkovské obce spojenou se zemědělstvím, je tak zřejmé udržování propletených vztahů mezi místními tradičními selskými a řemeslnicko-obchodnickými rody. Cílem těchto svazků, které byly běžné i jinde, bylo primárně udržování či posílení společenského postavení rodiny v rámci

⁷⁹⁰ Šárka Koukalová, *Letní rezidence Pražanů, Dobřichovice a vilová architektura v 19. a 20. století*, Praha 2013, s. 128 - 132

⁷⁹¹ Václav Matoušek, *Čechy krásné, Čechy mé – Proměny krajiny Čech v době industriální*, Praha 2010, s. 240

⁷⁹² LA PNP, 791 – Kneidl František, k. 4/A/33

⁷⁹³ *Pro analýzu se ukázaly obecně jako nejpřínosnější matriky oddaných, které poskytují vedle údajů o snoubencích také údaje o jejich rodičích, včetně jejich původu.*

místní komunity.⁷⁹⁴ Dne 30. 10. 1867 si podle libeňské matriky například sládek Jan Svět, syn prvního libeňského starosty a gruntovníka Jana Světa vzal za ženu Marii Rulfovou, dceru Karla Rulfa, jirchářského mistra a libeňského obecního zastupitele v letech 1870 – 1874, jejíž matkou byla Johana Voctářová, která byla zase sestrou starosty Josefa Voctáře.⁷⁹⁵ Tímto svazkem se propojily hned tři významné libeňské rodiny Světova, Voctářova a Rulfova, z nichž každá vyslala do libeňského obecního zastupitelstva po dvou svých zástupcích.

Pokud jde o libeňské židovské rodiny, tak zde obecně příliš neplatilo, že by se propojovaly na úrovni Libně, ale spíše obcí celé Velké Prahy. Továrník a zastupitel Bedřich Schönberger, si tak například vzal v roce 1881 dceru smíchovského obchodníka Paulinu Taussigovou.⁷⁹⁶ Další továrník Leopold Eckstein si vzal v roce 1870 za ženu Emilii Cornellovou z Prahy.⁷⁹⁷ Manželka Adolfa Jellinka Anna Růžičková byla z Bohnic a jeho syn Ludvík Jellinek si dokonce vzal v roce 1887 Rosu Spitzovou z židovské komunity v Mikulově.⁷⁹⁸ K propojování sňatky s křesťanskou komunitou přitom nedocházelo.

Sňatková politika nebyla ovšem pouze konzervátorem stávajícího stavu, ale mohla přispět ke zvýšení společenské prestiže jednoho nebo obou novomanželů. Takovým svazkem, který zároveň vnášel do rodinných propletenců v obci novou krev, byla svatba přespolního šikovného tovaryše a dcery mistra daného řemesla. Za příklad může posloužit svatba Josefa Filipa, truhlářského tovaryše a Anny Jetelové, dcery truhlářského mistra z další z tradičních libeňských rodin.⁷⁹⁹ Z tohoto svazku se narodil pozdější významný libeňský hostinský, politik, pražský radní a zemský poslanec František Filip. Ani Libni se nevyhýbaly svazky mezi příslušníky tradičních selsko-řemeslnicko-obchodnických kruhů a inteligence. Dne 31. 1. 1860 si takto vzal řídící učitel Tomáš Ronek Antonii Deutschovou, dceru hostinského Františka Deutsche a Marie rozené Šebkové.⁸⁰⁰ Přestože učitelé patřili pouze k tzv. *Bildungskleinbürgertum*, tak rodinné strategie předurčovaly děti z rodin učitelů k aspiraci na vyšší učitelská či úřednická místa. To ostatně dokazuje i případ syna Tomáše a Antonie Ronkových Cyrila, který byl úředníkem Živnobanky.⁸⁰¹

⁷⁹⁴ Srov. Lukáš Fasora, *Svobodný občan...*, s. 151

⁷⁹⁵ AHMP, Sběrka matrik, Lbň O2, s. 183

⁷⁹⁶ NA, Matriky židovských náboženských obcí, 2748, O 1874 – 1939, s. 32

⁷⁹⁷ NA, Matriky židovských náboženských obcí, 2857, O 1856 – 1939, s. 4

⁷⁹⁸ NA, Matriky židovských náboženských obcí, 2857, O 1856 – 1939, s. 15

⁷⁹⁹ AHMP, Sběrka matrik, Lbň O2, s. 127

⁸⁰⁰ AHMP, Sběrka matrik, Lbň O2, s. 111

⁸⁰¹ AHMP, VSL, 1900, k. 509

Vedle společenské prestiže svatba přinášela i nové možnosti obchodní spolupráce. Když se Vincenc Daněk rozhodoval o založení strojířny v Karlíně, vybral si jako společníka cínařského mistra a budoucího karlínského starostu Josefa Götzla mimo jiné proto, že tento měl za manželku Emilii Meissnerovou, dceru pražského obchodníka a majitele karlínské továrny A. Meissner & Comp,⁸⁰² kterou následně oba pánové v roce 1854 od Antonína Meissnera převzali.⁸⁰³ Götzlova manželka Emilie byla také sestrou karlínského továrníka a zastupitele Karla Meissnera a tetou jeho dvou synů a dvojčat Viktora a Emila, kteří byli také karlínskými továrníky a zasedali rovněž oba v karlínském obecním výboru. Syn Viktora Viktor mladší, který se narodil v roce 1883, se oženil s dcerou Jana Nepomuka Langhansa Marií a v roce 1919 po něm převzal jeho známý fotografický ateliér.⁸⁰⁴

Podobně jako Götzl těžil z kontaktů na svého tchána také další karlínský podnikatel Karel Židlický, který si vzal za manželku dceru pražského stavitele Josefa Čermáka Johanu.⁸⁰⁵ Čermák následně s Židlickým spolupracoval například v komitétu pro založení První českomoravské továrny na stroje⁸⁰⁶, České zajišťovací banky⁸⁰⁷ nebo spolu s ním žádal o vydání koncese na založení chemické továrny.⁸⁰⁸ Po smrti Židlického v roce 1878, který v té době byl předsedou správní rady Českomoravské, nastoupil na toto místo po smrti druhého předsedy Otakara hraběte Černína právě Židlického tchán.⁸⁰⁹

Provazování jednotlivých rodin komunálních politiků bylo často i velmi složité. Karlínský starosta Jan Topinka například provdal svoji dceru za prokuristu a pozdějšího spolumajitele strojířenské továrny Havelka & Mész inženýra Rudolfa Havelku⁸¹⁰, jehož bratr a inženýr v téže továrně Otakar Havelka byl karlínský zastupitel v letech 1902 – 1908 a také manžel

⁸⁰² NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 365, obraz 585, Link: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=365&folium=585>

⁸⁰³ Miloš Hořejš, Daňkové – Vincenc Daněk a jeho rodina, In. Hynek Střítecký (ed.), Fenomén ČKD, Praha 2014, s. 45

⁸⁰⁴ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 365, obraz 754, Link: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=365&folium=754>;

Národní archiv, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 365, obraz 752, Link: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=365&folium=752>;

Heslo Jan Nepomuk Langhans, Wikipedia, Link: http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Nepomuk_Langhans, citováno: 15. 3. 2015

⁸⁰⁵ Národní listy, 26. 10. 1869

⁸⁰⁶ Národní listy, 16. 2. 1871

⁸⁰⁷ Národní listy, 1. 2. 1872

⁸⁰⁸ Národní listy, 21. 8. 1871

⁸⁰⁹ Josef Macháček, Vznik První českomoravské..., s. 21

⁸¹⁰ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 166, obraz 45, Link: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=166&folium=45>

Ludmily rozené Brabcové, která byla zase sestrou pozdějšího karlínského starosty a advokáta JUDr. Jaroslava Brabce. Otakar Havelka pak bydlel s rodinou v domě č. p. 247 ve Vítkově ulici spoluvlastněném jeho manželkou a třemi bratry Brabcovými⁸¹¹, v němž měl mimo jiné Jaroslav Brabec svoji advokátní kancelář.⁸¹²

Gründerské propojení dravého podnikatelského ducha a patricijského pozemkového majetku můžeme najít u rodiny karlínského stavitele Václava Nekvasila. Nekvasil se narodil v roce 1840 do rodiny gruntovníka Josefa Nekvasila ve Kbelích u Prahy.⁸¹³ Absolvoval německou reálku v Mikulanské ulici a v roce 1862 také pražskou techniku. V témže roce vstoupil do praxe ke karlínskému staviteli Zvěřinovi a následně Františku Kocourkovi. V roce 1867 získal samostatnou stavitelskou koncesi. O rok později získal od svých rodičů darem pozemek ve Kbelích s malou továrnou na asfaltovou lepenku.⁸¹⁴ V roce 1868 pojal za manželku Alžbětu Pšeničkovou, dceru vrchního pokladníka c. k. zemské pokladny v Praze Josefa Pšeničky, pražského měšťana, narozenou v roce 1847, která po svém otci zdědila rozsáhlé pozemky a majetek.⁸¹⁵ Věnem získané prostředky následně Nekvasil investoval zejména do nákupu levných pozemků v Karlíně, na nichž následně vystavěl obytné domy.

Nekvasil měl celkem pět dětí, syn Jaromír zemřel jako student reálky v roce 1885. Za budoucího dědice firmy tak byl určen Nekvasilův syn, architekt a stavitel ing. Otakar Nekvasil, který rovněž působil v karlínském zastupitelstvu. Dalším synem byl advokát JUDr. Ladislav Nekvasil a třetím synem pak ing. Bohumil Nekvasil. Nekvasil měl také jedinou dceru Annu.⁸¹⁶ Nekvasil pěstoval řadu společenských styků a dobře se znal mimo jiné s pražským primátorem Tomášem Černým, který byl švagrem pražského radního Jana Boleslava Šámala. Nekvasilova rodina se tak brzy sblížila i s rodinou Šámalovou natolik, že si v roce 1899 bere Otakar Nekvasil jeho dceru Libuši a zároveň jeho syn advokát a po vzniku republiky přednosta prezidentské kanceláře JUDr. Přemysl Šámal se žení s Annou, dcerou

⁸¹¹ *Kromě Jaroslava to byl architekt a stavitel Oldřich, který později převzal stavební společnost Bohumila Štěrby* (Národní listy, 21. 12. 1929), *druhým byl ing. Bohuš Brabec, který ve třicátých letech působil jako vrchní ředitel Západočeských kaolinových závodů v Horní Bříže*. (Národní listy, 27. 2. 1935)

⁸¹² AHMP, VSL, 1910, k. 847

⁸¹³ *Josef Nekvasil se na starodávný statek přičlenil sňatkem s Annou Pancovou někdy po napoleonských válkách*. (J. S. Weger – J. Hayn, V. Nekvasil 1868 – 1928, Karlín 1928, s. 8)

⁸¹⁴ J. S. Weger – J. Hayn, V. Nekvasil 1868 – 1928, Karlín 1928, s. 9

⁸¹⁵ Rudolf Píša, Nejen doufám, ale pevně věřím, In. Věstník muzea cenných papírů 1/2013, s. 2; AHMP, MHMP I. / Referát IV, popisní, Soupis pražských domovských příslušníků 1830 – 1910 (1920), k. 236, Link: <http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=OCE1222B907A11E287BA40618600A675>

⁸¹⁶ *Po smrti Václava Nekvasila v roce 1906 došlo k rozdělení majetku v roce 1911, když převzal rodinný závod spolu s třemi domy v Karlíně nejstarší syn Otakar, statky Gerlov, Štíhov, cihelnu a lomy v Davli pak druhorozený Ladislav. Syn Bohuš a vnuci po zemřelé dceři Anně získali dům na Smíchově*. (J. S. Weger – J. Hayn, V. Nekvasil 1868 – 1928, Karlín 1928, s. 23)

Václava Nekvasila.⁸¹⁷ To, že do podnikání rodiny Nekvasilovy byla následně zahrnuta i širší rodina Šámalova ostatně dokazuje i skutečnost, že o téměř půlstoletí později v roce 1946 vystřídal v čele správní rady Otakarova syna Václava Nekvasila jeho bratranec báňský odborník Radim Kettner, který byl synem tety Václava Nekvasila Milady Kettnerové rozené Šámalové a účetního městské spořitelny v Praze Josefa Kettnera.⁸¹⁸

Výhodnou sňatkovou politiku představovalo také spojení obecních zastupitelů s vrcholnými obecními úředníky. Takovým příkladem z Karlína může být sňatek dcery stavitele Bohumila Štěrbu s vrchním inženýrem karlínského městského úřadu Karlem Maškem z Maasburgu.⁸¹⁹ Význam tohoto svazku je zřejmý zejména pokud si uvědomíme, že Bohumil Štěřba měl jakožto obecní radní zásadní vliv na zastavování Nového Karlína, který probíhal od počátku 20. století, když byl autorem regulačního plánu a byl u všech důležitých rozhodnutí, která se nových stavebních parcel týkala. Podobně z pozice vrcholného úředníka technického odboru obecního úřadu měl velký vliv i jeho zeť. Zároveň přitom Štěřba patřil k jedněm z největších kupců pozemků a stavebníků. Ačkoli v případě, že se projednávaly přímo jeho koupě pozemků, v radě nehlasoval, tak kombinace klíčového místa v obecní radě a klíčového místa v technické kanceláři městského úřadu mohla mít například významný vliv při stanovování cen jednotlivých zájmových parcel.

Pokud jde o mezigenerační profesní mobilitu, tak se zdá, že mezi karlínskými zastupiteli byl, na rozdíl od zastupitelů libeňských, kladen mnohem větší důraz na studium dětí, a to nejen u vzdělanostních vrstev, ale i u vrstev řemeslnických a obchodnických. Rodinní příslušníci v rodinách libeňských řemeslníků či drobných obchodníků obvykle pomáhali otci v živnosti, případně se učili nějakému dalšímu řemeslu. V Karlíně ve stejné sociální skupině najdeme mnohem více studentů reálků, vysokých škol, či technik. Synové karlínských řemeslníků pak působili třeba jako inženýři v karlínských nebo libeňských strojárnách, ale také například jako úředníci. Ačkoli údaje vychází zejména ze sčítacích operátů, tak nepředpokládám, že by tento rozdíl bylo možno přičíst desetiletému časovému odstupu mezi analyzovanými sčítáními v Libni a Karlíně.

Za všechny lze uvést několik případů. Karlínský rukavičkář Görtler měl tři syny. První syn Jindřich byl vyšším úředníkem v bance, druhý syn František studoval Českou techniku

⁸¹⁷ J. S. Weger – J. Hayn, V. Nekvasil 1868 – 1928, Karlín 1928, s. 21

⁸¹⁸ Rudolf Píša, Nejen doufám..., s. 2; LA PNP, 791– Kneidl František, k. 4/A/33

⁸¹⁹ AHMP, AMK, 753, 3/7, k. 300

v Praze, až nejmladší syn Josef byl rukavičkářským učněm.⁸²⁰ Jediný syn nit'áře Otakara Hejtmánka, který ovšem sám pocházel z učitelské rodiny, byl pojistný matematik.⁸²¹ Syn obchodníka s koloniálním zbožím Vincence Pánka vystudoval práva, druhý syn práva v roce 1910 právě studoval.⁸²² Dva synové hoteliéra Kasalického studovali Českou techniku v Praze a Obchodní akademii v Karlíně.⁸²³ U velkoobchodníka s vínem Floriana Hanuše zase jeden syn ing. Květoslav Hanuš zastával funkci ředitele cukrovaru, druhý syn MUDr. Jaroslav Hanuš byl městským lékařem v Karlíně.⁸²⁴ Podobné preference platily i pro výběr ženichů pro dcery. Jak vyplývá z úmrtního oznámení karlínského mlynáře a starosty Jindřicha Ronze m tak ten provdal své tři dcery za vrchního komisaře c.k. rakouské státní dráhy JUDr. Karla Hladíka, MUDr. Miloslava Čermáka, okresního lékaře a úředníka Zemské banky Julia Duchka.⁸²⁵

V prostředí Libně se setkáme se spíše s tradičním přebíráním profese otce. Pekař Antonín Jungmann měl tři syny, z nich jeden byl pomocníkem v živnosti, jeden učněm a třetí žákem obecné školy.⁸²⁶ Sklenář Jan Kondelík měl dva syny, z nichž jeden byl také sklenář a druhý malíř na sklo.⁸²⁷ Pilníkář Josef Vondřich měl dva syny. Vítězslav, pozdější libeňský zastupitel, převzal po otci pilníkářskou živnost a spolu s bratrem Václavem převzali zároveň po otci obchod s velocipedy.⁸²⁸ Podobné strategie můžeme najít i u libeňského rolníka a hostinského Antonína Veselého, který se původně vyučil zlatníkem. Veselý bydlel v roce 1900 se synem, který pracoval na jeho statku v Malých Holešovičkách, další syn byl rukavičkářský dělník a ve statku s ním žili i dva vnukové, z nichž jeden také pomáhal na statku a druhý byl školák.⁸²⁹ Další jeho synové byli kupec, zlatník nebo hodinář.⁸³⁰

V socioprofesionální skupině inteligence a učitelstva je patrné udržování rodinných tradic a směřování dětí ke stejnému povolání, jako měli rodiče. U učitelů a ředitelů škol je přitom překvapující, že se tak dělo nejen u synů, ale i u dcer. Ředitel dívčí školy Vincenc Nechvíle měl čtyři děti. Nejstarší dcera Anna byla učitelkou a na učitelské povolání se připravovala i

⁸²⁰ AHMP, VSL, 1910, k. 851

⁸²¹ AHMP, VSL, 1910, k. 843

⁸²² AHMP, VSL, 1910, k. 843

⁸²³ AHMP, VSL, 1910, k. 843

⁸²⁴ AHMP, AMK, 752, 3/6, k. 298

⁸²⁵ AHMP, AMK, 752, 3/6, k. 298

⁸²⁶ AHMP, VSL, 1900, k. 506

⁸²⁷ AHMP, VSL, 1900, k. 503

⁸²⁸ AHMP, VSL, 1900, k. 517

⁸²⁹ AHMP, VSL, 1900, k. 519

⁸³⁰ AHMP, MHMP I. / Referát IV, popisní, Soupis pražských domovských příslušníků 1830 – 1910 (1920), k. 321, Link: <http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=DD7078696FF211E48F3740618600A675>

mladší dcera Helena, žačka učitelského ústavu. Dva synové pak byli posluchači univerzity, respektive techniky. Ve stejném domě bydlel pro změnu ředitel chlapecké školy Michael Marhan, jehož dcera Ludmila byla také učitelkou.⁸³¹

Zajímavá je rozvětvená rodina Hejtmánkova, která je spojena jak s libeňským, tak karlínským školstvím i obecní samosprávou. Prvním karlínským příslušníkem této rodiny je Jan Hejtmánek, který se narodil v roce 1816. Patřil vůbec k prvním karlínským učitelům a jako učitel působil v Karlíně od roku 1843 až do své smrti v roce 1875. Jako industriální učitelka (učitelka ženských prací) působila v Karlíně od roku 1860 také jeho manželka Marie.⁸³² Jan a Marie spolu měli tři syny (Otakara, Jaroslava a Ladislava) a tři dcery (Miladu, Ludmilu a Jitku).⁸³³ Syn Otakar, narozený v roce 1853, působil jako niřař a byl členem karlínské obecní rady v letech 1899 – 1905. Druhý Janův syn Ladislav, narozený v roce 1860, byl učitelem, přičemž se do rodiny jednoho z největších libeňských sedláků, Jana Kliky, byl libeňským zastupitelem v letech 1896 – 1901 a také kronikářem obce. Jejich sestra Milada (1846 – 1912) zůstala svobodná a byla řídící učitelkou na dívčí škole obecné v Libni.⁸³⁴ Jak můžeme zjistit z úmrtního oznámení Otakara Hejtmánka z roku 1923, tak sestra Ludmila se také stala učitelkou. Otakarova dcera Milada byla rovněž učitelkou a provdala se také za učitele Jana Kostku.⁸³⁵

Tradice povolání se držela i mezi advokáty. V tomto směru je zajímavá rodina JUDr. Edmunda Kaizla. Kaizl se narodil v roce 1836 v Citolibech do úřednické rodiny. Otec byl úředníkem u knížete Schwarzenberga a od roku 1840 ředitelem panství Protivín na Písecku. Kaizl následně vyrůstal s matkou v Praze, kde také vystudoval práva a na konci 60. let nastoupil v Karlíně jako advokát. Právníké vzdělání bylo přitom s rodinou Kaizlovou spojeno velmi úzce. V roce 1887 si Kaizl zaznamenal do svého deníku při příležitosti promoce svého synovce Eduarda, který se později stal rovněž advokátem a starostou v Nové Pace,⁸³⁶ že Eduard je pátým Kaizlem, který vystudoval práva. Kromě něj a samotného Edmunda promovali na právech také Josef, pozdější ministr financí, v roce 1876,⁸³⁷ dále

⁸³¹ AHMP, VSL, 1910, k. 847

⁸³² František Kneidl, Dějiny Karlínského školství za první půlstoletí jeho trvání, Karlín 1891, s. 78

⁸³³ NA, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 170, obraz 759, Link:

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=170&folium=759>

⁸³⁴ AHMP, MHMP I. / Referát IV, popisní, Soupis pražských domovských příslušníků 1830 – 1910 (1920), k. 88, Link: <http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=1F4071E823A911E08F90005056C00008>

⁸³⁵ AHMP, VSL, 1910, k. 843; AHMP, AMK, 753, 3/7, k. 300

⁸³⁶ Michal Navrátil, Almanach československých právníků, Praha 1930, s. 188

⁸³⁷ *Na Josefa Kaizla měl Edmund B. Kaizl zásadní vliv, když s ním sdílel byt v době Josefových gymnasiálních studií, uvedl ho do vlastenecké společnosti, zejména pak do salónu „U Halánků“ a po smrti Josefova otce se*

František Kaizl v roce 1830 a Alfréd Kaizl v roce 1866.⁸³⁸ Alfréd byl bratrem Edmunda a advokátem ve Vídni. Měl podobně jako jeho bratři Edmund a Eduard německou výchovu, ale na rozdíl od nich se česky nikdy nenaučil a svého bratra Edmunda považoval dle vyjádření Josefa Kaizla za „...*strašného Čecha, rusofila, panslavistu a němcožrouta*.“⁸³⁹ František Kaizl byl vídeňský advokát a není zřejmé, v jakém příbuzenském poměru byl vůči Edmundovi, s největší pravděpodobností to byl strýc.

Další příslušníci Kaizlovy rodiny, podobně jako otec Edmunda B. Kaizla, patřili k úřednickým vrstvám. Bratr Eduard, otec Josef Kaizla, byl c.k. berním kontrolorem, stejně jako o 14 let starší bratranec Josef Kaizl, který patřil k „německé“ větvi rodiny Kaizlovy.⁸⁴⁰ Další synovci Edmunda Kaizla byli rovněž úředníky, Emanuel byl inspektorem státní dráhy, Bedřich stejně jako jeho otec c.k. vrchním berním kontrolorem a Edmund úředníkem Anglo-rakouské banky. Neteř Anna Malá rozená Kaizlová pak byla provdána za úředníka karlínské Daňkovky Zdeňka Malého.⁸⁴¹ V podstatě jediným Kaizlem, který nebyl právníkem nebo úředníkem, a o němž se zmiňuje Edmund Kaizl ve svých denících, byl jeho bratranec Antonín Kaizl, který patřil k německé větvi Kaizlů a byl sedlákem v Bečově.⁸⁴² Kaizl zemřel v roce 1900 svobodný, rok před svým synovcem Josefem.

Dalším karlínským advokátem, v jehož rodině byla tradice advokacie udržována, byť kratší dobu, než v rodině Kaizlů, byl JUDr. Matěj Hurych. On sám pocházel z rodiny statkáře a okresního starosty v Benátkách u Litomyšle. Po absolvování právnické fakulty nastoupil jako advokátní koncipient právě u Edmunda Kaizla, po složení zkoušek a slibu působil jako jediný advokát v Unhošti. Následně přesídlil jako advokát zpět do Karlína. Jeho manželka Františka pocházela rovněž ze selského rodu z Markvartic u Sobotky, kde byl její otec obecním starostou. Seznámili se v Karlíně, kde Hurychova budoucí žena pobývala u svojí tety, zatímco v protějším domě sídlila kancelář Edmunda Kaizla, v níž Matěj Hurych pracoval. Společně měli tři děti. Oba synové nejprve navštěvovali gymnázium v Truhlářské ulici a po vystudování práv a nezbytné praxi se stali také advokáty, JUDr. Otakar Hurych advokátem na Žižkově a JUDr. Jaromír Hurych advokátem v Praze na Staroměstském náměstí. Zajímavá je i jejich dcera Marie Calma Veselá, která navštěvovala Pivodovu pěveckou a operní školu

staral o něj i jeho bratry. Edmund jako stoupenec staročechů velmi těžce nesl politický a následně i osobní rozchod s Josefem.

⁸³⁸ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 5. 12. 1887

⁸³⁹ Josef Kaizl, Z mého života I., Praha 1909, s. 130

⁸⁴⁰ (LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XX, 1. 6. 1894; LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XVI, 1. 12. 1888)

⁸⁴¹ Národní listy, 17. 4. 1900

⁸⁴² LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 23. 12. 1887

v Praze, byla operní pěvkyní a spisovatelkou.⁸⁴³ Umělecká kariéra dívek z rodin karlínské komunální elity nebyla výjimečná. Podobně třeba dcera bývalého okresního hejtmána Jindřicha Řeháka studovala konzervatoř a dcera stavebního mistra Gabriela Sponnera byla dokonce členkou Bělehradského divadla.

K předání profesního zaměření z otce na syna došlo i v případě dalšího karlínského advokáta a dlouholetého obecního zastupitele advokáta JUDr. Vavřince Svátka. Svátek byl před vstupem do advokacie v letech 1863 – 1875 karlínským tajemníkem a do této funkce byl v roce 1894 jmenován i jeho syn JUC. Jaroslav Svátek, v roce 1913 pak do služeb Karlína vstoupil jako konceptní adjunkt i jeho vnuk Jaroslav. Advokát JUDr. Jan Vejvar pak provdal svoji adoptovanou dceru Marii za karlínského advokáta JUDr. Františka Čerovského.⁸⁴⁴ Podobně dva synové starosty Karlína JUDr. Jaroslava Brabce Emanuel a Jiří byli vystudovaní právníci.⁸⁴⁵ Advokátem se stal i syn JUDr. Františka Lokaye František, který si v roce 1924 otevřel rovněž advokátní praxi v Karlíně.⁸⁴⁶

Podobné strategie ale lze vidět i u dalších příslušníků svobodných povolání nebo u vyšších úředníků. Syn libeňského lékaře a obecního zastupitele v letech 1880 – 1889 MUDr. Jana Ryby byl například lékařem ve Všeobecné nemocnici v Praze.⁸⁴⁷ Vrchní inspektor severozápadní dráhy ing. Jan Sixta například pocházel zjevně ze selského rodu, protože jeho tři bratři byli všichni statkáři. Jeho dva zeťové i syn Jan byli pak všichni inženýři, syn Karel byl pak úředníkem Živnobanky.⁸⁴⁸

⁸⁴³ Otakar Hurych, *Dědečkové a babičky*, Praha 1936

⁸⁴⁴ AHMP, AMK, 752, 3/6, k. 298

⁸⁴⁵ Národní listy, 30. 1. 1930

⁸⁴⁶ Národní listy, 31. 8. 1924

⁸⁴⁷ AHMP, VSL, 1900, k. 503

⁸⁴⁸ AHMP, AMK, 752, 3/6, k. 298

8. Obecní hospodaření

Hospodaření obcí prošlo v druhé polovině 19. století zásadní proměnou. Jestliže ještě v polovině století byly obecní rozpočty většiny obcí a měst v řádu tisíců maximálně desetitisíců zlatých, tak na přelomu století se již jednalo o statisíce či miliony. Proměna se odehrávala zejména ve výdajové části rozpočtu, kdy obce musely zajistit stále další služby spojené s probíhající urbanizací a výstavbou infrastruktury. Staré městské honorace se obvykle bránily braní půjček, takže potřebné změny nebylo dlouho z čeho financovat. Zhruba od 80. let se ve městech začala prosazovat profesionalizovaná výkonová správa (Leistungsverwaltung), která prosazovala potřebné modernizační projekty. S jejich realizací pak rostlo i zadlužení měst a obcí. S dluhy se potýkala drtivá většina měst a obcí, které nerezignovaly na modernizaci své infrastruktury.⁸⁴⁹

8.1 Příjmy a výdaje

Obce v době před rokem 1914 tvořily na rozdíl ode dneška uzavřené účetní jednotky s příjmy a výdaji, o nichž rozhodovala primárně obecní samospráva, která tak měla ve svých rukou osud obce či města.⁸⁵⁰ Dlouhodobým problémem obecních samospráv v Předlitavsku zejména pak od konce 19. století přitom byla jejich finanční poddimenzovanost.⁸⁵¹ Za základní příjmy obcí byly považovány výnosy z obecního jmění. V případech, kdy by tyto příjmy nedostačovaly, měly být vybírány obecní přirážky k přímým daním. S narůstajícími potřebami obcí se vybírání přirážek stalo zcela běžným⁸⁵² a vedle nich se objevily další zdroje financování, jako bylo zavádění nových poplatků, zejména nápojových dávek (tzv. pivní krejcar) a braní si půjček. Problém s financováním obcí dále narůstal ke konci 19. století, zejména díky mizení obecního majetku zejména venkovských obcí na jedné straně a zvyšování nároků na obec ze strany státu, země i občana na straně druhé. Vysoké zadlužení obcí i země nakonec vedlo ke kolapsu zemské samosprávy a její suspendaci tzv. anenskými patenty v roce 1913.⁸⁵³

⁸⁴⁹ Srov. Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./2 – Finance a infrastruktura, Ostrava 2010, s. 212n

⁸⁵⁰ Lukáš Fasora – Pavel Kladiwa, Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850 – 1918, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.) Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, s. 15

⁸⁵¹ Jiří Klabouch, Die Gemeindeselbstverwaltung..., s. 121

⁸⁵² *Jestliže ještě v roce 1874 v době hospodářské stagnace měst a vsí bylo bez přirážek 40,5 % českých obcí, tak v roce 1911 to bylo již jen 18,7 % obcí.* (Jiří Šouša ml. Obecní majetek 1848 – 1938 – základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848 – 1938, Praha 2009, s. 85)

⁸⁵³ Milan Hlavačka, Zlatý věk..., s. 18

Pro Libeň máme k dispozici údaje o hospodaření v podobě rozpočtů a závěrečných účtů zhruba od poloviny 80. let. Pro Karlín potom údaje o rozpočtech od 70. let. S připojením Libně k Praze se obecní hospodaření se rozplynulo v pražském rozpočtu a nelze identifikovat jaké příjmy, výdaje či půjčky se týkaly konkrétně Libně.

Podobně jako u řady jiných rychle rostoucích měst se i v případě Karlína a Libně v průběhu druhé poloviny 19. století měnila struktura příjmů i výdajů obecního rozpočtu. Investice do infrastruktury už nebylo možné nadále hradit z výnosů z obecního majetku ani přirážky k přímým daním. Obecní samospráva musela hledat nové zdroje příjmů, které našla především v bankovních úvěrech a v nově zaváděných daních a poplatcích, jako byl právě pivní krejcar. Například v Karlíně byly příjmy obce v polovině 80. let rozděleny na dvě skupiny. V první skupině byly náklady na správu obce a na údržbu školních budov. Tyto výdaje byly placeny z výnosu obecních správních a školních přirážek. Náklady na zvelebení obce a na modernizační projekty pak byly placeny z výnosu nápojových dávek.⁸⁵⁴ Právě přirážky k přímým daním a nápojové dávky činily obvykle největší část příjmů.

Tabulka 14 Výše c.k. daní odváděných v Karlíně a Libni v letech 1870 – 1910 a výše obecních a obecních školních přirážek, které se z nich vyměřovaly.

Rok	Libeň		Karlín	
1870	?	?	52 481 zl.	18 %
1875	22 560 zl.	15 %	92 937 zl.	23 %
1880	22 905 zl.	22 %	157 230 zl.	15 %
1885	68 408 zl.	43 %	191 773 zl.	34 %
1890	76 899 zl.	40 %	210 141 zl.	36 %
1895	106 377 zl.	50 %	225 238 zl.	36 %
1900	131 850 zl.	60 %	238 563 zl.	46 %
1905	/	/	302 159 zl.	45 % + 55 %*
1910	/	/	361 926 zl.	50 % + 60 %*

Zdroj: *Ladislav Hejtmánek, Libeň...*, s. 227; AHMP, AML, 184, 4-3/5c, k. 118;

AHMP, AMK, 748 – Protokoly ze schůzí obecního výboru z příslušných let.

Pozn: * Běžná a zvýšená procentní sazba přirážek pro podniky veřejně účtující.

Výnosy z obecního majetku činily v Karlíně i Libni relativně nízké částky. Co se týče struktury těchto příjmů, tak obce zejména vydělávaly na pronájmu nemovitostí, kterých ovšem příliš nevlastnily. Například příjem Libně z obecního jmění, což byly právě primárně obecní reality, činil v roce 1882 pouhých 826 zl., v roce 1900 pak 6322 zl.⁸⁵⁵ V případě

⁸⁵⁴ Karel Čížek, Úvaha o spojení obce karlínské s královským hlavním městem Prahou, Praha – Karlín 1885, s. 19-20

⁸⁵⁵ AHMP, AML, 184, 4-3/5, k. 118 a 119

Karlína pak v roce 1875 byl výnos z obecních realit pouhých 400 zl., v roce 1890 pak 5985 zl. a v roce 1912 22 013 zl.⁸⁵⁶

Obecní přírážky k přímým daním byly v Karlíně i Libni vybírány po celé sledované období, k němuž máme k dispozici podklady.⁸⁵⁷ V Libni byly zpravidla přírážky konstituovány tak, že byly vybírány ve stejné výši na potřeby správy obce a na školní rozpočty. Naopak v Karlíně, kde bylo české školství štědře sponzorováno zejména ze strany Občanské záložny, byly odvody na školství procentuálně nižší, než obecní přírážky na správní potřeby. Navíc byly děleny na přírážky na školy české a německé. Vedle skutečnosti, že o výdajích pak rozhodovaly různé místní školní rady, tak důvodem bylo zřejmě také ukázat daňovým poplatníkům, kolik odvádí na německé školství v Karlíně. Vzhledem k tomu, že na rozdíl od českého školství do německého neplynuly žádné větší příspěvky, byly přírážky na německé školy i přes mnohem nižší počet žáků často vyšší, a to až dvojnásobně. V Karlíně na počátku 20. století byly rovněž stanovovány vyšší sazby přírážek pro podniky veřejně účtující, což byly hlavně státní podniky, podniky samosprávných celků, akciové společnosti, spořitelny a záložny, hospodářská a výdělková společenstva, pojišťovny a těžarstva. K tomuto kroku se poprvé sáhlo v roce 1905 v reakci na úpravu výdělkové daně, která snížila daňové odvody (a tím i výnos přírážek) právě u těchto podniků.⁸⁵⁸ Obecní přírážky měly být rozvrženy na všechny vybírané přímé daně stejnou měrou. Pro vybírání přírážky různou procentní sazbou z různých daní bylo třeba povolení okresního zastupitelstva. Obecní výbor také nesměl nikoho od placení obecních přírážek osvobodit, pokud nebyl osvobozen přímo ze zákona. Takové osvobození by se nutně děllo na úkor ostatních poplatníků.⁸⁵⁹ V Karlíně takto byly

⁸⁵⁶ AHMP, AMK, 748, 3-3/34, OV 21. 12. 1875, k. 279; AHMP, AMK, 748, 3-3/48, OV 3. 12. 1890, k. 280; AHMP, AMK, 748, 3-3/34, OV 30. 12. 1913, k. 284

⁸⁵⁷ *Výchozí veličinou pro výpočet daňových přírážek byla výše přímých daní odváděných do státního rozpočtu. Přímé daně byly v Předlitavsku celkem čtyři, jednak to byla daň z pozemků, které podléhaly zemědělské pozemky a jejíž výše se vypočítávala podle jejich charakteru a bonity. Další daní byla daň domovní, které podléhaly všechny obytné budovy. Ta se dále členila na daň třídní (u budov, které ani zčásti nebyly pronajímány), která se platila podle klasifikačních tříd, do nichž byla ta která budova zařazena, a daň činžovní (u pronajímaných budov). Další dvě daně měly osobní charakter. První z nich byla daň výdělková, tedy daň ze živnosti. Druhou daní byla, původně pouze podpůrná, ale postupem času stále důležitější, daň z příjmu, která se dělila do třech tříd. V první se platila daň z výdělečných podniků podléhajících výdělkové dani. V druhé se platila daň z mezd a ve třetí z rent. Po daňové reformě provedené zákonem č. 220/1896 ř. z. byl systém daní upraven tak, že jeho páteří byla nadále progresivní osobní daň z příjmu (nebo též všeobecná daň důchodová) fyzických osob, ale v zcela nové podobě, která umožňovala více přihlídnout k hmotným poměrům plátců daně. Vedle této daně byly zachovány daně výnosové, kam se počítaly jednak daně výdělkové, které se nově dělily na všeobecnou výdělkovou daň, kterou platil každý, kdo provozoval v tuzemsku výdělečnou činnost nebo vykonával jakoukoli činnost, která směřovala k tvorbě zisku, a výdělkovou daň podniků veřejně účtujících. Dále se do výnosových daní počítaly i daně pozemková a domovní. Systém daní pak doplňovala daň z vyššího služného, která postihovala ty, jejichž roční služební plat byl vyšší než 6400 korun, a daň rentová, která se platila především z různých úroků, rent, pachtovného. (Jan Vobořil, Komunální elity v Libni..., s. 115)*

⁸⁵⁸ AHMP, AMK, 748, 3-3-/62, OV 15. 12. 1904, k. 282

⁸⁵⁹ František Schwarz, Výklad zákona obecního..., s. 863

v roce 1893 osvobozeny od obecních přírážek na základě zemského zákona, který dával samosprávě možnost o této věci rozhodnout, například byty určené pro dělníky.⁸⁶⁰

Tabulka 15 Výše c. k. přímých daní odváděných ve vybraných obcích pražské aglomerace v roce 1901

	počet obyvatel	přímé daně, z nichž se vybíraly přírážky	okresní přírážky celkem	obecní přírážky	obecní školní přírážky	Daně a přírážky celkem
Libeň	21 242	309 995 K.	23 %	30 %	30 %	427 794 K.
Praha	201 589	12 253 832 K.	/	15-25 %	13-18 %	10 451 954 K.
Karlín	21 555	584 747 K.	23 %	32 %	14 %	725 087 K.
Král. Vinohrady	52 504	1 028 893 K.	22 %	17 %	17 %	1 142 071 K.
Žižkov	59 326	650 470 K.	20,5 %	25 %	18 %	770 807 K.
Smíchov	47 135	1 172 312 K.	22 %	30 %	7 %	1 336 436 K.
Vršovice	13 580	84 923 K.	22 %	15 %	32 %	105 308 K.
Nusle	20 122	139 762 K.	22 %	15 %	31 %	171 906 K.
Košíře	7 247	42 032 K.	22 %	24 %	35 %	57 164 K.
Bubeneč	5 538	80 042 K.	22 %	50 %	14 %	112 859 K.
Vysočany	4 406	82 815 K.	23 %	15 %	25 %	97 721 K.

Zdroj: Přímé daně v Čechách v letech 1901 a 1904, Praha 1909

Kromě klasických přírážek k c.k. přímým daním se v Karlíně navíc uplatňovaly v některých letech i další přírážky, jako byla zejména přírážka k placeným nájům (tzv. činžovní groš) či placenému vodnému, případně přírážky k potravní dani z masa. Právě výnosy z přírážek k nájům a vodnému přitom tvořily nezanedbatelnou část příjmů srovnatelnou s nápojovými dárkami.

Tabulka 16 Struktura obecních přírážek v Karlíně a Libni v roce 1897

	Karlín	Libeň
Obecní přírážky k přímým daním	155 554 zl.	62 208 zl.
Nápojové dávky	58 628 zl.	30 305 zl.
Přírážky k nájmu (5 %)	52 000 zl.	0
Přírážky k potravní dani	620 zl.	0

Zdroj: AHMP, AML, 184, 4-3/5, k. 118 a 119; Administrativní zpráva ... za rok 1897, Praha 1899, s. 372

Pokud jde o nápojové dávky, tak v Karlíně bylo jejich povolení řešeno zejména v souvislosti s otázkou stavby kostela a jejího financování. Vybírání dávky mělo probíhat tak, že každý, kdo obdrží nápoje určené k prodeji, měl vyplnit ohlašovací lístek a ten odevzdat na obecním úřadě. Protože bylo vybírání nápojových dávek poměrně administrativně náročné, tak byly dávky často paušalizovány, případně bylo vybírání dávky pronajato některému

⁸⁶⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/52, OV 5. 4. 1893, k. 280

soukromníkovi, který za to odváděl obci určitou celkovou částku. Toto platí jak pro Karlín, tak pro Libeň.

Povolení vybírání nápojových dávek, které bylo nutné provést zemským zákonem, bylo Karlínu dáno v roce 1853 nejprve na jeden rok, později do roku 1862 a následně vždy na dalších deset let.⁸⁶¹ V listopadu 1861 se na obecní samosprávu obrátili karlíňští hostinští, aby bylo od výběru dávky upuštěno, což se ale nestalo s odkazem na nutnost zaplatit dluh za stavbu kostela a budoucí potřeby karlínského školství.⁸⁶² V 60. letech výnosy pivního krejcaru směřovaly právě do karlínských škol.

V Libni bylo vybírání nápojových dávek povoleno na deset let zvláštním zemským zákonem z 22. 2. 1873.⁸⁶³ Jako důvody pro jejich zavedení uvedla obec ve své žádosti z roku 1872 hlavně nutnost investic do infrastruktury, především pak na úpravu komunikací, na stavbu stok a kašen, na osvětlení ulic a na stavbu radnice.⁸⁶⁴ Přestože vybírání nápojových dávek mohlo být povolováno maximálně na 10 let, tak v Karlíně i v Libni bylo vybírání dávek pravidelně prodlužováno.

Příjem z nápojových dávek kontinuálně rostl. Jestliže v roce 1882 činil v Libni 3485 zl., tak o necelých dvacet let později to bylo v roce 1900 již 33 214 zl.⁸⁶⁵ Podobně v Karlíně například v roce 1861 byly vybírány nápojové dávky v částce 5521 zl., v roce 1887 v částce 38 245 zl. a v roce 1912 to bylo již 171 870 K. (tj. 85 935 zl.).⁸⁶⁶ Růst dávek byl dán jednak růstem obcí i spotřeby obyvatelstva, ale zároveň i růstem částek placených z každého hektolitrů piva, vína či kořalky.⁸⁶⁷

Z dalších poplatků, které obce vybíraly, můžeme jmenovat poplatky z převodů nemovitostí, daně ze psů, různé stavební taxy, ale i vodné, stočné či poplatky za dlažbu.

V případě Karlína hrála důležitou roli také Občanská záložna, která v podstatě částečně zajišťovala chod obce, zejména pokud jde o české školství. Za 50 let svého trvání takto

⁸⁶¹ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 117

⁸⁶² AHMP, AMK, 748, 3-3/19, OV 15. 11. 1861, k. 278

⁸⁶³ AHMP, AML, 183, 4-2/1a-43, k. 107

⁸⁶⁴ AHMP, AML, 183, 4-2/1a-45, k. 107

⁸⁶⁵ Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 227; AHMP, AML, 184, 4-3/5c, k. 118;

⁸⁶⁶ Administrační zpráva ... za rok 1887 – 1889, Praha 1891, s. 162; AHMP, AMK, 748, 3-3/71, OV 30. 12. 1913, k. 284; AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 119

⁸⁶⁷ *V Karlíně se například od roku 1874 do roku 1904 odváděl 1 zlatý z každého hektolitrů piva, 1,5 zl. z hektolitrů vína a 4 zl. z hektolitrů lihu a lihovin. V roce 11911 se platily již 2 zl. z piva, 6 zl. z vína a 8 zl. z lihu a kořalky. V roce 1889 se zase v Libni zdvojnásobily sazby pivního krejcaru na 1 zlatý z hektolitrů piva, 2 zlaté z hektolitrů vína a 4 zlaté z hektolitrů kořalky.* (AHMP, AMK, 748, 3-3/50, OV 3. 2. 1892, k. 280; AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 117, AHMP, AML, 4, s. 157)

záložna věnovala na obecné, měšťanské a střední školy celkem 561 244 K., dalších 184 057 K. potom plynulo do příspěvků jednotlivým žákům a studentům.⁸⁶⁸

Důležitými zdroji příjmů pak pro obce byly jednak půjčky a jednak vlastní výdělečné aktivity. Jak půjčky, tak tyto výdělečné projekty představovaly důležitý fenomén obecního hospodaření zejména od 80. let 19. století a budu se jim věnovat podrobněji v následující kapitole.

Struktura obecních výdajů se měnila zejména s tím, jak obec přistupovala k realizaci jednotlivých modernizačních projektů. Jestliže některé položky výdajové stránky rozpočtů i závěrečných účtů se držely každý rok ve stejné výši. To platí například o výlohách na obecní úřad, na mzdy nebo na zdravotnictví, tak ostatní položky se rok od roku měnily podle realizovaných projektů. Pokud pomineme jednorázové výdaje na výstavbu infrastruktury, tak výrazně z obecního rozpočtu ukrajovaly hlavně výdaje na školy, udržování dlažeb, kanalizace, osvětlení a zásobování vodou, ale i na zajištění zdravotních služeb a chudinství, a na údržbu obecních nemovitostí. Stále vzrůstající byl také podíl výdajů, které souvisely s umořováním půjček.

Tabulka 17 Hospodářské poměry Karlína a Libně v roce 1899

	Karlín	Libeň
počet obyvatel + vojska dle sčítání 1900	19 411 + 2 144	21 242
majetek	2 968 939 zl.	1 450 266 zl.
dluhy	2 759 150 zl.	1 329 574 zl.
odváděné c. k. přímé daně	233 098 zl.	124 642 zl.
příjmy dle rozpočtu	261 044	183 578
výdaje dle rozpočtu	361 448	250 799
schodek	100 404	67 221
příjmy dle závěrečného účtu bez přenesené hotovosti	402 280 zl.	255 663 zl.
Výdaje dle závěrečného účtu bez přenesené hotovosti	359 839 zl.	249 544 zl.
výše obecních přirážek k přímým daním	46 %	55 %

Zdroj: Administrativní zpráva ... na rok 1899 – část druhá, Praha 1903, s. 8; AHMP, AMK, 3/3-56, OV 23. 11. 1898, k. 280;

AHMP, AML, 2, s. 367; AHMP, AML, 165, 1 – 1/9 – 18, k. 92; Národní listy, 1. 1. 1899

Vzhledem k rozdílnému tempu růstu obcí je obtížné karlínské a libeňské hospodářství porovnávat, nicméně můžeme si za základ vzít rok 1899, kdy obě obce měly zhruba stejný

⁸⁶⁸ Půlstoletí Občanské záložny..., s. 165

počet obyvatel. Z níže uvedených údajů v tabulce, která srovnává různé údaje o hospodářských poměrech Karlína a Libně, je zřejmé, že údaje týkající se karlínského obecního majetku, dluhů i odváděných c. k. daní jsou zhruba dvojnásobkem údajů týkajících se Libně. Při hodnocení je nicméně nutné mít na paměti, že Karlín měl v té době investice, které před Libní stály (radnice, kostel, asanace, elektrické osvětlení, obecní elektrárna, vodovod), již za sebou. Důležitým je rovněž desetiprocentní rozdíl ve výši obecních přírážek, které v té době byly v Libni jedny z nejvyšších v pražské aglomeraci a jejichž další růst byl obyvateli Libně pocíťován se značnou nevolí. Budoucí vyhlídky obou obcí tak byly v roce 1899 značně rozdílné.

8.2 Zadlužování

Nákladné modernizační projekty, které stály stovky tisíc zlatých, nebylo možno hradit ani z přírážek k přímým daním, ani z vybíraných poplatků a dávek. Obce proto musely využívat úvěry. V Karlíně a Libni se již v 70. letech začaly objevovat první spíše menší půjčky získané buď od Občanské záložně v Karlíně, případně od Městské spořitelny v Praze. Výjimkou je karlínská půjčka 215 000 zl. z roku 1876, která směřovala vedle úhrady starších dluhů například na úpravu obecního domu nebo na dlažby.⁸⁶⁹ Větší půjčky si v Karlíně a Libni začala samospráva brát až od 80. let. Velikým impulsem pro braní dalších půjček pak bylo založení Zemské banky v roce 1890. Zemská banka nabízela výhodnější podmínky i nižší úroky a navíc se i zjednodušil proces získávání úvěru. Jak v Karlíně, tak v Libni byla běžná praxe, že v průběhu let byly činěny menší půjčky, zpravidla u Občanské záložny v Karlíně, které potom byly zaplacený z větších půjček získaných od 90. let v podstatě již výlučně od Zemské banky.

Odvaha půjčovat si přitom byla od počátku v Karlíně větší, než v Libni. První milionovou půjčku si Karlín vzal v roce 1885 u C. k. privátního kreditního ústavu ve Vídni. Částečně jí zapravil předchozí dluhy, částečně ji pak využil na modernizaci infrastruktury, jako byla stavba radnice, dlažba nebo náklady na realizaci kanalizace a vodovodů.⁸⁷⁰ Tato půjčka byla v roce 1888 u téhož úvěrního ústavu převedena na výhodnější úrok a navýšena na 1 153 500 zl. Z větších půjček následovala v roce 1892 půjčka 550 000 zl. u Zemské banky, která byla určena na elektrifikaci Karlína včetně zavedení elektrického osvětlení. V roce 1895 pak šlo o

⁸⁶⁹ AHMP, AMK, 748, 3-3/33, OV 23. 5. 1876, k. 279

⁸⁷⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/42, OV 28. 2. 1885, k. 279

půjčku v té samé výši, která byla využita na stavbu školy a na další běžné obecní výdaje, jako byly dlažby, kanalizace nebo vodovody.

Obrovské investice začaly v Karlíně zejména v souvislosti se stavbou Nového Karlína na vykoupených pozemcích u Invalidovny. V roce 1900 tak obec nejprve využila nabídku Zemské banky otevřít si kontokorentní účet, z něhož bude možno čerpat do výše 4 mil. K., načež tato záloha byla v roce 1902 změněna na definitivní 4 milionovou půjčku. Tato půjčka měla pokrýt zejména náklady na výkup armádních pozemků na Invalidovně v celkové částce 2,4 milionu K. a dále z ní byly zaplacený různé starší půjčky především u Občanské záložny v Karlíně.⁸⁷¹ V roce 1903 pak byla uzavřena další čtyřmilionová půjčka, která sloužila k dalšímu financování úpravy pozemků na Invalidovně, ale i jinde v Karlíně, především pokud šlo o dlažby či kanalizaci. Důležitou položkou byl také 1 mil. K. určený na stavbu vodárny.⁸⁷²

Tabulka 18 Větší karlínské půjčky (1861 – 1914)

Rok	Výše půjčky	Investice
1876	215 000 zl.	konverze předchozího dluhu – 70000 zl., dlažby – 42000 zl., upravení obecního domu – 42000 zl., kanalizace – 16000 zl., vodovodní roury – 6000 zl.
1882	80 000 zl.	stavba školy
1888	1 153 500 zl.	převedení půjčky v obnosu 985000 zl. z roku 1885 (konsolidace předchozích půjček – 337000 zl., stavba radnice – 130000 zl., upravení dlažby – 274000 zl., kanalizace, vodní potrubí, osvětlení), ad.
1892	550 000 zl.	elektrifikace obce, osvětlení
1895	550 000 zl.	stavba školy, další obecní potřeby (dlažby, kanalizace, vodovod)
1902	4 000 000 K.	konsolidace různých menších dluhů u Občanské záložny v Karlíně – 1180000 K., nákup pozemků na Invalidovně – 2400000 K., další potřeby obce – 420000 K.
1903	4 000 000 K.	stavba vodárny – 1000000 K., kanalizace – 958000 K., úprava ulic v Novém Karlíně – 508000 K., školní budova – 400000 K., úprava náměstí a sadů na Invalidovně – 200000 K., ústřední jatky 165000 K., stavba chudobince 150000 K., ad.

Zdroj: AHMP, AMK, Protokoly ze schůzí obecního výboru

Jestliže do nového století vstupoval Karlín s celkovými dluhy ve výši cca 2 700 000 zl., tak v prvních letech nového století je rázom téměř ztrojnásobil. To se odrazilo i na výši splátek úvěrů, které v následujících letech významně navýšily výdaje obce. V roce 1904 tak celkové splátky úvěrů činily v přepočtu na starou měnu 237 384 zl., zatímco o 6 let dříve v roce 1898 to bylo 150 295 zl. V tomto navíc není zohledněno splácení částí půjčky využitě na nákup

⁸⁷¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/58, OV 28. 2. 1900, k. 281

⁸⁷² AHMP, AMK, 748, 3-3/61, OV 13. 5. 1903, k. 281

pozemků na Invalidovně, která bylo splácena ze zvláštního fondu, kam plynuly peníze za prodej těchto stavebních parcel. Z tohoto fondu se každý rok platilo dalších 46 298 zl. Celkové náklady na úvěry tak oproti roku 1898 byly téměř dvojnásobné.⁸⁷³ Tento stav se do roku 1914 dalším braním půjček nijak zásadně nezměnil.

Libeň byla ve způsobu financování svých potřeb zdrženlivější, než Karlín. Zatímco v předcházejícím období hradila obec případné schodky ve svém rozpočtu z malých půjček u libeňské či karlínské záložny, případně u členů obecního výboru⁸⁷⁴, tak od roku 1883 začala obec stále více počítat ve svých investicích s půjčkami vyššími. První tuto půjčku ve výši 100 000 zl. na stavbu školy si vzala u C. k. Privátního všeobecného rakouského úvěrového pozemkového ústavu ve Vídni, který jí jako jediný neodmítl půjčku poskytnout.

Tabulka 19 Větší libeňské půjčky (1883 – 1900)

Rok	Výše půjčky	Investice
1883	100 000 zl.	stavba školy
1891	50 000 zl.	stavba školy*
1891	100 000 zl.	stavba školy – 40000 zl., výkladiště – 40000 zl., dlažby a stoky – 20000 zl.
1892	98 000 zl.	stavba školy*
1892	62 000 zl.	konverze starých hypotekárních dluhů
1894	310 000 zl.	dlažby – 10000 zl., stoky – 35000 zl., výkladiště – 74000 zl., koupě usedlosti Bulovka – 69000 zl., škola – 70000 zl., nemocnice – 25000 zl., vodovod – 4000 zl., silnice – 23000 zl.
1896	350 000 zl.	škola – 68000 zl., stoky – 65000 zl., silnice – 26000 zl., výkladiště – 161000 zl., nemocnice – 2000 zl., vodovod – 16000 zl., dlažby – 12000 zl.
1897	150 000 zl.	dlažby – 10000 zl., stoky – 33000 zl., silnice – 61000 zl., výkladiště – 28000 zl., vodovod – 11000 zl., škola – 7000 zl.
1898	100 000 zl.	dlažby a stoky – 54000 zl., výkladiště – 15000 zl., silnice – 12000 zl., školy – 15000 zl., vodovody – 4000 zl.
1900	100 000 zl.	výkladiště – 60000 zl., stavba školy – 13000 zl., koupě realit z důvodu rozšíření ulic – 10000 zl., hřbitov (rozšíření) – 3000 zl., tyfová epidemie – 4000 zl., stoky – 3000 zl., ostatní – 7000 zl.

Zdroj: AHMP, AML, 211, 8-2/9-2, k. 186

U naprosté většiny půjček se stávalo, že z půjčených peněz bylo zapláceno něco jiného, než na co byly peníze původně určeny. Třeba druhá největší libeňská půjčka ve výši 310 000 zl. z roku 1894 měla směřovat především na stavbu vodárny, epidemické nemocnice, výkladiště a na zaplacení starších dluhů v libeňské záložně. Menší část pak měla jít na stavbu silnice do

⁸⁷³ AHMP, AMK, 748. 3 – 3/57, OV 14. 12. 1899, k. 280; AHMP, AMK, 748, 3-3/64, OV 22. 12. 1906, k. 282

⁸⁷⁴ Například v roce 1880 půjčil obci 600 zl. obecní zastupitel Dr. František Čupr (AHMP, AML, 1, s. 98), v roce 1881 půjčil 400 zl. Jan Klika. (AHMP, AML, 1, s. 138)

Troje na úpravu radnice a na stavbu stok.⁸⁷⁵ Ve skutečnosti byla půjčka použita na koupi usedlosti, stavbu přístavu, stavbu školy, na stoky, silnice a na dlažbu.⁸⁷⁶

Podobně největší půjčka z roku 1896 ve výši 350 000 zlatých měla podle rozpočtu na rok 1895 být sice v této výši, ale 200 000 z této sumy mělo směřovat na chystanou stavbu vodárny.⁸⁷⁷ Kromě větších výdajů na stavbu školy a stok pohltila 161 000 zlatých stavba přístavu, na nějž podle původního doporučení mělo jít pouhých 25 000 zlatých. Naopak ke stavbě vodárny vůbec nedošlo.⁸⁷⁸

Na přelomu století se libeňské dluhy fakticky rovnaly výši obecního majetku. Do toho navíc obec započítávala i zcela neproduktivní věci, jako kanalizaci, mosty, dlažbu, silnice apod. Nutno ovšem dodat, že v pražské aglomeraci nešlo o nic neobvyklého. Další obce pražské aglomerace, které se v roce 1896 ucházely o spojení s Prahou, jako byly například Nusle, Vršovice nebo Košíře, měly vzájemný poměr aktiv a pasiv zhruba stejný jako Libeň. Nusle měly dokonce větší dluhy než hodnotu obecního majetku.⁸⁷⁹

Vedle toho, že pro předluženou obec bylo stále těžší si půjčit peníze na nízký úrok, tak se koncem 90. let objevil další problém. Na konci roku 1898 se totiž Libeň v rámci jednání o sloučení s Prahou zavázala, že si nebude brát další půjčky a že případné přesuny obecního majetku bude nejprve konzultovat s hlavním městem. Kvůli tomu byla v březnu 1899 zřízena finanční komise, jejímž předsedou byl obchodní ředitel Českomoravské Josef Macháček. Tato komise měla za úkol zefektivnit libeňské hospodaření a vybírání daní a poplatků.⁸⁸⁰ Z finančního stavu obce v těchto letech je zřejmé, že obec už bez dalších půjček nemohla dlouhodobě fungovat, a to i když neprováděla žádné větší investice. Jenom splátky dluhů a náklady na normální chod obce přivedly Libeň na pokraj krachu. Proto musela finanční komise na podzim 1899 doporučit, aby obec učinila další půjčku 100 000 zl. u Zemské banky. Situace se nicméně zkomplikovala tím, že banka odmítala peníze půjčit, dokud nebudou zaplaceny splátky předchozích dluhů. Půjčku se tak podařilo realizovat až na počátku roku 1900. To, že půjčka byla učiněna bez vědomí Prahy, se stalo vítanou příležitostí k útokům na spojení obou obcí. Celkové libeňské dluhy činily do roku 1901 1 420 000 zlatých.

⁸⁷⁵ AHMP, AML, 2, s. 152 a 157

⁸⁷⁶ AHMP, AML, 184, 4 -3/5-25, k. 118

⁸⁷⁷ AHMP, AML, 2, s. 192

⁸⁷⁸ AHMP, AML, 184, 4 -3/5-25, k. 118

⁸⁷⁹ AHMP, AML, 165, 1-1/9-9, k. 92

⁸⁸⁰ AHMP, AML, 2, s. 381

8.3 Municipální socialismus v projektech realizovaných v Karlíně a Libni

Ačkoli karlínské dluhy zejména ty z počátku století byly v mnohonásobné výši oproti dluhům libeňským, tak využití půjček bylo u Karlína mnohem efektivnější, než v Libni. Zejména pokud jde o investice, které měly obci do budoucna produkovat zisky a zároveň uspokojit potřeby města. Takzvaný municipální socialismus pronikal do správy měst v rakouské monarchii zejména na přelomu 19. a 20. století. Cílem komunalizace obecních podniků bylo upřednostnit veřejný blahobyt před zájmy soukromých podnikatelů a jejich ziskem. Jeho nástup souvisel s přechodem od tradiční správy založené na majetku (Vermögensverwaltung) k výkonové správě založené na vzdělání (Leistungsverwaltung), která prosazovala modernizaci infrastruktury nebo její inovaci.⁸⁸¹ S komunalizací podniků se pak můžeme setkat zejména tam, kde dříve docházelo ke konfliktům mezi občany a soukromým, často monopolním dodavatelem služeb.⁸⁸²

Infrastrukturní investice lze rozdělit do dvou základních skupin. V první skupině jsou investice do zařízení, která obec dotovala a jejichž účelem bylo zlepšování úrovně hygieny, zdraví, vzdělání či všeobecné kvality života obyvatel obce. Mezi tato zařízení lze počítat primárně různá hygienická zařízení, jako byly kanalizace, vodovod nebo jatka, dále šlo o zařízení vzdělávací, kterými byly školy, zařízení zdravotní, jako nemocnice nebo sociální, jako byly na jedné straně chudobince či sociální bydlení, na druhé straně i kulturní zařízení jako obecní domy, divadla či galerie. Druhou skupinu pak tvořily obecní podniky, jejichž smyslem bylo právě přinést do obecního rozpočtu chybějící peníze. Mezi tyto podniky lze počítat plynárnu, elektrárnu, pouliční dráhy nebo městské spořitelny.⁸⁸³

V 90. letech 19. století začala v českých městech významná změna. Do té doby obce v souladu s liberálním pohledem na úlohu soukromého kapitálu ponechávaly důležité infrastrukturní investice, které mohly produkovat zisk, v rukou soukromníků. Výdělečné podniky, které měly pokrývat důležité potřeby občanů ve městech, tedy byly realizovány soukromníky a obec s nimi maximálně uzavírala smlouvy o dodávkách jejich služeb. To se zpočátku týkalo zejména plynáren, později pak též elektráren. S podniky v držení soukromého kapitálu se municipality dostávaly do konfliktů, které nakonec vedly k prosazení myšlenky, že

⁸⁸¹ Srov. Jiří Pešek, Městská správa mezi „honoraciones“ a „Leistungsverwaltung“ kolem roku 1900 ve střední Evropě, In. Documenta Pragensia XXI, Praha 2002, s. 141-148; Peter Urbanitsch, Die Gemeindevertretungen..., s. 2255n

⁸⁸² Lukáš Fasora – Pavel Kladiwa, Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850 – 1918, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.) Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, s. 35

⁸⁸³ Srov. Karel Maier, Hospodaření a rozvoj českých měst 1850 – 1938, Praha 2005, s. 44-52; Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída... Díl II./2..., s. 13 – 14

by tyto výdělečné podniky bylo možno provozovat ve vlastní režii. Pod pojmem municipální socialismus se tak skrývá právě provozování výdělečných podniků v režii obce.⁸⁸⁴

V prostředí Karlína a Libně můžeme narazit na několik projektů, u nichž lze spatřovat snahu o takové posílení příjmů obce ve stylu municipálního socialismu. Rozhodl jsem se věnovat třem projektům, jednak je to provoz karlínské elektrárny v obecní režii, dále výkup a úprava pozemků na Invalidovně a jejich následné rozprodávání na stavební parcely a dále stavbu libeňského přístavu s výkladištěm.

8.3.1 Plyn a elektřina v Karlíně

Pokud chceme mluvit o elektrifikaci Karlína a karlínské elektrárně, musíme začít u karlínské plynárny. Komplikované vztahy obecní samosprávy a karlínské plynárny nebyly ve své době nijak výjimečné. Častým scénářem bylo zneužívání monopolního postavení ze strany soukromé plynárny ve vztahu k obyvatelům měst a průběžné zhoršování podmínek ve smlouvách o dodávkách plynu uzavřených se samosprávou.⁸⁸⁵ Důsledkem karlínských sporů bylo odstěhování plynárny do Libně v roce 1882 a následné urychlení elektrifikace Karlína.

Karlínská plynárna postavená Vratislavskou společností pro výrobu plynu a osvětlování ulic plynem byla uvedena do provozu 15. 9. 1847. Šlo o vůbec první plynárnu v Čechách, která dodávala plyn pro veřejné potřeby. Plynárna, jejíž produkce byla primárně určena pro Prahu, byla karlínskými občany od počátku přijímána s nevolí. V roce 1858 například místní protestovali ve strachu z možného výbuchu nově budovaného plynojemu. Ten měl být podle pisatele článku v časopise Posel z Prahy raději postaven na některém z karlínských ostrovů, které byly více vzdáleny od obytných domů. Kritizován je také zápach z plynárny, vypouštění nečistot do řeky a škodlivost plynu pro dýchání.⁸⁸⁶

Smlouva o dodávání plynu pro Karlín byla s plynárnou, respektive jejími provozovateli Ferdinandem Friedlandem a Karlem Steffkem, uzavřena již v roce 1855 zprvu se ale netýkala veřejného osvětlení.⁸⁸⁷ V roce 1861 bylo v Karlíně nahrazeno plynem dosavadní osvětlení ulic olejovými lampami.⁸⁸⁸ Plyn byl dodáván právě karlínskou plynárnou. Karlínským obyvatelům ale znečišťující provoz plynárny stále vadil. Po otevření pražské plynárny na Žižkově jednal Karlín v letech 1867 – 1868 s Prahou o možnosti dodávání plynu z této

⁸⁸⁴ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída ..., Díl II./2..., s. 21

⁸⁸⁵ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída ..., Díl II./2..., s. 22

⁸⁸⁶ Posel z Prahy, 8. 2. 1858

⁸⁸⁷ AHMP, AMK, 337, 4-2/13, k. 93

⁸⁸⁸ AHMP, AMK, 748, 3-3/19, OV 27. 5. 1861, k. 278

plynárny, ale jednání nakonec byla ze strany Prahy zastavena a obnovila se až později v roce 1874. V letech 1871 – 1872 tak probíhala komplikovaná jednání zvláštní komise obecního výboru s Belgickou plynárnou⁸⁸⁹ o prodloužení smlouvy o dodávkách plynu o dalších 20 let, která ale také zkrachovala na tom, že se nepodařilo do smlouvy prosadit odstěhování plynárny z Karlína.⁸⁹⁰

Dne 8. 2. 1872 vyzval politický spolek Občanská beseda karlínskou samosprávu, aby neuzavírala s Belgickou plynárnou v Karlíně smlouvu na další období. Uvádí jak důvody hospodářské, tak politické. Předně upozorňují na německý charakter plynárny a dále vyzývá, aby obec místo nové smlouvy spíše sama zřídila vlastní obecní plynárnu, která by přinášela zisk do obecní pokladny a mohla by zásobovat nejen Karlín, ale i okolní obce, jako je Libeň a Vysočany, které zatím plynofikovány nebyly.⁸⁹¹

Konflikty s plynárnou byly prohloubeny ekologickou havárií z března 1873, kdy se na karlínský obecní úřad obrátilo několik majitelů domů a stěžovali si na zamoření studniční vody dehtem a amoniakem z plynojemu. Obec provedla chemické rozbory studniční vody, které znečištění potvrdily, a obrátila se na plynárnu s výzvou, aby svůj provoz přeložila pryč z Libně. Plynárna popřela, že by znečištění pocházelo z jejích provozů a proto se obec v červnu 1874 obrátila na okresní hejtmánství s výzvou, aby donutilo plynárnu svůj provoz do dvou let odstěhovat z Libně. Od té doby se již v dalších jednáních vždy počítalo s odsunutím plynárny pryč z Libně.⁸⁹²

Zároveň Karlín skutečně začal uvažovat o vlastní plynárně. V dubnu 1874 tak starosta Götzl oslovil plynárnu ve Slaném a dotazoval se na náklady obce na postavení plynárny, její kapacitu i cenu výroby plynu. V červenci zažádal Karlín o podávání nabídek na zařízení vlastní plynárny. Dne 3. 8. 1874 se pak pro tento případ ustavená komise pro zřízení vlastní plynárny rozhodla zjistit, jaký by byl odběr plynu mezi místním obyvatelstvem a projednat možnost odběru plynu z pražské plynárny za podmínky, že by si Karlín podle nabídky pražského purkmistra ze dne 28. 7. 1874 vlastním nákladem zřídil plynovod v nákladu cca 60 000 zl. a plynojem na hranici obce. Tyto snahy byly zastaveny z finančních důvodů a obec se vrátila k jednání s plynárnou. Vzhledem k tomu, že Praha v tu dobu přeci jen poskytla

⁸⁸⁹ *V této době ji již vlastnila Belgická plynárna.*

⁸⁹⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/29, OV 20. 12. 1871, k. 279

⁸⁹¹ AHMP, AMK, 337, 4-2/13, k. 93

⁸⁹² AHMP, AMK, 337, 4-2/13, k. 93

Karlínu konkurenční nabídku, byla ale jednání s karlínskou plynárnou jednodušší, než v minulosti.⁸⁹³

Už 12. 9. a 21. 9. 1874 v jednání komise pro zřízení plynárny a v komisi pro osvětlování byly domluveny podmínky, za nichž bude plyn dodáván Belgickou plynárnou v následujících 20 letech. Plynárna měla předně na své náklady rozmnožit počet světel v ulicích, kde je osvětlení nedostatečné. Podmínky dodávání plynu měly být stejné jako dosud, ale s podmínkou, že pokud by v Praze byl dodáván plyn levněji, musí plynárna zlevnit. Také si Karlín vymínil, že pokud budou levnější varianty osvětlení, tak bude moci být smlouva vypovězena. Plynárna měla obci odvádět 4000 zl. ročně za monopol na dodávku plynu soukromníkům v Karlíně. Hlavně ale byla smluvena povinnost plynárny odstěhovat se z Karlína do 5 let. Pokud by to neučinila, tak měla nastupovat progresivní pokuta, která v případě, že bude plynárna v Karlíně déle, než 5 let po termínu, měla dosáhnout až 8000 zl. měsíčně. Tato smlouva byla nakonec schválena v listopadu i ze strany obecního výboru s tím, že se plynárna měla odstěhovat do září 1880.⁸⁹⁴

Plynárna lhůtu k vyklizení nedodržela, takže ji v červenci 1880 musel obecní výbor prodloužit do října následujícího roku s tím, že za toto prodloužení plynárna měla zaplatit 8000 zl.⁸⁹⁵ Jak vyplývá ze zápisu právního zástupce obce JUDr. Kaizla ze dne 25. 9. 1883, tak vzhledem k tomu, že se plynárna i v novém stanoveném termínu odstěhovala pouze částečně, vymohla si karlínská samospráva zřízením zástavního práva ke dvěma domům plynárny v Karlíně za účelem krytí případných vymáhaných pokut.⁸⁹⁶

Spory s plynárnou ale pokračovaly i po jejím odstěhování z Karlína. V roce 1886 si například obecní úřad stěžoval u vedení plynárny na pomalé rozsvěcování světel v obci kvůli nedostatečnému počtu lampářů, dále na malé plameny a na nečistotu luceren.⁸⁹⁷

O zavedení elektrického osvětlení se v Karlíně začalo uvažovat už v roce 1885. Samospráva v této věci měla výhodu, že odborník na slovo vzatý a potenciální dodavatel František Křížík otevřel v lednu 1884 v Karlíně svůj elektrotechnický závod.⁸⁹⁸ V roce 1885 nicméně roční náklady na elektrické osvětlování 36 obloukovými lampami Křížík vypočetl na 10 000 zl.,

⁸⁹³ AHMP, AMK, 748, 3-3/32, OV 21. 11. 1874, k. 279

⁸⁹⁴ AHMP, AMK, 748, 3-3/32, OV 21. 11. 1874, k. 279

⁸⁹⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/38, OV 19. 7. 1880, k. 279

⁸⁹⁶ *Odstěhování plynárny mělo pozitivní efekt i pro Libeň, protože ta se dočkala alespoň plynového osvětlení, které se poprvé rozsvítilo na Štědrý den roku 1884 a nahradilo tak dosavadní olejové lampy.* (Ladislav Hejtmánek, Libeň..., s. 179)

⁸⁹⁷ AHMP, AMK, 337, 4-2/13, k. 93

⁸⁹⁸ Milan Myška, Historická encyklopedie..., s. 244

což bylo přeci jen více než dvakrát tolik, než stálo v roce 1885 plynové osvětlení obce. Navíc v to nebyly počítány zřizovací náklady. Z toho důvodu byl návrh prozatím odložen.⁸⁹⁹

Definitivně bylo o zřízení elektrického osvětlení rozhodnuto v roce 1892, kdy také byla u Zemské banky vzata půjčka 550 000 zl. na jeho zřízení a dne 3. 8. 1892 obecní výbor projednal zřízení obecní elektrárny a provizorní osvětlení části Karlovy ulice elektřinou.⁹⁰⁰ Tuto listopadovou zkoušku, po níž následovala schůzka starosty Topinky, ing. Barocha a Františka Křížíka v hostinci „U Červené hvězdy“, kde bylo použití elektřiny dojednáno, ve svých denících zaznamenal i Edmund Kaizl.⁹⁰¹ Dne 5. 4. 1893 potom zastupitelé schválili, že s účinností od 17. 10. 1895 měla být ukončena smlouva o dodávkách plynu pro veřejné osvětlení a měla být s Belgickou plynárnou v Libni vyjednána smlouva nová pro potřeby soukromníků sídlících v Karlíně. Od toho data se mělo začít v Karlíně svítit elektřinou. Zároveň byla schválena stavba obecní elektrárny, která měla dodávat elektřinu obci i soukromníkům. Právě rozhodnutí o osvětlování města elektřinou nebo o zřízení pouliční dráhy byly nejčastějšími důvody, proč se obce do staveb vlastních elektráren pouštěly.⁹⁰² Zároveň bylo schváleno podání žádosti o koncesi pro obec k provozování elektrárny a byly schváleny stavební plány elektrárny a její umístění na obecním pozemku v Žižkově třídě.⁹⁰³

Obecní zakázka na stavbu elektrárny a elektrického vedení byla vypsána v únoru 1894 a již 2. 5. byla zakázka v celkové výši 227 413 zl. zadána Františku Křížíkovi s podmínkou, že parní stroje a kotle budou odebrány od Daňkovky.⁹⁰⁴ Obecní elektrárna byla vybavena dvěma parními stroji o 100 – 120 HP a jedním strojem o 300 HP. Tyto stroje měly vyrobit elektřinu zhruba pro 5500 žárovek. Rozvody po městě byly provedeny pod zemí. V roce 1895 sloužilo účelům veřejného osvětlení 76 obloukových lamp, které svítily do 10. Hodiny večerní a dále 146 žárovek, které svítily celou noc. V roce 1895 byla celková spotřeba včetně soukromníků zhruba 3000 žárovek. Z toho 1400 žárovkami bylo připojeno divadlo Varieté.⁹⁰⁵

V dubnu 1895 obecní výbor schválil podmínky pro dodávání elektřiny z obecní elektrárny pro soukromé účely. Veškeré instalace rozvodů měla realizovat obec na náklady zájemce, případně u vnitřních instalací mohla toto provést i vybraná elektrotechnická firma po

⁸⁹⁹ Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommissí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova na roky 1885 a 1886, Praha 1890, s. 177-178

⁹⁰⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/50, OV 3. 8. 1892, k. 280

⁹⁰¹ LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XIX, 25. 11. 1892

⁹⁰² Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída ..., Díl II./2..., s. 41n

⁹⁰³ AHMP, AMK, 748, 3-3/51, OV 5. 4. 1893, k. 280

⁹⁰⁴ AHMP, AMK, 748, 3-3/52, OV 2. 5. 1894, k. 280

⁹⁰⁵ Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommissí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova na rok 1895, Praha 1897, s. 282-283

schválení obcí. Kromě odběru elektřiny⁹⁰⁶ měla být placena z každé žárovky paušální částka 1 – 2 zlaté ročně podle její svítivosti pokud žárovka svítila méně než 1000 hodin ročně. Pro větší spotřebu byly stanoveny procentní slevy.⁹⁰⁷

Veřejné osvětlení se poprvé rozsvítilo 18. 10. 1895. Současně byla uzavřena na dalších 10 let smlouva s Belgickou plynárnou na dodávání plynu pro soukromé účely v Karlíně, za což měla obec odvádět ročně 5000 zl.⁹⁰⁸ Nad obecní elektrárnou měla dohlížet správní rada, která byla poprvé zvolena v dubnu 1896.⁹⁰⁹

Karlín tak, pokud jde o elektrifikaci, mohl být vzorem i pro Prahu, kde bylo na konci roku 1894 instalováno veřejné elektrické osvětlení pouze na Václavském náměstí. To ale začalo plně fungovat až v první polovině roku 1895.⁹¹⁰ Město pak zavádělo elektrické osvětlení pomalu a paralelně zde, na rozdíl od Karlína, stále po dalších téměř 100 let fungovalo elektrické a plynové osvětlení.

Zajímavá pro představu o konkurenci elektřiny a plynu v Karlíně je debata vedená v obecním výboru v souvislosti s návrhem Belgické plynárny v Libni na další prodloužení smlouvy v roce 1903. Člen správní rady Engelmann namítl, že by obec měla podporovat především elektrárnu, která je zatím pasivní. Naopak předkladatel návrhu městské rady Sedlák namítal, že ve všech velkých městech je užíván jak plyn, tak elektřina, navíc do hry vstupují nové zdroje energie, jako je líh nebo benzín, takže se dá předpokládat, že v dlouhodobém horizontu plyn přestane být používán. Navíc nabídka plynárny byla velmi výhodná. Plynárna slíbila za uzavření nové smlouvy a potvrzení monopolu v Karlíně na dalších 10 let zaplatit obci jednorázově 40 000 K. a pak každý rok platit 16 000 K. To mělo během 60 let přinést městu dalších 960 000 K. Návrh byl až na dva hlasy schválen.⁹¹¹

V roce 1901 elektrárna skutečně byla stále pasivní, když náklady na její provoz představovaly 117 317 K. a zisk 113 410 K. Na druhou stranu ale obec v tomto roce do fondu elektrárny

⁹⁰⁶ Při osvětlení se platila cena 3 kr. za 1 kW a za pohon pro elektrické motory 28 kr. za 1 kW.

⁹⁰⁷ AHMP, AMK, 748, 3-3/53, OV 10. 4. 1895, k. 280

⁹⁰⁸ Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova na rok 1895, Praha 1897, s. 282

⁹⁰⁹ Zvolení byli starosta Jan Topinka, radní Václav Sviták, Leopold Kraus a Josef Engelman a zastupitelé Bohumil Štěrbá, Hugo Demartini a Jindřich Ronz, který od roku 1897 radě předsedal. (AHMP, AMK, 748, 3-3/54, OV 15. 4. 1896, k. 280)

⁹¹⁰ Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1893 a 1894, Praha 1896, s. 162

⁹¹¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/61, OV 22. 4. 1903, k. 281

například neodvedla nic za osvětlování ulic.⁹¹² O deset let později již elektrárna vydělávala. V roce 1912 náklady činily 280 912 K. a zisk 439 764 K. Čistý zisk tak byl 158 852 K.⁹¹³

V případě Karlína se tak stavba obecní elektrárny ukázala být nejen dobrým krokem z pohledu možnosti kontroly využívání elektřiny v obci a možnosti regulace cenové politiky, která se ukázala jako jeden z problematických bodů spolupráce se soukromou plynárnou, ale i výnosným podnikem, který do obecního rozpočtu v roce 1912 přispíval již 10 % jeho příjmů. Velká výnosnost i malokapacitních komunálních elektráren přitom koresponduje například i se zjištěními pro moravská a slezská města.⁹¹⁴

Zároveň ale tento příklad ukazuje, že další alternativou vedle provozování vlastního městského podniku mohlo být i uzavírání monopolních smluv se soukromými dodavateli, jako se to v roce 1903 stalo s plynárnou v Libni, která také ročně přispívala do obecní kasy, byť řádově nižší částkou.

8.3.2 Nový Karlín na Invalidovně

Zakoupení louky na Invalidovně⁹¹⁵ a její rozparcelování a prodej za účelem vystavení nové výstavné čtvrti nazývané v dobových materiálech Nový Karlín bylo významným počinem obecní samosprávy v rámci boje proti dlouhodobému trápení Karlína, kterým byl stísněný prostor a nemožnost dalšího stavebního rozvoje a tím i růstu. Na jedné straně vrch Vítkov, na druhé Praha, na třetí pak Vltava. To byly přirozené hranice Karlína, které nešlo nijak překročit. Jediným rozvojovým územím tak mohly být louky na východ a západ od Invalidovny, které byly v majetku Strozziho nadace Invalidovnu vlastníci. Ty ale od první poloviny 19. století využívalo vojsko jako cvičiště a střelnice.

⁹¹² AHMP, AMK, 748, 3-3/60, OV 18. 12. 1902, k. 281

⁹¹³ AHMP, AMK, 748, 3-3/70, OV 30. 12. 1913, k. 284

⁹¹⁴ Pavel Kladiwa, Elektrifikace municipalit na Moravě a v Rakouském Slezsku do 1. světové války, In. Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918, Ostrava 2009, s. 358

⁹¹⁵ *Financování celé Invalidovny bylo placeno z nadace ustavené hrabětem Petrem Strozziem, který zemřel v roce 1664 a veškerý majetek odkázal k účelu vybudování invalidovny, která se měla starat o zraněné a invalidní vojáky. Pozemky ke stavbě Invalidovny byly zakoupeny v roce 1729 za 35 000 zl. na tehdejší řídké obydleném Špitálském poli v pozdějším Karlíně. Brzy se ukázalo, že původně zamýšlený obří komplex pro 4000 invalidů, jejich rodiny a pomocný personál nebude možné z prostředků nadace zaplatit, a proto došlo k úpravě původního Dientzenhoferova projektu v tom směru, že byla postavena pouze jedna část s veškerými funkcemi celého plánovaného komplexu. V době vlády Marie Terezie došlo k zestátnění Invalidovny. Tento stav trval do roku 1874, kdy císař rozhodl o vyjmutí Invalidovny z eráru a opětném obnovení Strozziho nadace, která měla Invalidovnu i přilehlé pozemky spravovat. V roce 1854 sídlilo v Invalidovně celkem 17 důstojníků, 1115 vojínů, 134 žen a 132 dětí, které zde měly i dvojtřídní školu. Na západní i východní straně Invalidovny byly dvě louky, které byly od první poloviny 19. století využívány jako vojenské cvičiště a střelnice. Invalidovna a Karlín žily do značné míry odděleně a jejich obyvatelé se příliš nestýkali.* (A. Müllerová – J.B. Novák, Karlínská Invalidovna, Praha 1848)

První myšlenky na nákup těchto luk se objevily již v 60. letech, kdy v roce 1865 tento návrh přednesl v obecním výboru obchodník a obecní zastupitel Adolf Keck. Od 70. let pak začala obec v tomto směru činit první kroky a probíhala jednání s nadací Stozziho, která vlastnila Invalidovnu, dále s vojenskými i finančními úřady. Dokonce v této věci byla vypravena deputace do Vídně k císaři. Předběžný souhlas úřadu nakonec narazil na to, že se Karlínu nepodařilo najít jiný vhodný pozemek, který by mohl vojsku nabídnout místo dosavadního cvičiště.⁹¹⁶

Následovalo dvacet let, kdy celá věc spala, a Karlín žádné kroky k získání louky na Invalidovně nečinil. Znovu se daly věci do pohybu až v roce 1892, kdy obecní výbor po obsáhlém referátu obecního tajemníka Karla Čížka o právních, hospodářských i vojenských poměrech západní louky na Invalidovně, pověřil obecní radu, aby zjistila, zda se nezměnila situace a nebylo by možno louku odkoupit.⁹¹⁷ Vše ale postupovalo velmi pomalu a až v roce 1895 pověřil obecní výbor radu, aby se na příslušných místech zasadila o převod invalidní louky do majetku obce. Zároveň bylo rozhodnuto o vyslání deputace do Vídně k císaři v této věci.⁹¹⁸

V roce 1896 nechal Karlín vypracovat předběžné polohopisné a regulační plány příslušných pozemků, které byly schváleny zemským výborem. Zároveň byla pečlivě hlášena veškerá nebezpečí spojená s vojenskými střelbami a bylo naléháno na přeložení střelnice pryč z Karlína. To se povedlo v roce 1897, kdy se vojenská střelnice přesunula do Kobylis. V té době také byly plány spolu s vypracovaným pamětním spisem a žádostí o prodej pozemků předloženy ministerstvu vnitra. To si vyžádalo stanovisko ministerstva války a zde se pomyslná kola zasekla.⁹¹⁹ Vojáci odmítli prodej louky. Obecní výbor pak v reakci na toto stanovisko schválil návrh Josefa Engelmana, aby obec našla v blízkém okolí Prahy pozemky, které by mohly vyhovovat jako náhrada.⁹²⁰

Byla sestavena nejprve sedmičlenná a později tříčlenná komise sestávající se z Jana Topinky, Václava Nekvasila a Jindřicha Ronze, která vedla veškerá jednání v dané věci spolu s ředitelem obecního úřadu Jaroslavem Svátkem a měla tak v následujících letech lví podíl na dotažení odkoupení pozemků do konce. Komise vyhledala vhodné pozemky o rozloze 100 jiter pro možné vojenské cvičiště ve Starých Strašnicích. Bylo dohodnuto nakoupit tyto

⁹¹⁶ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 131

⁹¹⁷ AHMP, AMK, 748, 3-3/50, OV 3. 8. 1892, k. 280

⁹¹⁸ AHMP, AMK, 748, 3-3/53, OV 9. 10. 1895, k. 280

⁹¹⁹ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 133

⁹²⁰ AHMP, AMK, 748, 3-3/56, OV 10. 8. 1898, k. 281

pozemky za 240 000 zl., což bylo kryto půjčkou u Občanské záložny v Karlíně, a prozatím je pronajmout původnímu majiteli Janu Bečvářovi.⁹²¹

Na počátku roku 1900 si vzal Karlín u Zemské banky půjčku ve výši 4 milionů K. určenou zejména na výkup pozemků. Ministerstvo války požadovalo pro Strozziho nadaci za pozemky první tzv. malé louky invalidní o velikosti 14 ha a 9499 m² 1 600 000 K., na což Karlín v sezení obecního výboru dne 29. 9. 1900 přistoupil a vymínil si na 25 let předkupní právo ke všem dalším pozemkům patřícím k Invalidovně. Podle smlouvy o budoucí kupní smlouvě byla zaplacená záloha ve výši desetiny ceny a zbytek měl být doplacen při předání louky do držení Karlína. Společně s touto smlouvou obecní výbor schválil 40 letý pronájem pozemků ve Starých Strašnicích vojsku za roční nájem 22 520 K. a zavázal se tyto pozemky potřebným způsobem upravit. V závěru sezení obecní výbor vyslovil poděkování členům karlínské komise a starosta Lokay vyslovil přání, aby „...z dnešního usnesení Karlínu vzešlo požehnání“.⁹²²

V následujících letech 1901 a 1902 byly zpracovány definitivní polohopisné a regulační plány Invalidovny a vypořádány podané námítky. Autorem regulačního plánu byl stavitel a radní Bohumil Štěrba, který zároveň později patřil k významným kupcům parcel. Koupená louka byla rozdělena celkem do 13 bloků. Tyto byly dále rozděleny na stavební parcely pro jednotlivé domy. Zřízeno bylo také náměstí pojmenované po F. L. Riegrovi a Kaizlovy sady pojmenované po nedávno zemřelém ministrovi financí. Vystavena byla také reprezentativní budova školy. Jestliže dosavadní plocha Karlína bez Invalidovny představovala 113 ha a 2373 m², tak nové území představovalo zhruba 13 % dosud využitých ploch.

Obecní výbor schválil první tři žádosti o koupě pozemků ve svém sezení dne 18. 12. 1902.⁹²³ Karlínská samospráva od počátku nastavila přísná pravidla, jejichž cílem bylo zabránit spekulacím s pozemky, vyšroubování jejich cen a zastavění nové čtvrti maximálně ekonomicky efektivními domy, které by ovšem narušovaly ráz čtvrti a vzájemně si snižovaly úroveň bydlení. Pozemky proto byly prodávány za dopředu dané ceny, aby se předešlo smlouvání a protekci. Stavba musela začít do jednoho roku a jednoho dne od koupě pozemku a v roce 1907 obecní výbor zakázal, aby byly pozemky přeprodávány pokud na nich nebyl předtím vystaven dům.⁹²⁴

⁹²¹ AHMP, AMK, 748, 3-3/57, OV 4. 6. 1899, k. 281

⁹²² AHMP, AMK, 748, 3-3/58, OV 29. 9. 1900, k. 281

⁹²³ AHMP, AMK, 748, 3-3/60, OV 18. 12. 1902, k. 281

⁹²⁴ AHMP, AMK, 748, 3-3/65, OV 20. 2. 1907, k. 281

Ceny pozemků se pohybovaly od 110 do 180 K. za čtvereční sáh pozemku. Ceny jednotlivých stavebních parcel se tak pohybovaly od 10 do 36 tisíc K.⁹²⁵ Nejednalo se o ceny nijak přemrštěné a je zřejmé, že ze strany Karlína nebyly sledovány pouze úzce ekonomické zájmy.

Měly být stavěny pouze třípatrové domy, výjimečně domy nižší, ale nikoli vyšší. Stavební parcely byly rozvrženy tak, aby do domů šel dostatek světla a měly výhled do zeleně, ať už na vrch Vítkov, kde ve výhledu neměly bránit příliš vysoké budovy nebo do zřízených sadů. Karlín nově vzniklé ulice vybavil vším potřebným, jako byly rozvody vody, kanalizace a elektrické vedení. U výrazných nárožních budov si Karlín vymínil povinnost stavebníka řídit se závazným architektonickým návrhem. Tovární provozy měly být umístěny na místě zrušených hřbitovů (evangelického a vojenského) za školou, kde měly vzdušné proudy odnášet kouř směrem k vrchu Vítkov, aniž by zamořovaly obydlené oblasti. Během dvou let se postavilo celkem 25 domů. V roce 1905 byly zatím podle Karlínských listů postaveny další 4 domy, 11 bylo rozestavěných a bylo prodáno dalších 11 parcel, kde se stavba domů chystala. Nová čtvrť měla ale údajně vliv i na rozvoj zástavby ve staré části Karlína, kde docházelo k několika výstavným renovacím a přestavbám.⁹²⁶

I při dnešní procházce Novým Karlínem je zřejmé, že tato čtvrť byla stavěna pro obyvatele s vyššími příjmy, což bylo i předmětem kritiky. Jak v jednom z dalších článků konstatovaly Karlínské listy, které kromě výstavnosti nové čtvrti upozorňují na drahé činže: „*Zdá se to být čtvrť bohatých a pro nezámožné je to zapovězené ovoce.*“ Karlínské listy dále upozorňují, že případy, kdy by bylo možno najmout pouze byt složený z pokoje a kuchyně, jsou zde zcela výjimečné. Vyzývají k tomu, aby se část Nového Karlína zastavěla i dělnickými byty, protože ty v Karlíně chybí a mohou přinést větší spotřebu a zisky pro živnostníky, než „*nóbl partaje*“.⁹²⁷

Na příkladu nákupu pozemků na Invalidovně je zjevná schopnost karlínských komunálních elit realizovat i velmi nákladné projekty. Jen v prvních třech letech 20. století si Karlín půjčil 8 milionů K., z nichž značná část šla na nákup invalidních pozemků a úpravu do podoby stavebních parcel včetně příslušného zasíťování. Přestože šlo o podnik velmi drahý, tak karlínská samospráva nepostupovala pouze čistě ekonomicky s cílem získat prodejem parcel maximální finanční zisk. Důraz byl kladen i na estetická a zdravotní hlediska v souladu s moderními zásadami výstavby městských čtvrtí, jejichž cílem vedle uspokojování potřeb

⁹²⁵ AHMP, AMK, 748, 3-3/61, OV 11. 2. 1903, k. 281

⁹²⁶ Karlínské listy, 27. 2. 1904 a 15. 4. 1905

⁹²⁷ Karlínské listy, 20. 10. 1906

bydlení středních a vyšších vrstev bylo i uspokojení potřeby po kultivaci veřejného prostoru, ať už umístěním výstavných veřejných budov (Národní dům, škola) nebo zeleně.⁹²⁸

Výstavnost nové secesní čtvrti ukazuje na to, že si zde příslušníci komunální elity nestavěly domy pro rychlý zisk, ale domy, v nichž chtěli bydlet a často také bydleli. Ne náhodou při sčítání lidu v roce 1910 v těchto nových domech již bydleli i špičky magistrátu, jako byl ředitel obecního úřadu Jaroslav Svátek nebo městský inženýr Karel Mašek z Maasburgu. Ti pak zpětně měli samozřejmě moc a motivaci podobu čtvrti ovlivňovat. Nová čtvrť navíc přitahovala i velmi zámožné obyvatele, kteří si tuto část města vybrali jako rezidenční bydlení, aniž by je jinak s Karlínem něco spojovalo, čemuž odpovídaly i vysoké činže.⁹²⁹

Vzhledem k úspěchu prvního projektu se západní loukou na Invalidovně začala samospráva v roce 1909 vyjednávat s vojenským erárem i o prodeji východní louky. Do první světové války se ale jednání nepovedlo dovést do konce.⁹³⁰ Karlínská samospráva v roce 1909 začala s vojenským erárem jednat i o prodeji druhé

8.3.3 Libeňský přístav

Na rozdíl od Karlína byla libeňská samospráva v investicích do infrastruktury zdrženlivější, a tak v podstatě jediným realizovaným projektem, který měl obci v budoucnu produkovat zisk, byl libeňský přístav s výkladištěm.

S myšlenkou na zbudování přístavu v Libni přišli na zasedání obecní rady dne 24. 9. 1884 dva libeňští zastupitelé, lékárník Josef Müldner a hostinský František Deutsch, kteří se jako hosté Spolku pro Labe z Ústí nad Labem zúčastnili plavby z Prahy do Litoměřic, kterou lze považovat za jakýsi symbolický počátek nových snah o přestavbu labsko-vltavské vodní cesty.⁹³¹ Cílem cesty bylo prozkoumat možnosti využití této vodní cesty pro lodní dopravu. Müldnerovi a Deutschovi se podařilo přesvědčit obecní radu, aby myšlenku podpořila a podala žádost o zřízení přístaviště. Zároveň byla ustanovena obecní radou komise, která se měla touto věcí zabývat a myšlenku propagovat.⁹³²

⁹²⁸ Hanns Haas – Hannes Stekl, Einleitung, In. Hanns Haas – Hannes Stekl, Bürgertum in der Habsburgermonarchie IV – Bürgerliche Selbstdarstellungen, Städtebau, architektur, Denkmäler, Wien – Köln – Weimar 1995, s. 10

⁹²⁹ *V domě stavitele Štěrby takto v devítipokojovém bytě bydlel například velkostatkář Max Passer s rodinou a služebnictvem. Passer přitom zřejmě kromě bydlení neměl s Karlínem nic společného. V domě platil velmi vysoký nájem ve výši 3600 K. ročně. Za rok tak na nájmu zaplatil třetinu toho, co stály levnější parcely na stavbu domů v této části města.* (AHMP, VSL 1910, k. 852)

⁹³⁰ Národní listy, 27. 11. 1928

⁹³¹ Vincenc Wagner, Pamětní spis za příčinou otevření přístavu v Holešovicích, Praha 1894, s. 83

⁹³² AHMP, AML, 1, s. 260

Plavba po Vltavě a Labi měla svoji dlouhou tradici. Oba toky byly po staletí upravovány tak, aby vyhovovaly co možná nejvíce lodní dopravě. V 80. letech 19. století můžeme hledat počátek nového přístupu k využití obou vodních toků. Namísto starších přístupů, kdy byly toky regulovány především zeštíhlením a tím i prohloubením koryta řek, se začaly více prosazovat názory, že je tento způsob regulace nedostatečný a že je nutné řeky kanalizovat a vybavit jezy se zdymadly, čímž by se dosáhlo minimální hloubky Vltavy 2,1 metru, která umožňovala plavbu standardizovaných člunů o nosnosti 650 – 1000 tun nákladu. Součástí úpravy vodních cest mělo být i vybudování moderních zimních a obchodních přístavů, které by umožňovaly přezimování bez rizika poškození lodí ledem, ale i možnost překládání zboží na železniční dopravu, možnost skladování zboží apod. Pražská aglomerace v té době měla jediný plnohodnotný přístav v Karlíně, který byl ovšem pro očekávaný objem lodní dopravy nedostačující.

Myšlenka na zřízení výkladiště v Libni byla vlastně zcela logická. Průmyslové podnikání v Libni se mohlo opírat o dvě velké výhody. Jednak měla Libeň množství nezastavěných levných pozemků vhodných k výstavbě továrních provozů, ale i skladišť, a jednak měla, na rozdíl třeba od Holešovic, dobré napojení na železnici. Díky poloze u Vltavy se nabízelo jak využití lodní dopravy pro účely dopravy zboží do a z libeňských průmyslových podniků, tak i snadné překládání zboží z člunů na železnici. Vzhledem k tomu, že tok Vltavy byl u libeňského břehu příliš prudký, než aby tam mohly bez ochranné hráze kotvit lodě, bylo předpokladem širšího využití lodní dopravy v Libni právě zbudování přístavu.

Komise připravila a v červnu 1885 následně vydala brožuru *Návrh zřízení hlavního přístavu pražsko-libeňského s loděnicí a přístavním průplavem v Libni*, která byla podle slov autorů myšlena jako apel libeňské samosprávy na českou veřejnost. V první části se autoři zeširoka zabývají výhodami lodní dopravy ve světě, historickou regulací vodních toků a stavbou sítě vodních cest v Německu a ve Francii. V druhé části pak propagují projekt labsko-dunajského průplavu, který měl umožnit, aby Praha nebyla na periférii vodních cest, a zvláště pak splavnění Vltavy a Labe od Prahy k hranicím. V poslední části už líčí nutnost stavby moderního přístavu pro Prahu. Vzhledem k výhodnému napojení na komunikace a hlavně na železnici doporučili pro stavbu přístavu Libeň, která se podle autorů hodila k tomuto účelu více než sousední Holešovice, kde napojení na dráhu a na komunikace chybělo. V návrhu toho, jak by měl přístav vypadat, počítali autoři s vybudováním mostu do Holešovic a napojením přístavu přímo na severozápadní dráhu, jejíž nádraží stálo blízko u řeky. Dále

autoři vypočítávají libeňské továrny a odhadují, jak by asi využily lodní dopravu.⁹³³ Také upozornili, že v Libni jsou levné pozemky na stavbu skladišť.⁹³⁴

Přístav v Libni měl ale hned dva konkurenty, jednak přístav v Karlíně a jednak nově zamýšlený přístav v Holešovicích. Myšlenka na zbudování přístavu v Holešovicích padla již na památné plavbě do Litoměřic. Do zápisu z této plavby prosadil předseda pražské obchodní a živnostenské komory Bohumil Bondy poznámku, že pražská komora podporuje stavbu pražského přístavu na holešovické pláni.⁹³⁵ Právě Bondy a dále také civilní inženýr a poslanec zemského sněmu i říšské rady Jan Kaftan, který později významně zasáhl do stavby libeňského výkladiště, byli největšími propagátory stavby přístavu v Holešovicích. Na stavbě se podle původních předpokladů měla podílet samotná Praha, to ovšem pouze do okamžiku, kdy se ukázalo jako reálné, že by se stavby ujal sám stát.⁹³⁶

Libeňští zastupitelé si byli vědomi toho, že pro případné prosazení podpory výstavby výkladiště je nutné jeho stavbu zpropagovat jako lepší řešení ve srovnání s přístavy v Holešovicích i Karlíně. První plány libeňského výkladiště byly zhotoveny technickou kanceláří Reiter & Štěpán na konci roku 1885.⁹³⁷ a byly následně otištěny v Časopise inženýrů a architektů.⁹³⁸

V souvislosti s vítězstvím Občanského klubu v roce 1886 byl projekt výkladiště upozaděn. Klub totiž spíše preferoval regulaci potoka Rokytky. Naděje na subvence ze strany státu nebo země v tomto období přitom navíc spíše vyhasínaly.⁹³⁹

Nepochybně zde hrál významnou roli vliv pražských a karlínských politiků, s nimiž se libeňské elity nemohly rovnat. Za Prahu je třeba jmenovat Jana Kaftana, za Karlín pak stavitele Václava Nekvasila, který například hájil zachování karlínského přístavu v jednání Komitě pro splavnění Vltavy dne 15. 6. 1885.⁹⁴⁰ Jak Karlín, tak Praha měly samozřejmě

⁹³³ *Broscheho lihovar například spotřeboval 10 vagónů uhlí denně, Perutzova přádelna zase dovážela z Hamburku vlnu, stejně jako Brosche melasu a Urbach suroviny pro svoji mydlárnu.*

⁹³⁴ Návrh zřízení hlavního přístavu pražsko-libeňského s loděnicí a přístavním průplavem v Libni, Praha 1885

⁹³⁵ Vincenc Wagner, Pamětní spis..., s. 83

⁹³⁶ Vincenc Wagner, Pamětní spis..., s. 85-87

⁹³⁷ AHMP, AML, 149, 84/140-4, k. 83

⁹³⁸ AHMP, AML, 1, s. 306

⁹³⁹ *Od srpna 1888 prováděl ing. Hugo Franzl z technického odboru místodržitelství situační a hydrotechnické zobrazení části Vltavy mezi Císařskou loukou na Smíchově až po Císařský ostrov v Holešovicích. Výsledky šetření zaslalo místodržitelství libeňské obecní radě v březnu 1889. Kromě poděkování za aktivní účast na veřejné debatě a pomoc při technickém průzkumu řeky obsahoval dopis i rozhodnutí, že přístav s výkladištěm v Libni není potřeba. Za výhodnější variantu bylo považováno rozšíření přístavu v Karlíně a výstavba velkého přístavu v Holešovicích.* (AHMP, AML, 188, 4-7/3-9, k. 137; Vincenc Wagner, Pamětní spis..., s. 91-92)

⁹⁴⁰ Národní listy, 19. 6. 1885

zájem na tom, aby přístav, navíc z velké části financovaný státem, byl právě na jejich území. Naopak Libni zcela chybělo zastoupení obecních politiků v zákonodárných sborech a velké průmyslové podniky, které stály převážně na hranici Libně a Karlína, se nijak výrazně nezasazovaly o to, aby byl přístav v Libni a nikoli v Karlíně. Například v případě Českomoravské továrny pak mohl hrát určitou roli i fakt, že ve správní radě této strojírny bylo zastoupeno hned několik karlínských podnikatelů a členů jeho obecní samosprávy.

V roce 1889 se k moci v Libni dostali opět zástupci Občanské besedy, kteří se o stavbu přístavu zasazovali. Největší propagátor František Deutsch potom prosadil schůzku s Janem Kaftanem, poslancem a projektantem, který byl referentem návrhu na zřízení pražsko-holešovického přístavu na zemském sněmu.⁹⁴¹ Kaftan během schůzky sdělil, že Libeň má v ústí Rokytky přirozené výkladiště. Pod dojmem schůzky a s podporou následně Kaftanovy přednášky uspořádané v Libni⁹⁴² obecní zastupitelé jednohlasně schválili koupi potřebných pozemků na stavbu přístavu a zároveň bylo rozhodnuto, že zakázka na vypracování nových plánů bude svěřena právě Kaftanovi.⁹⁴³ Svoji koncepci vysvětlil Kaftan na veřejné přednášce konané na velikonoční pondělí 30. 3. 1891 v sále hostince U Deutschů, jejíž znění přinesly následující den Národní listy. Kaftan mimo jiné ujistil, že nepůjde o konkurenci přístavů v Karlíně a Holešovicích, protože libeňský přístav bude sloužit především potřebám Libně, Vysočan a menších obcí v jejich sousedství. Přístavy se naopak měly vzájemně doplňovat.⁹⁴⁴ V této fázi tedy již libeňské zastupitele opustila myšlenka na získání větší státní podpory a vybudování velkého přístavu, který by byl srovnatelný s holešovickým projektem.

Kaftan odevzdal technickou zprávu a plány v dubnu 1891.⁹⁴⁵ V následném zasedání obecní rady bylo rozhodnuto předložit plány ke schválení obecnímu výboru, zahájit jednání se severozápadní dráhou o napojení vlečky, nechat zhotovit kopie plánů a vystavit je na Jubilejní výstavě v Praze. V červenci pak obecní úřad odeslal plány na místodržitelství spolu s žádostí o povolení stavby přístavu.⁹⁴⁶ Po zapracování připomínek týkajících se například otázky rozvodnění potoka Rokytky jako rizika pro přístav byl projekt schválen. V červenci 1893 pak byla vybrána firma Vojtěcha Lanny jako zhotovitel. Stavitelství Vojtěcha Lanny mělo v té době faktický monopol na veškeré vodní stavby v Čechách a podílelo se i na stavbě přístavu v Holešovicích, která probíhala od roku 1892. Lanna nejprve podstatně změnil plány přístavu.

⁹⁴¹ AHMP, AML, 4, s. 278

⁹⁴² AHMP, AML, 4, s. 284

⁹⁴³ AHMP, AML, 2, s. 65

⁹⁴⁴ Národní listy, 31. 3. 1891

⁹⁴⁵ AHMP, AML, 188, 4-7/4a-3, k. 137

⁹⁴⁶ AHMP, AML, 188, 4-7/2a-9, k. 137

Důvodem bylo především to, že se v době po vypracování Kaftanových plánů prosadila myšlenka, že se hloubka Vltavy upraví tak, aby se po ní mohly plavit lodě o nosnosti až 700 tun. Libeň se rozhodla využít nových možností a postavit výkladiště pro větší lodě.⁹⁴⁷

Lanna plány předložil na schůzi obecního výboru 28. 3. 1894. Náklad na stavbu výkladiště vypočetl na 177 596 zlatých. V této částce byla započtena i Kaftanem navržená, i když také trochu pozměněná, částečná kanalizace Libně, dále regulace Rokytky v jejím dolním toku a výstavba části povltavské silnice.⁹⁴⁸ Nový projekt musel být znovu schválen komisí místodržitelství a v letních měsících roku 1894 začala Lannova stavební společnost stavět.

Konečný účet vystavil Lanna 1. 9. 1896 na částku 256 000 zlatých. Kromě samotného výkladiště zahrnoval i částku za stavbu povltavské silnice (50 870 zl.), úpravu Rokytky a stavbu nového mostu (18 833 zl.) a různé další menší položky.⁹⁴⁹ Celkový náklad na výkladiště nakonec i s vykoupenými pozemky dosáhl zhruba 400 000 zlatých.⁹⁵⁰

Ani poté, co se obec rozhodla investovat do stavby výkladiště z vlastních prostředků, nerezignovalo obecní zastupitelstvo na snahu získat alespoň některé subvence ze státních nebo zemských fondů. Nejprve počátkem ledna zažádala obecní rada o subvenci zemský sněm.⁹⁵¹ Zemský výbor si vyžádal obecní účty za poslední léta a dále také plány a rozpočty výkladiště a řadu dalších údajů k posouzení žádosti a na příští tři roky se odmlčel. Po urgencích se nakonec podařilo prosadit subvenci 10 000 zlatých do rozpočtu na rok 1898, tyto peníze byly obci vyplaceny až v říjnu toho roku.⁹⁵²

Ještě méně úspěšná byla obec se svými žádostmi adresovanými poslanecké sněmovně říšské rady a místodržitelství, kde nepochodila vůbec. Zatímco byl tedy pražský přístav v Holešovicích postavený v letech 1892 – 1894 rovněž Vojtěchem Lannou za 1 240 000 zl. budován ze státních peněz,⁹⁵³ náklady na stavbu výkladiště v Libni, kromě subvence

⁹⁴⁷ Ladislav Hejtmánek, Libeň ..., s. 201

⁹⁴⁸ AHMP, AML, 2, s. 163

⁹⁴⁹ AHMP, AML, 188, 4-7/2-3, k. 137

⁹⁵⁰ Jan Vobořil, Stavba libeňského přístavu – pokus obecní samosprávy o municipální socialismus, In. Radek Pokorný (ed.) Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost, Hradec Králové 2010, s. 431-446

⁹⁵¹ *Jako důvod uvedla to, že výkladiště bude mít význam nejen pro Libeň, ale bude zároveň zprostředkovávat spojení se vzdálenějšími obcemi. Následuje stížnost, že jsou obyvatelé Libně ve velké míře chudí dělníci a že vzhledem k počtu obyvatel vybrala obec pouze 90 000 zlatých přímých daní, což je způsobeno i tím, že továrny mají svá sídla v Praze nebo ve Vídni. Zároveň má obec už více než 700 000 zlatých dluhů. Z toho všeho mělo vyplývat, že obec není sama schopna postavit výkladiště podle všech moderních standardů a dokonce ho bez pomoci nebyla ani schopna dostavět. Navíc až do splavnění Vltavy měla nést obec všechny náklady sama.* (AHMP, AML, 188, 4-7/4e-2, k. 137)

⁹⁵² AHMP, AML, 188, 4-7/4e-9, k. 137

⁹⁵³ Hana Husičková, Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl P-S, Praha 2003, s. 203

10 000 zl. od zemského výboru, nesla obec sama. Neschopnost prosadit získání subvencí ze státního nebo zemského rozpočtu ukazuje i na chybějící síť „vlivných přímluvců“, kterou si začala Libeň v této době teprve budovat.⁹⁵⁴

Očekávání obce, že přístav s výkladištěm bude plnit obecní pokladnu, se vůbec nenaplnilo. Oddalující se splavnění Vltavy pro čluny, s nimiž projekt počítal, ponechávalo výkladiště zcela nevyužité. Velikým kritikem stavby přístavu byli libeňští sociální demokraté, kteří o přístavu psali v Libeňském věstníku jako o „útočišti utopenců“. Zatímco z půjček na jeho stavbu se platilo ročně 13 500 zl. úroků a náklad na jeho údržbu byl ročně 1440 zl., výnos nebyl větší než 1500 zl. ročně, které navíc pocházely z velké části z prodeje ledu libeňským hostinským.⁹⁵⁵ To byl zřejmě i jediný důvod, proč se investovalo do čištění přístavu.

Ačkoli se obec snažila dopředu zjistit, jaký budou mít továrny zájem přístav využívat, tak se tento výzkum opíral o předpoklad dokončení regulace Vltavy, takže jeho výsledky neměly v situaci, kdy se splavnění řeky odkládalo, prakticky žádný význam. Jeho služeb tak využívala ve větší míře pouze Grabova továrna. Dále se zachovaly stvrzenky dokazující, že v menší míře využívala přístav i továrna bratří Prášilů, továrna firmy Orenstein & Koppl vyrábějící železné kolejnice a parní pila Vojtěcha Lanny.⁹⁵⁶

Ani po připojení Libně k Praze v roce 1901 se situace nezlepšila. V době, kdy byla Vltava upravena pro čluny o nosnosti 650 – 1000 tun, tedy v letech 1906 – 1910 už měl holešovický přístav, na rozdíl od libeňského, připojení na železnici. Přístav zůstal dlouho bez většího využití. V roce 1924 zakoupila přístav Vltavsko-labská společnost a zřídila zde opravnu lodí. Proměna libeňského přístavu proběhla v letech 1927 – 1928 v souvislosti se stavbou nového libeňského mostu a přeložení koryta řeky směrem na západ k Holešovicím. V té době byl přístav rovněž propojen slepým ramenem s přístavem karlínským.⁹⁵⁷

Stavba přístavu byla pro libeňskou obec investicí, na kterou připadala v době připojení Libně k Praze téměř třetina všech libeňských dluhů. Předlužení obce znamenalo nejen to, že Libeň musela kvůli neochotě bank poskytovat další úvěry odložit některé další projekty, jako regulaci Rokytky, stavbu vodárny nebo asanaci pravidelně zaplavované libeňské čtvrti tzv.

⁹⁵⁴ *Jedním z těchto přímluvců se stal v budoucnu i Jan Kaftan, který prosazoval zájmy Libně v řadě případů (například v otázce povýšení obce na město nebo spojení obce s Prahou) na půdě zákonodárných sborů nebo ve styku s vídeňskými centrálními úřady.*

⁹⁵⁵ Libeňský věstník, 16. 1. 1900

⁹⁵⁶ AHMP, AML, 188, 4-7/21, k. 137

⁹⁵⁷ Hana Husičková, *Technické památky...*, s. 204

Židovského Města, ale také do jisté míry předurčilo jednání o spojení s Prahou, kdy chudá nevěsta Libeň musela v řadě věcí slevit ze svých požadavků.

9. Jednání o spojení s Prahou

Průběh jednání o připojení pražských předměstských obcí k hlavnímu městu na příkladu Karlína a Libně nabízí celou řadu možností pro komparaci obou obcí. V první řadě jde o faktory ekonomické. Ty můžeme dále rozdělit na otázku financování obecních potřeb a na otázku míry zatížení obyvatel předměstských obcí daněmi, daňovými přírážkami a dalšími dávkami a poplatky. Důležitým faktorem je také otázka realizace společných modernizačních projektů a výhodnost spojení sousedních obcí při jejich realizaci. V neposlední řadě byla důležitá i otázka politického významu tohoto spojení. Vytvoření Velké Prahy bylo vnímáno většinou národa jako národní zájem a aktéři jednání o spojení se měli dle tohoto názoru tomuto zájmu podrobit. V neposlední řadě je pak nutné si také povšimnout toho, jaký byl vztah komunálních elit Karlína a Libně k hlavnímu městu a s tím související míra sebevědomí a lokálního patriotismu, která se projevovala při jednáních. Problematice vytváření velké Prahy se v minulosti věnovala již řada autorů, z nichž je nutné zmínit zejména Peškovu monografii *Od aglomerace k velkoměstu, Praha a středoevropské metropole 1850 – 1920*, kterou navázal na studii Františka Holce nazvanou *Zápas o Velkou Prahu*, jež byla uveřejněna v Pražském sborníku historickém na přelomu 60. a 70. let.⁹⁵⁸ Pešek ve své monografii vyvrátil řadu mýtů o procesu vytváření Velké Prahy.

9.1 Průběh jednání

9.1.1 Karlín

První neúspěšný pokus o spojení Karlína s Prahou se odehrál již v roce 1849, kdy Karlín toto spojení odmítl a dále o něm nebylo jednáno.⁹⁵⁹ První reálná oficiální jednání po odstranění pražských hradeb začala v roce 1880 v souvislosti se snahou Královských Vinohrad a později i Žižkova o napojení na pražský městský vodovod. Pražská radnice pak oslovila roku 1881 i další obce a totiž, Smíchov, Holešovice – Bubny, Vyšehrad, Nusle – Pankrác, Bubeneč, Dejvice a 11. 1. 1882 také Karlín.⁹⁶⁰ Karlín v sezení obecního výboru dne 16. 3. 1882 uznal důležitost otázky spojení obou obcí a zvolil za Karlín 11 člennou komisi, která měla s Prahou

⁹⁵⁸ Jiří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu, Praha a středoevropské metropole 1850 – 1920*, Praha 1999; František Holec, *Zápas o Velkou Prahu*, In. *Pražský sborník historický* 5, Praha 1969 – 1970

⁹⁵⁹ Jiří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu, Praha a středoevropské metropole 1850 – 1920*, Praha 1999, s. 135

⁹⁶⁰ AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, *Karlín – kniha 2*, s. 89

otázku spojení projednat.⁹⁶¹ Za nejzávažnější překážky v jednání byla od počátku považována potravní daň placená v Praze a nestejná výše činžovní daně. Na těchto tématech také první jednání zkrachovala.

Po obnovení jednání po nových vinohradských obecních volbách Praha společně s Královskými Vinohrady vypracovala žádost, jejímiž hlavními požadavky bylo ustanovení třicetileté přechodné doby pro srovnání činžovní daně na předměstích na pražskou úroveň a žádost, aby nebyla přenášena čára potravní daně na budoucí hranice Prahy. Karlín byl dne 10. 12. 1884 požádán, aby se k žádosti připojil, což se také v únoru 1885 stalo. Na straně vídeňské vlády se návrh na takto dlouhou přechodnou dobu neseťkal s nadšením a ministr financí se dne 9. 12. 1886 vyslovil pouze pro desetiletou přechodnou dobu u činžovní daně s tím, že její zvyšování, oproti přání předměstí, mělo následovat hned od prvního roku po připojení.⁹⁶² Předměstí vyslala do Vídně deputaci (za Karlín se jí zúčastnili Václav Lokay a Karel Čížek), která v klubu českých poslanců vysvětlovala, že rozšíření Prahy by obohatilo na činžovní dani pouze státní rozpočet a nikoli Prahu nebo předměstí.

Karlínský obecní výbor se následně dne 10. 2. 1887 rozhodl, po obsáhlém referátu ředitele obecní kanceláře Karla Čížka o problémech spojení, od dalších jednání ustoupit. Ve stejný den se konala zasedání obecních výborů všech ostatních předměstí a i tam byla další jednání pozastavena.⁹⁶³ Ačkoli jednání pokračovala v dalších letech, tak tímto datem, 10. 2. 1887, se naděje na připojení pražských předměstí cestou dohody obcí s Prahou rozplynuly, což ovšem samotní aktéři v té době samozřejmě ještě nemohli vědět. Praktickým výsledkem této první fáze jednání tak bylo pouze připojení Vyšehradu (1883) a Holešovic – Buben (1884).

V roce 1891 byl z iniciativy místodržitelství schválen zákon, kterým byla obcím Karlínu, Smíchovu, Královským Vinohradům, Žižkovu a Nuslím – Podolí přislíbena patnáctiletá přechodná doba, během níž mělo dojít ke srovnání činžovní daně na pražskou úroveň, ovšem pouze v případě, že by připojení obcí proběhlo do 5 let od účinnosti zákona. Tato nabídka

⁹⁶¹ V komisi zasedli přední mužové karlínské komunální politiky (J. Götzl, K. Bursík, V. Nekvasil, J. Ronz, L. Kraus, MUDr. F. Werich, JUDr. V. Svátek, JUDr. E. Kaizl, F. Schüller, V. Lokay), jakož i obecní tajemník Karel Čížek, který se stal při jednáních jednou z klíčových postav. (AHMP, AMK, 748, 3/3-40, OV 16. 3. 1882, k. 279)

⁹⁶² Obhajobu postoje vídeňské vlády spolu s přesvědčivým vyvrácením tradovaného názoru, že hlavním viníkem neúspěchu při jednáních byla právě Vídeň, přinesl Jiří Pešek ve své práci *Od aglomerace k velkoměstu*. Jiří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu...*, s. 50-55, 143-171; Hlas předměstí, 9. 4. 1887

⁹⁶³ AHMP, AMK, 748, 3/3-45, OV 10. 2. 1887, k. 280; AHMP, Sběrka rukopisů, rkp. 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 89-92; Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Královských Vinohradů a Žižkova za léta 1885 a 1886, Praha 1890, s. 4-5

byla identická s pozdějším zákonem pro Vídeň a její předměstí.⁹⁶⁴ Po neúspěšné výzvě pražského primátora Šolce k obnovení jednání z roku 1893, kterou pražská vnitřní předměstí odmítla, došlo k názorové proměně na pražské radnici, jejímž výrazem byla petice vládě z 10. 10. 1896, kterou podepsali zástupci Prahy, Nuslí, Vršovic, Košíř, Střešovic, Dejvic a Bubenče, a v níž požadovali prodloužení platnosti slučovacího zákona o dalších pět let, jakož i rozšíření jeho platnosti kromě 5 obcí, pro něž platil předešlý zákon, ještě na dalších 7 obcí pražské aglomerace⁹⁶⁵ a o prodloužení přechodné lhůty u činžovní daně na 20 let. V následně obnovených jednáních o spojení už Praha jednala o spojení nejen se čtyřmi vnitřními předměstími, ale i s dalšími obcemi pražské aglomerace.⁹⁶⁶

Ačkoli Karlín v té době odmítal iniciativu obcí, které petici podaly, a trval na tom, aby se sjednocení činžovní daně stalo nikoli úpravou předměstské výměry na pražskou úroveň, ale naopak úpravou pražské výměry na tu, která platila na předměstích, tak reflektoval nabídku Prahy na další jednání ze dne 2. 1. 1897.⁹⁶⁷ Schůzka zástupců Prahy, Karlína, Smíchova, Královských Vinohrad a Žižkova se konala dne 11. 2. 1897. Během této schůzky předměstí formulovala své požadavky, kterými spojení s Prahou podmiňovala.⁹⁶⁸ Z obavy z toho, že se Praha spojí s ostatními obcemi, čímž bude otupeno ostří formulovaných podmínek, se na schůzce dne 21. 6. 1897 zástupci předměstí dohodli požadovat pod záminkou hospodářské nevyspělosti dalších obcí, s nimiž Praha jednala, přednostní jednání s Karlínem, Královskými Vinohrady, Žižkovem a Smíchovem.⁹⁶⁹

Sbor obecních starších hlavního města Prahy na základě těchto jednání uložil v sezení dne 6. 9. 1897 obecní radě několik úkolů, jak dále postupovat. Výchozím bodem bylo stále to, že jednání mají pokračovat se všemi obcemi, s nimiž bylo doposud jednáno. Zároveň ale bylo zdůrazněno, že přednost má jednání s Libní a Bubenčí.⁹⁷⁰ V reakci na další petici Prahy za

⁹⁶⁴ Jíří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu...*, s. 152

⁹⁶⁵ *Podolí – Dvorce, Libeň, Vršovice, Košíře, Dejvice, Bubeneč, Střešovice*

⁹⁶⁶ Václav Hrnčíř, *Jednání o sloučení obcí předměstských s Prahou*, In. *Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1898*, Praha 1898, s. 199

⁹⁶⁷ AHMP, *Sbírka rukopisů*, rkp. 7741 – František Kneidl, *Karlín – kniha 2*, s. 92

⁹⁶⁸ *Podmínky předměstí byly: 1) Omezení jednání o rozšíření pouze na obce, které s Prahou přímo sousedí a mají s ní stejná zařízení a stejné potřeby (tzn. kromě předměstí dále Libeň, Nusle – Pankrác, Vršovice, Košíře, Dejvice a Bubeneč). 2) Zachování dosavadní výše činžovní daně na předměstích až do její celostátní úpravy. 3) Nedošlo by k posunu potravní čáry. 4) Autonomie předměstských obcí. Autonomie, kterou získala při spojení vídeňská předměstí, by byla považována za nedostačující. 5) Vypracování nového obecního řádu.*

⁹⁶⁹ *Podle tvrzení předměstí ve veřejné odpovědi sboru obecních starších Prahy měl dle dohody primátor Podlipný předat návrhy předměstí městské radě a následně užším komisím. Místo toho ale městská rada předala věc k rozhodnutí pražskému sboru obecních starších, který se odchýlil ve své petici vládě od dohod s předměstími. V odpovědi v Hlasu národa bylo tvrzení předměstí o dohodě s Podlipným popřeno.* (AHMP, AMK, 322, 1/2, k. 215; *Hlas národa*, 27. 10. 1897)

⁹⁷⁰ František Holec, *Zápas o Velkou Prahu*, s. 124

úpravu přechodné doby pro činžovní daň z 14. 9. 1897 přislíbila v srpnu 1901 vídeňská vláda dvaadvacetiletou přechodnou dobu, která již v té době platila ve Vídni (7 let náběhové období a 15 let na postupnou úpravu sazeb). Ani tento příslib ale předměstí neakceptovala a 24. 12. 1901 ve společném prohlášení odmítla přímé spojení s Prahou a přišla s myšlenkou založení „správní obce“, která by se zabývala pouze společnými věcmi, přičemž předměstí by zůstala samostatná. Tento návrh byl ze strany Prahy 6. 8. 1902 odmítnut.⁹⁷¹ Tím byla v podstatě jednání Karlína a Prahy ukončena.

9.1.2 Libeň

Počátky oficiálních jednání o spojení Libně s Prahou spadají do roku 1896. Nicméně i před počátkem těchto oficiálních rozhovorů už probíhaly různé méně oficiální kontakty. Je zřejmé, že v Libni s budoucím spojením obcí počítali, ale dlouho ho samosprávy vázaly na předchozí spojení Prahy a Karlína. Ačkoli v sezení obecního výboru se tyto návrhy neobjevovaly, tak o tom, že téma spojení bylo v Libni diskutované už mnoho let předtím, svědčí třeba odpověď na jeden z dotazníků okresního výboru z roku 1883⁹⁷² nebo některé rezoluce libeňského Občanského klubu z 80. let.⁹⁷³

Na počátku oficiálních jednání obou obcí stála rozmluva starostů Prahy a Libně o možnosti spojení obou obcí v březnu 1896. Krátce po ní odeslal starosta Libně Alois Cikánek osobní dopis tehdejšímu pražskému primátorovi Čěnkovi Gregorovi. V dopise, jehož koncept se dochoval, Cikánek nastiňuje podmínky, za kterých by Libeň byla ochotna se s Prahou spojit. Především upozornil na nutnost stavby vodárny, kostela, radnice a mostu. Zároveň upozornil, že jde pouze o jeho soukromý názor jakožto znalce místních poměrů. O spojení se prý v Libni zatím příliš nemluví, ale většina obyvatel by prý byla pro. Ke svému dopisu Cikánek připojil opis inventáře obecního jmění a obecní a školní rozpočet na rok 1896.⁹⁷⁴ V srpnu téhož roku pověřila libeňská obecní rada starostu, aby vyjednával o spojení obou obcí⁹⁷⁵ a pražskému sboru obecních starších byl odeslán dopis, v němž byl oficiální požadavek na zahájení jednání na základě požadavků nastíněných starostou Cikánkem.

⁹⁷¹ AHMP, Sbírka rukopisů, 7741 – František Kneidl, Karlín – kniha 2, s. 95

⁹⁷² AHMP, AML, 155, 90/142-11, k. 91

⁹⁷³ *V rezoluci ze srpna 1885, kdy probíhala jednání mezi Prahou a předměstími, žádal Klub, aby pro případ spojení Prahy a Libně požadovala obec prodloužení tramvaje do Libně, vystavění kasáren v Libni a zřízení přístavu. Jinak zastával Klub názor, že v případě spojování obcí by bylo Libni spíše na škodu, kdyby zůstala mimo okruh spojených obcí.* (AHMP, AML, 149, 84/216-2, k. 83) *V únoru 1887 zase klubisté požadovali, aby se Libeň účastnila jednání komise obcí pražské aglomerace o spojení. Ačkoli se nevyjádřili pro nebo proti spojení, očekávali, že spojení Prahy a předměstí proběhne brzy, ať už dobrovolně, nebo z donucení, takže by bylo dobré, aby se obec jednání účastnila a ujasnila si vzájemné požadavky.* (AHMP, AML, 149, 84/216-28, k. 83)

⁹⁷⁴ AHMP, AML, 165, 1-1/9-48, k. 92

⁹⁷⁵ AHMP, AML, 6, s. 284

Pražská rada obecních starších souhlasila s návrhem a o měsíc později byly ve schůzi na staroměstské radnici formulovány libeňské požadavky pro sloučení. Libeň požadovala, aby po spojení nedošlo k posunutí čáry potravní daně a aby byla obci poskytnuta dvacetiletá přechodná lhůta u činžovní daně. Pokud jde o zastoupení Libně v pražské obecní samosprávě, libeňští zástupci souhlasili s pravidly pražského obecního řádu. Dále žádali zřízení magistrátní expozitury v Libni a převzetí obecních úředníků. Poté už jen opakovali požadavky formulované starostou Cikánkem.⁹⁷⁶

Rok 1897 byl rokem útlumu vyjednávání. Zároveň se ale, jak již bylo výše řečeno, sbor obecních starších Prahy usnesl na tom, aby se jednání soustředilo hlavně na jednání s Libní a Bubencí, které neměly tak nerealistické požadavky jako vnitřní předměstí. Kromě realistických požadavků spočívalo kouzlo Libně zejména v jejím nezastavěném území. Po připojení se totiž území Prahy mělo zvětšit o celých 49 %. Praha tak měla získat vítaný prostor pro umístění zejména prostorově náročných továren, skladů apod., u nichž by jinak hrozil odchod z města a tím i finanční ztráta.⁹⁷⁷

Oproti stagnaci jednání v roce 1897 a v první polovině roku 1898 se sešla pouze mezi počátkem července a koncem října 1898 libeňská slučovací komise 11x. Asi nejviditelnějším výsledkem těchto jednání bylo snížení požadované přechodné doby pro zvyšování činžovní daně z 25 na 15 let, což následně 29. 7. 1898 schválil i obecní výbor.⁹⁷⁸

Při společném jednání libeňské a pražské komise, které se konalo na staroměstské radnici 19. 9. 1898, se nakonec nechali zástupci Libně přesvědčit, aby spojení obou obcí nečinili závislým na této podmínce, jejíž splnění není v pravomoci pražské obce, ale vlády. Zároveň zástupci Prahy ubezpečili libeňské, že se z plných sil zasadí o prosazení přechodné doby. Návrh komise pro sloučení Libně s Prahou byl projednán v sezení libeňské obecní rady 19. 10. 1898. Dle vyjádření komise mělo dojít po spojení obou obcí k snížení plateb za vodu z 10 na 7 kr./m³ (to se nakonec prosadit nepodařilo), zároveň zpráva přináší podrobnou analýzu dopadu spojení obou obcí na odváděné daně a konstatuje, že v důsledku spojení dojde k poklesu plateb u malých a středních živnostníků, což bylo vzhledem ke složení obecní

⁹⁷⁶ U požadavku na výstavbu vodárny Praha slíbila, že bude dodávat prozatím vodu z pražských vodáren. U bodu týkajícího se výstavby mostu libeňští zástupci souhlasili s budoucím vybíráním mostného. U bodu výstavby radnice slíbila Praha, že k tomu účelu poskytne libeňský zámeček. V otázce stavby škol, kanalizace a dláždění ulic se obě strany shodly, že jsou v Libni dostatečně zajištěny a další výstavba bude pokračovat podle pražských standardů. Na konci jednání pak zástupci Libně vyslovili přání, aby nebylo po spojení bráněno továrníkům v zakládání nových továren. (AHMP, AML, 165, 1-1/9-43, k. 92)

⁹⁷⁷ Václav Ledvinka – Jiří Pešek: Dějiny měst: Praha, Praha 2000, s. 529

⁹⁷⁸ AHMP, AML, 2, s. 337

samosprávy považováno za důležité.⁹⁷⁹ V sezení libeňského obecního výboru 21. 10. 1898 tak bylo konečně spojení schváleno.⁹⁸⁰

Ačkoli byl návrh schválen v Libni jednohlasně a, podle záznamu v zápise ze sezení obecního výboru, bez debat a za všeobecného nadšení, tak toho Libni mnoho nezaručoval, mimo jiné proto, že celá řada požadavků byla formulována pouze jako přání.⁹⁸¹

Libeňský návrh byl projednán pražskou slučovací komisí a s pozměňovacím návrhem, aby nezměněný status průmyslové pokračovací školy byl formulován pouze jako přání, byla celá věc předložena pražské městské radě s doporučením ke schválení. Zároveň bylo doporučeno pražské městské radě, aby domluvila s Libní a Bubenčí (ta v té době také odeslala své požadavky⁹⁸²), aby si nebraly další půjčky a aby nezvyšovaly platy svým úředníkům. Městská rada tyto podmínky schválila 16. 12. 1898.⁹⁸³ Po dodatečném požadavku Libně, aby byla snížena cena vody⁹⁸⁴ na pražskou úroveň, která byla nižší, a dohodnutí kompromisního řešení desetileté přechodné doby, městská rada Prahy dne 13. 2. 1899 navrhla sboru obecních starších, aby dohodu definitivně potvrdil. Přes protesty zejména pražských staročechů, kteří zejména kritizovali libeňské dluhy, se tak i stalo. Přestože se staročeši pod vedením

⁹⁷⁹ AHMP, AML, 7, s. 260

⁹⁸⁰ AHMP, AML, 2, s. 348

⁹⁸¹ *Libeň se měla připojit s celým svým katastrem jako VIII. městská část. Praha měla převzít všechny majetek i závazky obce s tím, že zvláštní fondy měly zůstat určeny k účelům, k nimž byly zřízeny. To se v Libni týkalo například fondu chudinského, hřbitovního a fondu mateřské školy. Praha měla dále pečovat o libeňské potřeby na základě svého obecního zřízení a jiných platných zákonů. Zvláště se pak zdůrazňovala nutnost zavedení rozvodů říční vody. Praha měla převzít libeňské obecní úředníky a zajistit jim srovnatelné postavení se stejným nebo vyšším platem. Libeň dále požadovala, aby byl zachován dosavadní status průmyslové pokračovací školy. Osoby s libeňskou domovskou příslušností měly automaticky nabýt pražské domovské právo i se všemi výhodami z toho plynoucími (především chudinské zaopatření). Libeňští obyvatelé měli nadále podléhat všem daním, daňovým přírůžkám a poplatkům placeným v Praze. Dávky z nápojů (tzv. pivní krejcar) se měly vybírat do konce roku 1901 a dále se mělo zdanění nápojů dít formou potravní daně, jako tomu bylo v Praze. Další požadavky byly formulovány pouze jako přání. Praha měla zřídit magistrátní expozituru, postavit most pokud možno s elektrickou drahou a rozšířit zámeckou kapli tak, aby vyhovovala potřebám obyvatelstva. Konečně bylo konstatováno, že spojení Prahy a Libně bude mít za následek zařazení Libně do vyšší sazby činžovní daně. Praha se měla zavázat spolu s Libní usilovat o prosazení patnáctileté přechodné doby. Podobně se měla Praha zasadit o to, aby Libeň nebyla pojata do pražské potravní cary, případně aby alespoň nebyla vybírána potravní daň vyšší než ve vnitřním městě.*

⁹⁸² *Požadavky Bubenče byly podobné jako požadavky libeňské. Vedle zavedení vody požadovala Bubenec i zavedení osvětlení, dále měla být co nejdříve provedena kanalizace obce. Co se týče důležitých bodů činžovní a potravní daně, tak byly požadavky zcela shodné s požadavky Libně. (Národní listy, 18. 12. 1898)*

⁹⁸³ Národní listy, 17. 12. 1898

⁹⁸⁴ *Libeňská cena vody byla v té době o 4 krejcarů za m³ vyšší než v Praze, kde se platilo 6 krejcarů za m³. Nakonec byl schválen návrh obecní rady, aby se libeňská sazba platila prvních deset let. (AHMP, AML, 2, s. 374)*

novoměstského majitele domů JUDr. Josefa Mildeho ještě bránili stížností k zemskému výboru a místodržitelství, tak ty rozhodnutí o spojení obou obcí potvrdily.⁹⁸⁵

Proti schválenému spojení se následně z pochopitelných důvodů postavil okresní výbor řízený v té době okresním starostou a dlouholetým karlínským obecním zastupitelem advokátem JUDr. Antonínem Pavlíčkem. Karlínský okres by odloučením Libně přišel o významného daňového poplatníka, který odváděl 22 % všech daní v okrese. Ve svém prohlášení sice uznal důležitost vytvoření Velké Prahy, ale zároveň odmítl, aby se tak dělo na úkor karlínského okresu. Rovněž okresnímu výboru vadilo, že oddělením Libně by se fakticky rozdělil karlínský okres na venkov a Karlín, mezi kterými by chybělo přímě spojení.⁹⁸⁶ Naopak další zainteresované subjekty konkrétně finanční ředitelství, vrchní soud a místodržitelství s připojením Libně k Praze vyslovily souhlas.⁹⁸⁷

Na základě usnesení pražského sboru obecních starších z 13. 2. 1899 vyzvala městská rada v březnu 1899 zemský výbor, aby provedl potřebná jednání a předložil zemskému sněmu příslušné zákony.⁹⁸⁸ Nicméně až v prosinci 1900 se díky osobní intervenci Jana Podlipného a Jana Kaftana (na žádost libeňského starosty) u předsedy komise pro obecní a okresní záležitosti Schwartzeho podařilo prosadit, aby byly předlohy zákonů zařazeny na program jednání 21. 12. 1900. Příslušné zákony byly v zemském sněmu schváleny opět přes protesty staročeků na počátku roku 1901 a císařem signovány v dubnu s účinností od 12. 9. 1901, kdy byla Libeň také slavnostně spojena s Prahou.⁹⁸⁹

⁹⁸⁵ Jiří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu*, s. 166; *Národní listy*, 8. 3. 1899; Ladislav Hejtmánek, *Obecní kronika obce Libeňské od 1. 1. 1896 do 12. 9. 1901*, *Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903*, Praha 1903, s. 165

⁹⁸⁶ Jiří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu...*, s. 166

⁹⁸⁷ AHMP, AML, 165, 1-1/9-4 k. 93

⁹⁸⁸ Karolína Ptáčková – Tomáš Květák, *Městská část Praha 8*, 100. výročí připojení Libně ku Praze, Praha 2001, s. 18

⁹⁸⁹ *V předvečer spojení obou obcí byla Libeň ozdobena národními prapory a místy i prapory v říšských barvách. V osm hodin večer prošel obcí lampiónový průvod s transparenty s nápisem „Libeň-VIII.“. Druhý den ráno nejprve obecní výbor zvolil zástupce, kteří měli obec zastupovat v pražském sboru obecních starších. Poté odjeli radní Filip a Macháček do Prahy, kde Macháček na staroměstské radnici přednesl řeč k primátorovi Srbovi, v které vyslovil přání, aby „...děšť v den tohoto zasnoubení našim městům štěstí a požehnání a spokojenost přinesl, nejen Libni, ale i veškeré Velké Praze...“ Následně odjeli hosté v třiceti povozech do Libně, kde je uvítala slavobrána s nápisy „Vítejte nám“ a „Nuž, již tedy spějeme, Praho, v náruč tvou – buď nám za to vždy matkou pečlivou“. V 10 hodin dorazil místodržitel Coudenhove a spolu s primátorem Srbem a starostou Voctářem přednesl projev. Z mnoha hostů se slavnosti zúčastnili francouzský generální konzul Méraux de Valois, okresní hejtmán Řehák, řada poslanců, ředitel národního divadla Schmoranz, starostové okolních obcí a mnoho dalších. Po projevech podepsali přítomní pamětní spis o spojení obcí. Následovala mše v zámecké kapli a přebrání úřední agendy v budově obecního úřadu. Večer pak následovala slavnost s rozloučením libeňského obecního výboru v restauraci u Deutschů. (Pražský ilustrovaný kurýr, 12. 9. 1901 a 13. 9. 1901)*

9.2 Proč se nepřipojovat?

Odmítavý postoj předměstí k připojení vycházel zejména z obav ze zvýšení daňových odvodů, ať už šlo o činžovní daň nebo daň potravní. Svoje vyjádření tyto názory našly zejména v přesvědčivé analýze zpracované karlínským tajemníkem Karlem Čížkem v roce 1885 a nazvané *Úvaha o spojení obce karlínské s královským hlavním městem Prahou*.⁹⁹⁰ Čížek ve své analýze obsáhle porovnává hospodářské poměry Karlína a Prahy. To, že Čížkův přístup k tématu spojení byl solidní, přiznávali i jeho oponenti. Národní listy, které jinak většinou kritizovaly postoj předměstských obcí, takto jeho práci ocenily: „*Kdo sobě přečetl nedávno vyšlou úvahu o spojení obce karlínské s obcí hlavního města Prahou, kterou z usnesení obecní representace karlínské sepsal ředitel kanceláře tamější obce Karel Čížek, podivil se asi nemálo chladnému, řekli bychom kyselému tónu, v kterém úvaha o jedné z nejdůležitějších záležitostí národa našeho, o otázce Velké Prahy, sepsána byla. Nicméně přiznáváme, že spisovatel přispěl poněkud k objasnění následků, jež by spojení obcí předměstských s hlavním městem na vzájemné hospodářské a správní poměry těchto obcí míti mohlo, a že též ohledně podmínek spojení tohoto učinil některé pokyny, jež zaslouží uvážení.*“⁹⁹¹

A jaké tedy byly problémy, na něž karlínská samospráva ústy tajemníka Čížka upozorňovala? První problematickou otázkou byla činžovní daň, pro niž platily v Praze jiná pravidla než v Karlíně. Ve výsledku poplatník v Praze zaplatil z každých 100 zl. z výnosu domu navíc 12 zl. a 66 kr. oproti majiteli domu v Karlíně.⁹⁹² Při uplatnění sazeb přímých daní platících pro Prahu, by Karlín za rok 1884 odvedl o 54 160 zl. a 60. kr. více než při zachování současného stavu.⁹⁹³ Dalším problémem byla skutečnost, že vybrané peníze by z mnohem větší části šly do eráru a nikoli do obecního rozpočtu, protože by se zmenšil podíl obecních přírůžek na celkové částce. To by v konečném důsledku vedlo k výpadku příjmů Prahy plynoucích z Karlína, který by se musel řešit zvýšením obecních přírůžek.⁹⁹⁴

Druhým sporným bodem byla otázka potravní daně. Ačkoli dochází k závěru, že daňové zatížení v Praze je vyšší a navíc se týká mnohem širšího okruhu zboží, tak na základě porovnání cen přiznává, že v tržních cenách se daňové zatížení neprojevuje a řada komodit je

⁹⁹⁰ Karel Čížek, *Úvaha o spojení obce karlínské s královským hlavním městem Prahou*, Praha – Karlín 1885

⁹⁹¹ Národní listy, 15. 4. 1885

⁹⁹² *Vyšší zatížení majitelů nemovitostí by bylo problematické i proto, že Karlín vykazoval z Prahy i předměstí vůbec největší hypotekární zadlužení na jednotlivých domech.* (Karel Čížek, *Úvaha...*, s. 27)

⁹⁹³ Karel Čížek, *Úvaha...*, s. 6 – 10

⁹⁹⁴ *Tamtéž*, s. 30

naopak v Praze levnější než v Karlíně.⁹⁹⁵ V otázce potravní daně považoval Čížek za palčivou hlavně otázku tranzitního obchodu s obilím a jinými komoditami dopravovanými přes karlínský přístav. Pokud by se na Karlín vztáhly pražské potravní daně, tak by to pro tento obor obchodu znamenalo citelný zásah. Podobně by to bylo i s karlínskými továrnami majícími velkou spotřebu uhlí, které bylo rovněž podrobeno potravní dani. V případě spojení Karlína s Prahou by průmysl a obchod ztrácel díky potravní dani na obilí a uhlí konkurenční výhodu a zřejmě by to dle Čížka vedlo k odchodu velkých továren a obchodníků z Karlína.⁹⁹⁶

V dalších částech přistupuje Čížek k posouzení hospodářského stavu Karlína. Určení příjmů obce rozděluje Čížek na dvě skupiny. V první skupině jsou náklady na správu obce a na údržbu školních budov. Tyto výdaje byly dle Čížka placeny z výnosu obecních správních a školních přírážek. Náklady na zvelebení obce a na modernizační projekty pak byly placeny z výnosu nápojových dávek. Dle Čížka bylo toto financování průhledné a díky očekávanému prodloužení práva vybírat nápojové dávky měl Karlín do budoucna zajištěno financování. Naopak financování výdajů Prahy považoval za neprůhledné. Praha dle Čížka měla před sebou realizaci nákladných podniků, aniž by bylo zřejmé, z čeho je bude financovat.⁹⁹⁷

V závěrečné části Čížek rozebírá podmínky případného spojení. Dle Čížka bylo o všechny potřeby v Karlíně dobře postaráno a obec měla zajištěné finance na další řadu let. Pro řešení otázky, zda spojení realizovat, nebo ne byly dle Čížka podstatné tři faktory. Za prvé výše analyzovaná ekonomická nevýhodnost spojení, za druhé nevyhovující zahrnutí Karlína do karlínského okresu⁹⁹⁸ a za třetí zájem na společné správě, kontrole a reprezentaci obcí pražské aglomerace. Nakonec Čížek navrhl několik pravidel pro případné spojení Karlína s Prahou, z nichž nejpodstatnějším bylo zachování výše i způsobu výběru daní (tedy i činžovní a potravní) i po spojení Karlína s Prahou.⁹⁹⁹ Ačkoliv se Čížek ve svém spise staví po celou dobu k otázce sloučení Karlína s Prahou spíše odmítavě, tak v samém závěru formulací

⁹⁹⁵ Tamtéž, s. 13, 48-49

⁹⁹⁶ Tamtéž, s. 24-25

⁹⁹⁷ Tamtéž, s. 19-20

⁹⁹⁸ *Karlín jakožto správní město okresu ležel na jeho periférii a odvody okresních přírážek značně převyšovaly příjmy z okresních subvencí.* (Tamtéž, s. 33-37)

⁹⁹⁹ *1) přiměřené zastoupení obou obcí v nové samosprávě, 2) Praha převezme veškerá práva a závazky Karlína, stejně jako úřednictvo a služebnictvo, 3) zachování příjmové a výdajové struktury obecního rozpočtu Karlína (tzn. z přírážek se platí správa a z nápojových dávek další podniky), jakož i výše a způsobu vyměřování daní, Karlín nebude muset platit pražskou potravní daň, 4) úprava otázky školních příspěvků po vyčlenění z karlínského okresu, 5) převedení přírážek placených okresu na společnou správu, 6) zachování hospodářské a správní autonomie Karlína, 7) Karlín provede podniky na něž byla již obecním výborem schválena půjčka přes 1 mil. zlatých (meliorace, stavba obecního domu, stavba vodárny, stoky, dlažba, osvětlení atd.), 8) Praha učiní opatření aby se zamezilo znečišťování Vltavy nad Karlínem.* (Tamtéž, s. 39-42)

podmínek toto spojení nezavrhne. Zároveň je ovšem nutné poznamenat, že ve svých podmínkách trvá na zachování karlínské výměry daní, což byl požadavek nereálný.

Druhá Čížkova práce pochází z roku 1887 a jedná se o petici adresovanou vládě a říšské radě, která pod názvem *Petice obce karlínské v příčině sloučení obcí předměstských s královským hlavním městem Prahou* vyšla v Knappově knihtiskárně. V době jejího sepsání již byl znám vládní návrh desetileté přechodné doby u činžovní daně a celá petice je formulována jako výzva vídeňským úřadům, aby nezasahovaly do jednání mezi Prahou a předměstími a aby se neuchýlily ke spojení těchto obcí cestou zákona a tím neobcházely pražské předměstské obce. Na rozdíl od Úvahy je zde již jasně řečeno, že Karlín se s Prahou spojit nechce (dle Čížka ani nemůže). Kroky, které směřovaly ke spojení, tedy především petice Prahy a předměstí z roku 1885, v níž bylo žádáno o třicetiletou přechodnou dobu u činžovní daně, označuje Čížek za akt, ke kterému Karlín přistoupil jenom proto, aby si nepokazil dobré vztahy s hlavním městem. Čížek nepopírá, že Praha a předměstí mají celou řadu společných zájmů, které je vhodné a mnohdy i nutné řešit společně. Toho lze ale podle něj docílit buď dohodami ad hoc a nebo, pokud k dohodě nedojde, nařízením shora. Není proto nutné, aby se obce spojovaly.¹⁰⁰⁰ Jakákoli hrozba většího zatížení břemeny by mohla podle Čížka v Karlíně způsobit snížení výnosů nápojových dávek, z kterých Karlín platil nadstandardní výdaje a především z nich umožňoval milionovou půjčku z roku 1886. Snížení těchto dávek by pak zpětně znamenalo zvýšení obecních přírůžek.¹⁰⁰¹

Na těchto stanoviscích propracovaných v 80. letech Karlem Čížkem vytrval Karlín i v následujících jednáních v 90. letech. V petici podepsané starosty všech čtyřech předměstí zaslané poslancům na říšské radě v listopadu 1891 při schvalování předlohy zákona, v němž byla schválena patnáctiletá přechodná doba, se znovu opakují stejné argumenty a dokonce zde ani nejsou aktualizovaná data a vychází se z údajů na rok 1886. Je zřejmé, že Karlín měl při formulaci této petice hlavní slovo, protože jsou zde přesné citace z Čížkových prací a zvláštní pozornost je věnována Karlínu.

¹⁰⁰⁰ Karel Čížek, *Petice obce karlínské v příčině sloučení obcí předměstských s královským hlavním městem Prahou*, Praha – Karlín 1887, s. 7-8

¹⁰⁰¹ Tamtéž, s. 57

9.3 Postoje karlínské a libeňské elity ke slučování a jejich obhajoba

Postoj komunální elity Karlína k otázce sloučení obce s Prahou se utvářel v průběhu prvních jednání v polovině 80. let, byl následně formován zejména výše uvedenými Čížkovými analýzami a zůstal po celou dobu jednání fakticky konstantní.

Jakousi ideologickou hlásnou troubou odpůrců připojení pak byl regionální tisk, především pak týdeník Hlas předměstí, kde lze k roku 1887 najít celou řadu článků, které se otázkou připojení předměstí k Praze zabývají. Hlas předměstí byl přitom podle deníkových záznamů Edmunda Kaizla financován ze strany obecní samosprávy a Občanské záložny právě s cílem posílit v diskurzu hlasy proti spojení předměstí s Prahou.¹⁰⁰²

V Hlasu předměstí se opakovala Čížkova argumentace, ale objevovaly se zde i další články, které měly přispět k utužení odporu veřejného mínění předměstských obyvatel proti spojení s Prahou. Byly to například články o tom, jak Holešovice po spojení s Prahou upadají a nemohou se domoci částečné samosprávy. Hlavním dopadem pak mělo být zvýšení daní i dalších dávek, úbytek obecního majetku a politická otupělost.¹⁰⁰³

O tom, že tyto články byly tendenční a zdůrazňovaly skutečnosti, které se do koncepce zlé Prahy a ožebračených Holešovic hodily, není pochyb. Na druhou stranu je ovšem nutné přiznat, že předměstí v té době čelila značnému nátlaku, jak ze strany Prahy, tak celé národní společnosti. Rozšiřování Prahy bylo bráno jako národní úkol a nezainteresovaní se příliš nezabývali složitými Čížkovými výpočty a zdrženlivost předměstí nechápali. Karlín i ostatní předměstí se snažila opakovaně tuto argumentaci vyvracet zdůrazňováním toho, že spojení s Prahou by znamenalo jejich zničení a národní věci by nijak výrazně neprospělo. V Předměstských listech, dalším regionálním periodiku, které hájilo zájmy předměstí, vyšla na pokračování ve dnech 1. 12. 1887 a 15. 12. 1887 dlouhá úvaha o tom, nakolik je připojení předměstí k Praze významné pro národ.¹⁰⁰⁴ Pisatel článku zpochybňuje to, že připojením předměstí by značně posílil v Praze český živel. Podle něj by naopak Praha ovlivnila předměstí, kde by národností horlivost upadala. Pražské měšťanstvo označil pisatel za „národnostně mdlé“¹⁰⁰⁵ a kritizoval zneužívání národnostních hesel ke zcela jiným účelům, což národnostní otázku devaluje. Sloučení s Prahou pisatel popisuje těmito slovy: „...*Jest to věc významu čistě lokálního, především pak finančního, jejíž uskutečnění prospělo by značně*

¹⁰⁰² LA PNP, 712 – Kaizl Edmund Břetislav, Deník XV, 3. 10. 1887

¹⁰⁰³ Hlas předměstí, 5. 3. 1887; Hlas předměstí, 16. 4. 1887

¹⁰⁰⁴ Předměstské listy, 1. 12. 1887

¹⁰⁰⁵ Předměstské listy, 15. 12. 1887

mnohým jednotlivcům i kastám jak v předměstích, tak i v městě hlavním, ovšem ale na útraty a citelnou újmu daleko četnějších tříd a širších kruhů obyvatelstva jak zde, tak i mnohem více v předměstích.“ Jednou z hlavních skupin, které by měly ze spojení prospěch, jsou podle pisatele pražští majitelé domů, kteří by se zbavili konkurence předměstských bytů, které oproti bytům v Praze byly levnější při zachování stejného nebo i vyššího komfortu. Nízkými nájmami lákaly předměstské byty celou řadu nájemníků z Prahy k přestěhování na předměstí. Spojení by znamenalo zvýšení dávek majitelům domů na předměstí a potažmo pak i zvýšení nájmů a snížení ceny domů. Tím by odpadla konkurenční výhoda oproti majitelům domů v Praze a nájmů v pražských bytech by opět mohly začít růst. V závěru pisatel opakuje, že hlavním důvodem spojení jsou právě zájmy podobných skupin a jednotlivců a nikoli zájem národní.

Karlín nebyl, na rozdíl od Libně, nikdy v situaci, kdy by musel spoléhat při realizaci nutných modernizačních projektů na Prahu. O základní potřeby bylo v Karlíně dobře postaráno a v mnoha ohledech dokonce lépe než v samotné Praze. Pokud jde o otázku výhodnější realizace modernizačních projektů v rámci sjednocené Velké Prahy, tak tento fakt je nezpochybnitelný, na druhou stranu ale předměstí byla schopna realizovat společné projekty i bez toho, aby se s Prahou musela slučovat. Příkladem může být společná správa vodárny v Káraném, která byla posvěcena zemským zákonem, a na níž se různou měrou podílela Praha a všechna 4 předměstí.¹⁰⁰⁶ Tento projekt tak vlastně částečně naplňuje přání předměstí z roku 1901 o zavedení „správní obce“, která by spravovala společné podniky, aniž by došlo ke spojení s hlavním městem. Rovněž v řadě jiných věcí Karlín s Prahou kooperoval, ať už to bylo propojování vodovodů, kanalizací nebo pouliční dráha.

Klíčová pro karlínské poplatníky byla otázka činžovní daně. Příslušníci karlínské komunální elity byli z velké části zároveň majitelé činžovních domů. Zvláště vlivný byl pak v Karlíně i Spolek majitelů domů. Zvýšením činžovní daně se tak útočilo na příjmy komunální elity. Proto nelze při analýze vycházet pouze z toho, o kolik by se zvýšily (a zároveň v jiné kategorii snížily) odvody Karlína po připojení obce k Praze, ale je třeba věnovat pozornost i tomu, že by se po připojení velká část daňové zátěže přenesla ze všech obyvatel Karlína právě na majitele domů. Otázka zvýšení potravní daně pak zajímala především karlínské továrníky a

¹⁰⁰⁶ Stanovy schválil zemský výbor na základě zemského zákona dne 16. 8. 1899. Zpracováním projektu byl v roce 1902 pověřen ing. Adolf Thiem z Lipska. Definitivní projekt byl hotov v roce 1905 a s výstavbou vodárny bylo započato v roce 1908. První voda z ní tekla do vodovodu v roce 1914. (Jaroslav Jásek, Klenot města, historický vývoj pražského vodárenství, Praha 1997, s. 92n)

velkoobchodníky a výhrady se týkaly cen obilí a cen uhlí. Jak poznamenal Edmund Kaizl při diskuzi o spojení předměstí s Prahou v českém klubu: „*Připojením Karlína ku Praze vzešly by zajisté tomuto předměstí hmotné škody. Nejen vzrostly by tam daně, ale zmařily by se tam některé závody, například tranzitní skladiště.*“¹⁰⁰⁷

Vedle hospodářských a daňových otázek, které nepochybně byly hlavními důvody, proč ke spojení nedošlo, zde byly i konflikty spíše osobního charakteru, které jednání blokovala. Karlínská komunální elita byla sebevědomější než elita libeňská a potrpěla si na to, aby byla při jednáních brána jako rovnocenný partner. Zvláště významnou roli v hájení zájmů obce hráli karlínští advokáti, kteří byli na rozdíl od Libně v obecním zastupitelstvu hojně zastoupení. Na rozdíl od řady libeňských majitelů průmyslových závodů, měli i ti nejbohatší příslušníci obecního výboru své bydliště v Karlíně, aktivně se účastnili místního života a často byli lokálními patrioty. Specifickou roli pak při formování názorů karlínské komunální elity sehrál vypracováním svých analýz ředitel obecního úřadu Karel Čížek. Na jeho příkladu je vidět nesmírný vliv, který mohl mít obecní úředník na samosprávu. Jeho argumentaci postupně převzala za svou nejen komunální elita v Karlíně, ale i na dalších předměstích. Za dlouhá léta vyjednávání s Prahou pronikli příslušníci komunální elity mnohem hlouběji do problematiky připojení než jejich kolegové v Libni, kde se opakovaně ozývaly hlasy, že spojení Libně s Prahou vlastně nikdo pořádně nerozumí.

Je zřejmé, že se Praha vůči karlínské komunální elitě v řadě věcí chovala přinejmenším necitlivě. V okamžiku, kdy se v roce 1887 snažila i proti vůli předměstí prosadit zákon o přechodné době u činžovní daně, předměstské elity reagovaly protestem v petici k říšské radě a v rozvinutí protipražské agitace, která jednání fakticky zablokovala.¹⁰⁰⁸ Obava z toho, že se Praha snaží předměstí obejít a prosazuje spojení prostřednictvím zákona bez existence dohod s předměstími, se následně objevila ještě několikrát.¹⁰⁰⁹ Vzájemným vztahům neprospělo ani zdůrazňování národnostního významu spojení předměstí s Prahou, které stavělo předměstí do role škůdců národního zájmu, nebo opakovaná tvrzení Prahy, že existence samostatných předměstí je přímým útokem na hlavní město, které se v důsledku toho vylidňuje, což v případě Karlína, jak jsem již uvedl, nebyla pravda. Svoji roli tak při jednáních nakonec sehrály osobní antipatie a rivalita mezi Karlínem a Prahou, kdy se karlínské komunální elity

¹⁰⁰⁷ Hlas předměstí, 26. 3. 1887

¹⁰⁰⁸ Hlas předměstí 9. 4. 1887

¹⁰⁰⁹ AHMP, AMK, 322, 1/2, k. 215

cítily (mnohdy právem) manipulovány a nuceny ke spojení, které jim mělo přinést určité nevýhody, aniž by byla jejich oběť nějakým způsobem kompenzována.

Pokud bychom měli z řady faktorů, které ovlivňovaly jednání o připojení Karlína vybrat ty nejdůležitější, tak to jsou otázky daňové. Rozdílná úprava činžovní a potravní daně by ovšem sama o sobě zřejmě jednání nezablokovala, jak se ukázalo v případě připojení Libně, kde se sice určité skupiny spojení z tohoto důvodu obávaly, ale neblokovaly ho. V pozdějších letech už Čížkova argumentace v mnoha případech byla užívána spíše k racionálnímu odůvodnění emocionálních pohnutek.

Jestliže při jednáních Karlína s Prahou byl Karlín tím subjektem, který spojení za stávajících podmínek odmítal, tak při jednáních o připojení Libně na přelomu století byly role obrácené. Příčina byla především v tom, že na rozdíl od pražského sboru obecních starších v libeňském obecním výboru v zásadě panovala shoda o tom, že se má obec spojit s Prahou. K pochopení toho proč libeňská samospráva jednala, jak jednala, zatímco jiná velká předměstí spojení odmítala, je nutné vylíčit situaci, v jaké se obec nacházela na začátku roku 1896, kdy z podnětu starosty Cikánka začaly rozhovory o sloučení obcí.

Na počátku roku 1896 končila stavba libeňského přístavu, což byla do té doby vůbec největší libeňská investice. Libeň si na jeho dokončení vzala vůbec největší půjčku ve své historii ve výši 350 000 zlatých. V následujících letech se pak ukazovalo, že peníze za stavbu přístavy byly víceméně vyhozené oknem. Obec měla stále větší problémy získat nové půjčky, protože disponovala poměrně malým obecním majetkem a zároveň před ní stál velký problém, kterým byl nedostatek vody. Stavbu vodárny, jakož i dalších nákladných staveb, jako byl most, radnice nebo kostel, nebo provedení asanace libeňského Židovského Města, by bylo možné realizovat pouze za předpokladu drastického zvýšení obecních přírážek nebo zavedení či navýšení jiných dávek (např. nápojových nebo činžovních přírážek). Po připojení k Praze se realizace těchto důležitých projektů dala očekávat, byť řada požadavků byla formulována jenom jako přání. Praha vlastnila libeňský zámek, který se dobře hodil pro budoucí magistrátní expozituru. V Praze stál provizorní dřevěný most, který se dobře hodil k tomu, aby byl přemístěn do Libně.

Asi nejakutnějším libeňským problémem byl nedostatek vody. Poté, co pro nedostatek peněz padl projekt vlastní vodárny, se nabízelo využít vody z pražské vodárny. Jednání o napojení na pražský vodovod byla zahájena v roce 1896. Pražská voda začala téct do Libně v lednu 1898, kdy se díky pražskému primátorovi Podlípnému podařilo dohodnout s Karlínem, aby se

libeňský vodovod napojil na karlínský.¹⁰¹⁰ Postupně se smlouva mezi Prahou a Libní upravila až do podoby z března 1898, která obsahovala ujednání o převzetí libeňské vodovodní sítě do pražské správy.¹⁰¹¹ K tomuto způsobu řešení bylo nepochybně přistoupeno i vzhledem k očekávanému spojení obou obcí.

Dalším důvodem odlišného přístupu k vyjednávání, než jaký měla předměstí, bylo už zmíněné nevýhodné postavení v rámci karlínského okresu. Zatímco všechna velké předměstí měla svůj vlastní okres, jehož byla správními centry, tak na Libeň zbyla nezáviděníhodná pozice toho, kdo sice hodně platil do společné pokladny, ale zároveň měl v okresní samosprávě jen minimální zastoupení, z čehož plynulo i složité čerpání subvencí a prosazování okresních projektů v katastru obce. Ačkoliv s okresní úrovní samosprávy vyjadřovaly nespokojenost asi všechny obce v okresu, které měly dojem, že odvádějí více, než se jim z okresu vrací (včetně samotného Karlína), pozice Libně byla opravdu nezáviděníhodná.

Třetím důvodem bylo to, že Praha byla v Libni brána za veliký vzor. Libeň vždy čekala na to, jak bude Praha reagovat na politickou situaci, připojovala se k pražským peticím a protestům. Praha pro ní byla vzorem i při modernizaci infrastruktury.

Naopak například otázka činžovní daně nebyla v Libni tak ožehavá, jako v Karlíně, protože zvýšení odvodů by v Libni muselo přijít v každém případě a nejspíš by na libeňské majitele domů mělo větší dopad než úprava sazby činžovní daně. Ačkoli zkoumání daňových otázek bylo náplní práce slučovací komise, tak její zpráva o zvýšení činžovní daně po připojení Libně k Praze nevyvolala velký ohlas a již dva dny po jejím předložení v obecní radě bylo spojení schváleno obecním výborem.¹⁰¹²

Ne snad, že by se Praha spojení s Libní bránila, ale z řad pražských, ale třeba i karlínských odpůrců připojení, si poměry v Libni vysloužily tvrdou kritiku, na níž Libeň musela opakovaně reagovat. V červenci roku 1897 se tak libeňský obecní výbor musel ohradit proti tvrzením karlínského starosty Jana Topinky proneseným během jednání karlínského obecního výboru, která se objevila i v tisku. Topinka obhajoval zdrženlivý postoj Karlína k připojení a

¹⁰¹⁰ AHMP, AML, 7, s. 140

¹⁰¹¹ *Podle něho převzala Praha od Libně do své správy celou starší vodovodní síť v Libni a zároveň se zavázala do tří let postavit vodovody v některých konkrétních ulicích, zřídit přečerpávací stanici v Nové Libni, převzít do svých služeb obecní vodáky a platit Libni 1 krejcar ročně za každý metr položeného potrubí.* (AHMP, AML, 187, 4-6/1/2 – 13, k. 219). *Tím se správa libeňského vodárenství dostala zcela pod pražskou patronaci. Libeň naopak měla splácet Praze vodovod částkou 5 % z celkového nákladu ve výši 85 000 zlatých po dobu 40 let.* (AHMP, AML, 187, 4-6/1/3, k. 219). *Splácení vodovodu skončilo samozřejmě po spojení obou obcí.*

¹⁰¹² AHMP, AML, 7, s. 260; AHMP, AML, 2, s.

řekl, že Praha nevidí, z jakých příčin se chtějí vzdálenější obce (jmenoval Libeň a Vršovice) k Praze připojit. Jako hlavní důvod jejich usilování vidí to, že tyto obce chtějí, aby byly zdraženy pozemky a zřízena kanalizace. Vzhledem k tomu, že Karlín kanalizaci i srovnatelné ceny pozemků již má, tak k celé věci přistupuje odlišně.

Libeňský obecní výbor tato tvrzení ostře odmítl s tím, že Libeň je vedena snahou o vytvoření Velké Prahy, což dokázala už při jednáních o ústředních jatkách, trhu na dobytek v Holešovicích, jednáních o ústřední vodárně, regulaci Vltavy nebo stavbě přístaviště. Libeň byla podle obecního výboru často jediná, kdo byl při těchto jednáních na straně Prahy. Ceny pozemků podle libeňských vzrůst neměly, a když, tak by rostly i ceny pozemků na Invalidovně, kde se stavěl Nový Karlín. Kanalizaci podle obecního výboru Libeň už měla a stále ji stavěla, stejně jako Karlín měla co dohánět. Obecní výbor pak na závěr dopisu označuje jako jeden z hlavních důvodů spojení nezáviděníhodné postavení Libně v karlínském okrese.¹⁰¹³

Kritice ale musela komunální elita čelit i v samotné Libni. Sociálně demokratické Právo Lidu psalo o tom, že v Libni nikdo připojení nerozumí, pouze se stále opakuje, že pokud se to dělníkům nelíbí, mohou se z Libně odstěhovat. Zatímco předměstí poukazují na nevýhody, tak Libeň slepě chvátá do pražské náruče. Soustředění se na připojení Bubenče a Libně vysvětluje list tím, že do Bubenče se budou svádět všechny pražské kanály a do Libně se zase přesunou všechny továrny. Libeň navíc bude platit vyšší činžovní a k tomu ještě potravní daň, jejíž sazba bude možná vyšší než v samotné Praze. Jak připojení dopadne, bylo prý vidět na Holešovicích – Bubnech, které stále neměly osvětlení a dlažby, zatímco na předměstí bylo osvětlení elektrické. Praha se naopak zmohla na elektrické osvětlení pouze na Václavském náměstí.¹⁰¹⁴

V Praze řada lidí nechápala, proč se chce hlavní město spojit s touto obcí, o níž toho vlastně mnoho nevěděli a o jejímž připojení před Karlínem se ještě nedávno vůbec neuvažovalo. Komunální elita Libně se tak musela snažit, aby Praze libeňskou nevěstu ztraktivnila. V roce 1898 v souvislosti s povýšením Libně na město tak například vyšlo celostránkové pojednání o Libni v Národních listech, v němž učitel Ladislav Hejtmánek popisuje starobylost Libně a Libeň v současnosti. Zvláště pak vyzdvihuje její městský charakter, ale i obrovské

¹⁰¹³ AHMP, AML, 165, 1-1/9-33, k. 92

¹⁰¹⁴ Právo lidu, 5. 11. 1897

nezastavěné plochy, když v Libni mělo být zastavěno 25 ha z 677 ha její katastrální rozlohy, které umožní v budoucnu Praze expandovat.¹⁰¹⁵

S blížícím se schvalováním připojení v pražském sboru obecních starších, se objevily útoky pražských odpůrců tohoto spojení. Příčinou prvního útoku byla epidemie břišního tyfu, kterou do Libně zavlekl tulák “ubytovaný“ dočasně na policejní služebně. Epidemie poskytla prostor některým deníkům, aby označily Libeň jako semeniště infekcí.¹⁰¹⁶ U tohoto útoku lze ještě předpokládat, že vznik epidemie byl skutečně příčinou a nikoli záminkou útoku, ačkoli epidemie byla dobrým argumentem v rukou odpůrců sloučení.

Objevila se také série článků ve staročeském Hlasu národa, kde bylo upozorňováno na míru libeňského zadlužení, které mělo podle Hlasu národa v té době činit 1 400 000 zl., a dále i vesnický charakter Libně. Jako hlavní důvod připojení je pak uváděn příliš přátelský vztah starosty Podlipného k Libni.¹⁰¹⁷ Na uvedené články samozřejmě reagovala libeňská samospráva v Národních listech, která vyvracela jednotlivá nařčení a vyzdvihovala národní význam spojení obou obcí.¹⁰¹⁸ Obranný článek Ladislava Hejtmánka, který byl vytisknut v Libeňských listech, byl následně zaslán libeňským obecním úřadem 194 lidem, především zemským poslancům, pražským obecním starším nebo členům okresního výboru.¹⁰¹⁹

Hejtmánek ve své reakci tvrdí, že protilibeňská kampaň je řízená a objeví se pokaždé, když se má někde o něčem rozhodovat. Vítání dalšího předměstí po patnáctileté odmlce se dělo podle Hejtmánka nedůstojně. K námitce, že Libeň má 1 400 000 zl. dluhů uvádí Hejtmánek, že má také majetek ve výši 2 200 000 zl. Navíc od počátku jednání stále stoupá odvod daní a přírůžek, ačkoliv daň z příjmu byla od roku 1896 vyjmuta na pět let z daní, k nimž se připočítávaly přírůžky. Hejtmánek také reagoval na kritiku, že si obec vzala další půjčku 100 000 zlatých, ačkoli slíbila, že si další půjčky brát nebude. Půjčku označil pouze za převedení dluhu na lepší úrok. Šlo totiž o doplatek za stavbu přístavu, který byl už v dluzích zahrnut.

Se zvláštní hořkostí Hejtmánek vyvracel nároky karlínského okresu, protože podle jeho tvrzení od okresu nedostala Libeň za celou dobu nic, ačkoli z ní plynulo 22 % jeho příjmů. Libeň podle Hejtmánka vůči okresu neměla závazky, ale nároky. V následující části

¹⁰¹⁵ Národní listy, 4. 8. 1898

¹⁰¹⁶ Ladislav Hejtmánek, Obecní kronika..., s. 163

¹⁰¹⁷ Hlas národa, 8. 1. 1899, Hlas národa, 4. 5. 1900

¹⁰¹⁸ AHMP, AML, 165, 1-1/9-68, k. 93; Národní listy, 15. 1. 1899; Národní listy, 20. 5. 1900

¹⁰¹⁹ AHMP, AML, 165, 1-1/9-70, k. 93

obsáhlého memoranda Hejtmánek vyvrací tvrzení, že Libeň neměla komunikace, silnice, kanalizaci a školy. Na tvrzení, že Praha bude muset zaplatit milion za stavbu mostu, Hejtmánek odpověděl, že se pouze přenese dřevěný most z Prahy. Libeň se navíc zavázala platit mostné. Svoje memorandum Hejtmánek končí tím, že Libeň nebude Praze břemenem, ale naopak Praha bude těžit z jejích daní. Z Prahy do Libně už byly pro drahotu přeloženy některé továrny. Zatímco Praha chudla, tak Libeň údajně bohatla. Libeň navíc zaujímala 40 % rozlohy celé Prahy.¹⁰²⁰

Tím, že se libeňské elity vzdaly ve prospěch obce mnoha svých osobních zájmů, jako byla například jistota přechodné doby u činžovní daně), a tím, že nevázaly spojení obcí na nespočet podmínek, často ze strany Prahy nesplnitelných, umožnily dotáhnout spojení do zdárného konce. Díky smlouvě, kterou si toho Libeň mnoho nenárokovala, prošlo schválení spojení obou obcí v pražském sboru obecních starších. Většina požadavků, formulovaných pouze jako přání, se Libni splnila. Dřevěný most byl přenesen v roce 1903, v roce 1905 byl postaven v zajímavém secesně folklorním stylu kostel sv. Vojtěcha, který měl původně sice sloužit pouze jako provizorium na 6 let, ale v Libni stojí dodnes. Praha dodávala do Libně říční vodu a v roce 1904 zde byla postavena vodárna. Pokud jde o činžovní daň, tak se na Libně zpětně vztáhl zákon č. 165 z. z. ze dne 21. 7. 1902, takže postupná úprava činžovní daně měla začít v Libni v roce 1908 a na úroveň Prahy se měla Libeň dostat v roce 1923.¹⁰²¹

Naopak pro Prahu byla zkušenost s připojením Libně spíše rozpačitá, protože musela do obce napumpovat značné finanční injekce.¹⁰²² Hlavní očekávání Prahy, podle něhož měla Libeň absorbovat poptávku po stavebních pozemcích, ať už šlo o tovární výrobu nebo bytovou výstavbu, se ovšem zdárně naplnilo.¹⁰²³

¹⁰²⁰AHMP, AML, 165, 1-1/9-6, k. 92

¹⁰²¹Národní listy, 11. 10. 1903

¹⁰²²Karlínské listy, 17. 1. 1904

¹⁰²³Václav Ledvinka – Jiří Pešek: Dějiny měst: Praha..., s. 533

10. Závěr

Karlín a Libeň ve sledovaných letech 1861 – 1914 představovaly dva typy předměstských obcí, které měly odlišnou dynamiku růstu a odlišný charakter komunálních elit. Karlín byl uměle založen a od počátku mu různými regulačními předpisy a plány byl dán do vínku městský charakter zástavby. Libeň byla naopak živelně rostoucí vesnicí, kde přízemní chalupy stály vedle třípatrových domů nebo naopak polí a luk. Ačkoli na přelomu století měly obě obce stejně vysoký počet obyvatel a Libeň dokonce na rozdíl od Karlína formálně potvrzený městský status, byl fakticky tímto městem Karlín a Libeň zůstala vesnicí, byť notně přerostlou.

Součástí sdílené identity obyvatel Libně a Karlína byly určité charakteristiky jejich domovských obcí, jejichž formování a vnější prezentace byly podporovány místními elitami. Předně se obě obce prezentovaly jako obce české. V Libni to neznamenovalo žádný zásadní přerod, protože Libeň i se svými komunálními elitami byla v zásadě česká vždy. Naopak v Karlíně, kde ještě v 50. letech drtivá většina členů obecního výboru mluvila německy, došlo v průběhu 60. let k vytlačení německojazyčných osob mimo rozhodující mocenské struktury, ať už šlo o obecní radu, Občanskou záložnu nebo například Měšťanskou besedu, která původně byla založena jako spolek určený jak Čechům, tak Němcům. Český charakter obcí pak byl prezentován zejména v otázkách školství nebo komunikace se státní správou. Ke konci století se pak národnostní konflikt vyhrotil natolik, že pronikal do všech sfér života včetně boje o jazykový charakter veřejného prostoru nebo částečné nacionalizace hospodářských vztahů v obcích.

Pro obě obce byla také charakteristická přítomnost průmyslových podniků. Zejména velké akciové strojírný a s nimi spojené zástupy továrních dělníků určovaly do určité míry jejich charakter. V Karlíně neméně důležitou roli hrála díky úspěšné Občanské záložně ale i funkce finančního centra a důležitý byl i obchod spojený s přístavem a početnými obchodníky často židovského původu. Pokud můžeme usuzovat z karlínského městského znaku, tak obchod reprezentovaný českým lvem na plachetnici v očích současníků dokonce jednoznačně přešel průmysl symbolizovaný ozubeným kolem krčícím se za bočnicemi loďky.

Charakteristickým rysem Libně byl její rychlý a divoký růst. Na rozdíl od Karlína zde nebyla výstavba sešňerována tolika předpisy, byl zde dostatek místa a levných stavebních parcel. V některých dokumentech je tak Libeň charakterizována jako „mladistvá obec“, což odráželo

nejen věkové složení obyvatelstva, ale právě tuto překotnou dynamiku růstu. Naopak Karlín brzy dosáhl svých hranic, které kvůli sevření na všech stranách svého katastru nemohl překročit, a zástavba se tak mohla pouze zahušťovat ve vnitřním městě. Kvůli tomuto hendikepu ztratil Karlín, pokud jde o růst obce, dech jako vůbec první předměstí. Další rozvoj po zakoupení pozemků u Invalidovny už dával jednoznačně tušit, že obecní samospráva chce jít zcela jinou cestou, než šla Libeň. Na nových stavebních parcelách nevznikly tovární haly a přeplněné pavlačové dělnické domy, ale luxusní secesní čtvrť určená pro střední a vyšší městské vrstvy, kde kapacita ustupovala estetickým požadavkům. Na rozdíl od Libně tedy karlínská samospráva minimálně od počátku 90. let nepovažovala za hodnotu prostý růst obce, ale spíše její kvalitativní přerod.

Výše zmíněné charakteristiky se samozřejmě vzájemně ovlivňovaly se strukturou komunální elity, která se také v obou obcích lišila. Do roku 1861 vstupoval Karlín s novým obecním zastupitelstvem s klíčovým zastoupením majitelů továren a formujících se podnikatelských kruhů. Ty v následujícím grünerském období stály u zrodu celé řady institucí a podniků, které měly sloužit k prosazování jejich hospodářských i národních zájmů. Karlín byl sice nejstarším pražským předměstím, zároveň ale stále obcí, která vznikla vlastně uměle a poměrně nedávno. Proto nebyl zatížen složitými vazbami starých měšťanských elit, které by dlouhodoběji blokovaly mocenské struktury v obci a bránily nově příchozím se do nich zapojit. To se projevilo i v tom, že změna na pozicích v obecní samosprávě v roce 1861 byla doslova revoluční.

V následujících letech proběhlo několik významných posunů v socioprofesioním složení komunálních elit. V Karlíně můžeme sledovat rostoucí úlohu příslušníků svobodných povolání, zejména pak advokátů. Zároveň dochází k nahrazování majitelů továren v orgánech obecní samosprávy příslušníky managementu a technické inteligence.

Naopak libeňskou komunální elitu reprezentovali zejména příslušníci z tradičních statkářských či řemeslnických rodin. Žádná zásadní změna ve složení obecní samosprávy v roce 1861 neproběhla a nové zastupitelstvo navázalo na předchozí zastupitelstvo jak personálně, tak myšlenkově. Ačkoli zastoupení továrníků nebo jejich managementu v zastupitelstvu bylo poměrně slušné, tak na užším vedení obce se podíleli hlavně libeňští živnostníci. Zastoupení inteligence bylo po sledovanou dobu minimální. Po připojení k Praze, kdy Libeň obsazovala maximálně pět míst v pražském sboru obecních starších, začali na tato místa více pronikat osoby z řad úředníků (Mácháček, Pinz), ale objevuje se i první advokát

nebo architekt. Přesto ale stále rozhodující slovo mají lidé pocházející ze starých libeňských rodin (Filip, Svět, Vondřich).

Vrcholní představitelé Karlína měli řadu zájmů mimo obec i pražský region, byli zemskými poslanci, členy správních rad podniků, bank či záložen, vrcholnými představiteli celonárodních spolků nebo profesních sdružení. Za všechny můžeme jmenovat libeňské starosty Josefa Götzla, Jana Topinku a Jindřicha Ronze, stavitele Václava Nekvasila, podnikatele a majitele ostrova Štvanice a velkostatku v Troji Karla Židlického nebo skupinu karlínských advokátů. Naopak libeňská komunální elita až na jednotlivé výjimky tento přesah neměla. Těmi výjimkami byl například organizátor hostinských Deutsch nebo pozdější zemští poslanci František Filip a Josef Macháček.

V oblasti komunální politiky se v Karlíně a Libni ve sledovaných letech vyprofilovaly celkem tři období. Prvním předělem je formování mladočeské opozice zhruba v polovině 80. let, což vedlo k oživení politického života. Do přelomu století pak bylo možno sledovat s různou intenzitou probíhající politické boje kulminující v období voleb. Druhým předělem pak byl rok 1901, kdy se Libeň připojila Praze a v Karlíně vypukla tzv. Farkačova aféra, týkající se defraudace obecních peněz, v jejímž důsledku bylo zastupitelstvo rozpuštěno a obec nějakou dobu řídila státem jmenovaná správní komise. V období následujícím došlo jak v Karlíně, tak v Libni k politické konsolidaci. Ta se v Karlíně projevila sestavováním kompromisních kandidátek, v Libni zase díky omezenému množství mandátů v pražském zastupitelstvu došlo k politické eliminaci a zániku Občanské besedy, a mladočeský Občanský klub se tak stal jakousi neoficiální vládou Libně.

Od konce 19. století na scénu nicméně vstupuje i další hráč, a to organizované dělnictvo. Jestliže v Karlíně byli dokonce ve snaze předejít zvolení sociálních demokratů kooptováni na kompromisní kandidátku sestavenou pro komunální volby v roce 1908 a 1911 dva národní socialisté, kteří také následně byli zvoleni, tak v Libni kulminuje sociální konflikt, který se projevuje vyhocenými průběhy voleb, kdy stávající elity odmítají s alternativními dělnickými elitami jakékoli kompromisy nebo jednání. Přestože tato politika Občanského klubu je dlouho úspěšná, v roce 1913 se přeci jen podaří proniknout do pražského zastupitelstva prvním sociálně demokratickému kandidátovi zvolenému za Libeň.

Pokud za komunální elitu považujeme osoby, které díky svému ekonomickému, sociálnímu nebo kulturnímu kapitálu mají v obci vliv, tak klíčovými orgány, kde příslušníky těchto elit můžeme najít, jsou právě orgány obecní samosprávy. Nejsou to ale pouze ony. Vliv v obcích

měly i další osoby nebo subjekty, které buď neměly své zastoupení v orgánech samosprávy vůbec, nebo se jejich vliv neomezoval pouze na prostředky, které mohly v rámci samosprávy uplatnit. Takovými subjekty byly třeba velké továrny, které mohly využít svůj ekonomický vliv k prosazování svých zájmů, jak se to stalo třeba v případě sporu o kantýnu v Českomoravské. Podobně tomu bylo dlouho právě i s organizovaným dělnictvem, které také využívalo ekonomického tlaku, jako například bojkotů či stávek, ale i přímé akce jako byly demonstrace vyvolávající strach a ochotu vládnoucí elity k ústupkům. K dalším mocenským nástrojům dělnictva přibyl na přelomu století i tisk. Specifickou skupinou jsou pak velmi vlivní vrcholní obecní úředníci, kteří kvůli zákonným mezím nemohli být voleni do zastupitelstva. Nelze zapomínat ani na vliv spolků či živnostenských společenstev, který v některých případech výrazně přesáhl možnosti jejich zástupců v orgánech samosprávy. Důležitou a rozporuplnou roli pak hrál ve vztahu k obecní samosprávě stát, který mohl ovlivňovat osud obce a různými způsoby blokovat činnost samospráv, a to ať už právní cestou (dlouhé projednávání volebních stížností, rušení rozhodnutí) nebo i fyzicky (blokace prodeje pozemků na Invalidovně).

Důležitou zkouškou pro obecní samosprávy byla modernizace obce a její hospodaření. Přestože struktura příjmů i výdajů je v případě Karlína i Libně obdobná, obě obce byly nuceny zvyšovat průběžně obecní přírázky i další dávky a brát si půjčky, tak karlínská samospráva byla schopna obec za vypůjčené prostředky průběžně modernizovat a to způsobem, aby to zároveň přispělo k navýšení příjmů v budoucích letech. V Libni se dařilo v podstatě pouze stavět školy. Projektům jako byla kanalizace, rozvody vody nebo elektrifikace v Libni bránila vedle nedostatku peněz i velká rozloha a členitost katastru obce. Můžeme se zde ale setkat také častěji s různými skandály s rozprodejem obecního majetku pod cenou nebo se zadáváním kontroverzních zakázek členům samosprávných orgánů. Také pokusy o výdělečné podniky skončily rozdílně. Zatímco Libeň se předlužila při stavbě svého přístavu, který kvůli odkládání splavnění Vltavy každý další rok spotřeboval jen za údržbu a umořování úroků z dluhu více, než činily jeho výnosy, tak karlínský výkonová správa byla schopna úspěšně realizovat výnosný projekt městské elektrárny, stejně jako komplikovaný výkup, rozparcelování, upravení a následný prodej pozemků u Invalidovny.

Charakter komunálních elit nám dokresluje i jejich životní styl počínaje strukturou příjmů a výdajů, přes úroveň bydlení, sociální kontakty či budování rodinných vazeb. Příjmová i majetková úroveň příslušníků komunální elity v Karlíně byla mnohem členitější než v Libni. Nejbohatší byli podnikatelé a továrníci, kteří zbohatli zejména v době přelomu 60. a 70. let.

Ti svoje majetky často investovali nikoli do dalšího podnikání, ale do koupě velkostatků. Symbolem postavení a příslušnosti ke komunální elitě stále bylo vlastnictví domu, které bylo zejména v 60. a 70. letech důležitější než výkon profese, což se i odráželo například v profesním označení ve zprávách o volebních výsledcích nebo v kandidátních listinách. Tento trend se ovšem od 80. let pomalu obrací.

Celkové majetkové poměry lze zjistit z kombinace různých ukazatelů, jako je výše placených daní, úroveň bydlení nebo zaměstnávání služebnictva. Ve všech těchto ukazatelích karlínská elita předstihla tu libeňskou. V daňových odvodech je to drtivé vítězství v počtu poplatníků odvádějících více než 500 zl. ročně. V úrovni bydlení bylo standardem v Karlíně bydlet ve tří či čtyřpokojovém bytě, zatímco v Libni ve dvoupokojovém. Pokud jde o zaměstnávání služebnictva, tak Karlín měl zhruba poloviční procentní zastoupení domácností bez služebního personálu oproti Libni. V obou obcích se v bydlení rovněž projevovaly určité sociotopografické distinkce, kdy existovaly prestižní ulice i prestižní domy, v nichž se soustředila elita obce.

Zhruba od 70. let se zejména mezi karlínskými podnikateli, obchodníky nebo příslušníky svobodných povolání rozšiřuje trávení části času zejména v letních měsících mimo město. Tyto i několikátýdenní pobyty měly několik variant od pobytu na vlastním velkostatku, ve vlastní vile v okolí Prahy nebo v pronajatých domech. Stále častěji se také objevují pravidelné zájezdy do ciziny.

Bytové poměry odkazují i na strukturu rodiny. Zejména v případě řemeslnických rodin, ať už v Karlíně nebo Libni, se stále můžeme setkat se společným bydlením rodiny majitele závodu s jeho pomocníky, tovaryši nebo uční. Nelze ale zároveň jednoznačně říci, že tento model je například mezi novými elitami z řad advokátů nemyslitelný. Třeba karlínský advokát JUDr. Vejvar takto bydlel kromě služebné i s rodinou zaměstnance své advokátní kanceláře.

Součástí životního stylu komunálních elit bylo i budování sociálních sítí. Jedním z nástrojů byla bohatá spolková činnost. Dalším potom byla sňatková politika, která na jednu stranu zajišťovala existující vztahy mezi vlivnými rodinami, jako v případě propojování starých libeňských rodů, na druhou stranu potom přinášela nové kontakty nebo prostředky k realizaci podnikatelských záměrů, jako například v případě karlínských gründerů Götzla, Nekvasila, Topinky nebo Židlického.

Pokud jde o profesní mobilitu v rámci rodiny, tak je zde několik jasně daných trendů. V případě karlínské elity můžeme sledovat obecný trend v důrazu na vzdělání dětí. To se projevuje v dědění povolání například v učitelských rodinách (Hejtmánkovi) nebo v rodinách advokátů (Hurych, Kaizl, Lokay, Svátek). Trend důrazu na vzdělání lze ale sledovat i u karlínských řemeslníků a obchodníků, kdy tato sociální vrstva v mnoha případech poměrně překvapivě u svých dětí nepreferuje zapojení do rodinného podniku a přípravu na jeho převzetí ihned po vychození základní školy, ale další studium. To v řadě případů pak vedlo k tomu, že děti z řemeslnických rodin se stávaly úředníky, továrními inženýry, advokáty nebo lékaři. Tím se karlínské řemeslnické a obchodnické kruhy liší od libeňských, kde stále převládalo předávání živnosti z otce na syna a vyšší vzdělání zde bylo důležité až na výjimky pouze v rodinách učitelů.

Charakter komunálních elit, jejich rozhled a sebevědomí, jakož i schopnost domovské obce zajistit svým obyvatelům uspokojivé životní podmínky, hrály významnou roli v každodenní politice a schopnosti prosazovat zájmy obce vůči dalším subjektům. Takovým příkladem jsou i dlouhá jednání o spojení Karlína a Libně s Prahou. Karlín, jehož připojení Praha považovala za důležité a v jednu chvíli na něj chtěla tlačit i proti vůli předměstí, spojení odmítal jako nevýhodné pro místní obchod, průmysl i majitele domů a preferoval spolenectví ve společných věcech na principu „správní obce“. Komunální elity tak bránily své daňové výhody a musely se vypořádat i s útočným národnostně laděným diskurzem, který tyto připomínky považoval za nevlastenecké bránění vzniku Velké Prahy. Naopak Libeň o spojení s Prahou, která byla po staletí vlastníkem libeňského panství, stála od počátku. Zdrženlivost ale byla naopak na straně části pražských poplatníků, kteří se obávali libeňských dluhů a nutných investic do infrastruktury. Lze jen těžko odhadovat, co by se stalo, kdyby se Karlín k Praze připojil. Můžeme ale poměrně jasně říci, že připojení Libně pro ni mělo jednoznačně pozitivní efekt a hned v prvním desetiletí po připojení se podařilo realizovat celou řadu projektů, na něž Libeň předtím čekala dlouhá desetiletí. Lze tak říci, že připojení k Praze byl vlastně nejúspěšnější podnik libeňské komunální elity.

Seznam použitých pramenů a literatury

Literatura:

- BAKALA, Josef: Charakter národnostní asimilace v největších průmyslových metropolích Rakouska-Uherska, Opava 1990
- BEČKOVÁ, Kateřina: Zmizelá Praha – Továrny a tovární haly – 1. díl – Vysočany, Libeň, Karlín, Praha 2011
- BEDRNÍČEK, Pavel: Obce vůkolní – před branami měst pražských, Praha 2006
- BĚLINA, Pavel a kol.: Dějiny Prahy II., Praha – Litomyšl 1998
- BERAN, Lukáš – VALCHÁŘOVÁ, Vladislava ed.: Pražský industriál – technické stavby a průmyslová architektura Prahy, Praha 2005
- BOHÁČ, Antonín: Hlavní město Praha, Praha 1923
- BRZOBOHATÝ, Jan: Finanční správa v českých zemích v období let 1850 – 1918 s přihlédnutím k vývoji v první polovině století, In. Sborník archivních prací XXVI, Praha 1976, s. 3-137
- CASSIS, Youssef: Wirtschaftselite und Bürgertum England, Frankreich und Deutschland um 1900, In. Jürgen Kocka (Hg.) Bürgertum im 19. Jahrhundert, Band II. Wirtschaftsbürger und Bildungsbürger, Göttingen 1995, s. 9-34
- CIBULKA, Pavel: Královo pole – život po bohu moravské metropole, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.) Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 271 - 283
- COHEN, Gary B.: Němci v Praze 1861 – 1914, Praha 2000
- ČÍŽEK, Karel: Svězákonnost a samospráva, Samosprávný obzor 8/1888, s. 238-249
- ČÍŽEK, Karel: Úvaha o spojení obce Karlínské s král. hlavním městem Prahou, Karlín 1885
- ČÍŽEK, Karel: Petice obce karlínské v příčině sloučení obcí předměstských s královským hlavním městem Prahou, Praha – Karlín 1887
- ČOUPEK, Jiří: Ungarisch Hradisch – Bürgertum und Stadtpolitik, In. Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (Hgg.) Bürgertum in der Habsburger Monarchie Bd. IX. – Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862 – 1914, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 355-382
- DEMARTINI, Hugo: Velké požáry, Praha 1895
- DMÍŠEK, Jan: Dějiny Živnostensko-čtenářské jednoty v Karlíně – ku oslavě padesátiletého trvání jednoty, Karlín 1893
- FAIT, Emanuel a kol.: Čechy – díl 11, Rakovnicko, Slánsko a Středočeské Meziříčí, Praha 1903
- FASORA, Lukáš – HANUŠ Jiří – MALÍŘ Jiří a kol.: Člověk na Moravě v 19. století, Brno 2004
- FASORA, Lukáš: Dělník a měšťan – vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870 – 1914, Brno 2010
- FASORA, Lukáš – KLADIWA Pavel: Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850 – 1918, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.) Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 11- 40
- FASORA, Lukáš: Sociální a profesní struktura brněnské komunální reprezentace v letech 1851 – 1904, In. ČČH 2/2005, s. 354-381

- FASORA, Lukáš: Správa brněnských předměstí v letech 1885 – 1914 ve světle obecních rozpočtů k rozhodovacím postupům a prioritám místních elit v komunální správě, In. Brno v minulosti a dnes XVII., Brno 2003, s. 143-164
- FASORA, Lukáš: Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna v letech 1861 – 1914, Brno 2007
- FASORA, Lukáš: Vztah komunálních elit k otázce modernizace obecní infrastruktury na příkladu brněnské aglomerace v letech 1880 – 1904, In. K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI., Praha 2004, s. 193-208
- FIALOVÁ Dana: Vltavské ostrovy v Praze, In. Geografické rozhledy 4/22, Praha 2013
- FOJTÍK, Pavel – LINERT, Stanislav – PROŠEK, František: Historie městské hromadné dopravy v Praze, Praha 1995
- HAAS, Hanns – STEKL, Hannes: Einleitung, In. Hanns Haas – Hannes Stekl, Bürgertum in der Habsburgermonarchie IV – Bürgerliche Selbstdarstellungen, Städtebau, Architektur, Denkmäler, Wien – Köln – Weimar 1995, s. 10-22
- HEISS, Hans – STEKL, Hannes – URBANITSCH, Peter: Zusammenfassung: Kleinstadt und Bürgertum in Cisleithanien 1862 – 1914, In. Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (Hgg.) Bürgertum in Habsburgermonarchie Bd. IX – Kleinstadtbürgertum in Cisleithanien 1862 – 1914, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 465-504
- HEISS, Hans – KÖNIGSREINER, Ulrike: Brixen – Von der bischöflichen Residenz zur Kurstadt, In. Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (Hgg.) Bürgertum in der Habsburger Monarchie Bd. IX – Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862 – 1914, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 217-256
- HEJTMÁNEK, Ladislav: Libeň – historický nástin, Praha – Karlín 1896
- HEJTMÁNEK, Ladislav: Obecní kronika Libeňská od 1. 1. 1886 do 12. 9. 1901, In. Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903, Praha 1903
- HLAVAČKA, Milan a kol: České země v 19. století – Proměny společnosti v moderní době I. + II., Praha 2014
- HLAVAČKA, Milan: Čtyři faktory středoevropského 19. století, In. Historický obzor III/1994
- HLAVAČKA, Milan: Zlatý věk české samosprávy – Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech v letech 1862 – 1913, Praha 2006
- HLAVSA, Václav: Pražské teritorium v druhé polovině 19. století, In. Pražský sborník historický 1969 – 1970, s. 5-52
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha 2005
- HLUŠIČKOVÁ, Hana: Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. díl P-S, Praha 2003
- HOLEC, František: Zápas o Velkou Prahu, In. Pražský sborník historický 1969 – 1970, s. 117-137
- HORČÁKOVÁ, Václava a kol.: Praha – Libeň. Historický atlas měst České republiky, svazek č. 14, Praha 2006
- HOREJSEK, Jaroslav: Měšťanstvo ve 2. polovině 19. století a jeho politická, společenská a kulturní aktivita (dlouhodobé tendence na příkladu Olomouce), In. Studie k sociálním dějinám 19. století VIII, Kutná Hora – Opava – Praha 1998
- HOŘEJŠ, Miloš: Daňkové. Vincenc Daněk a jeho rodina, In. Hynek Stříteský (ed.), Fenomén ČKD, Praha 2014, s. 43-52

- HORSKÁ, Pavla – MAUR Eduard – MUSIL Jiří: Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha – Litomyšl 2002
- HORSKÁ, Pavla: K otázce vzniku české průmyslové buržoazie, *Československý časopis historický* 10, Praha 1962, s. 257-284
- HONS, Josef: Šťastnou cestu – Vyprávění o pražských nádražích, Praha 1961
- HRNČÍŘ, Václav: Jednání o sloučení obcí předměstských s Prahou, In. Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1898, Praha 1898
- HURYCH, Otakar: Dědečkové a babičky, Praha 1936
- HUŠIČKOVÁ, Hana a kol.: Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl P-S, Praha 2003
- HYE, Hans Peter: Aussig – eine Industriestadt am Rande des Reiches, In. Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (Hgg.) *Bürgertum in der Habsburger Monarchie Bd. IX. – Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862 – 1914*, Wien – Köln – Weimar 2000, s.25-78
- JAKUBEC, Ivan: Obchod – symptomatické pole nacionálních zápasů, In. In. Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859 – 1945)*, Praha 2011, s. 125-169
- JAKUBEC, Ivan: Vytváření obchodních elit se zvláštním zřetelem k pražské obchodní a živnostenské komoře, Jiří Štaif (ed.), *Moderní podnikatelské elity, metody a perspektivy bádání*, Praha 2007, s. 111-127
- JÁSEK, Jaroslav: Klenot města, historický vývoj pražského vodárenství, Praha 1997
- JAVORIN, Alfréd: Pražské arény, Praha 1958
- JUNGMANN, Jan: Libeň – zmizelý svět, Praha 2010
- KAIZL, Josef: Z mého života I., Praha 1909
- KLABOUC, Jiří: *Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848 – 1918*, München 1968
- KLADIWA, Pavel: Elektrifikace municipalit na Moravě a v Rakouském Slezsku do 1. světové války, In. Pavel Kladiwa – Aleš Zářický (ed.), *Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918*, Ostrava 2009, s. 342-358
- KLADIWA Pavel: Komunální elity druhé poloviny 19. Století a počátku 20. Století v českých zemích – stav bádání a možnost využití metodologických podnětů z německé a rakouské literatury, In. *K novověkým sociálním dějinám VI*, Praha 2004
- KLADIWA, Pavel: Komunální elity druhé poloviny 19. století a počátku 20. století v českých zemích – stav bádání a možnosti využití metodologických podnětů z německé a rakouské literatury, In. *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI.*, Praha 2004, s. 33-58
- KLADIWA, Pavel: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl I. – Vývoj legislativy, Ostrava 2007
- KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ Renata: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./1 – Muži z radnice, Ostrava 2008
- KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ Renata: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl II./2 – Finance a infrastruktura, Ostrava 2010
- KLADIWA, Pavel: Obecní výbor Moravské Ostravy 1850 – 1913: komunální samospráva průmyslového města a její představitelé, Ostrava 2004

- KLADIWA, Pavel: Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum, In. Slezský sborník 2002
- KNEIDL, František: Dějiny karlínského školství za první půlstoletí jeho trvání, Karlín 1891
- KNEIDL, František: Dějiny města Karlína, Praha 1923
- KNEIDL, František: Paměti škol okresu karlínského, Karlín 1898
- KNOPF, Filip: Obce, právo a moc, nezbytná pomůcka pro starosty obecní, členy zastupitelstev obecních, korporace samosprávné, hospodářské, lesnické aj., Praha 1904
- KOŘALKA, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914, Praha 1996
- KOŘALKA, Jiří: Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger um 1900 (Am Beispiel der südböhmischen Stadt Tábor), In. Peter Urbanitsch – Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hg), Bürgertum in der Habsburgermonarchie II, Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit, Wien – Köln – München 1992, s. 210-221
- KOŘALKA, Jiří: Tschechische bürgerliche Landtagsabgeordnete in Böhmen 1861 – 1913, In. Ernst Bruckmüller – Ulrike Döcker – Hannes Stekl – Peter Urbanitsch: Bürgertum in der Habsburgermonarchie I., Wien – Köln 1990, s. 215
- KOŘALKA, Jiří: Řemeslnicko-obchodnická elita v čele samosprávy města Tábora v letech 1848 – 1939, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 284-292
- KOTTAS, Jiří: František Křížík, Praha 1987
- KOUDELKA, Artuš: Dějiny Živnostensko-čtenářské jednoty v Karlíně – na paměť šedesátiletého trvání, Karlín 1904
- KOUKALOVÁ, Šárka: Letní rezidence Pražanů, Dobřichovice a vilová architektura v 19. a 20. století, Praha 2013,
- KOVAŘÍK, Zdeněk: Z historie veřejné správy Libně, In. Osmička 10/1997, s. 6-7
- KOVAŘÍK, Zdeněk: Z historie veřejné správy Libně, In. Osmička 11/1997, s. 8-9
- KROFTA, Václav Karel: Život začíná dnes: Zrození města, Praha 1946
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (ed.): Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2009
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: Peněžnictví – směrodatný činitel ekonomické emancipace, In. Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859 – 1945), Praha 2011, s. 81-125
- LAŠTOVKA, Marek a kol.: Pražské spolky, Praha 1998
- LAŠTOVKOVÁ, Barbora: Pražské usedlosti, Praha 2001
- LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: Dějiny měst: Praha, Praha 2000
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, Z dějin české každodennosti. Život v 19. století, Praha 2009
- LÍŠKOVÁ, Marie: Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861 – 1913, Praha 1994

- LUFT, Robert: „Das Handwerks goldener Boden“. Handwerker im Übergang zum Kleinunternehmerin Böhmen im späten 19. Jahrhundert, In. Robert Hoffmann (Hg.), Bürgertum in der Habsburgermonarchie VI. – Bürger zwischen Tradition und Modernität, Wien – Köln – Weimar 1997
- MACKOVÁ, Marie: Státní úřednictvo a jeho vliv na rozvoj venkovských měst, In. Pavel Kladiwa – Aleš Zářický (ed.), Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918, Ostrava 2009, s. 187-197
- MACHÁČEK, Josef: Vznik první českomoravské továrny na stroje v Praze a její rozvoj za 50 let jejího trvání, Praha 1921
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1791 – 1914, Opava 2002
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Sociální stratifikace a mobilita v českých zemích v 19. století, In. Studie k sociálním dějinám 19. století IX., Kutná Hora – Opava – Praha 1998
- MAIER, Karel: Hospodaření a rozvoj českých měst 1850 – 1938, Praha 2005
- MALÍŘ, Jiří: Formování občanské společnosti na Moravě a její deficity, In. Badatelské problémy 19. století: sborník k nedožitým šedesátinám profesora Otty Urbana, Praha 2000, s. 107-123
- MALÍŘ, Jiří: Samospráva jako prostředek poslanceké kariéry, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 152-164
- MALÝ, Karel a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Praha 2003
- MATOUŠEK, Václav: Čechy krásné, Čechy mé – Proměny krajiny Čech v době industriální, Praha 2010
- MÍKA, Zdeněk: Karlín – nejstarší pražské předměstí, Praha 2011
- MÍKA, Zdeněk, Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu, Pražský sborník historický IX, Praha 1975, s. 78-141
- MOUTVIC, Miroslav: Ústřední jatky města Prahy v Holešovicích 1895 – 1951, Praha 2007
- MÜLLEROVÁ, A. – NOVÁK, J. B.: Karlínská Invalidovna, Praha 1848
- MYŠKA, Milan: Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století, Ostrava 2003
- MORAVCOVÁ, Mirjam: Formování společenských aktivit dělnictva v prostředí velkého města v druhé polovině 19. století, In. Město v české kultuře v 19. Století, Praha 1983, s. 69-77
- MUSIL, Josef: Pivní krejcar, Čáslav 1903
- MYŠKA, Milan a kol.: Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska, Ostrava 2003
- NAVRÁTIL, Michal: Almanach československých právníků, Praha 1930
- NEKOLA, Martin: Petr Zenkl, politik a člověk, Praha 2014
- NOVÁK, Rudolf: Od loučí k lampám aneb o karlínské a libeňské plynárně, In. Kniha o Praze 8, Praha 1996, s. 30-32
- PALACKÝ, František: Popis království českého v jazyce českém i německém, Praha 1848
- PEŠEK, Jiří: Městská správa mezi “honorationes“ a “Leistungsverwaltung“ kolem roku 1900 ve střední Evropě, In. Documenta Pragensia XXI, Praha 2002, s. 141-148
- PEŠEK, Jiří: Od aglomerace k velkoměstu, Praha 1999
- PEŠEK, Jiří: Výzkum komunálních elit v Čechách a v zahraničí, In. Documenta Pragensia XIV, Praha 1997
- PETRÁŇ, Josef – FUCHS Vilém: 90 let práce a bojů, Praha 1961
- PETRLÍK, Kristián: Přístav libeňský, Libeň 1895

- PINKAVA, Jaroslav: Jevíčko v období 1848 – 1918, Jevíčko 1993
- PÍŠA, Rudolf: Nejen doufám, ale pevně věřím, In. Věstník muzea cenných papírů 1/2013, s. 2-14
- PODOLÁK, Josef: Zřízení obecní a řád volební v obcích, Pardubice 1900
- POKLUDOVÁ, Andrea: Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857 – 1910. Opava 2008
- POKLUDOVÁ, Andrea: Městské adresáře: Zrcadlo socioprofesionálních městských struktur na přelomu 19. a 20. století, Časopis matice moravské 1/2004, s. 93-109
- POKLUDOVÁ, Andrea: Obecní rada Opavy 1850 – 1912, Opava 2007
- POKLUDOVÁ, Andrea: Vývoj obecní samosprávy a obecní volby v Opavě v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, In. Slezský sborník 2003, s. 17-51
- POLÁK, Milan: Pražské pivovárky a pivovary, Praha 2003
- POLÁK, Milan: Továrny a továrníci, In. Kniha o Praze 8, Praha 1996
- POPELKA, František Ladislav: Bylo by prospěšno obecní samosprávě platiti odměnu obecním úřadům za vybírání c. k. daní?, In. Obecní starosta 1/1890
- POPELKA, František Ladislav: Samospráva zdroj života občanského – II. Povolání obecního starosty, In. Obecní starosta 2/1891, s. 65-70
- POPELKA, František Ladislav: Samospráva zdroj života občanského – III. O činnosti obecních starších, In. Obecní starosta 3/1891, s. 97-102
- POPELKA, František Ladislav: Samospráva zdroj života občanského – IV. O působnosti výboru obecního, In. Obecní starosta 4/1891, s. 129-136
- POPELKA, František Ladislav: Samospráva zdroj života občanského – V. O působnosti úkonech obecního písaře, In. Obecní starosta 5/1891, s. 161-167
- PRAŽÁK, Jiří: O upravení textů zákonů zemských II., In. Právník 1887, s. 325-332
- PRAŽÁK, Jiří: Rakouské právo ústavní I. – Ústava obecní, Praha 1900
- PREISS, Pavel – HORYNA, Mojmír – ZHRADNÍK, Pavel: Zámek Troja 2. – dějiny, stavba, plastiky a malba, Praha 2001
- PTÁČKOVÁ, Karolina – KVĚTÁK, Tomáš: Městská část Praha 8 – 100. výročí připojení Libně ku Praze, Praha 2001
- RADOVÁ, Lucie: Pražský starosta Čeněk Gregor a velké pražské podniky na konci 19. a počátku 20. století, In. Královéhradecko 7/2010, s. 345-360
- RONEK, Tomáš: Okres karlínský – Metodický výklad pro učitele a žáky škol obecných, Praha 1881
- SEMOTÁNOVÁ, Eva: Historický atlas měst české republiky sv. 14, Praha – Libeň, Praha 2006
- SETIKOVSKÝ, Jaroslav – LIŠKA Vladimír: Sto dvacet pět let ČKD, Praha 1996
- SCHAFFLER, Karel F.: Paměti Měšťanské Besedy v Karlíně 1861 – 1912, Praha 1914
- SCHWARZ, František: Starosta Václav Dobrovský – reformátor obce nezdarovské, Praha 1877
- SCHWARZ, František: Výklad zákona obecního, Praha 1898
- SKALNÍKOVÁ, Olga: Společenský život dělnictva v Praze, In. Stará dělnická Praha, Praha 1981
- SKALNÍKOVÁ, Olga: Společenské vztahy v pražské dělnické čtvrti na rozhraní 19. a 20. století, In. Etnografie dělnictva I., Praha 1974, s. 92-136
- SOMMER, Johann Gottfried: Das Königreich Böhmen, XII., Prag 1844

- SPURNÝ, František: Mährisch – Schönberg – Eine Domäne der deutschen Industrie, In. Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (Hgg.) Bürgertum in der Habsburger Monarchie Bd. IX. – Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862 – 1914, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 307-354
- SRB Jan, Sčítání lidu v král. hl. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. 12. 1900 – díl I. – Hlavní výsledky sčítání, Praha 1902
- SRB Jan, Sčítání lidu v král. hl. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. 12. 1900 – díl II/2. – Poměry přibytečné na předměstích Pražských, Praha 1908
- SRB, Jan: Sčítání lidu v král. hl. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. 12. 1900 – díl III. – Poměry populační, Praha 1908
- STIBRAL, Jiří: Josef Sakař, Praha 1936
- STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka, Domovské právo a obecní samospráva, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malř (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 138-145
- STRÍTEZSKÝ, Hynek: Počátky cukrovarnického strojírenství v První českomoravské továrně na stroje v Praze, In. Listy cukrovarnické a řepařské 126, Praha 2010
- ŠESTÁK, Zdeněk: Jak se ze Žižkova stalo velké město, Praha 2008
- ŠKODA, Jan: Boj o německé veřejné školy v Praze – Holešovicích a Libni, In. Documenta Pragensia XXI, Praha 2002, s. 149-155
- ŠOUŠA, Jiří jr.: Obecní majetek 1848 – 1938 – základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848 – 1938, Praha 2009
- ŠTAIF, Jiří: Ideální konstrukce obce v českých výchovných spisech 19. století, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malř (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 117 – 130
- ŠTAIF, Jiří: Moderní podnikatelské elity (koncepty, procesy, interakce a reprezentace), In. Jiří Štaif (ed.), Moderní podnikatelské elity, metody a perspektivy bádání, Praha 2007, s. 22-36
- ŠTAIF, Jiří: Multietnicita národní společnosti, hospodářské elity a jejich konfrontace, In. Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859 – 1945), Praha 2011, s. 51-80
- ŠTAIF, Jiří: Smetanova Plzeň? Poznámky k roli místních elit v konstrukci lokální, regionální a nadregionální identity během 19. století, In. Pavel Kladiwa – Aleš Zářický (ed.), Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918, Ostrava 2009, s. 56-70
- ŠTĚTKA, Jan: Stavitel Velké Prahy, In. Dotyk 9/2015, s. 1-13
- ŠTELOVSKÝ, Jindřich: Jak dalece přivedla živnostenská novela z roku 1883 k platnosti princip v § 23 odst. 2 projevený, pokud se týče poměrů místních, In. Právník 1894, s. 445-450
- ŠVEJDA, František: Naše sokolovna, In. TJ Sokol Praha – Libeň 1884 – 1934, Praha 1934, s. 4n
- TOMEŠ, Josef: Libeňskou minulostí, Praha 1989
- TOMEŠ, Josef: Městská část Praha 9 – 4. Díl – Libeň, Praha 2001
- TOŠNEROVÁ, Marie: Beraun – Im Sog fortschreitender Modernisierung, In. Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (Hgg.) Bürgertum in der Habsburger Monarchie Bd. IX. – Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862 – 1914, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 137-170

- URBAN, Otto: Bürgerlichkeit und das tschechische Bildungsbürgertum am Ende des 19. Jahrhunderts, In. Peter Urbanitsch – Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hg.), Bürgertum in der Habsburgermonarchie II, Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit, Wien – Köln – München 1992, s. 203-209
- URBAN, Otto: Kapitalismus a česká společnost, Praha 2003
- URBANITSCH, Peter: Die Gemeindevertretungen in Cisleitanien, In. Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (Hgg.) Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, Bd. VII, Verfassung und Parlamentarismus. 2. Teilband: Die regionalen Repräsentativkörperschaften, Wien 2000, s. 2199-2281
- URBANITSCH, Peter: Bürgerliche Eliten, Modernisierung und Wertewandel in Klein- und Mittelstädte Cisleitanien 1848 – 1918, In. Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 49-65
- VELEK, Luboš: Rozvíjení české samosprávy jako náhrady neexistujícího státu a jako předstupeň státní samostatnosti, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 146-151
- VERNER, Ladislav: Prameny sokolství v Libni, In. TJ Sokol Praha – Libeň 1884 – 1934, Praha 1934
- VOBOŘIL, Jan: Obecní samospráva na konci 19. století na příkladu Libně u Prahy, Právněhistorické studie 40/2009
- VOBOŘIL, Jan: Porovnání pozic karlínské a libeňské komunální elity při jednání o spojení obcí s Prahou, Pražský sborník historický 37/2009
- VOBOŘIL, Jan: Stavba libeňského přístavu – pokus obecní samosprávy o municipální socialismus, In. Radek Pokorný (ed.) Královéhradecko 7/2010, Hradec Králové 2010, s. 431-446
- VOBOŘIL, Jan: Zájmové skupiny a způsoby jejich interakce v komunální politice na konci 19. století: Příklad Libně u Prahy, In. Pavel Kladiwa – Aleš Zářický (ed.), Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740- 1918, Ostrava 2009, s. 308-330
- VYSKOČIL, Aleš: Státní správa a samospráva na přelomu 19. a 20. století a v prvních desetiletích 20. století na příkladu města Prostějova, In. Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 212-217
- WAGNER, Vincenc. Pamětní spis za příčinou otevření přístavu v Holešovicích, Praha 1894
- WEGER, J. S. – HAYN, J.: V. Nekvasil 1868 – 1928, Karlín 1928
- WEISSER, Tomáš: Kdo vládl v Jihlavě? Pokus o sociometrickou analýzu jedné komunity, In. Documenta Pragensia XIV, Praha 1997
- ZAP, Karel Vladislav, Průvodce po Praze, Praha 1848
- ZÁŘICKÝ, Aleš: Ostrava – Karviná, blízko a přece daleko!, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.) Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 249 - 253

Kvalifikační práce:

- CHARAMZOVÁ, Alena: Veřejný život na Královských vinohradech (1880 – 1922), Diplomová práce, ÚHSD FF UK, Praha 2015
- VOBOŘIL, Jan: Komunální elity v Libni v letech 1880 – 1901, Diplomová práce, ÚHSD FF UK, Praha 2006

Adresáře a schematismy:

- GRAFNETTER, Josef: Allgemeines Adress- und Handels- Handbuch der Hauptstadt Prag sammt Vorstädten, Praha 1871

- HUBENÝ, Ladislav: Adresář obce libeňské, Libeň 1896
- KRAUS, Vojtěch: Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, Praha 1907
- KRAUS, Vojtěch: Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, Praha 1910
- LEŠER, Václav: Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1884
- LEŠER, Václav: Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1891
- LEŠER, Václav: Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1896
- LEŠER, Václav: Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Královských Vinohrad, Smíchova, Vršovic a Žižkova, Praha 1901
- LEŠER, Václav: Ukazatel domů v král. hlav. městě Praze, a v sousedních obcích Bubenči, Dejvicích, Karlíně, Košfříčích, Libni, Michli, Nuslích, na Smíchově, Král. Vinohradech, ve Vršovicích a v Žižkově dle čísel popisných i orientačních, Praha 1900
- TITTL, Hynek: Statistik und Beamten-Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Praha 1881
- TITTL, Hynek: Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grössererrustikalgüter in königreich böhmen, Praha 1906
- ŽÁK, Josef: Kolandův adresář VIII. městské části královského hlavního města Prahy, Praha 1903

Tištěné prameny a statistiky:

- Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1885 a 1886, Praha 1894
- Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1887 až 1889, Praha 1891
- Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1891 a 1892, Praha 1894
- Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1893 a 1894, Praha 1896
- Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statist. komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1895, Praha 1897
- Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statist. komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1897, Praha 1899
- Administrační zpráva královského hl. města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1900 a 1901, Praha 1904
- Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1898, Praha 1898
- Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1899, Praha 1899
- Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903, Praha 1903
- Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1904, Praha 1904
- Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1905, Praha 1905

Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1912, Praha 1912
Hlavní výsledky popisu obyvatelstva z 31. 12. 1910, Praha 1911
Jubilejní výstava obvodu obchodní a živnostenské komory v Praze roku 1908 – Úřední skupinový katalog č. 1
pro třídy výstavní I., II., VI., XVII., XVIII., XI. A XIII., Praha 1908
Katalog obchodního oddělení: Národopisná výstava československá v Praze 1895, Praha 1895
Národní album: sbírka podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zaslužilých, Praha
1899
Návrh zřízení hlavního přístavu pražsko-libeňského s loděnicí a přístavním průplavem v Libni, Praha 1885
Okres karlínský roku 1890, Karlín 1891
Österreichische Statistik, Neue Folge – Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31.
Dezember 1910 in Österreich – Böhmen, Band 3, Heft. 8, Wien 1916
Padesát let české reálky karlínské, Praha 1924
Památník jednoty kominíků k vzájemné podpoře v Praze k oslavám osmdesátého výročí svého trvání, Praha
1848
Přímé daně v Čechách v letech 1901 a 1904, Praha 1909
Půlstoletí Občanské záložny v Karlíně – 1863 – 1913, Karlín 1913
Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína,
Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1885, Praha 1888,
Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína,
Smíchova, Král. Vinohradu a Žižkova za rok 1886, Praha 1888
Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína,
Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1890, Praha 1892
Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína,
Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1901, Praha 1904
Statistická knížka královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína,
Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1904 a 1905, Praha 1909
Statistika královského hlavního města Prahy, Praha 1871
Statistická zpráva hlavního města Prahy, spojených obcí Karlína, Smíchova, Vinohrad, Vršovic a Žižkova a 16
sousedních obcí Velké Prahy za léta 1915 – 1918, Praha 1921
Živnostenská banka v Praze 1869 – 1918, Praha 1919

Tisk:

Beseda učitelská 1874
Bohemia, 1892
Hlas národa 1899, 1900
Hlas předměstí 1887, 1890
Hlasy z předměstí 1894, 1895
Hostimil 1883 – 1901
Karlínské listy 1903 – 1910
Libeňský věstník 1899, 1900

Národní listy 1861 – 1931
Národní noviny 1868
Národní politika 1887 – 1933
Posel z Prahy 1858, 1871
Prager Abendblatt, 1901
Právo lidu 1897, 1898
Pražské předměstské listy 1891 – 1899
Pražský ilustrovaný kurýr 1901
Průmyslník 1871
Předměstské listy 1886 – 1889
Předměstské noviny 1886 – 1888
Radikální listy 1899, 1900
Technický obzor 1917
Slovan 1889, 1890
Vinohradské listy 1901, 1902

Archivní fondy:

Fond: Archiv města Libně, Archiv hlavního města Prahy
Fond: Archiv města Karlína, Archiv hlavního města Prahy
Fond: Okresní správa politická – Karlín, Archiv hlavního města Prahy
Fond: Měšťanská beseda v Karlíně, Archiv hlavního města Prahy
Fond: Sběrka rukopisů, Archiv hlavního města Prahy
Fond, Sběrka matrik, Archiv hlavního města Prahy
Fond: Všeobecné sčítání lidu 1900, Archiv hlavního města Prahy
Fond: Všeobecné sčítání lidu 1910, Archiv hlavního města Prahy
Fond: České místodržitelství, Národní archiv
Fond: Policejní ředitelství Praha – dodatky, Národní archiv
Fond: Matriky židovských náboženských obcí, Národní archiv
Fond: Edmund Břetislav Kaizl, Literární archiv Památníku národního písemnictví
Fond: Mamert Knapp, Literární archiv Památníku národního písemnictví
Fond: František Knaidl, Literární archiv Památníku národního písemnictví

Zákonné předpisy:

zákon č. 18/1862 ř. z. (rámcový obecní zákon)
cís. pat. č. 170/1849 ř. z. (prozatímní obecní zřízení)
zákon č. 7/1864 z. z. (obecní zřízení a volební řád do obcí – OZ a OVRŘ)
cís. pat. č. 227/1859 ř. z. (živnostenský zákon)
cís. pat. č. 946/1811 ř. z. (občanský zákoník – ABGB)
zákon č. 105/1863 ř. z. (domovský zákon)
zákon č. 27/1864 z. z. (o okresních zastupitelstvech)

Použité zkratky

ABGB – občanský zákoník

AHMP – Archiv hlavního města Prahy

AML – Archiv města Libně

ČM – České místodržitelství

K. – koruna

kr. – krejcar

NA – Národní archiv

OR – obecní rada

OV – obecní výbor

OVŘ – obecní volební řád

OZ – obecní zřízení

PŘ II – Policejní ředitelství Praha

ř. z. – říšský zákon

VSL 1900 – Všeobecné sčítání lidu z 31. 12. 1900

VSL 1910 – Všeobecné sčítání lidu z 31. 12. 1910

z. z. – zemský zákon

zl. – zlatý

Přílohy

Příloha č. 1: Členové obecního výboru Karlína

Příloha č. 2: Členové obecního výboru Libně a pražského sboru obecních starších za Libeň

Příloha č. 3: Mapa Karlína z roku 1909

Příloha č. 4: Mapa Libně z roku 1908